Главни уредник
Зоран Хамовић

Уређивачки одбор
Душан Т. Батаковић
Душан Кораћ
Смиља Марјановић-Душанић *(уредник)*
Војислав Павловић
Даница Поповић
Ненад Тасић

Ликовна *опрема*
Драгана Атанасовић

Поговор
и стручна редакција

др Душан Т. Батаковић

Наслов оригинала

Peter Batrl
ALBANIEN
Vom Mitteralter bis zur Gegenwart

Петер Бартл

АЛБАНЦИ

ОД СРЕДЊЕГ ВЕКА ДО ДАНАС

Превела са немачког

Љубинка Миленковић

CLIO
2001

ПРЕДГОВОР

Албанија није више само белина на географској карти Европе, као што је то још почетком 20. века било. Историјским истраживањима, којима су се од краја Другог светског рата бавили и албански научници, постигнут је велики напредак. То, међутим, није променило чињеницу да су многа места у албанској историји још увек мрачна, почевши од питања етногенезе, преко средњег века (шта је у то време у Албанији било „албанско"), па до времена Турака и најновије историје, где су понекад и подаци из биографије водећих политичара непознати (примери Панделија Еванђелија или Шефћета Верлаћија). Приређивач је свакако свестан ових празнина у нашем сазнању, па би стога желео да се приказ који је пред вама схвати само као прилог албанској националној историји. Он треба да укаже на проблеме, побуди разумевање и интересовање за историју једног народа који је у европској јавности дуго био скрајнут, а играо је важну улогу у прошлости југоисточне Европе.

Албанска историја одиграва се при том не само унутар граница државе основане тек 1912. године, већ на целокупном простору који је у некадашњем Османском царству насељавао овај народ, као и у дијаспори, у Италији, Румунији, САД-у и другде. Отуда би прави наслов требало да буде „Албанци", али се он не би уклопио у концепт едиције посвећене појединачним државама.

Називи места у књизи, као и код самих Албанаца, нису јединствени; по правилу је, ипак, примењивана одређена форма.

Приређивача су на његовом путу ка Албанцима и кроз њихову историју својом помоћи, саветом и подршком

пратиле многе особе, без којих до свега овога сигурно никада не би дошло: Георг Штатмилер, Мартин Цамај, Ханс-Јоахим Кислинг, Ернест Колићи, Ђузепе Валентини, Хасан Калеши, Арши Пипа. Њима, које могу назвати својим учитељима и пријатељима, нека буде посвећена ова књига, као мали знак моје захвалности.

Пулах, 15. јануар 1995.
Петер Бартл

1 ОБЛАСТ КОЈУ НАСЕЉАВАЈУ АЛБАНЦИ

Област коју у југоисточој Европи насељавају Албанци знатно је већа од територије државе која данас носи име по њима. На истоку она захвата простор бивше Југославије, на југу обухвата/обухватала је делове садашње северне Грчке. Издвојених колонија Албанаца има и у дијаспори — у јужној Италији, јужној Грчкој, у турској источној Тракији. Са више од пет милиона становника Албанци су на шестом месту међу балканским народима.

Простор

Територија Републике Албаније обухвата површину од 28.748 km^2. Тако је она после Словеније најмања држава 'Балканског полуострва, отприлике као Белгија. Углавном је планинска земља. Само се дуж обале, од Скадарског језера до града Валона пружају равничарске области, простране у поређењу са суседном Далмацијом. Планинским венцима и рекама, које све теку од истока на запад, земља је издељена на насељене области — брда и долине. Према грубој подели разликују се три зоне:

— **приобале** са медитеранском климом и вегетацијом. Ова област пружа услове за ратарство, што је Албанији дало привредни значај — све до раног новог века она је била земља извозница житарица. Између осталог, овде се производи и со.

— **област впсоких планина** која се протеже од северноалбанских Алпа *(Bjeshket e Nemuna*/Проклетије) дуж југословенско-македонске границе до Охридског

језера. Овај предео обликују дубоко усечене речне долине које се смењују са котлинама. Планински врхови достижу висину од преко 2.000 m (највиши су Кораби 2.751 m и Језерца 2.694 т). Ова област је слабо насељена и доста неприступачна. Пољопривреда се своди углавном на сточарство, у условима *трансхуманце* тј. смене летњих и зимских пашњака. Привредно сиромашна, ова област је била и политички тешко освојива. Све доскора овде су владала правила племенског друштва са својим патријархалним начином живота.

— **унутрашњост,** такође планинска област, али са питомијим пределима. Планински венци простиру се правцем северозапад-југоисток. Захваљујући неколиким већим увалама и широким речним долинама пољопривредно земљиште је веома пространо. Ова зона на југу допире до брдовитих предела албанског Епира, где успевају културе које се гаје на висоравнима.

Због посебности терена који заузима Албанија није била привлачна за стране освајаче и пружала је врло мало могућности за продирање.

Јадранско море је омогућавало прилаз са запада, али због плитког приобаља није било погодних лука. Једине албанске луке вредне помена су Драч и Валона; у средњем веку коришћени су још и Скадар, Шенђин и нека ушћа река. Још једну могућност прилаза пружала је долина Шкумбе, кроз коју је некада водила *Via Egnatia.* Она је спајала Драч са Солуном и Цариградом и представљала најудобнију везу између Јадранског мора и Македоније. Овај правац је, међутим, пружао најболу могућност за продор са истока и послужио је касније Турцима током њиховог освајања. Други, веома тежак пролаз са истока био је дуж реке Дрим. Лако се бранио и могао се користити само за време повољних годишњих доба. У средњем веку овај су пролаз користили Срби, који су тамо подигли утврђења.

Разлог зашто је Албанија, и поред слабе приступачности, ипак била циљ страних освајача јесте у стратешком положају земље: најкраће растојање између Албаније и Апенинског полуострва у правцу Отранта износи 80 km и по лепом времену се једрењацима могло прећи за једну ноћ. Због тога је Албанија важила за мостобран на излазу из Јадранског мора. То објашњава покушаје Нормана и Анжујаца да је се домогну. Они су имали империјалистичке амбиције ка Оријенту, и Албанија им је у том смислу била потребна као полазна тачка. Када су касније суседи са друге обале Јадранског мора - Венеција и Краљевина Италија — покушали да Јадранско море учине својим *mare clausum-ом,* морали су најпре довести у свој посед албански бастион. Међутим, овај грудобран—бастион је истовремено био и важан подстрек за Турке када су у 14. веку почели освајање Албаније. Након што су 1453. године освојили „Нови Рим" — Цариград, циљ Турака био је да освоје и стари Рим. Из Албаније су кретали њихови покушаји да се учврсте на Апенинском полуострву: из Валоне је 1480. године освојен Отранто на обали Апулије и држан више од годину дана. Смрт освајачког султана Мехмеда II 1481. године значила је крај свих турских планова везаних за Италију.

Становништво

Република Албанија (Republika e Shqiperise)

На територији Албаније је 1990. године живело 3.255.900 становника. Од стицања државне независности забележен је велики прираст становништва. Још почетком овог века укупан број Албанаца на Балканском полуострву био је процењиван на 750.000. Након првог пописа становништва 1923. године Албанија је имала 803.959 становника, 1938. већ 1.040.000, 1950. године их је било 1.215.000, 1960. године 1.607.000, 1970. године 2.136.000 и 1980. године 2.671.000. Са стопом повећања прираштаја становништва од преко 300% Албанија заузима прво место у Европи. У складу са повећаним бројем расла је и густина насељености: док је 1938. године била 36, 1960. године 56 и 1980. године 93 становника по квадратном километру, већ 1990. године износила је 114 становника по квадратном кнлометру. Старосна структура изгледала је овако: 32,6% становништва испод 15 година, 57,8% радно способних и 9,6 % у трећем старосном добу.

Однос град—село се додуше мењао, али већина Албанаца и даље живи на селу: 1990. године је тај однос износио 63,9% сеоског и 36,1% градског становништва; 1923. однос је био 84,1% према 15,9%; 1950. године 79,5% према 20,5%; 1960. године 69,1% према 30,9%. При том је Тирана једини већи град, са 243.000 становника (1990), док су остали значајнији градови Драч, са 85.400, Елбасан са 83.300 и Скадар са само 81.800 становника.

Према језику који говоре Албанци се деле у две дијалекатске групе: *Тоске* на југу и *Геге* на северу; граница је река Шкумба. Од 1972. године постоји „јединствени албански књижевни језик", настао на тоскијском дијалекту. Тај књижевни језик прихватили су и југословенски Албанци, иако су ови у већини били Геге.

Становништво Републике Албаније је етнички врло хомогено. Након последњег пописа из 1989. године само 64.816 држављана (дакле 2% укупног броја становника) нису били албанске националности. Већина њих (58.758) били су припадници грчке мањине. Грчка страна је оспорила веродостојност ових података процењујући бројност грчке мањине на 300.000—400.000, што је, опет, било претерано. Према попису становништва из 1989. године у Албанији је живело и 4.697 Македонаца и 100 Срба и Црногораца. И македонска и српска страна су оспориле ове податке процењујући број Македонаца на 45.000-60.000, а Црногораца на 15.000-20.000. Аромуни и Цигани, чији се број у периоду између два рата процењивао на око 10.000, не воде се као мањина у албанским статистикама. Вероватно су највећим делом асимиловани.

Југославија, односно њене земље наследнице

У бившој Југославији Албанци су са 1.730.000 припадника (податак је из 1981. године јер су Албанци бојкотовали попис из 1991) представљали најбројнију националну мањину. Они су чинили 7,7% укупног становништва и било их је више од Македонаца и Црногораца. Већина југословенских Албанаца живи на Косову, „Социјалистичкој Аутономној Покрајини" у оквиру Србије *(Krahina Socialiste Autonome Kosova)*. Територија Косова простире се на 10.887 квадратних километара, што одговара готово трећини албанске државне територије. Од укупно 1.584.441 становника Косова (1981) 1.226.736 били су Албанци (77,4%), 209.498 Срби (13,2%), док су остатак чинили Црногорци, Турци, Цигани и други. Број становника у Покрајини се од завршетка рата више него удвостручио (1948. године је било 727.820 становника), и то углавном захваљујући натпросечно високом прираштају Албанаца.

НЈИХОВ број је од 498.242, односно 68,5%, колико их је било 1948. године, порастао за два и по пута, док је бројност српског становништва опала (1948. године је износила 171.911 или 23,6%). Однос град—село сличан је као у Албанији: 1981. године је 67,5 /о становништва Косова живело на селу. Од тога су Албанци чинили чак 72 /о сеоског становништва. Упркос томе била је појачана миграција у градове, посебно из пасивнијих планинских подручја, и то пре свега у Приштину„аији је број становника порастао на 130.000.

Албанаца има и на подручју уже Србије: 19о1. године било их је 72.484, тј. 1,3% укупног становништва.

Још један део територије бивше Југославије на којем живе Албанци јесте Република Македонија, где су Албанци 1981. године са 377.726 чинили 19,8% укупног становништва. Они насељавају углавном њен западни део, од границе са Албанијом до главног града Скопља, у којем је још у време Турака живео велики број албанског становништва.

Албанске мањине има и у Црној Гори: 38.735 или 6,5 /о укупног становништва, према подацима из 1981. године.

Једна сасвим изолована албанска колонија живи у околини Задра у Хрватској, где су се између 1726. и 1733. године населиле избеглице из турске Албаније (Борго Ерицо, данас Арбанаси, саставни део Задра). Њихови потомци и данас говоре албански.

Грчка

ОбројуАлбанацакојиживеуГрчкојн епостојен 0 статистички подаци. Исто тако, неопходно је правити разлику између албанских насеобина на простору Грчке *(Cameria,* Македонија) и средњовековне албанске колониза-

ције у јужној Грчкој (Атика, Беотија, Егејска острва, Пелопонез). Дијалекат ових раних досељеника *(арванитика),* чији су потомци знатно допринели успеху грчке ослободилачке борбе у 19. веку, данас је пред изумирањем.

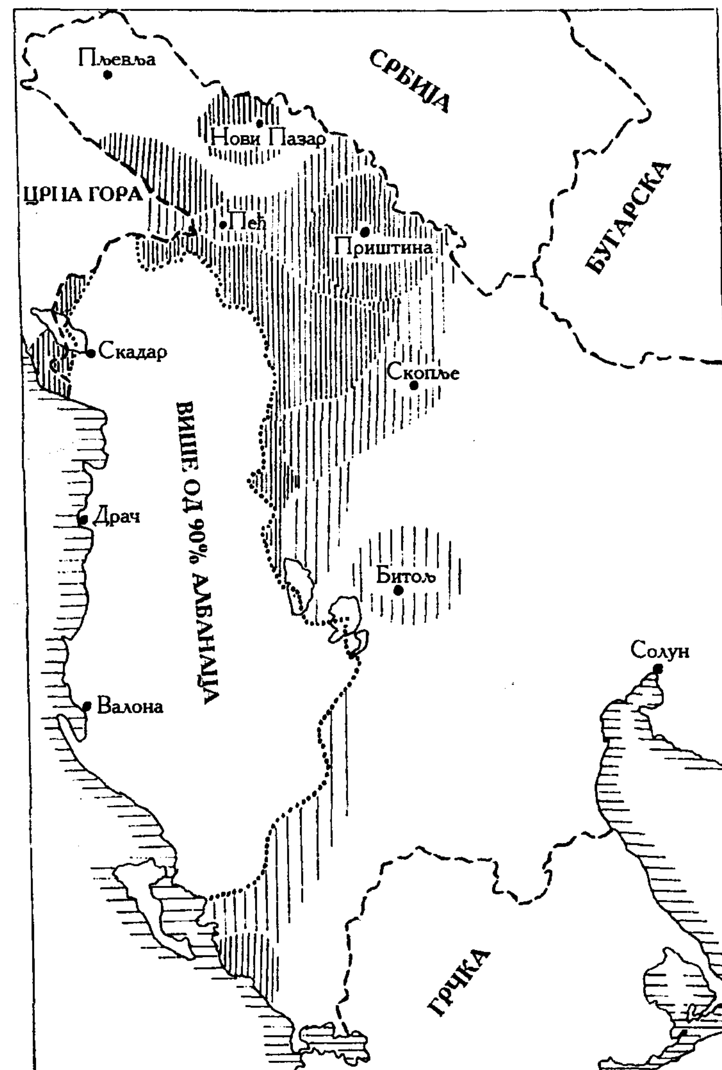
Да ли у северној Грчкој још има Албанаца и у коликом броју, није могуће утврдити. До времена балканских ратова (1912-1913), када су Епир и Македонија припали Грчкој, област коју су насељавали Албанци простирала се на југ до залива Арта. Већина муслиманских Албанаца се вероватно иселила или је била обухваћена разменом становништва са Турском. Православни Албанци који су живели тамо још пре прикључења били су у великој мери погрчени. Према незваничним грчким изворима у Грчкој је 1951. године живело укупно 23.000 Албанаца.

Италија

Код Албанаца који живе у Италији (пре свега у Апулији, Калабрији и на Сицилији) реч је о досељеницима из времена Турака. Њихов број процењује се на око 100.000. Опстанак њиховог језика *(arberesh),* архаичног облика тоскијског дијалекта, угрожен је пре свега због телевизије и образовног система који су искључиво на италијанском. Као и у Грчкој, Албанци нису ни у Италији уживали никаква мањинска права која би им гарантовала држава.

Поред већ поменутих области, албанског становништва било је и у готово свим земљама наследницама Османског царства - у самој Турској, у Бугарској (Мандрица), у Сирији и Египту. Јака албанска колонија живи и у САД-у. То су делимично стари емигранти који су се иселили још пре оснивања албанске државе. Сматра се да је први албански досељеник дошао у САД 1876. године. Центар у који су се тада досељавали Албанци био је Бостон, одакле су под вођством православног свештеника и касније епископа Стилијана Фан Нолија почели да развијају значајне културне и политичке активности. Тако је 1912. године основана и Свеалбанска федерација *Vatra* која постоји и данас. Албански емигранти у Северној Америци одиграли су не малу улогу у успостављању албанске државе након Првог светског рата.

Морамо поменути да и у бившем Совјетском Савезу, у Украјини, постоји колонија старих албанских емиграната (њих око 4.000 наводи албански као свој матерњи језик). Нзихови преци борили су се на руској страни у ратовима са Турском у периоду 1768-1774. и 1787-1791, након чега су се иселили у Русију.

Простор који насељавају Албанци око 1900. године

2 *ПОРЕКЛО*

Порекло Албанаца дуго је било нејасно. Сматрали су их Словенима, говорило се о досељавању са Кавказа (где је у средњем веку постојала кавкаска покрајина Албанија), називали су их потомцима Пелазга, Етрураца, Трачана, Дачана и коначно Илира. Будући да о ранијој судбини Албанаца постоји врло мало података, у расветљавању питања порекла коришћене су методе науке о језику.

Један од првих који се бавио језиком Албанаца био је немачки научник Готфрид Вилхелм фон Лајбниц (1646-1716). Лајбниц, који је само делимично познавао албански језик, предложио је да се издвајањем позајмљеница најпре утврди албанско језичко наслеђе, потом испита сродност овог наслеђа са другим језицима и тако утврди место албанског међу европским језицима. Он сам утврдио је сродност са латинским и келтским.

Корак даље отишао је краљевски баварски генерал-мајор Јозеф Ритер фон Ксиландер (1794—1854), који је у свом тексту „Језик Албанеза или Шћипетара" (Франкфурт на Мајни, 1835) тврдио да албанки језик није нови европски језик настао позајмљивањем из суседних језика, већ да он по свом језгру спада у староевропске прајезике. Лингвиста Франц Боп (1791—1867) тврдио је средином 19. века у свом истраживању О *албанеском у односу на сродне језике* (Берлин, 1855) да албански неоспорно припада породици индоевропских језика, али да „по својим основним елементима није у блиској вези, па чак ни по пореклу, са било којим од осталих санскритских језика нашег поднебља."Албански је, дакле, представљао посебну грану међу индоевропским језицима. Тиме је у грубим цртама постављен оквир. Судећи по језику, Албанци су, дакле, били давно насељени Европејци.

Тиме, међутим, није ништа речено о томе да ли су Албанци аутохтони или су током историје насељавали просторе које насељавају данас. Први историчар који се бавио овим питањем био је Швеђанин Јохан Тунман (1746—1778), професор реторике и филозофије на Универзитету у Халеу. У својим *Истраживањима о историји источноевропских народа* (Лајпциг, 1774) у којима детаљо говори о Албанцима он износи следеће: „У њиховој (албанској) историји нисам нашао трагове каснијих сеоба; њихов језик носи таква сведочанства о судбини народа да је било немогуће у њему не препознати прасуседе Грка и потлачене из старог Рима. И једни и други, пак, упућују на старе Илире."

Тунманову тезу о аутохтоности Албанаца прихватио је и Јохан Георг фон Хан (1811—1869), који се захваљујући делу *Албанеске студије* (Јена, 1854) сматра праоцем научних албанолошких истраживања. Хан је као аустријски конзул службовао у Јањини, учио и знао албански и — за разлику од својих претходника — познавао Албанију лично је доживљавајући. Он је Албанце сматрао потомцима „прастановника", каквима је сматрао и Пелазге. Њихово присуство на просторима на којима и данас живе још од времена Грка и Римљана покушао је да докаже помоћу континуитета старе географске номенклатуре све до албанског. Ханова тумачења имена су данас углавном застарела, али је аутохтоност Албанаца коју је заступао прихватила већина истраживача, утолико пре што се у наредних сто година нико више није интензивно бавио албанском раном историјом. То је поново учинио тек Георг Штатмилер (1909—1985) својим *Истраживањима албанске ране историје* (Будимпешта 1942; друго проширено издање Визбаден 1966). До данас је непобијена Штатмилерова теза да се албански народ развио на основама неког старобалканског реликта, усред опште романизације у периоду позне антике. Оно што је било пре тога, дакле време до 200. године пре Христа, Штатмилер назива „преалбанским периодом", о којем се услед недостатка података не могу износити никакве тврдње. Тај рани период Штатмилер дели на два главна периода: 1. „праалбански" (200 година пре н.е. — око 600 н.е.) и 2. „раноалбански" (од 600 н.е. до друге половине 11. века).

Праалбански иериод

Област данашње Албаније је, заједно са великим делом Балканског полуострва, у периоду око 200—100. године пре н.е. мало-помало потпала под римску власт. Са римском војском и римском управом у земљу је ушао и латински језик. Око 300. године пре н.е. процес романизације је већ увелико био завршен. Старобалкански језици могли су се одржати још само у појединим планинским подручјима — у један од тих језика убраја се и језик Праалбанаца. Где је то могао бити очуван праалбански? По свему судећи, то је могла бити само нека забита планинска област. Штатмилер је дошао до закључка да је ту могло бити речи о области Мати у северној Албанији. Она је окружена високим планинским венцима и има све природне предуслове за опстанак аутохтоне енклаве. Та област изгледа није била обухваћена романизацијом и чак је остала изван директног римског утицаја. (У Клосу поред Мате где је двор.)

Језик Праалбанаца није, наравно, остао потпуно заштићен од римског утицаја. О томе сведоче бројни латински елементи у данашњем албанском језику. Ту је пре свега реч о изразима из градског живота (нпр. *qytet* — град — *civitateni),* државног уређења *(mbret* — кнез, крал> — *imperatorem),* ратарства итд. Карактеристичан је и назив за зимску пашу *(verri)* изведен од латинског *hiberninum,* на основу чега се закључује да су се зимске паше код Праалбанаца налазиле на подручјима која су већ била изложена романизацији. Праалбански се, дакле, може сматрати делимично романизованим језиком.

Да је процес романизације настављен, праалбански језик се пред најездом латинског вероватно не би одржао као језик; међутим, до наглог прекида романизације долази са продором Словена у југоисточну Европу око 600. године. Романизовано становништво балканског копна повукло се на обалу, Праалбанци су се одвојили од таквог окружења и тако сачували од потпуног стапања са Романима.

Раноалбански период

Време словенског освајања спада у најмрачније периоде у историји југоисточне Европе. Чак и иначе добро обавештени византијски хроничари могу врло мало да кажу о централном Балкану у периоду између 7. и 10. века. Међутим, на основу словенских имена градова може се сматрати да је читава област коју данас насељавају Албанци била препуна словенских насеобина. Штатмилер поткрепљује своју тезу о области Мати чињеницом да се тамо појављује најмање словенских имена градова — они се углавном ограничавају на долину реке Мати. И црквена подела, по његовом мишљењу, говори у прилог томе да је област Мати остала ничија земља: она се налазила између зона под утицајем Византије, Бу^арског царства и Дукљанске кнежевине *(Dioclea);* и тако, док се за суседне области могло доказати којим су бискупијама/епископијама припадале у раном средњем веку, за област Мати то није био случај.

Штатмилерова теза о аутохтоној енклави звучи убедљиво, али је ограничавање на област Мати сувише уско: могуће је да је ова енклава била већа, или је таквих области било више.

Штатмилер није отворено тврдио да Албанци потичу од Илира или Трачана. Он радије старе Албанце назива „једним од многобројних племена Трачана или Илира". Код самих Албанаца, пак, илирско порекло се не доводи у питање, већ важи за непобитну чињеницу.

Албански извори сматрају да је њихов народ одувек био на просторима које и данас насељавају, и то на целој територији Републике Албаније и подручјима у Југославији у којима живе Албанци. Ни Римљани ни Словени нису могли да наруше етничко-културно јединство Илира и Албанаца. Они такође сматрају да није постојала било каква енклава у коју се пред најездом страних освајача морало повлачити домаће становништво. Римске, византијске и касније словенске власти нису имале никакав ауторитет изван градова и средишта бискупија/епископија. Неки аутори чак сматрају да су и градови били центри илирско-албанске културе. У свему, а поготово у народној ношњи и керамици, они виде потврду континуитета између Илира и Албанаца.

Слика коју албанска наука ствара о раној историји сопственог народа је поједностављена, некритичка и делује исконструисано. Језичких доказа о илирско-албанској сродности готово да и нема.

Богородичина црква у месшу Лабова е Криксит, источно од Ђирокастра, вероватно из 13. века. Археолог и историчар уметности Г. Кох (Албанија. Уметност и култура земље Шћипетара, *Келн 1989) сматра је једном од најзначајнијих византијских цркава у Албанији. По градњи се не може иодвести ни под један познати тип из средњег византијског периода, већ представља специфичну варијанту.*

У новије време историчар Готфрид Шрам *(Почеи,и албанског хришћанства. Рано преобраћање Беса и његове последице;* Фрајбург 1994) поново је оживео тезу да Албанци потичу од Трачана, дакле — досељени су. Али, докле год немамо било каквих језичких доказа о Бесима (које Шрам сматра претечама Албанаца) његова теза ће такође бити само још једна хипотеза, као што је и илирско порекло језички такође недоказано. У сваком случају, захваљујући Шраму питање порекла Албанаца је поново постало интересантно.

АЛБАНИЈА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Између Византије и Бугарске

Од поделе Римског царства Албанија је номинално припала Византији (395). Међутим, далеко већи утицај на Албанију имало је тзв. Прво бугарско царство (680—1018) које је своју моћ стекло под каном Крумом (803—814).

Византија је, заправо, покушала да поново учврсти своју позицију, na је свој главни ослонац на албанској обали Јадранског мора — Драч — око 850. године претворила у своју војноуправну јединицу *(Thema)**. Последице тога, међутим, осетиле су се само на приобаљу јер је унутрашњост све више потпадала под бугарску власт. Бугарски кнез Пресијам је негде 851. освојио Охрид и Девол (као византијско утврђење и седиште епархије Деаболис). Борис Први (852—889) заузео је Берат и приобаље северно од Валоне, а цар Симеон (893—927) овладао готово целом јужном Албанијом. Сматра се да је у периоду између 893—896. освојио 30 градова—утврђења у Драчкој теми, међу којима вероватно и Скадар. Сам Драч није могао да освоји. Цар Самуило, који је Охрид начинио средиштем свога царства, имао је између 989. и 997. чак и Драч у свом поседу. Након његове смрти 1014. године Бугарско царство се врло брзо поново распало. Самуиловог следбеника Гаврила Радомира убио је његов рођак Јован Владислав који је и сам 1018. године погинуо под зидинама Драча. У близини Берата водиле су се исте године коначне битке између бугарских и византијских трупа. Након тога Албанија је поново постала византијска.

* Данас преовладава мишљење да је тема Драч основана за владе византијског цара Нићифора I (802-811). - *Прим. ред.*

Сви ови догађаји одиграли су се, истина, на тлу данашње Албаније, али са албанском историјом, у ужем смислу, нису имали никакве везе. Из византијских извора који поново исцрпно извештавају о последњим борбама са Бугарима јасно произлази да су јужна и централна Албанија тада биле бугарске.

Прво помињање Албанаца

Дуго након слома Првог бугарског царства Албанци први пут ступају на историјску позорницу. Византијски историчар Михајло Аталијат у својој хроници која обрађује период између 1034. и 1079. године наводи „Арване" (Ἀρβαυιται), при чему се без сумње мисли на Албанце. Он их помиње у вези са устанком који је драчки заповедник Нићифор Василакиос 1078. године подигао против Византије. За свој наум он је користио и грчке, и бугарске, и арванске трупе. Од тог времена Арвани ће се у контексту војних подухвата све чешће појављивати у византијским хроникама. У латинским изворима они су од 14. века називани *Албанези* или *Арбанези.* Назив који су користили Турци *Атнавут, Арнавутлар* без сумње води порекло од грчког Ἀρβαυιται.

Данас уобичајени назив за Албанце, односно Албанију, *shqiptar, Shgiperia,* новијег је датума. Албанци који су се у средњем веку населили у Грчкој и они који су се у 15. веку и касније иселили у Италију у ствари не знају за ово име. Порекло назива *shqiptar* није једнозначно утврђено. Доскора је било омиљено тумачење да је изведен од албанског *shgipe* „властела, племство", дакле „властелински синови". Вероватније је, међутим, да је модеран назив који су Албанци себи дали изведен од *shqipon „]&*сно рећи" или од *shqipton* „изговорити" (у поређењу са словенским називом *немци* „неми; они који не говоре разумљиво").

Нормани у Албанији

Нормани су под Робертом Гвискардом од средине 11. века под своју власт припојили целу јужну Италију: освајањем Барија 1071. године њима у руке пада последње грчко упори-

ште, а 1072. године је освајањем Палерма завршено заузимање арабијске Сицилије. Када је 1074. године и лангобардска кнежевина Салерно постала норманска за Гвискарда и његове људе то је значило крај ширења у Италији. Зато се они сада окрећу на Исток, где им је циљ био ништа мање него освајање Византије. Византија је тада била у слабљењу, а готово цела Мала Азија је већ била под турском (селџучком) влашћу.

Као база за кретање на Византију требало је да послужи Албанија. Марта 1081. године Роберт Гвискард шаље свога сина Боемунда у Албанију. Његов задатак био је да освоји обалски појас око Валоне, што му је и успело. У мају креће и сам Гвискард. Бродове за експедицију ставили су му на располагање Дубровник и остали далматински обалски градови. Нормани освајају Крф и окрећу се затим против Драча који је требало да буде полазна тачка за освајање Византије. Опсаду града са мора и копна почели су 17. јуна 1081. године. Нови византијски цар Алексије I Комнин је хтео да Драч, брањен од стране његових савезника Млечана, ослободи са копна, али је доживео катастрофалан пораз. Драч освајају Нормани јануара 1082, али га Венецијанци поново преузимају већ годину дана касније.

Роберт Гвискард се већ 1082. године враћа у Италију где су Византинци инсценирали устанак против њега. Тек 1084. године он поново преузима борбу у Албанији, али 17. јула 1085. умире током епидемије. Норманске трупе се након тога ужурбано враћају у Италију. Тако је пропао први покушај у постантичком времену да се из Италије заузме Албанија. Ни Гвискардов син није имао успеха: он је две године (1107—1108) опседао Драч, али га није освојио.

Кнежевина Арбанон

У свом историјском спису *Алексијада* Ана Комнина, ћерка Алексија I Комнина, пише о владавини свога оца, па тако — између осталог — и о опсади Драча од стране Нормана 1107—1108. године. Тако сазнајемо да је у то време на простору на којем данас живе Албанци постојала област под именом *Арбанон,* али о њој ауторка не даје никакве детаљније податке. Француски медиевист Алан Дуселије Арбанон је сместио

у област између река Девол и Мати, али не на обалу, већ на копно. Важно место на том подручју било је Креја. Арбанон је крајем 12. века био под влашћу извесног Прогона. Након Четвртог крсташког похода, када су 1204. године крсташи освојили Цариград, што је био крај Византијског царства, Арбанон је добио политичку самосталност. Тако је Арбанон, дакле, прва држава која носи албанско име.

Трећи владар ове државе, Деметрије (1208-1216), Прогонов син, био је ожењен Комнином, ћерком каснијег првог српскот краља Стефана Првовенчаног и нећаком Алексија III Анђела. Носио је високу византијску титулу *мегас архон* и *паниперсеваст* (обе са значењем „велики господар"), коју су раније носили чланови царске породице. Деметрије је 1208. године склопио трговинеки уговор са Дубровником и остварио контакте са папом Инокентијем III, молећи да га уведе у римску веру. До преобраћења арбанонског владара изгледа ипак није дошло, као ни његовог таста, српског краља, којег је папа крунисао 1217. године. Латинско царство показало се као сувише слабо да би такав корак сматрало неопходним. Моћ Латина се врло брзо свела на Цариград и околину. На Истоку је створено ново грчко царство са седиштем у Никеји, а на Западу су се као наслеђе Византијског царства поделили Бугарско царство Асена (Друго бугарско царство, 1185—1396), српска држава Немањића и грчка деспотовина Епир.

Након смрти Деметрија (око 1216. године) мала кнежевина Арбанон није могла да се одржи у окружењу моћних суседа, већ је била играчка за конкурентске снаге. Тако је најпре постала вазалска држава Епирске деспотије. Међутим, након што су Бугари 1230. године под вођством Јована Асена II потукли цара Теодора Анђела Дуку Комнина, Арбанон пада под бугарску власт. Деспот Михајло II Дука Комнин је додуше покушао да Арбанон врати Епиру, али га је 1253. године победио Јован III Дука Ватац, цар Никеје, те је тако Арбанон припојен Никејском царству. Ипак, ни никејска власт није трајала дуго. Арбанонски кнез Голем, који је владао као вазал Јована III, одметнуо се од цара и приклонио се поново Епиру у којем је још увек владао Михајло II. Савез са Епиром је убрзо, вероватно након Големове смрти, довео до уједињења са деспотовином.

Анжујски Regnum Albaniae

Простор данашње Албаније није средином 13. века био само позорница сукобљавања Никеје и Епира, бугарске и српске државе, већ је на том простору у међувремену желела да се учврсти и једна западна сила: Манфред Хоенштауфен, краљ Сицилије и син цара Фридриха II, поново преузима антивизантијску политику норманских владара. Он је 1258/године заузео Крф и албанске градове Драч, Валону и Бутринт, област која је била под влашћу Михајла II Епирског*. Епирски деспот морао је да се помири са овим губитком моћи и већ исте године склопи савез са Манфедом, коме је чак и своју ћерку Јелену дао за жену. Већ изгубљене области у Албанији проглашене су Јелениним миразом. Ипак, владавина Хоенштауфена у Албанији била је кратког века. Најпре се савез Епира и Сицилије против Никеје показао не посебно успешним, а потом се у Манфредовом краљевству[7], Сицилији, појавио конкурент којем он није био дорастао - Карло Анжујски, којем је папа 1263. године доделио краљевину обеју Сицилија (Напуљску краљевину) као лено. Након свечаног крунисања 6. јануара 1266. године, Карло је 26. фебруара победио свог супарника Манфреда код Беневента, а 1268. код Таљакоца поразио и Манфредовог нећака и наследника, младог Конрадина. То је био и крај владавине Хоенштауфена у јужној Италији, али не и крај политике продора на Исток коју су водили сицилијански владари и коју је Карло Анжујски одмах преузео.

Као и Нормани и Хоенштауфени, и Карло Анжујски је имао империјалистичке планове. И њему је пред очима лебдела „Средоземна империја", те је постао један од најопаснијих противника Византијског царства које се 1261. године поново издигло. Већ 1267. године Карло је у Витербу, у присуству папе, са латинским царем Балдуином II, иначе протераним из Цариграда, склопио савез и уговор о подели Византијског царства чије је поновно освајање већ било планирано. Након тога Карло је требало да задржи власт над феудима Ахаје (Пелопонез), Епира и Јонских острва, а савез је ојачан венчањем Балдуиновог сина Филипа са Беатрисом, ћерком Карла Анжујског. На самом Балкану Карло је нашао савезнике у Бугарској и Србији

* Драч је тада био под влашћу никејског цара.- *Прим. ред.*

које су непосредно биле угрожене новим јачањем Византије. Већ 1271—1272. године анжујске трупе стигле су на Пелопонез како би зауставиле продор Византинаца и протерале их. У исто време Карло Анжујски своје позиције на Балкану ојачава још једним браком: 28. марта 1271. године његов други син Филип оженио је Изабелу од Вилардуена, ћерку ахајског кнеза Виљема од Вилардуена. Изабела је била наследница круне, па је тако Ахаја након смрти Изабелиног оца прешла директно у руке Анжујаца (1278). Како је Филип Анжујски преминуо већ 1277. године, Карло је преузео звање кнеза Ахаје и одредио заступнике *(баилос)* који ће управљати земљом.

Заједно са Ахајом Карло је покушао да се учврсти и на Крфу и у Албанији и тамо преузме Манфредове области. Крф му је предао већ 1267. године Гварнерије Алемано, наследник тамошњег Манфредовог намесника Филипа Кинарда. Карло је произвео Алемана у напулског генерал-капетана и он је одмах почео да осваја епирско-албанске обале и приобаља. Валона, Канина, Берат и коначно Драч постали су анжујски. Карло је у Напуљу 21. фебруара 1272. године прогласио *Regnum Albaniae* и себе за њеног краља.

Краљевина Албанија коју је прогласио Карло Анжујски обухватала је област у троуглу између Драча, Берата и Валоне. Земљом су управљали напуљски генерал-капетани, а седиште им је било у Драчу; први од њих звао се Газон Кинардо. Главнокомандујући анжујских трупа, које су углавном чинили сараценски плаћеници, био је Гиљелмо Бернарди са титулом *marescallo in Albania.* И остала места у војсци и управи заузимали су искључиво странци, углавном Французи и Италијани. Карло Анжујски почео је одмах да ради на томе да за себе придобије домаће, албанске, вође племена и кланова. Давао им је феуде и почасне титуле сличне византијским, као *севасто* или *савасто*.

Албанска властела

Имена неких албанских породица први пут сусрећемо у исправама којима се потврђује додела земљишта или звања. Први назив који се појављује јесте Гропа: 1273. године је, наиме, извесни Павле Гропа добио неколико села „sub servitiis, usus et consuetudinibus imperii Romanie", дакле на коришћење у

складу са византијском правном праксом. Извесни „nobilis Albanensis Johannes Musacius" (Музаки) појавио се у Драчу 1274. године као делегат својих земљака. Исте године, 1. децембра, Карло Анжујски склопио је уговоре са Захаријем и Ђорђем Скуром, породицом Јонима и са Алексијем Аријанитом — све су то имена која ће се касније појављивати у контексту најмоћнијих властелинских породица и земљи.

Карлова политика да путем уговора са албанским властелинским породицама себи обезбеди подршку домаћег становништва имала је само делимичан успех. Из објављених анжујских извора јасно се види да је он са сигурношћу могао да рачуна само на Гропе, Скуре и Музаке. Остали, ваљда због стране италијанско-француске управе, нису били спремни да се без даљег ставе у службу Анжујаца. Драчки генерал-капетани су зато при свакој промени управе морали изнова да успостављају напуљску власт у земљи. Зато је Карло Анжујски приморавао најзначајније и најутицајније породице да дају таоце помоћу којих ће осигурати послушност њихових пор^одица — метод који су касније и Турци користили. Показало се, међутим, да тај метод није увек био успешан. То се потврдило већ 1274. године када је цар Михаило VIII Палеолог из Јањине кренуо на Албанију и освојио Берат. Анжујске трупе су током 1280. и 1281. узалуд покушавале да поврате град. На крају су могле бити задовољне што су пред продором Византинаца ипак задржале барем део својих територија у Албанији и што је дошло до савеза са епирским деспотом Нићифором I чиме је Карлу Анжујском био осигуран барем обалски појас ка Крфу.

Након што је однос снага у извесној мери постао јасан, албанско племство ставило се углавном на победничку страну и побунило против напуљске власти. Положај Анжујаца погоршао се још више када је на Сицилији 31. марта 1282. године избио устанак подржан од стране Византије, такозвано Сицилијанско вечерње, којим је преко ноћи прекинута владавина Анжујаца и за сицилијанског владара постављен Петар Арагонски. Власт Карла Анжујског била је ограничена на копно југа Италије, што је довело до промена и у Албанији: Драч, престоница *Regnum Albaniae,* прелази 1286. године под власт Византије.

За Карла Анжујског, међутим, није све било изгубљено: поновно преузимање Албаније од стране Византије било је на не-

сигурним ногама. Албанију су са једне стране угрожавали Срби, док је Анжујски са друге стране још увек имао јаку позицију у Епиру: Карлов унук Филип Тарентски оженио се 1294. године Тамаром, ћерком епирског деспота Нићифора након чије је смрти (између 1296. и 1298. године) наследио велики део деспотовине.

Јачање. католицизма

Карлова политика јачања католицизма у Албанији показала се као мудар потез. Он је, наиме, поред војника и чиновника, у земљу довео и духовнике који су систематски ширили католичанство. Резултати тога дошли су до изражаја када је Византија поново дошла у Албанију: бискупи северноалбанских бискупија су 1304. године писали папи Бенедикту XI да нису вољни да заувек буду под грчком влашћу и тражили приближавање Латинској цркви. Ова спремност на прикључење Риму неминовно је водила ка поновном признавашу католичког Анжујца за господара Албаније. Већ исте године породице Спата, Аријанит, Скура, Матаранг и друге шаљу изасланика Филипу од Тарента и изражавају своју жељу да поново прихвате власт Анжујаца. Филип 5. септембра 1304. године признаје граду Драчу све „immunitates, libertates, francisias, gracias et privilegia", које је имао и под влашћу свога деде Карла. Старе привилегије враћају се и свештенству, племству *(comitibus, baronibus, officialibus et nobilibus),* градском и сеоском становништву *(burgensibus et universitatibus terrarum et locorum ac ceteris singularibus tocius regni et provincie Albanie).*

Да су у Напуљу учили на грешкама из прошлости видело се између осталог и по томе што се сада и домаћој властели пружила могућност да учествује у политичким одлукама: витезу *(miles)* под именом Caznesio Blenisti (Блиништи) Филип је доделио грофовску титулу, његовог сина произвео у маршала *(marescallo)* Албаније*. Тануш Топија, који је владао облашћу између река Шкумба и Мати, добио је такође грофовску титулу, а Андреа Музаки, чији су се поседи налазили између Шкумбе и Семанија, сада је постао деспот Арбанона. На тај начин поновном анжујском преузимању вдасти више ништа није стајало на путу. Јула 1305. године ,|Рилип од Тарента је већ могао да уђе у Драч. Он је господарио облашћу која се протезала од Мата на северу до Семанија на југу. Новог ширења, међутим, није било јер суседне империјалистичке силе нису биле спремне да трпе веће ширење моћи Анжујаца у Албанији. Зато се крајем 1306. године Филип враћа у Напуљ и оставља извесног Ауфузија Ферантиса kao генерал-капетана у Драчу.

Анжујску власт у Албанији угрозила је најпре Србија; Срби преузимају Драч 1319. и држе га под својом управом до 1322. године. Уз помоћ Албанаца Филип од Тарента је, истина, успео да поврати град, али је позиција Анжујаца у Албанији била сувише ослабљена да би и даље могли управљати судбином земље. Филип Тарентски и његови следбеници господарили су Драчом и околином до 1368. године, али је ово Драчко војводство, како се сада звало, обухватало само делић некадашње *Regnum Albaniae.*

* „Caznezius" је транслитерација српске дворске титуле „казнац" коју је у овом случају носио Владо. Њега и његовог сина Виљема, Филип је 1304. вратио у милост коју су, као „издајници", изгубили још 1279. године. - *Прим. ред.*

Албанија под српском влашћу

Српска држава, која је у другој половини 12. века под династијом Немањића стекла независност од Византије и обухватала и територргју старе Дукље, дакле данашње Црне Горе, померала је своју границу све даље на југ. Под краљем Урошем II Милутином (1275—1321) јужна граница Краљевине Србије протезала се од Прилепа у Македонији преко Охрида до области око Kpoje у северној Албанији, а 1296. године му је чак пошло за руком да заузме и Драч, који^е додуше изгубио од Анжујаца 1305. године, али није од њега одустао, као ни од Албаније уопште. Из једне венецијанске потврде из 1309. тодине види се да је својој титули додао и „Краљ Албаније" — *Rex Serviae, Chelmiae, Dioclie ac Albanie.* Српски краљ је 1319. године поново започео борбу за Драч, али је град већ 1322. изнова припао Анжујцима, након чега град више никада није био српски.

Средином 14. века Србија и Византија настављају своје продирање у Албанију. Након смрти цара Андроника III

(1341), који је иначе *за* сузбијање устанка у Албанији први пут у помоћ позвао турске трупе, Срби полако добијају премоћ. У Византији избија грађански рат. Током четири године (1343-1347) под Стефаном Душаном (1331-1355), који се 1345. у Скопљу крунисао за цара, Срби освајају читаву Албанију са изузетком Драча који остаје под Анжујцима.

После смрти Стефана Душана 1355. његово царство се брзо распада. Међутим, иако краткотрајна, српска владавина није била без последица по Албанију: трагови феудалне српске културе, која је свој процват доживела управо под српским царем, не налазе се само у албанској правној терминологији (као *bashtina* за наслеђе, *obrok** или *brok* за најамнину, *travnina* за дажбине које су пастири са планина плаћали земљопоседницима у равници за коришћење пашњака). Трагова има и у административној пракси албанских династија у 14. и 15. веку, која је веома личила на српске узоре. Већина албанског племства је поред латинских имала и српске писарнице.

Српска владавина потпомогла је још једно догађање, а то је ширење албанских насеобина на југ, према Грчкој.

Досељавање Албанаца у Грчку

Прве групе Албанаца доселиле су се већ крајем 13. века у Грчку и то најпре у Тесалију. Најстарији запис о томе налазимо у писму једног Венецијанца, извесног Марина Сануда, из 1325. године. То досељавање је једним делом било на миран начин, уз дозволу тадашњег византијског властодршца, али делом и насилно, кроз пљачкашке походе који су становништву задавали страх и зебњу. До новог таласа албанских досељеника долази након што се Стефан Душан прогласио господарем Тесалије и Епира, дакле после 1348. године. Будући да су и албанске трупе допринеле победама које је извојевао српски цар, он је, желећи да створи простор за своје савезнике, дозволио њихово насељавање у освојене области

* Оброк је обавеза давања хране владару, његовим службеницима и црквеним великодостојницима приликом проласка кроз једну област.- *Прим. ред.*

Грчке. Након смрти Стефана Душана развлашћени деспот Епира Нићифор II хтео је да искористи цео тај метеж, па је покушао да се поново устоличи тако што ће протерати Албанце. Покушај је, међутим, пропао и Нићифора су 1359. године у бици код Ахелоја потукли Албанци. До почетка 15. века Албанци остају непобедиви владари Епира.

Овај нови талас албанских досељеника приспелих у Грчку за време Стефана Душана постао је полако терет и раније досељеним Албанцима у Тесалији и Епиру, па су тако ови новопридошли наставили даље на југ и стицајем околности нашли се у области под каталонском влашћу.

Каталонци су 1303. године ступили у византијску службу као војници и 1311. године се населили у Атинском војводству, којим су касније све до 1388. године владали као самосталном кнежевином. Будући да су им војне вештине Албанаца биле познате, спремно су их прихватили. Још 1382. године сви Албанци који су желели да се настане у Атики били су ослобођени пореза и дажбина на две године.

До новог прилива Албанаца у Атику долази након што је 1388. године Нерио Ачајуоли постао атински војвода. Ачајуоли су пореклом из Бреше у северној Италији и били су анжујски банкари. Заслуге су стекли куповином робе у Грчкој и 1358. године додељена им је стара анжујска област Коринт.)Садас уМлечани,којис упоседовалиЕубеју(Н е г
страховали да би војна моћ суседног Атинског војводства могла да их угрози, па су одлучили да албанске досељенике преусмере ка Еубеји. Венеција им је обезбедила широке привилегије под условом да имају коње код себе и сваког тренутка буду спремни да бране острво.

Досељавање Албанаца на Пелопонез почиње готово у исто време када и у Атику и на Еубеју. На византијски део Пелопонеза се под деспотом Теодором II Палеологом (1380-1407) и са његовом дозволом доселило око 10.000 ратника са својим породицама (дакле око 50.000 до 70.000 особа). Албанци су овде насељавани на неизграђена и ненасељена земљишта и брзо су се показали као добри ратари. Млечани, који су још на Еубеји показали велику заинтересованост за албанске досељенике, нису желели да се зауставе само на томе, већ су 1401. године дозволили насељавање првог Албанца на своје пелопонеске поседе, пре

свега у Модону и Корону. Почетком турске владавине Албанци су почели да се насељавају и на острва Јонског и Егејског мора. Борбено албанско становништво Пелопонеза и острва пружило је најјачи отпор турском продирању и на крају, када су изгубљени и последњи хришћански поседи, иселило се у јужну Италију.

Јачање домаће властеле у Албанији

Владавина Анжујаца и Срба донела је феудализам у Албанију и омогућила настанак домаће властеле. Након краја царства Немањића, Карло Топија (умро 1388) био је Најмоћнији човек у Албанији.

Топије и Балше

Породица Топија се први пут помиње 1274. године, а према подацима из једног каснијег родослова води порекло од Карла Великог, као и већина албанских племићких породица које су покушавале да исконструишу западноевропско порекло. Тануш Топија је у периоду 1328—1338, уз сагласност краља Роберта Напуљског, био господар области Мати. Отац Карла Топије Андрија се, наводно, оженио ванбрачном ћерком краља Роберта, што је Карлу било сасвим довољно да своје порекло веже за француску краљевску породицу. У неком натпису у манастиру Св. Јована Владимира у Елбасану он себе назива *primus de domo Francie*. Након битке код Ахелона, где је са својим трупама дао одлучујући допринос албанској победи, Топија се прозвао *Princeps Albaniae*. Након тога желео је да прошири област чији је господар и то пре свега да се домогне Драча који је још увек био у поседу Анжујаца. Опсаду града почео је 1362. године, али пошто је град снабдеван са мора, није могао да га освоји. То му је пошло за руком тек 1368. године, након што је набавио флоту.

Освајање Драча довело је Топију у сукоб са Млечанима, чију је подршку до тада имао и који су му као једном *dominus Albanie in partibus versus maritimam de Durachio* тек 1366. године дали грађанско право Републике св. Марка; оно је у предвечерје турског освајања на Балкану било веома тра-

жено јер је пружало уточиште и одговарајући смештај на венецијанској територији, у случају да затреба.

Односи са Венецијом и Дубровником остали су затегнути и у наредном периоду и то пре свега због разбојништава над грађанима Драча и пљачкања млетачких и дубровачких трговаца од стране Топијиних људи. Топија је покушавао да поново нормализује односе са ова два поморска града тиме што је надокнађивао штету, односно враћао заплењену робу, док је на спољнополитичком плану склопио савез са Лудвигом I Угарским (Анжујац) и тиме обезбедио своју џозицију у Драчу. Тај савез је наишао на лош одјек не само код Венеције, која је управо са Угарском водила погубан рат *(Chioggia)*, већ и у римској Курији, јер је угарски краљ подржавао папиног противника у Авињону (западњачка шизма). Папа Бонифације IX није признавао Топији право на Драч и охрабривао је његовог суседа и шурака Балшу II да га нападне.

Род Балшића (Балша) био је српског порекла. Балша I (умро 1367), оснивач династије, био је заповедник у војсци Стефана Душана и од 1357. године као српски намесник службовао је на острву Мљет. Он је искористио превирања до којих је дош л онаконсмртисрпскогцараипрогласиос ез агосподараГ

Зете тј. *Zeta Superiore,* области северно од Скадарског језера. Од 1360. године он више није признавао српски државни суверенитет на својој територији и почео је да шири своју власт на југ*. Након његове сгирти синови су се поделили: Страцимир (умро 1372. године) убрзо се замонашио, а Ђурађ (умро 1378. године) наставио је освајачку политику свога оца. Он је 1367. освојио Будву, убрзо затим и Скадар који му је постао резиденција; 1369. прихватио је католичанство и добио венецијанско грађанско право. Трећи син Балша II (умро 1385.) оженио се 1372. деспотицом Валоне и Канине Комнином или Комитом, која је наводно потицала из породице Музаки**. Овим браком њему су припали Валона, Канина и Берат. На тај начин Балше су са свих страна окружиле област *Princepsa Albaniae* Карла Топије, а 1383. Балши II успева да освоји и Драч.

* У ствари, Балша I и његови наследници сматрали су Зету као део јединствене српске државе, а то мишљење подржавали су и Дубровник и Венеција. - *Прим. ред.*

** Данас се сматра прихваћеним да је Комнина била кћи деспота Валоне и Канине Јована Асена, брата српске царице Јелене. - *Прим. ред.*

Лишен својих поседа, Топија заједно са још неким племићким породицама, које су се осетиле угроженим Балшином експанзијом, позива Турке у помоћ. Са турским трупама под командом Хајредин-паше Топија 18. септембра 1385. успева да у битки код Савра (област Музаке јужно од Љушње) потуче свог главног ривала. У тој битки гине и Балша II, а Карло Топија поново улази у Драч. Међутим, стварни победници били су Турци и Млечани који су наставили да шире своју утицај у Албанији.

Заштиту од турског продирања албанска властела покушава да обезбеди под окриљем Млечана. Топија је већ 1386. године склопио уговор са Венецијом, којим се обавезао да Републику св. Марка у случају рата помогне са по 600 дуката годишље и обезбеди трговачке привилегије. За узврат добија млетачку борбену галију са посадом и право да војнике за себе тражи на венецијанској територији. Његов син Ђорђе, који га је наследио на власти 1388. године, уступио је коначно 1392. године Млечанима Драч, који су тада угрожавали Турци. Исто је са градовима Улцињ и Скадар 1396. учинио Ђурађ II, нећак и наследник Балше II. На југу је Балшина удовица Комнина од 1386. узалудно покушавала да својим територијама плати заштиту Млечана, али су ови одбили понуду због великих трошкова одбране и лошег положаја луке Валона. Последњи хришћански владар Валоне био је Мркша Жарковић, који се 1391. године оженио Комнининим ћерком Руђином.

Деспоти Јањине и Арте

Поред државних творевина Топија и Балшића на простору данашње Албаније постојале су и неке мање о којима мало знамо и које су биле у зависном односу од оних поменутих.

Већ на основу наведених имена види се да се овде само условно може говорити о „албанским" творевинама. Реч је наиме о мешовитој албанско-словенској култури која је у то време владала у Албанији. Слични односи били су и у јужном делу области коју су насељавали Албанци, у деспотовинама Јањина и Арта у Епиру. У Јањини је око 1367. године власт преузео Тома Прељубовић, који је женидбом ушао у српску владарску породицу. У Арти је владао Петар Лоша добивши као лено ту територију 1359. године од Срба.

Албанија у другој половини 14. века

Јањински деспот је због насиља и повећања намета постао толико омражен у народу да је дошло до устанка, који је касније попримио облик албанске ослободилачке борбе против српске владавине, па Лоша прискаче у помоћ и са својим трупама опседа Јањину. Прељубовић купује мир тиме што даје руку своје кћери Ирене Лошином сину Ђину. Међутим, династичке борбе у Епиру се настављају: Албанац Ђин Буа Спата протерује Лошу из Арте и 1379. године долази пред Јањину, у којој је поново дошло до завере против Прељубовића. Три дана су Албанци опседали град, док их деспот није потпуно потукао. Прељубовић се у крви осветио завереницима и албанским заробљеницима и од тада је био прозван „албанским крвником" *(Albanoktonos)*. Након тога ређали су се устанак за устанком. Артски деспот Ђин Буа Спата 1381. године поново упада у Јањину због чега је Прељубовићев положај био врло критичан све док Турци нису прискочили у помоћ. Уз њихову помоћ он не само да је протерао Спату, већ је заузео и неке суседне области. Турске трупе су након тога остале у Јањини и опустошиле — што по налогу Прељубовића, што самоиницијативно — Артску деспотовину. Међутим, Прељубовића је убрзо стигла судбина и 1384. године убио га један од његових личних чувара.

Односи у Епиру и после његове смрти остају замршени: ова област представљала је шарени мозаик албанских, српских, грчких и латинских државних творевина, од којих ниједна није била довољно јака да преузме водећу улогу и супротстави се турској навали.

Привредна слика Албаније

Захваљујући свом географском положају Албанија је још у старом веку имала одговарајуће место у трговинској размени између источне и западне Европе. Такозвана *Via Egnatia* која је водила од Драча кроз скадарску долину преко Охрида за Солун, а после ка Византији, представљала је важан коридор за транзитни саобраћај. У несигурним временима средњег века Албанија је за средоземне земље била интересантна не толико због транзита, колико због могућности за извоз хране и сировина.

Основна добра која је Албанија извозила била су со, пшеница и дрво, с тим што се тај редослед мењао током времена.

Со се углавном добијала у соланама у Валони и Драчу, а њоме се трговало не само у овим обалским градовима, већ и на ушћу река Ишми, Арзени, Семени са Бојаном. Први који су извозили со из Албаније били су изгледа Дубровчани (први записи потичу из 1243. године). У трговини сољу учествовали су и трговци из Венеције и Амалфија. Након што је 1272. Карло Анжујски прогласио *Regnum Albaniae,* Краљевина Напуљ почиње да извози велике количине соли из Албаније. Већ 1274. године основали су у Драчу и сопствену службу за продају соли. Када су Млечани пред крај 14. века освојили северноалбанске приобалне градове и они преузимају монопол над уносном трговином сољу, уводећи ригорозне мере и доводећи друге солане до пропасти. Намера им је при том била да се албанска со продаје само на њиховим тржиштима.

Поред соли, битну улогу у албанском извозу у средњем веку имале су житарице и то пре свега просо *(millium),* зоб *(bladum)* и пшеница *(granum)*. Житарице су се гајиле углавном на пространим пољима у приобаљу, посебно у области Музакеје око Валоне, Подримља код Скадра, као и речним долинама. Извозни центри за житарице била су мала места уз обалу између Бојане и рта Родони, ушћа Шкумбе и Валоне. Извоз житарица већих размера почиње четрдесетих година 13. века. Главни извозници били су Млечани и Дубровчани, али и домаћа властела као Матаранги и Музаки, који су такође учествовали у трговини житарицама и држали ушћа Шкумбе и Семени. Млечани су крајем 14. века покушали да на својим поседима у северној Албанији заведу државни монопол у трговини житарицама, јер је Венеција као приморска држава без довољно копна била упућена на увоз жита. Међутим, овај покушај је у Албанији изгледа наишао на отпор, јер је 1414. године венецијански сенат морао да упозори ректоре Љеша и Скадра да житарице морају даље продавати невенецијанским местима. Када је монопол упркос томе настављен, половина купљених житарица је 1415. године за казну заплењена.

Важну улогу имао је и извоз дрвне грађе.Трговало се углавном у области око ушћа Дрима, али делимично и из Улциња. У извозу су учествовали Дубровчани, али делом и Италија-

ни. Необрађена дрвна грађа транспортовала се обично најпре за Дубровник, а затим су се даске, греде и бродска грађа извозили у Италију, у Барлету, Бари, Монополи, Пезаро, Равену итд.

Поред соли, житарица и дрвне грађе, као главних извозних добара, из Албаније се у средњем веку извозио и читав низ других производа као што су усољено свињско месо и риба, из Валоне су извожени овнујско крзно, усољена икра *(bottarga)* и соколови за лов, шишарке (за штављење коже), као и средство за фарбање добијено од корена храста *(grana)*. У мањим размерама одвијао се и транзит руда из Србије.

Албанија у средњем веку није била само земља извозница, већ и увозница. Увожена је углавном вунена тканина и то најчешће из Венеције. Из Италије су се још увозили и вино, шећер и роба од гвожђа. Албанску спољну трговину водили су странци, пре свега млетачки и дубровачки трговци. Извоз је далеко надмашивао увоз.

Христијанизација и образовање црквених заједница

Простор Албаније је два пута доживео христијанизацију, као што је то случај и са највећим делом јужне Европе. Прва христијанизација одвијала се још под римском влашћу и обухватила је најпре само обалски појас: Драч је већ 58. године пре Христа постао епископија. Одатле је у 4. и 8. веку вршена христијанизација унутрашњости земље. Пре преузимања земље од стране Словена, на територији данашње Албаније у околини Драча налазиле су се следеће бискупије: Скадар, Сарда, Љеш, Скампа, Аматија, Аполонија, Билис и Валона. Словенско освајање (око 600. године) у великој мери уништило је постојећу црквену организацију и - барем у унутрашњости — довело до поновног враћања паганству.

Тако је унутрашњост Албаније по други пут морала да буде христијанизована и то из византијске теме Драча и већ христијанизоване бугарске државе. Извесно је да су овим процесом христијанизације били обухваћени и преци данашњих Албанаца, јер су у време појављивања у историјским траговима 11. века већ били хришћани. Писаних записа о

христијанизацији Албанаца, међутим, нема. На основу црквене терминологије у албанском језику, иначе углавном позајмљене из латинског, да се наслутити да је христијанизација полазила из романизованих градова дуж обала. Приликом поделе Византијског царства 395. године, Албанија политички потпада под утицај Византије, док у црквеном животу и даље остаје под јурисдикцијом Рима све до 732. године, када и у тој области преовладава утицај Цариграда. Након шизме из 1054. године Албанија се нашла у зони интереса и Западне и Источне цркве. Северна Албанија до Драча постепено је, захваљујући мисионарским активностима, пре свега бенедиктинског реда, поново припала Западној цркви. Земља је, међутим, и црквено и културно остала гранична област у правом смислу. Драч је још од Анжујаца био седиште латинског и грчког владичанства. Борба између папинске власти и Византије у Албанији, ипак, није била посебно оштра. Већина становника као да уопште није била свесна разлике међу тим двема хришћанским црквама. Одлучујућу улогу је при том имало то што је градско становништво било етнички веома измешано и што се на селу племенска припадност више вредновала од религијске. Албанска властела такође није много оклевала да промени вероисповест увек када би сматрала да је то потребно због политичког стицаја околности.

4 АЛБАНЦИ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

Турско освајање

Када су Турци 1365. године, дакле читав век после свог првог учвршћивања на европском тлу, град Једрене (Адријанопољ, Едирна) прогласили својим новим главним градом, то је могло да укаже на намеру да тежиште државе пребаце у Европу. При том су и њихова освајања била јасно усмерена ка Западу и знатно олакшана чињеницом да су постојеће средњовековне балканске државе биле пред распадом. Међусобно завађене бугарске и српске кнежевине нису биле у позицији да пруже одговарајући отпор освајачу. Још мање су то биле у стању мале албанске феудалне кнежевине у којима су се ривалске племићке породице све чешће стављале у службу Турака и тако се осигурале од противника. Турци су најпре пружали само војну помоћ и за то имали право на плен, али им то убрзо више није било довољно, већ су почели да учвршћују моћ свог владара, султана, и у областима на западном ободу Балканског полуострва. То је постало посебно изражено након Косовске битке 1389. године после које Србија више није представљала чинилац моћи на Балкану.

У освајање Албаније кренуло се из Скопља које је 1391. постало турско. Пораз султана Бајазита I од Монгола у бици код Ангоре 1402. године значио је само кратак прекид и није могао да задржи Турке да наставе освајања: 1417. године Валона и Берат постају турски, 1430. Турци освајају Јањину, а 1449. и Арту. Тиме су јужна Албанија и Епир били потпуно под турском влашћу.

Директном освајању претходио је период у коме је домаћа властела признавала врховну власт султана, прихватила дакле једну врсту вазалског односа. Тако је Есо дел Буонделмонте, који је након смрти Прељубовића 1385. године преузео власт у Јањини, тражио признање не само код цара у Цариграду, већ и код султана Мурата I. Исто су чинили и његови следбеници све док је Јањина била турска. Слично се поступало и у осталим областима јужне Албаније и Епира. Већина албанских властелинских породица признавала је (нарочито након 1389. године) врховну власт султана и слала своје синове као таоце на султанов двор у Једрене. Након смрти одређеног племића његов посед је по правилу прелазио под директну турску управу. Понекад су ти поседи давани на управљање њиховим синовима, али пре свега ако су синови у међувремену примили ислам (пример за то је Комјан Аријанит, исламизовани син једног борца против Турака Ђорђа (Ђерђ) Аријанита, коме је Бајазит II на управљање дао јужноалбанску област Химаре).

Све освојене албанске области Турци су 1431. године спојили у свој округ „Албански санџак" *(Sancak-i Arvanid,* касније назван и *Sancak-i Arnaut).* Санџак је обухватао десет подокруга тј. вилајета *(vilayet),* а центар је био Ђирокастро. Албански санџак обухватао је читав западни део данашње јужне и централне Албаније, од обалског дела наспрам Крфа све до ушћа реке Ишми северно од Драча.

Око 1430. године највећи део Албаније био је подељен између Турака и Млечана. Само у планинском подручју северне Албаније (Пилот, Дукађин, Мати) владале су домаће породице, а и оне су — већ према промени односа моћи — склапале савезе са Турцима или Венецијом. Већина њих је за живота више пута променила врховног владара.

Ипак, турско освајање није прошло баш онако глатко како је у прво време изгледало. Управо у јужној и централној Албанији, где су Турци постигли прве успехе, убрзо се јавља отпор против њихове владавине.

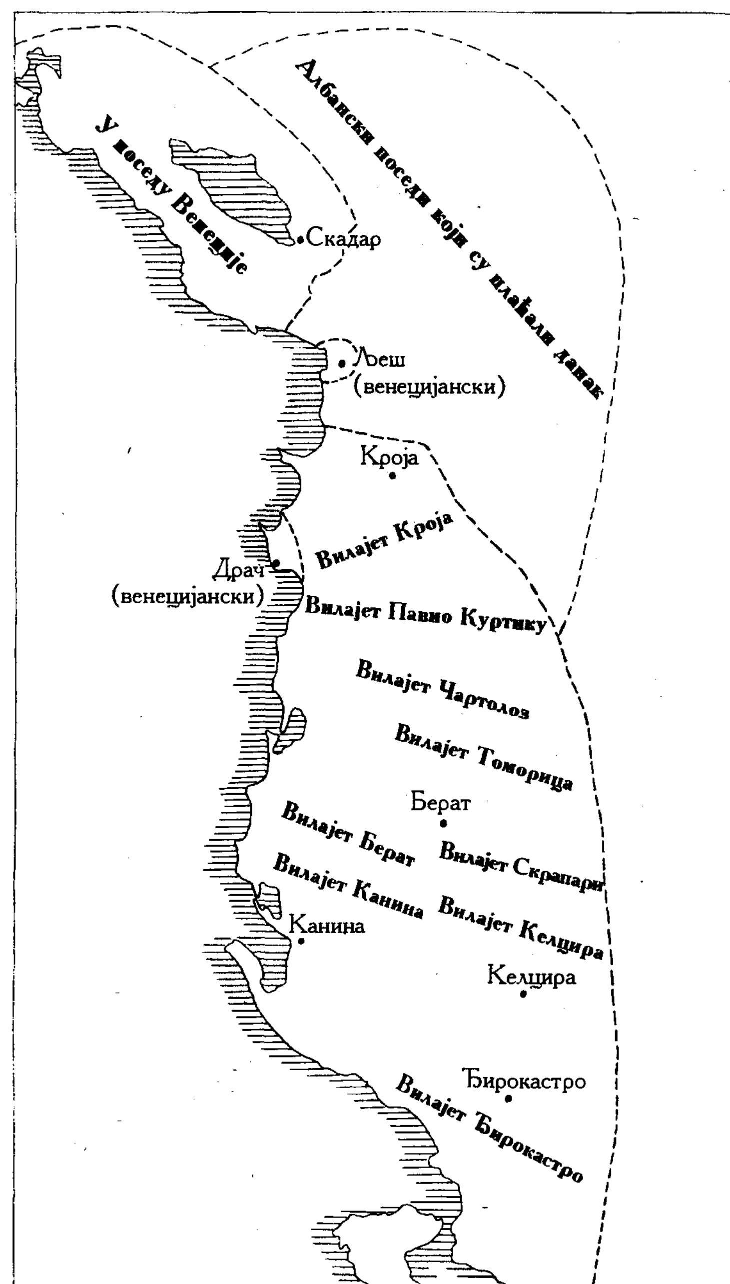
У лето 1432. године долази до првог устанка против Турака, под вођством Ђорђа Аријанита. У планинском пределу Химаре (јужно од Валоне) 1433. године он успева да нанесе Турцима тежак пораз. Вест о тој првој победи једног хришћанског кнеза над наизглед незауставливим Турцима — прочула се Европом брзином метка: папа Евгеније IV, краљ Алфонс I Напуљски и сам цар Жигмунд одмах стављају

Аријанита под своју заштиту. Када је неки турски властелин 1434. године из Скопља, па кроз долину реке Шкумбе покушао да поново продре у Албанију доживљава нови пораз од Аријанита. Ове борбе трајале су до 1439. године, када је Аријанит морао да се повуче у брда у области Скрапари и Томорица одакле је наставио свој мали рат против Турака. Султан Мурат II коначно је био приморан да мало попусти и препусти Аријаниту власт над облашћу између Шкумбе и Војуше. Након склапања *impium foedus* (безбожног уговора) папа га је 1444. ослободио даљих борби са Турцима. Аријанит је 1451. године склопио савез са Алфонсом I Напуљским, а потом — чим је обећана помоћ изостала — савез са Венецијом. У сенци славе свога зета Скендербега он умире 1463. године негде на млетачкој територији, вероватно у Драчу.

Скендербегове борбе са Турцима

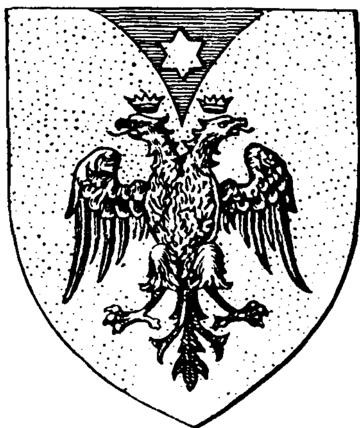
Ако су Аријанитови успеси незаслужено пали у заборав, са његовим зетом Ђорђем (Ђурђем) Кастриотом, званим Скендербег, десило се управо супротно. Својом двадесетпетогодишњом борбом против Турака Скендербег је прославио албански народ и учинио га познатим у Европи. Он је важио за борца против Турака и као такав нашао своје место у поезији скоро свих европских народа.

Ђорђе Кастриота рођен је 1405. године, а његова породица била је једна од значајнијих у земљи. Његов деда поседовао је неколико села у области Дебра. Отац је проширио породично имање на област Мати и признао врховну власт султана. Након турског пораза код Ангоре 1402. године он се поново ослобађа зависности од Турака и склапа савез са Млечанима. Нешто касније поново се приклања султану и шаље своје синове, међу њима и Ђорђе, као таоце у Једрене. Ђорђе је дошао на султанов двор 1423. године где је постао паж (іс *oglan)* и прошао војну обуку. Примио је ислам и добио име Искендер (Александар), и учествовао и у војним походима Турака против хривдћанских држдва, због чега је његов отац 1428. године морао да се извини пред венецијанским сенатом. Према писању његовог биографа Марина Барлетија

Албански санџак (1431)

уживао је посебно поверење султана, који му је од 1438. године поверавао различита намештења у турском делу Албаније, што га, ипак, није спречавало да тајно одржава контакте са Венецијом и Дубровником.

Грб породице Кастриота, касније албански државни грб

Албанска лига

Скендербегов отац је умро 1440. године, а две године касније Мађари су под Јованом Хуњадијем покренули, у почетку врло успешну, офанзиву против Турака. То је вероватно код Скендербега пробудило решеност да искористи повољан тренутак и домогне се очевине коју су Турци присвојили 1440. године. Када су Мађари 1443. заузели Ниш он са албанским трупама под својом командом напушта турског господара и заузима Кроју. Ово успешно преузимање утврђења било је сигнал за почетак новог албанског устанка против Турака. Како би се очекиваном турском нападу супротставио јединствен албански фронт, Скендербег у марту 1444. године окупља албанско племство у Љешу који је у то време био под венецијанском управом. Тада је било закључено да се за одбрану од турске најезде оформи заједничка војска за чијег је команданта одређен Скендербег. Ова Албанска лига, како је названа у албанској историографији, била је војни савез против Турака, чији су чланови задржавали своју потпуну самосталност. Скендербег је као војни вођа само primus inter pares, а не вођа албанске државе како се то некад тврдило.

Новооснована адбанска војска је за кратко време успела да освоји турска утврђења у централној Албанији. Углавном слабе трупе Турака су уз гаранције за слободно повлачење пристајале на предају без борбе. Јуна 1444. године турске трупе поражене су у области Дебра. Ту је Скендербег први пут применио своју „партизанску тактику": повлачење пред надмоћнијим непријатељем у непроходне области, опкољавање непријатеља и потом напад са сигурних положаја користећи предности терена. Након што је 1445. и 1446. одбио поновљене турске нападе Скендербег је добио новог, неочекиваног непријатеља — Венецију.

Став Републике св. Марка према Скендербегу је од почетка био двојак: њој је, са једне стране, албански устанак против Турака изузетно одговарао, али је са друге сматрала да албански вођа угрожава њене интересе. Због тога је настојала да не дозволи да његова позиција сувише ојача. Млечани су се изгледа плашили да Скендербег намерава да од конгломерата малих, међусобно зараћених феуда створи албанску државу.

Повода за таква страховања је наравно било: планираним браковима Скендербег је покушао да прошири свој утицај на целу Албанију. Удајом сестара Марије, Влајке и Мамице шураци су му постали Црнојевић, Балша и Топија. Он сам оженио се Андроником, ћерком Ђорђа (Ђерђа) Аријанита. Тако је остварио родбинске везе са најутицајнијим племићким породицама на албанско-зетском простору. Поред тога, потрудио се да оствари и територијално проширење својих поседа, чиме долази у сукоб са Венецијом.

Године 1445. убијен је господар важне царинске постаје Дањ на Дриму Лека Захарија, који је уједно био и члан Албанске лиге и уживао венецијанско грађанско право. Пошто није имао деце, и Скендербег и Венеција су посегли за његовим имањем и покушали да своје намере остваре помоћу оружја. Рат је трајао готово две године, али је Скендербег био принуђен да га оконча 1448. године, након уласка нове турске војске у Албанију. За годишњу пензију од 1.400 дуката за себе и своје мушке потомке он се одрекао Дања. Наводно је њему и осталим члановима Албанске лиге за случај потребе

гарантовано и уточиште на венецијанској територији. Међутим, и поред овог споразума однос између Скендербега и Венеције је остао затегнут, што посебно долази до изражаја 1450. године када Млечани животним намирницама снабдевају турске трупе које опседају Кроју.

Atleta Christi

Турско опседање Кроје, које је трајало више од четири месеца и водио га је лично султан Мурат II, претворило се у потпуни неуспех: Скендербег је, наиме, са главнином својих трупа дејствовао са околних брда, док је у свом главном утврђењу држао само нешто мало војске, те му је тако успело да се крајем октобра 1450. године поново врати у Кроју. Овај успех изазвао је дивљење целе хришћанске Европе. Папа Никола V, краљ Ладислав V Угарски и краљ Алфонс I Напуљски послали су му честитке и понудили своју помоћ. Са Алфонсом I Скендербег је у Гаети 26. марта 1451. године склопио савез којим је дефинисан вазалски однос Албанаца. Кроја добија каталонски гарнизон и постаје седиште арагонског намесника по имену Рамон де Ортафа.

Након турског освајања Цариграда 1453. године Скендербегова позиција постаје критична. Било је јасно да нови султан Мехмед II има намеру да до краја спроведе освајање Албаније како би му послужила као база за продор у правцу Италије. Зато Скендербег покушава да у хришћанском свету издејствује финансијску и војну помоћ и добија обећања од Напуља, папе и Венеције. Уз помоћ напуљских снага он 1455. покушава да врати Берат, али без успеха. Уз претње споља појавили су се и унутрашњи проблеми: у својим настојањима да напусти улогу *primus inter pares* и прогласи се албанским господарем Скендербег наилази на отпор албанског племства. Против њега се сада окрећу не само породице Дукађини, Аријанити и Балша, већ и доскора поуздане и верне војсковође као Мојсије Голем, или Скендербегов рођак Хамза; њих двојица су чак привремено пришли Турцима. Ипак, и поред тога Скендербегу успева да 1456. и 1457. године одбије два турска напада.

После Хуњадијеве смрти (1456) Скендербег је важио за човека који је најбоље заступао хришћанску ствар пред Турцима. Папска власт је пре свих почела у њему да види водећу фигуру планираних крсташких похода. То је био случај још са Каликстом III, који је овог муслимана-називао *Atleta Christi,* а затим и са Пијем II, који је одмах након избора за папу (1458. године) почео припреме за крсташки рат. Са реализацијом се ипак одуговлачило јер за европске силе опасност од Турака није имала нарочито првенство. Тако је Скендербег дошао у прилику да испуни обавезе из споразума о вазалству потписаном у Гаети — 27. јуна 1458. године умире Алфонс I Напуљски. Његов син и наследник Фердинанд (Феранте) морао је да се одбрани од дела племства који је на власт хтео да доведе краља из куће Анжујаца. Скендербсг 1461. године помаже Фердинанду, након чега је са Турцима закључен трогодишњи прекид ватре. Успео је да код Барлета и Транија потуче Фердинандовог главног противника Ђованија Антонија Орсина, кнеза Тарента. Већ 1462. Скендербег се враћа у Албанију, где су — упркос примирју — Турци поново упали. Део његовог људства остаје у Италији и тамо, под вођством извесног Деметрија Ререса, оснива прву албанску колонију.

Након што је Скендербег још 1462. године одбио три турска напада, у априлу 1463. поново склапа примирје, овај пут на шест година. Ове обавезе разрешава га папа Пије II који новембра 1463. објављује почетак дуго припреманог крсташког похода. Међутим, неочекивана папина смрт 15. августа 1464. године у Анкони значила је крај овог подухвата, а Албанија је морала да сноси последице кршења споразума: 1465. било је пет турских напада под вођством Балабан-паше (Албанца по рођењу) које је Скендербег одбио. Затим, 1466. године, у Албанију долази султан Мехмед II са армијом од, наводно, 150.000 људи и почиње опсаду Кроје. Након што опсада ни после два месеца није дала резултате, султан је предаје Балабан-паши и пре него што је напустио Албанију издаје наређење да се изгради ново утврђење под именом Елбасан (на арапском „утврђен двор силника"). Он представља једно од ретких турских градских утврђења у Албанији. И Скендербег напушта бојно поље и одлази у Италију како би у Риму и Напуљу молио за подршку. Априла 1467. враћа се таман да ослободи потлачену Кроју. Балабан-паша гине под зидинама тврђаве. Мехмед II поново стиже у Албанију јула 1467.

године након чега следи трећа опсада Кроје. Скендербег сада моли Млетачку републику за помоћ и сазива нови скуп албанског племства за јануар 1468. у Љешу. Међутим, он умире мало пре тога, 17. јануара 1468. године.

Скендербегово име остаће запамћено код Албанаца. У вези са планираним устанцима против, Турака оно ће увек бити коришћено да подсети на јединство свих Албанаца. У време националног препорода *(Rilindja) у* 19. веку Скендербег постаје симбол свих Албанаца без обзира на то којој вери припадају. Његово име помињано је кад год је требало наћи историјско оправдање за стварање националне албанске државе.

Међутим, Скендербегова борба против турских освајача наишла је на снажан одјек и у европској јавности и то пре свега захваљујући чињеници да је за свог биографа нашао савременика који је његова дела пренео поколењима која долазе. Тај биограф био је Марин Барлети, чије је дело *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis* (Рим, 1508) имало више издања и преведено је на готово све европске језике.

Андроника (Donica) Аријанит, Скендербегова супруга (дрворез, 16. век)

Портрет Скендербега (итал. дрворез из 16. века)

После Скендербегове смрти његова област припада Венецији, којој најпре успева да своје поседе у Албанији одбрани од Турака, па чак и да 1472. године накратко освоји Валону и Канину. Две године касније Млеци су од турске

претње успешно одбранили и Скадар. То су, међутим, биле последње победе Млечана и здружених албанских трупа. Јуна 1478. године — после двогодишње опсаде — пала је Кроја. Последњи напад водио је сам Мехмед II. Јануара 1479. морао је да капитулира и Скадар. Мировним уговором од 25. априла 1479. године Венеција губи све своје поседе у Албанији све до Драча, те Албанија коначно постаје саставни део Османског царства.

Шта је турска владавина променила у животу Албанаца?

Турско освајање значило је крај релативно стидљивих покушаја Албанаца да у средњем веку створе државу. Због тога је готово петстогодишња турска владавина у албанској историографији била и остала забележена као лош период. Међутим, у оправданост овакве оцене се свакако може сумњати. Освајање Албаније од стране Турака по свом учинку никако се не може мерити са оним у Бугарској или Србији, јер су Турци тамо изазвали гашење високих средњовековних култура. У Албанији то није био случај. У средњем веку тамо није било ни црквене организације нити државне традиције, уметности или књижевности за које би се могло рећи да су албанске. Писарнице албанске властеле издавале су документа на грчком, латинском и српском, али не и на албанском. Албанци су у средњем веку били изложени утицајима грчке, ромејске и словенске културе, а са Турцима долази још један утицај који само потискује оне претходне.

Захваљујући чињеници да је велики део албанског становништва током вековао примио ислам, Албанци су имали значајну улогу у историји Османског царства. У водећем војном, политичком и културном слоју Албанци су били заступљени у мери која никако није била сразмерна њиховој снази. Чак им је под турском влашћу омогућено и да знатно прошире област коју су насељавали. Из свега тога је јасно да турска владавина за Албанце — ако не узмемо у обзир период распада Османског царства — никако није имала негативан учинак. Албанска историја није прекинута турским освајањем

да би петсто година касније била поново настављена оснивањем националне државе, нити је то била историја непрестаног отпора против страног завојевача. Албанска историја је у највећој мери остала оно што је била и пре турског освајања: историја народа, у конкретном случају у оквиру вишенационалне државе, у којој су Албанци имали своје место.

Поседи

Турско освајање Албаније значило је пре свега да се области које су до тада биле у поседу хришћанских феудалних господара сада морају прилагодити османском земљопоседничком систему који је на југу земље функционисао већ педесет година. Читава земља је тако постала државни посед *(miri)* и подељена је у три категорије: главне поседе *(has),* велике *(zeamet)* и мале феуде *(timar).* Главни поседи одговарали су првобитно петом делу плена који је припадао султану. Они су служили за издржавање султанове породице и дворјанства, али и провинцијским намесницима. У време султана Сулејмана I

(1520—1566) њихове приходе чинили су они убирани са главних поседа који су се налазили у њиховој области. Остатак поседа је као лено подељен и служио је за издржавање кон>ице (спахије — *sipahi).* Велики феуди су били они који су годишње доносили преко 20.000 сребрњака *(akfi),* док су сви остали били мали феуди. Од оних који су имали лено тражено је да лично ратују, као и да опреме одређени број наоружаних ратника. Та земља се званично није наслеђивала, али је de facto било тако да је прелазила са оца на сина, уколико је син био за војну службу. Ако породица није имала сина који би носио оружје, онда би лено прелазило на покојниковог брата, па тек онда на треће лице.

Спахија је морао да се настани тамо где му је феуд и да на позив, заједно са својом пратњом, стане под заставу свог господара *(sancakbeg).* Због својих војних обавеза спахије, по правилу, нису могли сами да обрађују лено које им је додељено, па су то радили сељаци немајући, у ствари, својине над землзиштем које су обрађивали, али је најам био наследан. За њега су господару лена плаћали у натури. Спахије су убирали и део пореза на земљиште који су такође плаћали сељаци.

Господари лена су у Албанији, као и другде на Балкану, могли бити и хришћани. Према наводима из једног регистра (дефтера) из 1431/1432. године у Албанском санџаку је од 335 лена њих 56 (дакле 16 /о) било у рукама хришћана. Изгледа да су Турци покушавали да за себе вежу ситнију албанску властелу. Та властела је, међутим, у најбољем случају могла добити своје раније поседе, али окрњене. Већином су, ипак, добијали нове, мање поседе на којима нису били укорењени ни правно ни социјално. Приходи ових хришћанских лена били су углавном врло скромни: у 15. веку они су доносили највише 3.000 сребрњака годишње добити. Хришћански спахија је (као, уосталом, и муслимански) своје добро могао лако и да изгуби ако није у потпуности испуњавао своје војне обавезе, а често су мислили да ће преласком у ислам добити веће лено, па је тако племство било онај слој који је у Албанији створио темеље исламизације.

Положај сељака се турским освајањем није погоршао, чак је — у поређењу са положајем кметова у хришћанским земљама — често био и бољи. Сељаци нису били кметови, госпо-

дар лена над њима није имао право пресуђивања. Тек када су након смрти Сулејмана I (1566) лена све више почела да бивају наследна и нису више била нужно повезана са војном службом (многи господари лена су у борбе слали своје представнике), положај сељака променио се нагоре. Некадашњи ленски (феудални) господари постали су земљопоседници који су на себе преузели господарење имањем.

Исламизација

Почетком нашег века у Албанији је било око 70% Албанаца који су прихватили ислам. Ни у једној земљи југоисточне Европе, па чак ни у Босни, религија турског освајача није пустила тако дубоке корене. Као што смо већ нагласили властелини су били ти који су зарад материјалне користи прихватали нову веру. За разлику од некадашњег вишег слоја, чији су припадници, уколико нису избегли, убрзо постали муслимани, до исламизације осталог становништва дошло је знатно касније. Масовно прелажење у ислам десило се тек у 17. и 18. веку. Исламизација се при том одвијала парцијално, по областима, и то у различитим периодима и подстакнута другачијим догађајима.

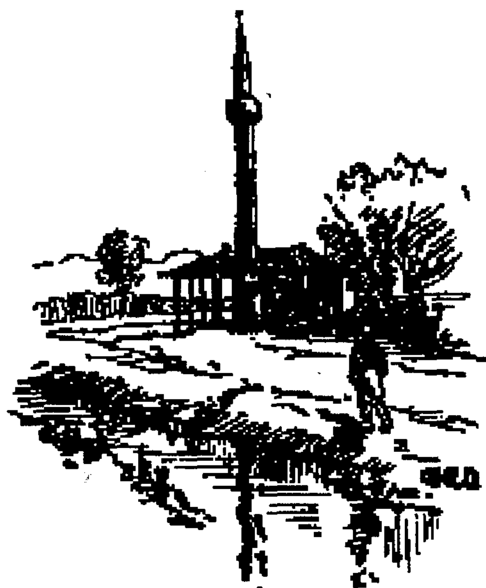
У католичкој северној Албанији до прелажења у ислам у већем обиму долази тек у другој половини 17. века. Још 1610. године према извештају барског надбискупа Марина Бицција било је само 10% муслиманског становништва. Након тога, наредних деценија, хришћанство у северној Албанији знатно назадује. Исламизацијом бивају посебно погођене равничарске области и градови. У планинским подручјима хришћанство се дуже задржало јер утицај турских трупа тамо није био тако јак.

У централној Албанији, где је река Шкумба представљала границу између два дијалекта (гегијског и тоскијског) и двеју религија (католичке и православне), исламизација је извршена врло брзо и готово у потпуности. Само се у забитим планинским пределима задржало нешто хришћанског живља. У јужној Албанији масовни прелазак у ислам долази знатно касније и то због тога што је тамошње становништво припадало Грчкој православној цркви која је до 18. века уживала повлашћено место у Османском царству. Синод ове цркве имао је седиште у главном граду Царства Цариграду (Истанбул). Није било никаквих бојазни од евентуалне интервенције православног света. Насупрот томе, Католичка црква — чији су челници у Риму планирали рат против Турака - важила је увек за савезника непријатељских страних сила. Повлашћени третман Православне цркве трајао је све до друге половине 18. века када су почели руско-турски ратови, а руски цар се прогласио заштитником свих православних хришћана на Балкану.

Процес исламизације узео је маха подстакнут различитим околностима, које готово да нису имале било какве везе са религиозним убеђењима. Хришћани су прелазили у ислам углавном да би тиме избегли главарину (*cizya)* коју је морао да плаћа сваки немуслиман, као и друге намете. Други разлог биле су могућности за напредовање које су се отварале прихватањем ислама. Једном муслиману су у мултинационалном Османском царству, независно од његове националне припадности, били доступни сви положаји у војсци и управи. Тако су многи Албанци обављали високе и највише дужности у државном и војном турском државном апарату. Од 92 велика везира између 15. и 17. века, њих 25 било је албанског (и само 19 турског) порекла.

Поред ове добровољне постојала је, ипак, и она присилна исламизација. Пре свега, за време и после турских ратова, у 17. и 18. веку, често су пресељаване „непоуздане" хришћанске националне групе у муслиманска подручја где су морале да подлегну утицајима нове средине. Након неуспелих покушаја дизања устанка хришћани су покушавали да избегну освету тако што прихватали ислам, тим пре што су их и власти на то приморавале. Управо то се десило, на пример, за време рата 1644—1669. На подстицај свог клера католички Албанци су се побунили против Турака и 1649. године заузели Скадар. Међутим, после пораза Млечана они прихватају ислам из страха од репресалија. Слично је било и 1689. године када је царска војска продрла дубоко у унутрашњост Балканског полуострва (Бечки рат или Велики турски рат). Тада су се поред Срба против Турака подигли и католички Албанци. Када се повукла царска војска они су морали или да избегну или да прихвате ислам. Међутим, исламизацију су потпомогла и не-

слагања унутар хришћанске цркве у Албанији. Било је премало свештеника који би се бринули о верницима и већина их је често била поражавајуће необразована. Али, пресудан је, без сумње, био мањак свештеника. У северноалбанској бискупији Пилот 1634. године на 20.000 хришћана била су само двојица свештеника, од којих је један био толико стар да се није могао придићи од слабости. Бискуп из Сапе, Франг Барди, извештавао је 1635. године о племену Кељмендија (Клименти на српском), који се не сећају да су икада видели неког бискупа и не знају шта је миса. Према верским извештајима које су од 17. века католички бискупи из северне Албаније редовно морали да шаљу Конгрегацији за пропаганду вере у Рим види се да многи свештеници нису били вични читању и писању. (У Православној цркви стање је вероватно било слично.)

Џамија у Албанији,
цртеж енглеског путописца и познаваоца Албаније М. Е. Дурама

Исламизација је у Албанији најпре имала чисто формални карактер — појединци би узимали муслиманска имена и с времена на време ишли у џамију, уколико је нека била у близини, али су задржавали хришћанске назоре, поготово што подучавање новом веровању није практиковано. Тако су новопечене муслиманке и даље крстиле своју децу, а муслимани и даље славили хришћанске празнике и ишли на хришћанска места ходочашћа. Често се дешавало да веру промени само глава породице, док су жене и деца остајали при старој вери. Мешани бракови хришћана и муслимана у северноалбанским планинским подручјима нису били никаква реткост, при чему је важно било и то што су се у тим областима очувале племенске заједнице. У њима је, наиме, владала егзогамија, тј. припадници истог племена сматрани су крвним сродницима "и нису смели међу собом да се венчавају, већ су, када је о томе реч, опстајали традиционални односи са суседним племенима, који самом променом вере нису могли бити тако брзо раскинути.

Раширено је било и такозвано криптохришћанство: било је, наиме, Албанаца који су се код власти декларисали као муслимани, али су заправо остали хришћани, и даље су одлазили на хришћанске службе, венчавали се у цркви, поштовали пост и црквене празнике. Ова двојна муслиманско-хришћанска егзистенција била је, наравно, могућа само тамо где у близини нису били турски административни центри. Скривене од турских власти, ове љарамане, криптохришћане (албански *laramane,* шарени), прећутно је толерисало свештенство обеју хришћанских цркава, које ie везано за то игнорисало важеће каноне.

Бекшашки ред

Карактеристика религијског синкретизма, иначе веома распрострањеног у Албанији, било је и то да су тамо секташки покрети — као што је на пример дервишки ред — били прихваћени више него у другим процинцијама Османског царства. Дервиши су били мистичари који су углавном живели у редовима, у формалном смислу под утицајем хришћанских и будистичких монашких редова. Они су били под надзором шеиха којем су се били обавезали на безусловну послушност. Велика привлачност, којом су дервиши окупили широке слојеве становништва у турској југоисточној Европи, заснивала се пре свега на томе што су они заступали народну религију у којој су се, ту и тамо, задржали остаци хришћанског и прехришћанског начина размишљања. Већина дервишких редова неговала је наглашени култ светаца

којим су заправо најчешће слављени хришћански свеци, али и паганска божанства, само овога пута у муслиманској одори. Дервиши су у својим текијама *(tekke)* и практично чинили милосрђе путницима примајући их на храну и дајући им уточиште.

У Албанији је најраспрострањенији био бекташки ред, чији је патрон био Хаџи Бекташ који је у 13. веку из Персије дошао у Малу Азију и настанио се у једном селу у близини Кирсехира названом касније по њему; у истом селу налазила се и главна текија реда. Бекташко учење имало је и хришћанских елемената, тако да су познавали неку врсту причешћа, као и исповести са опростом.

Не може се са сигурношћу тврдити када се тачно бекташи први пут појављују у Албанији. Према историји реда, први дервиши долазе у земљу заједно са трупама Мурата II (1421—1451). Први поуздани податак о постојању бекташа у Албанији дугујемо путописцу Евлији Челебији (1611.до око 1683) који је у свом *Путопису (Seyahatname)* поменуо текију овог реда у Канини код Валоне.

И сами подаци о бројности бекташа у Албанији врло су различити. Горња граница је око 200.000, и то из периода пре Другог светског рата, што је значило око 20% укупног становништва. У јужној Албанији има наводно 90% муслимана бекташа. У северној Албанији бекташи су углавном били у области Кроје, некада главном Скендербеговом утврђењу. Доста албанских бекташа било је и изван Албаније, као на пример у главне бекташке текије Хаџи Бекташ.

Појава вредна помена односи се на то да су албански бекташи у 19. веку били важна упоришта националне свести. Бекташке текије у јужној Албанији били су састајалишта албанских националиста, а вође албанских банди које су се бориле против Турака налазиле су у њима уточиште. Наим Фрашери (1846—1900), један од најпознатијих представника албанске књижевности из доба препорода, био је бекташ. У својој *Бекташкој бележници (Fletore e Bektashinjei)* он у први ред ставља нацију, Албанију:

> Бекташи су браћа и једна душа, не само међусобно већ и према другим људима. Они гаје љубав и према другим муслиманима и хришћанима као према својој души и понашају се добро и лепо према свим људима. Ипак, највише од свега воле домовину и пријатеље домовине јер је то највеће добро свих.

Фрашери је радио и на томе да албанске бекташе одвоји од матичне анатолске текије и да албански језик постане култни језик бекташа.

У Турској су бекташи, као и сви дервишки редови, забрањени 1925. године, али је у Албанији ред и даље постојао, са Тираном као новим центром бекташтва. У комунистичкој Албанији бекташи су били самостална религијска заједница, чији је председник постао поглавар *(Kryegjyshi Botnor}* читаве светске бекташке заједнице која је била процењена на седам милиона присталица широм света.

Племенско друштво

На освојеној територији Албаније османска власт је успела да утиче на промену односа у равничарским областима, дуж важних саобраћајних праваца и у градовима, где су иначе били смештени центри цивилне и војне управе. Житељи тешко приступачних планинских предела северне Албаније остали су углавном заштићени од политичких промена. Тамо је владало племенско друштво. Није утврђено да ли је то у односу на стање пре турског освајања значило враћање на ранију развојну фазу.

Пошто није било утицаја моћи са стране, племенско друштво је живело према сопственим законима. Суживот је функционисао према нормама неписаног обичајног права, које није било нужно исто за сва племена, али је ипак имало исту основу. По северноалбанском предању ова основа се звала Закон Леке Дукађинија *(Kanun i Lek Dukagjinii)*.

Основна јединица албанског племенског друштва било је домаћинство или (велика) породица *(shtepi),* на чијем се челу налазио отац породице *(zoti e shtepis)* са најширим овлашћењима. Он није имао само власт над члановима домаћинства (којих је било од пет до осамдесет), већ и над добрима. Управљао је финансијама и располагао иметком и земљиштем, који нису припадали њему већ домаћинству у целини. Ипак, његова моћ није била неограничена. Мушки чланови домаћинства имали су право да смене оца породице уколико би се он показао као неспособан и одаберу новог. Поред тога, имали

су власт само над својим оружјем, својим женама и својом децом. Сву своју зараду морали су да ставе на располагаше оцу домаћинства. Када постане превелико, домаћинство се могло поделити, али се то избегавало јер је већа заједница ефикасније привређивала, а и њена одбрамбена моћ је била већа.

Следећа јединица по величини у племенској заједници било је братство *(vellazeni)*. Оно се састојало од више домаћинстава која су међусобно повезана родбинским везама, те су заједнички користили пропланке и шуме. Међу њима је и у свему осталоме постојала уска повезаност.

Веће од братства је племе *(fis)*. Припадници племена сматрани су крвним сродницима, па су бракови међу њима били забрањени (егзогамија). У северној Албанији је било око 30 оваквих племена. Свако од тих племена водило је порекло од неког легендарног заједничког претка.

Крвно сродство међу овим племенима је, наравно, под знаком питања, као и њихово етничко порекло. Границе између Црне Горе и северне Албаније биле су како у средњем тако и у раном новом веку покретне. У Црној Гори вероватно има племена албанског, а у северној Албанији племена словенског порекла. Пример за то је данас црногорско племе Кучи, за које се зна да је у 17. веку било пола словенско и то православне вере, а пола албанско и католичко.

Племенска скупштина

Турци су толерисали албанску племенску скупштину, чак су дозволили да постане саставни део система власти у северној Албанији. Поједина племена су у великој мери самостално регулисала унутрашња питања из живота заједнице, на који је паша у Скадру имао сасвим мали утицај. Посредник између паше. и племена био је буљубаша *(bolukbasi,* албански *bylykbashi),* муслиман, који је боравио у Скадру, пашином административном седишту. Положај је био наследан, али га је и паша на захтев племена могао мењати. Задатак буљубаше је био да код провинцијског намесника заступа опште интересе племена, да'паши представи припаднике племена који дођу у Скадар и да им као адвокат и преводилац пружи помоћ пред судом, у разним службама и при обављању њихових послова.

За време војних похода он је примао и делио накнаду, у случају спорова и крвне освете посредовао да се казне окривлени и спроведу пашини налози који су се односили на племе. Под његовом су командом били полицијски органи које је слао у планине, док се он лично могао појављивати на њиховом терену само уз изричито одобрење племена. Буљубаша је такође сакупљао намете од којих је једну трећину задржавао за себе.

Племена су преко институције бајрака (од турског *bayrak,* застава) била саставни део турских оружаних снага. Овај бајрак је често мешан са племенима, али у ствари нису имали ништа заједничко. Сам бајрак је више био скуп породица које су живеле на истој територији, а не племенска заједница. Један бајрак су, теоријски, чинили припадници различитих племена, али је по правилу ту било речи само о припадницима једног племена. Једно племе је обично имало више бајрак. Племена су, чак и она хришћанска, под командом свог вође *(bajraktar)* одлазила у рат заједно са турским трупама — као, рецимо, католички Мирдите још за време Кримског рата (1853—1856).

Племенски достојанственици

Појединачне заједнице унутар племена водили су поглавари који су носили титулу изведену од словенског „војвода". Одмах испод њих били су старешине братстава *(gjobaret),* који су живели у одвојеним четвртима. Њихова основна функција било је одређивање глобе *(gjobe)* за преступе и она је обично била узимана у натури, кроз стоку из стада окривљеног. Са тог места они су тесно сарађивали са буљубашом и његовим људима. Остали племенски достојанственици били су јемци *(dorezanet),* које је постављао паша и који су имали задатак да јемче за послушност понашање племена. Уколико би читаво племе починило преступ, морали су исплатити колективну казну.

Сви ови достојанственици, заједно са представницима највиђенијих породица у селу, „старцима" *(pleqte),* чинили су веће стараца *(pleqesia).* Сви они су свакодневно обављали доспеле задатке, решавали спорове, сазивали скупштине и непожељне удаљавали из племена. Титуле војводе, бајрактара и плекте биле су наследне, а ако би наследник био малолетан, на његово место би дошао први следећи мушки рођак.

Племенска скупштина и обичајно право

За све одлуке које су погађале читаво племе или више племена, као што су на пример питање рата или мира, објављивање или укидање неке уредбе, измена постојећих обичаја, сазивана је племенска скупштина *(kuvend,* али и *zbor).* Њој је морао да присуствује по један мушки члан сваког домаћинства. Племенска скупштинаје одржавана најмање два пута у години, обично у пролеће и јесен, када се стока терала на испашу или се са ње враћала.

Правну основу племенског живота у заједници чинили су обичаји и навике *(adet)* и некодификовани Закон Леке Дукађинија. Повреда власништва се углавном кажњавала новчаном глобом, док су груби прекршаји могли бити осуђени и на избацивање починиоца из племенске заједнице, спаљивање куће или пустошење њива. Осуђена страна могла је да поднесе жалбу буљубаши, који је затим читав случај износио пред пашу, а овај опет могао да одреди да пресуду донесе судија из другог племена.

За тешке прекршаје, као што су убиство са предумишљајем, отмица, браколомство, клевета, кршење дате речи *(besa)* или лажно сведочење, пред судом важила је крвна освета *(gjak),* од које се могло искупити само уз сагласност оштећене породице. Крвна освета односила се на мушке чланове домаћинства, и то не само на починиоца злочина већ на читаву његову кућу. Жене су на сваки начин биле искључене из крвне освете — нити су се могле осветити нити бити жртве освете. Крвна освета је могла да буде проглашена неважећом за одређени период (рецимо за време жетве) и било је места на којима се није смела вршити (у црквама, на пример). На овим местима спроводило се заклињање *(besa)* које је било једино јемство да се друштвени живот у северној Албанији настави, јер се крвна освета често преносила генерацијама. Помирење страна међу којима је важила крвна освета је такође било могуће и до њега је долазило обично онда када породици прети гашење због убијања мушких чланова.

Крвна освета имала је у сваком смислу негативне последице по живот заједнице и погоршала је ионако тежак положај жене у патријархално уређеном племенском друштву. Наиме, док су мушкарци били заузети спровођењем освете или се од освете

скривали, жене су биле те које су, поред редовних обавеза, морале да преузимају и радове у пољу. Тако се дешава, што је у литератури пуној величања обичајног права прећуткивано, да су жене бежале од мужева за које су углавном веома младе и против своје воље биле удаване. Оне су прибежиште тражиле у заједницама које су биле у непријатељским односима са оном из које би побегле, и надале се да ће тамо наћи боље услове за живот.

Становник планинских области у северној Албанији, цртеж Р. К. Вудвила

Ширење. албанских насеобина на Косову

Освајање Турака имало је утицаја и на ширење албанских насеобина. У турско време посебно се повећава бројност албанског становништва на Косову и у Македонији.

Већ крајем 13. века почиње досељавање Албанаца из околних планинских области на Косово. Међу рударима који се помињу да су ископавали руду из богатих налазишта на Косову били су и Албанци. У време турског освајања (1455) Албанци су чинили већ 4—5% укупног становништва Косова. Међутим, ти Албанци су — како се види из једног турског пореског регистра — већ били захваћени процесом словенизације. Они су носили словенска имена, па је само још име оца ту и тамо укази-

вало на албанско порекло (Богдан, син Арбанаса; Божидар, син Ђона, итд.). Турско освајање значило је и крај овој асимилацији. Већ након сто година на Косову долази до велике промене структуре становништва. И док 1485. године на Косову није било ниједног места са већинским албанским становништвом, 1582. албански елемент предњачи у неким општинама. Тако је Ђаковица, која се 1485. године помиње као варошица са мешовитим српско-албанским становништвом, 1582. године била насељена претежно албанским живљем, а сматра се да 1782. године тамо више нико није разумео српски. Поједина села, која су крајем 15. века била српска, сто година касније водила су се као напуштена. У њих су се касније доселили Албанци. Турска власт је толерисала ово ширење албанских насеобина, па га је делимично и подстицала. Континуирано досељавање Албанаца на Косово одвијало се до краја турске владавине.

Економски разлози су били најјачи мотив овог досељавања: за разлику од суровых планинских предела северне Албаније, из којих су Албанци највише долазили, косовске низије биле су плодније. Други разлог било је бежање од крвне освете. Турци су, опет, допринели својим акцијама расељавања, желећи на тај начин да уклоне побуњеничке и пљачкашке групе, али и да опустошена подручја поново населе. О таквом једном присилном расељавању пише и надбискуп и апостолски визитатор за Албанију Винћенцо Змајевић у свом извештају из 1703. године. По њему, у околини Ђаковице налазио се низ села која су била колоније албанског становништва из планинских подручја, присиљеног на сеобу. Тако је требало да им буде ускраћена могућност да пљачкају али би на тај начин истовремено била и насељена област уништена током последњих ратова. Расељавање је било и једна врста казне за велеиздају: велики део северноалбанског племена Кељменди, око 1700. године је пресељен на Пештер, у Новопазарски санџак, јер се за време Великог турског рата (1683—1699) борило на страни цара.

Хришћани су пресељавани углавном у муслиманске области. Како њихови свештеници нису могли са њима, недуго потом и они су прихватали ислам. Понекад су на то били и присиљени. Међутим, већина муслиманских Албанаца на Косову зна којем су католичком планинском племену припадали шихови преци.

Албанизација Косова у турско доба била је подстакнута још једном појавом: један део српског становништва на Косову примио је ислам, после чега кроз склапање бракова долази до албанизације конвертита. Албанизацији су подлегли и Босанци и Черкези досељени на Косово у 19. веку. Процес албанизације је у неким деловима Косова и Македоније делимично и данас у току.

Албанске колоније у Италији

Једна од последица турског освајања свакако је и исељавање Албанаца у Италију. Бројне племићке породице, које нису биле вољне да се покоре Турцима и приме ислам, упутиле су се на Апенинско полуострво. Са племством је отишао и велики број људи са села који су тамо очекивали боље услове за живот, делимично врбовани и од стране напуљских краљева. У јужној Италији и на Сицилији има 95 места насељених потомцима албанских исељеника или основаних, то јест поново насељених Албанцима. У 55 од тих места се још и данас говори албански, док су остала у међувремену потпуно италијизирана, иако су код дела становништва остале сачуване албанске ношње и свест о албанском пореклу.

Исељавање Албанаца у Италију одвијало се у више етапа: већ тридесетих и четрдесетих година 15. века појавиле су се албанске избеглице у околини Анконе. Негде средином истог века на захтев Алфонса I Напуљског албански војници су ступили у напуљску службу. Они су били под вођством извесног Деметрија Ререса и штитили су кућу Арагона од устанака племства и тежњи Анжујаца да се учврсте у јужној Италији. Као награду за своју службу они су 1448. године добили земљишта у данашњој провинцији Канзаро, где је било седам села новонасељених Албанцима. Деметрио Ререс постао је гувернер Калабрије, док су оба његова сина Ђорђо и Базилио, са делом албанских трупа, отишли на Сицилију где су основали војне колоније Контеса, Ентелина, Палацо, Адријано и Мецојузо. Дакле, 1448. година може се сматрати годином оснивања албанских колонија у Италији.

До другог таласа досељавања долази 1461. године, са Скендербеговим трупама које су дошле у помоћ Фердинанду I

Напуљском. Скендербег се већ 1462. године вратио у Албанију, али је у Италији оставио већину својих људи, где су се они даље борили против Анжујаца и њихових присталица, након чега су се ту и населили. Тада су настале албанске колоније које су се налазиле на простору данашњих провинција Тарент, Аеће, Компобасо и Фођа.

Скендербег (1405–1468), албански војсковођа и национални јунак (италијанска резбарија из 18. века)

Следећи прилив досељеника десио се када су Албанију, после Скендербегове смрти, коначно покорили Турци, дакле након 1479. године. Овога пута у Италију не долазе војници, већ избеглице. Нема података о њиховом броју, али је морао бити знатан будући да већина албанских колонија у покрајини Косенца — која има највећи проценат албанског становништва — потиче из овог времена. Досељавање је трајало до

почетка 16. века, а посебно је било изражено након неуспеха албанских устанака — дакле после 1481, 1492. и 1506. године.

До новог масовног досељавања Албанаца долази после поновног турског освајања Корона. Корон и остала места дуж обале Пелопонеза дошла су 1532. године у руке Шпанаца под вођством Андреа Дорија. Домаће хришћанско становништво, а међу њима и Албанци који су насељавали велики део полуострва, подржало је ово освајање. Међутим, када је Корон морао да капитулира пред Турцима, Грчку заједно са Шпанцима напуштају и многобројне албанске и грчке породице. Оне су се упутиле у Италију и населиле се широм земље, али највише по местима Бариле, Масхито и Бриндизи ди Монтања у покрајини Потенца, затим Ст. Деметрио Корон и Ст. Бенедето Улано у покрајини Косенца, као и у самом главном граду Напуљу. Влада шпанског вицекраљевства дала им је посебне повластице, а имали су и право на ношење оружја, што другим досељеницима није било дозвољено. Бити представљен од стране ових noboli Coronei сматрало се посебно отменим, па су се многе италоалбанске породице трудиле да се са њима повежу.

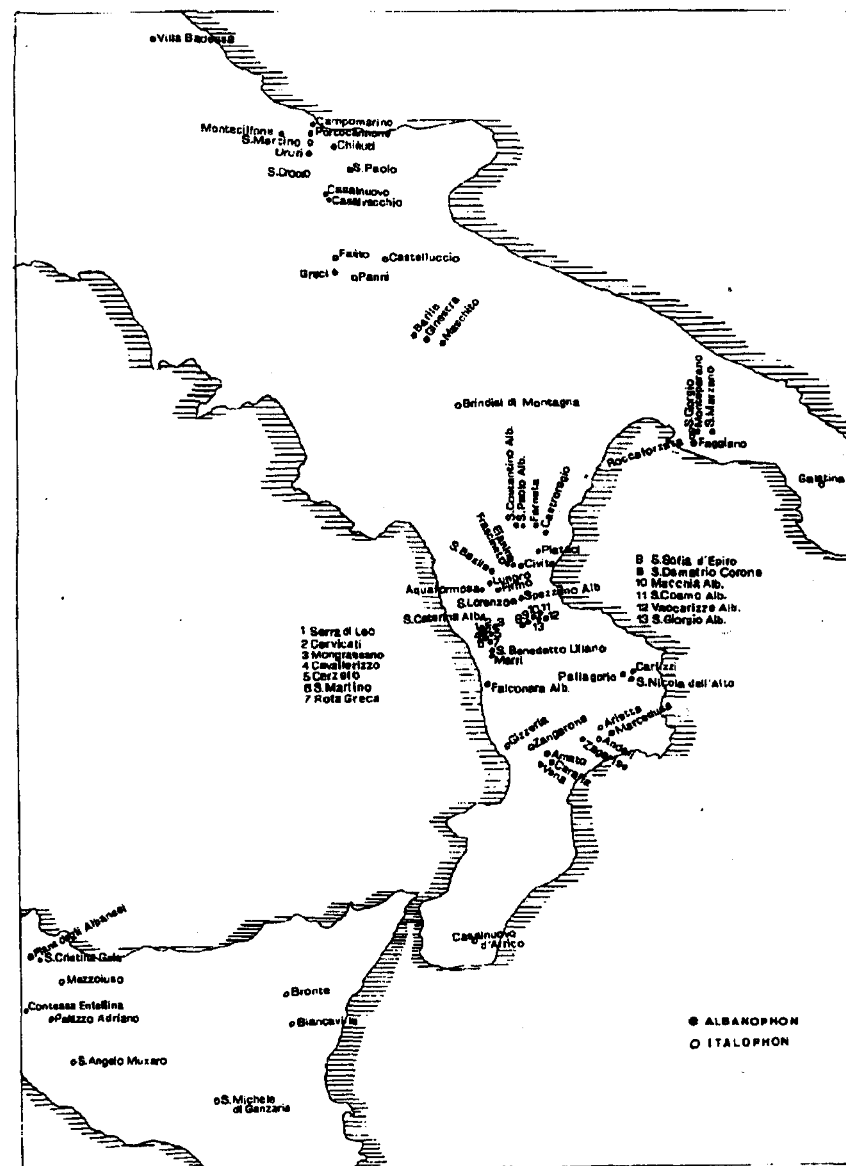
Са Короном се завршава време великих досељавања. У 17. и 18. веку у Италију се појединачно усељавају само мање групе Албанаца, и то 1647. у Бариле (Потенца), и северну Италију, такође у првој половини 17. века, у област Пјаћенце; 1744. године становници Пикераса у области Химара напуштају своју домовину и одлазе за Италију, где их Карло III Напуљски насељава у месту Вила Бадеса (Пескара); 1756. у Папску државу долазе избеглице из Скадра и насељавају се у Пианину (Витербо); последња група албанских досељеника стиже у Италију 1774. године и сели се у Бриндизи ди Монтања (Потенца), где је већ постојала старија албанска колонија. Поред ових групних миграција у Италију било је и појединачних исељавања. Од 16. века у ову земљу су у континуитету долазили албански досељеници у војну или морнарску службу. Шпанији су, као светској сили која је на свим границама Европе водила ратове, стално били потребни војници. Центар свих појединачних досељавања у Италију био је без сумње Напуљ, који је на одређени начин за Шпанију представљао прозор ка Балкану. Он је био полазна тачка дугогодишњих војних похода

шпанских галија у Средоземном мору, у њему су се спајале све нити разгранате шпијунске мреже коју су Шпанци формирали на читавом османском Средоземљу. Шпанском вицекраљу на располагању је био читав апарат за посебне мисије, као што су извиђања, ступање у контакт са балканским завереницима, превођења и контрашпијунажа. У ту мрежу регрутовани су углавном балкански емигранти и то су, поред Грка, највише били заступљени Албанци.

Међутим, војна служба је без сваке сумње била главно занимање појединачних досељеника из Албаније. У Напуљском краљевству су још одраније постојали албански коњички пукови, можда чак из времена Деметрија Ререса и његових људи. Касније су то углавном били утицајни стари емигранти који су се нудили да за шпанску круну регрутују војнике из своје некадашње домовине или одраније познатих балканских регија. Међутим, албанских коњичких пукова није било само у Напуљу, већ и у другим шпанским градовима у Италији, између осталих и у Милану. Албанци су се борили на свим шпанским ратиштима, не само у Италији, већ и у Фландрији, на пример. Неки од тих војника су се у поменутим ратовима и прославили. За најпознатијег међу њима важио је Ђорђо Баста, који је 1550. године у месту Ла Рока код Тарента угледао свет, постао царски војсковођа и написао два уџбеника из ратне доктрине (*Il maestro di campo generale* и *Governo della cavalleria leggiera).* У Напуљу је до времена Наполеонових ратова постојала *Regimento Real Macedone,* како је коначно названа, која је напослетку коришћена највише за сузбијање пљачки и побуна.

Већина албанских досељеника у Италији била је пореклом из централне и јужне Албаније, или из Грчке. О томе сведочи не само тоскијска форма италоалбанских дијалеката, већ и православна литургија коју је имала већина албанских заједница у Италији, то јест данас и даље или поново има. Латинско свештенство трудило се, прилично успешно, да Италоалбанце приведе латинским верским обредима. Наслеђене верске обреде прва је напустила заједница Фалконара Албанезе (Косенца) 1570. године, а последња 1707. године заједница Урури (Кампобасо). Пошто су се новопридошлице насељавале у већ постојећим али напуштеним или полуразру-

шеним насељима, њихово досељавање је за италијанске државе било корисно, јер је помогло да се надокнади губитак сопственог становништва настао током разних ратова.

Албанске колоније у Италији

Однос досељеника и староседелаца у почетку није био идеалан. Новопридошлицама није замерано само ношење њихове необичне ношње и неговање обичаја, већ и њихови православни обреди. Православни верници су, наиме, заједно са својим женама и децом, били ослобођени дажбина, што је изазивало завист не само латинског свештенства, него и домаћег италијанског становништва. Досељеници су у погледу вере сматрани јеретицима, а у појединим областима Албанци су били на гласу као разбојници.

Други разлог који је утицао на то да односи досељеника и староседелаца нису били баш срдачни била је чињеница да је и прва генерација Албанаца једва разумела или уопште није разумела италијански. Већина италоалбанских насеља се изгледа вековима трудила да се од италијанског окружења изолује строгим инсистирањем на албанском језику и очувањем обичаја. И склапање бракова је најпре било дозвољено само међу Италоалбанцима. Добровољном изолацијом, истина, очувани су језик и народност *Araberesh-a,* како су Италоалбанци сами себе прозвали, али су са друге стране они за своје италијанске суседе остали странци на које се гледало са неповерењем. Постојала је чак једна сицилијанска изрека: „Ако наиђеш на вука и Албанца, прво убиј Албанца".

Албанци и европски ратови са Турцима

Чињеница да је Албанија постала саставни део Османског царства и да се барем део становништва помирио са новим односима, па тиме и користио шансе које су му у великом турском државном савезу нуђене, није аутоматски значила да су се сви Албанци без отпора помирили са турском влашћу. Упркос неоспорној верској толеранцији од стране Турака, хришћани су се ипак осећали као грађани другог реда. Отуда убрзо избијају устанци против турске владавине, предвођени углавном припадницима некадашње политичке елите.

Тако 1481. године пред Драч долази Скендербегов син Јован (Ђон), највероватније по налогу и уз подршку напуљског краља. Међутим, он и Албанци који су се подигли одмах по његовом искрцавању нису постигли свој циљ, а то је било освајање Кроје. За Напуљ је овај поход ипак био од користи, јер је ангажовао један део турских трупа и држао их подаље од Италије (Отранто је 1480. године постао турски). После протеривања из Италије 1481. године Турци су покушали да угуше превирања у Албанији, што им је након неколико година и успело. Око 1485. Албанија је опет чврсто у османским рукама; Кастриот је морао да се повуче у Италију. Немира је и даље било само у планинској области Химаре, јужно од Валоне, где турска власт никако није признавана и где је успешно пружан отпор трупама Бајазита II. Тек у јесен 1492. године постигнут је компромис: Турци су одустали од својих утврђења у овој области, а Химариоте су се обавезале да султану плаћају данак *(harac).*

У 16. веку ситуација са Албанијом била је мирна. Турци су 1501. односно 1506. освојили Драч и Љеш. Албанци се у том периоду помињу само у вези са европским државама које су се нашле у рату са Османским царством и покушавале да у антитурски савез увуку хришћанске Албанце. Тако је у преговорима о антитурској коалицији, који су вођени између представника Папске државе, Шпаније, Венеције и цара, као ратни циљ набројано и поновно освајање Албаније. Венеција је тада хтела да поврати целокупне некадашње поседе на албанској обали. За време Кипарског рата (1570—1573) Венецијанци су успели да на устанак покрену становнике неколико северноалбанских области и области Химара. Рат је, међутим, окончан великим поразом Млечана, јер у том походу нису изгубили само Кипар, већ и своје преостале поседе у Албанији — Улцињ и Бар. Победа хришћана на мору код Лепанта 1571. године имала је за њих подједнако мали значај као и за Албанце, код којих овај успех (у западној Европи знатно прецењен по важности) није изазвао посебну пажњу.

Дуги турски рат 1593—1606

Значајније последице имао је Дуги турски рат којег је цар водио против Турака од 1593. до 1606. године. Османско царство се тада налазило у тешкој економској кризи, а било је и војно угрожавано са две стране истовремено: од стране цара и његових савезника на Западу и Персијанаца на Истоку.

Повећање дажбина и самовоља јаничара који су посебно кињили хришћанско становништво водили су стварању банди и изазивању нереда на османском Балкану, а самим тим и у Албанији. У манастиру Св. Марије у Матију одржан је 7. новембра 1594. године скуп албанских првака и свештенства на коме се договарало како да се царски рат против Турака искористи за сопствено ослобађање од турске власти. Закључак је био да се треба обратити католичким силама на Западу, па је зато папи послат извесни Томас Пелеса. Пелеса је Риму тражио оружје, новац и војску, потребне за освајање најважнијих утврђења у северној Албанији. Будући да су дотадашње операције у Турском рату - које је папство подржало сопственим трупама — имале мало успеха, у Папској курији показано је интересовање за албански план, након чега је у Албанију послат бискуп Корчуле како би тамо сагледао ситуацију. Међутим, читав подухват пропада јер су Млечани сазнали за албанску заверу и заробили и Пелесу и бискупа.

До новог покушаја да се у Албанији распламса устанак долази 1596. године. Овога пута он је покренут из православне јужне Албаније, под вођством архиепископа Атанасија Охридског. Атанасије се за помоћ најпре обратио Млечанима, али када су га они одбили он се окреће Шпанцима који и стварно почињу да снабдевају устанике оружјем и муницијом. Устанак, чије је средиште било у области Химаре, убрзо срамно пропада јер је изостала обећана шпанска помоћ у људству. Архиепископ Атанасије је морао да потражи прибежиште у Напуљском краљевству, након чега је са готово фантастичним плановима против Турака торбарио по Европи. Трагови му се губе 1616. године у Палерму.

Средином фебруара 1602. године у опатији Св. Александра у Мирдити одржан је нови скуп Албанаца и закључено је да се власт над Албанијом понуди Републици Венецији. Учесници овог скупа, наводно њих 2.656, као поклисаре у Венецију шаљу Запу, бискупа северноалбанске бискупије, и извесног Паола Дукађинија. У писму које су ова два Албанца предала подсећало се на Скендербегова дела и тврдило да се у Албанији за три дана под оружје може ставити и до 100.000 људи који би се на страни Венеције борили против Турака. Сматрало се да би се Албанцима католицима, којих би било само 40.000, придружили и православни Албанци, а рачунало се и на суседне Србе и Црногорце. Свему томе додати су и услови под којима би Албанци били спремни да се ставе под венецијанску власт: 1) Венецијанци би морали да за Албанију одреде једног *capitano general,* 2) официрска места заузимали би Албанци, 3) Албанци би морали бити ослобођени свих прилога за опремање галија и свих царина, 4) Албанци би предавали Републици само тридесети део својих прихода и 5) Венеција би се морала обавезати на одбрану Албаније од свих непријатеља. Млечани, наравно, нису били вољни да прихватањем понуде буду увучни у царски рат против Турака и зарад сасвим несигурних територија угрозе добре односе са Османским царством.

Сличних покушаја да се у иностранству придобије подршка за планиране устанке бивало је и током наредних година. До успостављања мира из Житве (1606) помоћ је тражена код папе, цара, шпанског краља и Венеције, а потом и од нижих италијанских владара — војвода од Савоје, великих војвода Тоскане, војвода Мантове и Парме, којима је било заједничко да су били жељни славе, али нису имали ни довољно новца ни војске да се у Албанији изборе за круну. Сви су, међутим, имали сасвим нереалне представе о богатствима која их у овој земљи очекују, а албански поклисари им нису противре-

Турско утврђење Скадар, према карти Винћенца Коронелија (1688)

чили. Италијани су, наиме, мислили да је Албанија плодна ораница која рађа све што је неопходно за живот и може да исхрани и велику војску; да су воде богате рибом, да има прегршт солана и довољно дрва за бродоградњу; да хришћани Турцима нису открили руднике злата и сребра од којих се може обогатити; као и да су Албанци врло ратоборан народ, те да тамо већ дванаестогодишњи дечаци почињу да носе оружје. Често се у том контексту позивало на Скендербега који је са својом малом албанском војском натерао у бег бројчано много надмоћнију турску војску. Оваквим причама су прави и лажни албански бискупи, монаси и потомци племића покушавали да освајање своје, под турским јармом издишуће, домовине учине примамљивим за западноевропске владаре.

Трговина пројектима за подизање устанка није баш увек била безбедан посао, али се у много случајева исплатила. Тако је гроф Антонио де Николо за 2.000 дуката, са којима га је напуљски вицекраљ 1606. послао у Албанију, купио себи кућу у Будви. Генерално гледајући, изгледа да су Шпанци инвестирали највише новца у албанске пројекте. Само у време када је гроф Де Бенавенте био напуљски вицекраљ (1603—1610) за Албанију је утрошено више од 200.000 дуката (на поверљиве људе и шпијуне, поклоне, оружје, итд.).

Велики турски рат (1683—1699)

Током 17. века је по избијању сваког рата против Турака долазило до побуне Албанаца, тј. до покушаја хришћанских држава које су водиле рат да у Албанији нађу савезника. За време Критског рата (1644—1669) становништво Химаре је подржало Млечане. По завршетку рата Турци су морали изнова да освоје ову провинцију. У то време и у северној Албанији избијају немири. Међутим, истраживањима није са сигурношћу утврђено да ли су се Албанци и за време Великог турског рата 1683—1699. подигли заједно са Србима. Када су се царске трупе у јесен 1689. године појавиле на Косову биле су од стране *Ratzen und Albensern* (Срба и Албанаца) дочекане са одушевљењем. Преко 20.000 њих прикључило се трупама генерала Пиколоминија. Пошто су у аустријским извештајима *Ratzen* и *Albenser* коришћени као синоними, а српски

патријарх Арсеније III Црнојевић представљен као *Patriarch der Clementi* (патријарх католичког албанског племена Кељменди) албанско учешће у Турском рату не може се са сигурношћу потврдити. Оно је могло бити сведено на активности банди које су додатно оптерећивале турске војсковође. У сваком случају, племе Кељменди је после склапања мира пресељено, што се може тумачити само као казнена мера.

Аустријскоруски. рат против Турака (1735—1739)

Уколико учешће Албанаца у Великом турском рату и јесте спорно, сасвим је сигурно њихово учешће у ратним догађањима за време аустријскоруског рата против Турака. И за време овог рата Аустријанци су продрли дубоко у унутрашњост Балканског полуострва. Јула 1737. године у руке су им без борбе пали Ниш и Нови Пазар. Српски патријарх Арсеније IV
Шакабента, архиепископ охридски Јоасаф и католички надби- *
скуп скопски Михаило Сума ступају после тога у тајне преговоре са Бечом. Када су се Срби на позив патријарха одлучили на устанак, у њему је учествовало не само племе Кељмендија, већ и Хота и Груда. Било им је обећано да, уколико дође до мира и њихове области не буду ослобођене од Турака, могу да се преселе у делове под царском управом. То се, међутим, догодило раније него што су устаници мислили: након почетних успеха царских војски долази до тешких пораза. Већ августа 1737. године морало се одустати од Приштине, а 14. августа предат је Нови Пазар. Албански и српски устаници морали су да се повлаче са царским трупама. Пошто је 16. октобра 1737. године Ниш поново дошао у руке Турцима, почело је насељавање добровољаца у област Војне крајине. Албанци су тамо најпре живели заједно са својим српским саборцима, и то у сасвим пристојним односима. Након Београдског мира из 1739. године они су, као и Срби, били постављени као гранична милиција. Око 1750. године насељени су у села Хртковци, Никинци и Јарак у Срему, где су до почетка нашег века могли да очувају свој језик и народност. Упркос српском окружењу остали су католици*.

* Њихови потомци данас се изјашњавају као Хрвати. - *Прим. ред.*

У поменутом турском рату учествовали су и Руси, иако не на балканском ратишту, па је тако у периоду после рата Русија била водећа снага у борби да се Турци протерају из Европе и тако реши „источно питање". Руси су од времена Петра I у султановим потлаченим хришћанима видели природне савезнике у остваривању својих амбиција за освајање Истока. У свему томе је и Албанцима била намењена одређена улога, иако нзима наравно није дат онолики значај који је припадао, по пореклу и језику блиским, јужнословенским народима и Грцима.

Већ у Манифесту од *3.* марта 1711. године, у којем цар Петар I позива православне и католичке хришћане у Османском царству да се дигну на оружје против неверника Турака, помињу се и Албанци као један од народа који уз руску помоћ треба да буде ослобођен турске власти. Средином 18. века долази до појединачних контаката између Албанаца и Руса. Тако становници Химаре 1759. године шаљу царици Јелисавети три писма у којима моле руску подршку за планирани устанак. Када је 1768. године под Катарином II дошло до новог руског рата против Турака и руска флота ушла у Средоземно море, подигли су се и становници Химаре. Албански добровољци борили су се на страни Руса. Након мира потписаног у месту Кучук-Кајнарџи *(Kuftik Kaynarci)* 1774. године они се заједно са својим породицама исељавају у Русију и касније насељавају на Криму. До сличне акције долази и за време рускоаустријског рата против Турака 1787—1792. године, само што овога пута то више нису биле побуњеничке групе становништва, већ турска провинцијска властела у Албанији која је хтела самосталност и зато је тражила контакте са Русима.

Тежње властодржаца у албанским покрајинама крајем 18. и почетком 19.-века за *аутономијом*

У другој половини 18. века све је више знакова политичке и војне слабости Османског царства, појачаних руским успесима у ратовима против Турака. У односу на европске силе дефанзивна владавина султана није се могла више до краја одржати ни у земљи. Провинцијски властодршци покушавали су — у прво време, наравно, уз признавање врховне власти султана —

да задобију политичку самосталност. То је био случај и у Албанији. Тамо су настале две повремено конкурентске творевине: на северу, делом захватајући и централни део Албаније, владала је породица Бушатлија и седиште им је било у Скадру, а у јужној Албанији и Епиру Али-паша Тепелена (Тепедиленли) чији је главни град био Јањина. И једнима и другом пошло је за руком да добију готово потпуну независност од Порте.

Бушатлије

Оснивач династије Бушатлија, који је више од седамдесет пет година владао северном Албанијом, био је Мехмед-паша звани Стари *(Plaku)*. Порекло породице је спорно — различита предања говоре у прилог томе да породица потиче из Мале Азије, да су Бушатлије потомци Црнојевића који су владали у Црној Гори пре доласка Турака. Најзначајнији представник ове породице, Кара Махмуд-паша, сматрао је да потичу од рода Скендербега, борца против Турака.

Мехмед-паша је најпре био бег села Бушати, у близини Скадра. Намесник Скадарског пашалука постао је 1757. године. Успело му је да заустави ривалство међу породицама и оконча анархију која је владала у северној Албанији. Осим тога, проширио је свој утицај и на суседне округе: Улцињ, Љеш, Тирана и Елбасан. Од помоћи му је било то што је задобио подршку католичких планинских племена, пре свега Мирдита. Када је 1775. године Мехмед-паша умро, северна и централна Албанија биле су уједињене под влашћу његове породице.

Други значајни представник ове породице био је Кара Махмуд-паша. Он се у изворима први пут појављује 1778. године као „скадарски паша", али у прво време није био признаван од стране османске власти. Кара Махмуд-паша није покушавао само да своју моћ у централној Албанији ојача, већ и да је прошири на Црну Гору. Турска утврђења Спуж и Подгорицу напао је 1784. године, а 1785. искористио је путовање владике Петра I Петровића Нзегоша у Русију да пороби црногорску престоницу Цетиње. Турска власт сматрала га је одметником, те је 1786. године из Софије покренула трупе против њега, али су оне стигле само до долине реке Шкумбе када су прекомандоване, јер је у међувремену на босанској граници дошло до

проблема са Аустријанцима. Рускоаустријски рат против Турака (1787—1792) спасао га је накратко турске опасности, па је чак помислио да може да се оглуши о султанов захтев да пошаље помоћ од 10.000 људи. Трупе које су поново против њега послате, под командом румелијског беглербега, потукао је маја 1787. на Косову пољу, после чега је харао Косовом и пљачкао. Тек је турској војсци, која се 1787. искрцала у Драч и Улцињ, успело да га опколи у скадарском утврђењу. Тада се, међутим, показало да је Кара Махмуд-паша имао снажну подршку становништва. У северној Албанији избија устанак који су подржала и планинска хришћанска племена. Крајем новембра 1787. године успело му је да пробије опсаду, што је султанову војску натерало у бег. Овај успех навео је Русију и Аустрију да ступе у контакт са скадарским пашом и наговоре га да уђе у борбу. Обе силе залагале су се одвојено, али са истим, нимало реалистичним, планом да у борби против султана удруже црногорску и војску Кара Махмуд-паше.

Паша је ушао у преговоре са Русима и Аустријанцима. Русима се обавезао да ће за подршку флоте и супсидије под своју власт ставити целу Албанију и Македонију, потом извршити продор до Солуна како би руским трупама отворио пут ка Цариграду.

Овај, по свему судећи не баш озбиљно осмишљен, подухват није реализован јер се руска флота за време рата уопште није појавила у Средоземном мору. Нешто интензивнији били су покушаји цара Јосифа II да из Албаније отвори нови фронт против Турака. Преписка између цара и паше одвијала се у периоду од марта до маја 1788. године. Кара Махмуд-паша изразио је спремност да се стави под царску заштиту уколико му цар обезбеди наследну власт над северном Албанијом и слободу исповедања ислама. Јосиф II био је спреман да то учини и чак обећао да му на располагање стави 100.000 дуката за куповину војне опреме. Пашин задатак био је да са својим трупама оде у Босну и тамо заједно са Аустријанцима уђе у борбу против Турака. На закључење овог уговора о савезништву у Скадар су, јуна 1788. године, послати царски посланици под вођством службеника државне канцеларије Венцела Едлера фон Брогнара и капетана Лудвига фон Пернета. Овако добро започети односи добили су, за цара, неочекиван и крвав крај: чланови царске делегације убијени су по налогу паше 21. јуна, на повратку из Скадра. Било је очигледно да је Кара Махмуд-паша ове преговоре са султановим противницима водио пре свега да би извршио притисак на османску власт да га призна, што је потом и уследило. Кара Махмуд-паша након тога улази у рат на страни султана. Читава замисао о савезништву била је од почетка нереална, јер се царев план заснивао на непоузданој заједничкој црногорско-албанској акцији. Јосиф II је, са друге стране, погрешно оценио пашину позицију у Скадру. На контакте са хришћанским силама његови земљаци нису благонаклоно гледали, а многобројни противници су те контакте увек могли да искористе против њега. Везе са царом и Русијом биле су инструмент који је паша могао користити само крајње опрезно и само онда када је ратна срећа била на страни хришћанских сила — што дуго није био случај.

Убрзо након склапања мира (1791. односно 1792. године) Кара Махмуд-паша поново устаје против османске власти, успева да се одупре новим турским походима, али ипак 1794. године од шпанског амбасадора у Цариграду ЕлиоДора де Булињија тражи да се за њега заложи код султана. Ова акција коштала је пашу много новца, алЛ је 1795. окончана жељеним успехом. Признат од стране султана, Кара Махмуд-паша је могао да се окрене свом старом плану да своју власт прошири на Црну Гору. Погинуо је 22. септембра 1796. године на Морачи у борби са Црногорцима.

Кара Махмуд-паша, у преписци са хришћанским силама називан и „кнезом од Албаније", тежио је вероватно томе да своје намесништво претвори у аутономну кнежевину. Подршку је тражио и нашао је у својим хришћанским поданицима и тако ступио у везу са хришћанским државама и то не само са Русијом и Аустријом, већ и Шпанијом, Венецијом и чак Папском државом. Папству је обећао да ће послати хришћанске трупе из Албаније као помоћ за борбу против Француза, а за узврат је добио право да на папској територији купи војну опрему. Контакте са Французима успоставио је 1795. године и они су му на располагање ставили официре и инжењере да реорганизује свrје трупе и изгради утврђења у Скадру. У свом пашалуку он је подстицао трговину и занатство, сам је организовао жив промет дувана са Италијом, за шта му

је агент бир шпански конзул у Анкони Андреа Анђело Радовани. Радббани је по рођењу био Скадранин и брат барског надбискупа Ђорђа Анђела Радованија, који је такође посредовао за пашу. Да ли је Кара Махмуд-паша заиста желео (и био у могућности) да раскине баш све везе са Османским царством и оснује независну албанску државу, како се то понекад тврди, не може се тачно доказати на основу до сада познатих извора.

Али-паша Јањински — Лав од Јањине

У отприлике исто време када и у северној Албанији, турска власт и у јужном делу земље почиње да губи контролу. Тамо је 1784. године вођа банди Али, пореклом из Тепелена, заузео град Делвино. Османска власт је накнадно одобрила овај потез, будући да је претходни делвински паша био осумњичен да одржава тајне контакте са Млечанима. Тако је Али постао делвински паша, а 1785. и гувернер Трикале у Тесалији, па је као такав био задужен за обезбеђивање тесалско-епирских планинских пролаза. Својим учешћем у походу против Руса 1787. године обезбедио је султанову наклоност, што му је добро дошло када је 1788. године освојио Јањину. Признат је за намесника јањинског, а под тим именом Али-паша Јањински касније се и прославио.

Вешто користећи слабост власти и ривалство локалних властодржаца Али-паша се након тога домогао целе јужне Албаније и дела данашње северне Грчке. На врхунцу своје моћи, 1811. године, он је заједно са својим синовима поред Јањине владао и окрузима Трикала, Валона, Ђирокастро, Тирана, Охрид и Елбасан, што је била област са око пола милиона становника. Жесток отпор његовом освајању пружило је само хришћанско племе Сулиота из јужноалбанско-епирског приобаља. Њих је Али-паша успео да покори тек 1804. године, после вишегодишњих борби у којима је племе искорењено.

Али-паша је у својој области владао као самостални владар. Као и његов ривал у Скадру и он је располагао сопственом војском и малом флотом. Одржавао је и односе са страним силама. Прве контакте са Русијом успоставио је још за време рускоаустријског рата против Турака 1789. године. Фебруара 1791. године Али-паша је поручио руском конзулу на Крфу да је спреман да помогне Русима у њиховој борби против Турака уколико би га по окончању рата признали за независног владара. Јуна 1791. године је чак припремљен савез којим је предвиђено формирање руског протектората над поседима паше од Јањине. Русија се при том обавезала да поштује исламску вероисповест, обезбеди Али-паши финансијску и материјалну помоћ и регуларан војни корпус као пашину заштиту. Али-паша се са своје стране обавезао да ће једнако третирати своје „грчке" (грчко-православне) и „турске" (муслиманске) поданике, да ће оформити мешовиту управу сачињену од „Грка" и „Турака" и да ће у Русију послати једног од својих синова као гаранта своје послушности и верности Русији. До склапања овог споразума, наравно, није дошло. Изгледа да је Али-паша, као и Кара Махмуд-паша од Скадра, преговарао са Русима како би извршио притисак на актуелну османску власт.

Касније је паша од Јањине одржавао односе са Француском и Енглеском. Обе земље су у Јањини имале своје конзуле, Француска Франсоа Ш. А. Л. Пуквиља и Енглеска Вилијама М. Лика, који су за собом оставили интересантна сећања на време проведено у Јањини.

Али-пашини односи са султановом влашћу остали су затегнути, али је све до 1820. године ипак успевао да избегне коначан раскид. Те 1820. године султан Махмуд II одузео му је све титуле и препоручио да се са породицом повуче у Тепелене. Када су на њега кренуле трупе и појавила се турска флота на епирској обали, он склапа савез са грчким устаницима. Две године је одолевао опсади Јањине. Тек јануара 1822. године био је принуђен да капитулира, повукао се у манастир на острву у Јањинском језеру, где је 24. јануара 1822. убијен. Нешто касније и његови синови гину насилном смрћу.

Сасвим је могуће да је и Али-паша Јањински, као н Кара Махмуд-паша Скадарски и Мехмед Али у Египту, којн је такође био Албанац пореклом, као крајњем циљу тежио стварању ентитета независног од султана. Упркос свим свирепостима које је починио над нпр. побуњеничким становништвом из Сула и Химаре, он није био непријатељски расположен према својим хришћанским поданицима и важио је за провинцијског властодршца отвореног за европске идеје. На

свом двору био је окружен европским официрима, грчким лекарима, песницима и дервишима. Сматра се да је и сам припадао бекташком реду или му је барем био врло близак. Његова борба против централне власти је без сумње била значајна за почетке грчког националног покрета, док га Албанци присвајају као једног од својих, заслужног што је утро пут стварању албанске националне државе. За разлику од његовог ривала из Скадра, Јањински лав, како га је штампа прозвала, доживео је европску славу. Алберт Лортзинг га је изабрао као главни лик своје прве опере *(Али-паша Јањински,* 1824).

Албанија у време танзимата (1839-1876)

Да су све поменуте тежње провинцијских властодржаца за самосталношћу, које се нису појавиле само у Албанији већ и у другим провинцијама, представљале опасност очувању Царства било је јасно и у османској престоници. Већ крајем 18. века почеле су (углавном безуспешне) војне реформе. Под султаном Махмудом II (1808-1839), којем је 1826. успело да распуштањем јаничарских јединица уклони главни ослонац конзервативне партије, уведена је реформа управе, која је обухватала и управу по провинцијама. Султан је покушао да одузме могућност управљања домаћој властели и повери је службеницима из централне управе, чиме је појачана тенденција ка централизацији. Ове промене наишле су у Албанији на отпор и то не само до тада владајућих породица, већ су и широки слојеви становништва били незадовољни, будући да нови службеници из центра нису познавали ни језик ни обичаје у земљи.

До првих већих побуна против новог курса власти долази у северној Албанији. Тамо је од 1811. године као скадарски намесник службовао Мустафа-паша из породице Бушатлија. Он се истакао још у борби против Али-паше Јањинског (који му је био шурак) и за то 1815. године добио везирску титулу и власт над већином северно и централноалбанских округа (поред Скадра, и Дебра, Дукађина, Елбасана и Охрида). Међутим, након Али-пашине капитулације османска власт више није видела никаквог разлога да и даље подржава Мустафу и ојачава његову моћ. Он се, са своје стране, већ

дуго није слагао са султановом централистичком политиком, па је одустао од борбе против грчких устаника. Године 1823. он са својим трупама напушта турску опсаду Мисолунгија како би, наводно, угушио устанак у Дебру. Када су Руси 1828. године интервенисали у корист грчких побуњеника султан Махмуд II му наређује да се прикључи војсци, али му и Руси нуде да га признају за независног албанског владара уколико остане неутралан. Мустафа-паша зато налаже својим трупама да лагано крену ка ратишту у Бугарској да би тамо стигле тек када су Турци већ били потучени.

Руси, наравно, нису имали намеру да остваре своја обећања, па су по склапању Једренског мира (1829) оставили султану могућност да среди прилике у Албанији. А тамо је Мустафа-паша у међувремену ушао у савез са вођом босанских устаника Хусеин-капетаном Градашчевићем, званим Змај од Босне, јер је у Босни подигнут устанак против реформи јак готово као онај у Албанији. Тиме је турска власт изгубила контролу над својим западнобалканским поседима, па је Махмуд II морао да на устанике пошаље великог везира Решид-пашу са његовом војском. Велики везир успева да раздвоји Босанце и Албанце и порази Албанце на Косову пољу 1831. године. Мустафа-паша је морао да се повуче у утврђење Скадар, одакле је турској опсади шест месеци пружао жесток отпор. Након што је од аустријског канцелара Метерниха тражио да за њега посредује код султана, предао се новембра 1831. године, помилован је и додељено му је намесништво над неком азијском провинцијом. Даље се о њему ништа не зна.

Међутим, са победом над Мустафа-пашом Бушатлијом нису престали и немири у Албанији. Нови султан Абдул Меџид I (1839-1861) отишао је, наиме, у реформама још корак даље, па је *3.* новембра 1839. године обнародовао Хатишериф од Гилхане (декрет са својеручним султановим потписом — *Hatt-i Humayun)* којим је предвиђена правна једнакост свих турских поданика, без обзира на веру, као и даље реформе пореског, правног и војног сектора. Ове по себи неопходне промене у времену танзимата (реформи) наишле су у Албанији на отпор не само муслиманског, већ и делова хришћанског становништва — а пре свих северноалбанских племена — који су страховали за своје привилегије. Већ 1843. године у Алба-

нији избија нови устанак при покушају османских власти да на основу новог војног закона тамо регрутују трупе. После тога Албанци почињу постепено да се навикавају на ново уређење, али политика унутрашњих реформи која је Османско царство требало да приближи Европи бива нагло прекинута једним спољнополитичким догађајем: 2. јула 1876. године Србија и Црна Гора објављују рат Турској.

Албански хришћански йар

Трговина и привредни живот за време Турака

Након што је цела Албанија постала турска започела је интеграција земље у привредни систем Османског царства. И док су се раније житарице и остала добра у коњским товарима морали транспортовати до обале, одакле су се извозили, сада почиње развој локалних центара у унутрашњости земље, као што је то била рецимо Каваја. Привредни живот се постепено селио са обале у унутрашњост. У средњем веку врло интензивна поморска трговина са западном Европом, поготово државама Апенинског полуострва, није била сасвим обустављена, али свакако није више имала онај обим. На то су утицали многобројни турски ратови. Тек у 18. веку, када су Албанијом овладале домаће династије, старе албанске луке добијају некадашњи значај. Градови као што су Валона, Драч и Скадар (спојени реком Бојаном са морем) постали су опет привредни центри са сопственом производњом и развојем спољне трговине.

Спољна трговина оживела је убрзо после потписивања Карловачког мира (1699). Најпре је Драч био тај који је као главна лука за трговину са Западом привлачио трговце из Солуна, Јањине, Елбасана и других градова. У њему су поново отворени млетачки и дубровачки конзулати, а први пут своје конзулате отвориле су и Француска, Британија, Холандија и Аустрија. Венецијанци су, свакако, умели да ове представнике новопридошлих земаља држе подаље од утицајне зоне. Они су своје активности морали да ограниче на луку Драч, док су Венецијанци још 1706. године отворили потконзулате у Скадру, Љешу, Улцињу и Бару. Република св. Марка је поново имала доминантан утицај у северној Албанији, што је венецијанског конзула Антонија М. Морана понукало да 1716. године ову област назове Венецијанска мала Индија *(Picciole Indie dei Veneziani).*

Млечани су у Албанији куповали највише кукуруз, маслиново уље, дуван, вуну, кожу и црну смолу, а продавали штофове, робу од стакла и челика, као и оружје. Французи и Аустријанци покушавали су да албанску трговину преусмере у Солун, Будимпешту и Беч, где не би морали да страхују од венецијанске конкуренције. У појединим случајевима им је то и успевало, као са (аромунским) трговцима из Москопоља, који су своју робу у другој половини 18. века углавном слали у Беч, где је такође настала аромунска трговачка колонија. Трговина у Драчу почиње да стагнира и постепено опада, али зато Скадар постаје све значајнији.

Албански пастир (бакрорез, 19. век)

Успон Скадра, који је у 18. веку постао прави главни град Албаније, доводи се у везу са напредовањем породице Бушатлија, која је од 1751. до 1831. готово у континуитету освојила Скадарски пашалук. Бушатлије, као и друге породице које су припадале властелинском сталежу, а након распада тимар-система нису више имале никакве војне обавезе, почињу да инвестирају свој новац у трговину и занатство. Породица Бушатлија је у првој половини 18. века постала највећи предузимач у северној Албанији, док су спољну трговину - изузев трговине дуваном — препустили трговцима из Скадра. Оваква политика била је погодна за настанак једног добростојећег домаћег трговачког слоја. За разлику од средњег века албанска трговина је сада углавном била у рукама албанских трговаца. У периоду 1741—1800. трговину са Венецијом водила су 804 трговца из Скадра, а њих 128 били су католици. Од осталих ту је било још око 200 трговаца из Улциња, 46 из Тиране, 20 из Елбасана и само шест из Драча.

Преимућству Скадрана у трговини допринела је и уска повезаност са Улцињом. Улцињ су Турци освојили тек 1571. године, а изградио га је злогласни гусарски вођа и алжирски вицекраљ Улуч Али, пореклом из Калабрије, као упориште за гусаре из северне Африке. Становници Улциња користили су мале, али за маневрисање погодне бродове, углавном такозване фусте (лађе са две катарке и троуглим једрима) и бавили су се истовремено и пиратством и поморском трговином. Венецијанци и остали јадрански суседи често су тешко могли да разликују праву намену улцињских бродова. Међутим, у 18. веку поморска трговина добија примат над пиратеријом. Тако је скадарским трговцима са улцињском флотом, која се колико је познато састојала од 250 до 300 бродова и укупно 4.000—5.000 чланова посаде, на располагању био огроман транспортни потенцијал.

Током 18. века албански трговци почишу у већој мери да учествују и у транзитној трговини. Њихове активности обухватале су Балканско полуострво. Неки од њих редовно су путовали у Босну, Србију и саме дунавске кнежевине. Извознли су памук, свилу и кожу у Италију, а одатле увозили штофове и производе од стакла, делом за сопствене потребе, делом за трансакције у унутрашњости Балкана. Одлазили су, такође, и на италијанске сајмове као што је онај у граду Сенигаља, радили и насељавали се у италијанским трговачким местима као што су Венеција, Анкона, Сенигаља, Васто и Ланчано. Тако се Албанија у 18. веку постепено поново прикључила европском тржишту.

Почеци писмености код Албанаца

Албанци не само да су прилично касно изашли на историјску позорницу, већ се и њихова књижевна традиција јавља релативно касно. Надбискуп барски Guilielmus, под псеудонимом Brocardus, 1332. године додуше извештава у свом путопису *Directorium ad passagium faciendum* да „иако Албанци говоре језиком потпуно различитим од латинског, они ипак користе латинско писмо у свим својим књигама" (Licet Albanenses aliam omnino linguam a latina habeant et diversam, tamen litteram latinam habent in usu et in omnibus suis libris). На жалост, до данас није пронађена ниједна од ових раних књига. Први албански аутори — Ioannes Gazulus (математичар и

астролог, око 1400—1465), Marinus Becichemi (професор реторике у Падови, 1468—1526), Nicolas Thomens (професор филозофије у Падови, 1456—1531), Michael Mazulus (песник и филозоф, умро 1500) и Марин Барлети — нису се служили матерњим језиком, већ су писали на латинском. Свим поменутим ауторима заједничко је да су деловали у Италији, где су и издавали своја дела. Скендербегов животопис, којег је написао Барлети, први пут се појавио 1508. у Риму.

Штампање албанске књижевности у Италији

И прва књига на албанском језику појавила се, највероватније, у Риму, и то прилично рано — 1555. године. Реч је о издању од 188 страна под насловом *Messale,* са литургијским текстовима. Као аутор наведен је свештеник по имену Ђон Бузуку, који је — судећи по језику — био пореклом са простора између Скадра и Бара. Ову књигу је тек 1740. године открио албански прелат Ђон Николе Казази у библиотеци Конгрегације за пропаганду вере. Она се данас, као уникат, чува у Ватиканској библиотеци. Дело је штампано латинским писмом, са неким посебним знацима који би могли бити позајмљени из ћирилице.

У овом „Алфабету католичких писаца севера" штампани су потом сви остали рани албански списи. Они су најпре били намењени искључиво за црквену употребу. Године 1592. у Риму се појавила *Веронаука (Dottrina Christiana — Embsname e Kreshtere)* Луке Матаранга. Реч је, наиме, о преводу у то време врло распрострањеног катехизиса шпанског језуите Дијега Ледесма, делу од свега 28 страна, које је за албанску историју књижевности било вишеструко значајно. То је пре свега био први катехизис на албанском језику, чији су садржај *Dottrina* и једна *Canzone Spirituale* која важи за први пример албанске поезије, а уједно представља најстарији нама познати текст на италоалбанском наречју. Матаранг је био из места Пјана дели Албанези и радио је тамо као свештеник до смрти 1619. године. Из тога је већ јасно да се албанска књижевност развијала истовремено на обе стране Јадранског мора — у албанској матици и дијаспори у јужној Италији. Старија албанска историја књижевности незамислива је без италоалбанских писаца. Хроноло-

Страна 42. из Messale *Ђона Бузукуа, прве штампане књиге на албанском језику (1555)*

шки следе опет аутори из државе матице, све католички духовници, Пјетр Буди (1566—1623), рођен у Матију, образовање је стекао на *Collegium Illyricum-у* у Лорету; 1621. године постаје бискуп северноалбанске диецезе Сапа-Сарде. Буди није писао само иитересантне извештаје о црквеном и животу у северној Албанији, већ је и активно учествовао у албанском покрету за ослобођење од турске власти. Он је 1618. у Риму објавио албански превод дела *Dichiarazione piu copiosa della Dottrina Christiana* језуитског кардинала Роберта Беларминија, којем је додао неколико верских песама. Такође у Риму 1621. излазе албански Преводи дела *Rituale Romanum* и *Specchio di confessione* Емерија де Бониса. У преводу овог другог дела додао је *Discorsi spirituali* на 68 страна, „веома корисне за оне који не разумеју ни један другн језик осим матерњег албанског" (utilissimi a quelli cħe non intendono altra lingua, che la materna Albanese).

До сада наведена дела представљају литературу за верску употребу за којом је у католичкој северној Албанији била велика потражња јер су само ретки свештеници имали могућност да се образују у иностранству.

Следећа књига је нешто другачије природе, иако је без сумње и она служила за свакодневну употребу. Године 1635. у Риму се Појавио *Dictionarium Latino-Epiroticum.* Аутор овог првог албанског речника био је Франг Барди (Franciscus Blanchus). Барди, који је био из околине Скадра, студирао је у Лорету и Риму, а 1635. постао је бискуп Сапа-Сарде. Његов речник има 222 стране са укупно 5.640 појмова, а садржи и прву збирку израза на албанском. Како се дуго после објављивања овог речника није појавило ништа слично, Бардијев речник био је врло тражен и имао неколико издања. Убраја се, између осталог, и у прва издања која су изашла из вишејезичне штампарије Конгрегације за пропаганду вере, основане 1626. године. Са једним јединим изузетком, ова је штампарија штампала све што је у наредних 140 година написано на албанском језику. Зато је њен значај за албанску културну историју огроман.

Једини поменути изузетак био је *Cuneus Prophetarum de Christo Salvatore mundi et eius evangelica veritate,* штампан у Падови 1685. године. Аутор овог првог оригиналног дела албанске књижевности био је Петар Богдани, Албанац са Косова. Богдани је студирао на *Collegium lllyricum-у* у Лорету, и на колеџу

Конгрегације за пропаганду вере у Риму; 1656. године постао је скадарски бискуп, али своју службу сигурно није успевао да обавља јер је активно учествовао у албанском побуњеничком покрету за време Критског рата. Због тога је био принуђен да се у албанским планинама склони од Турака. Године 1677. он замењује свог рођака Андреју Богданија на месту надбискупа скопског, али и тамо долази у сукоб са властима, након чега је морао да бежи у Италију, где се настанио у Падови и у кардиналу Грегоргију Барбаригу нашао великодушног покровитеља који је вероватно финансирао и штампање његове књиге. Богданијев *Cuneus,* који се појавио у двојезичном, италијанско-албанском, издању требало је да демонстрира предности хришћанске религије у односу на ислам и да у то убеди у првом реду своје неуке земљаке. Књига се састоји из два дела: први је старозаветни и доноси легенду о постању, животописе и казивања проповедника; други обрађује живот Исуса Христа. У њој је много учених цитата, између осталих и хебрејских и арапских, а аутор у свему прави поређења са исламом, који је сигурно добро познавао.

У годинама после тога није се — изузев поновљених издања — штампало ништа на албанском језику. Тек 1706. године при Конгрегацији за пропаганду вере појављује се једно ново и врло интересантно дело: списи првог албанског националног сабора из 1703. којег је водио надбискуп барски и апостолски визитатор за Србију, Албанију, Македонију и Бугарску Винћенцо Змајевић. Змајевић је био Далматинац, али посебно привржен Албанцима, чак и када је са службом касније пребачен у Задар. Захвалујући њему основана је између осталог и албанска колонија Арбанаси у околини Задра, која постоји и данас.

Ова акта појавила су се у паралелном издању на латинском и албанском: *Concilium Albanum provinciale sive nationale/Koncili Provinciaali o Kuvendi i Arbenit.* Сабор је имао задатак да отклони неправилности у црквеном животу које је Змајевић утврдио за време својих визитаторских путовања по Албанији. Ту се пре свега радило о заустављању прогресивног ширења ислама. Декрети које је донео Сабор деле се у четири групе: 1) општа верска питања, посебно однос хришћана и муслимана, 2) свете тајне, и забрана крштавања код муслимана, 3) бискупи и бискупије и 4) клер. Декрети су остали на снази до средине 19. века.

Конгрегација за пропаганду вере је 1716. године штампала прву граматику албанског језика *Osservazioni grammaticali nella linqua albanese*. Аутор је био фрањевац Франческо Мариа де Лече, који је деценијама живео у Албанији као мисионар. Граматика је имала и језички водич са изразима за поздрав, фразама итд. Штампана је у неколико издања и све до средине 19. века служила је за учење албанског.

Последња албанска књига коју је Конгрегација за пропаганду вере издала у 18. веку била је *Dottrina Cristiana (Хришћанско* учење) Ђона Николе Казазија; овај аутор је иначе открио Бузукуово дело *Messale*. Последње дело на албанском језику штампано у 18. веку у Италији није припадало црквеној употребној литератури, већ је то била прва књига поезије у албанској историји књижевности. Реч је о *Животу свете Девице Марије (Gjella e Shen Merise Vigjer)* Ђулија (Јона) Варибобе, која се појавила 1762. године у некој непознатој штампарији у Риму. Варибоба је био италоалбански свештеник из манастира Св. Ђорђо Албанезе (покрајина Консенца), који је због љубавне афере по казни премештен у Рим. Тамо, у римском егзилу, он пише химну Богородици, а та химна је уједно била и химна албанском језику.

Пред крај 18. века албанска издања се више не штампају искључиво у Италији, већ и у Хабзбуршкој монархији, Румунији, Бугарској, Грчкој, Египту и Турској. У другој половини тога века католички свештеници постепено губе примат као аутори, а преведена литература се полако повлачи пред оригиналним делима. У време „националног препорода" у први план избијају световни аутори — католици, православци и муслимани, иако је католички клер и даље имао највеће учешће у духовном животу Албанаца.

Албански текстови писани грчким писмом

У 18. веку, а делимично и нешто раније, било је покушаја да се албански пише грчким и арапским (турским) словима. Тако је један од најранијих албанских језичких споменика записан грчким писмом — перикопа из *Јеванђеља по Матеји,* у 15 редова, сачувана у грчком рукопису у библиотеци Амброзијана у Милану. Процењује се да је настала негде крајем 15. или почетком 16. века. Крајем 17. века извесни Anonymos из Елбасана писао је алфабетом који је био базиран на грчким словима; сачувано је 58 страна црквених текстова. И остали православни албански аутори, као што је Тодор (Тодри) Хаџифилипи, генерал Даскал Тодри, Теодор Учитељ. Даскал Тодри (око 1730—1805) родом је такође био из Елбасана, града који је у то време доживљавао привредни процват. Студирао је на москопољској Новој академији, основаној 1744. године. Москопоље у оно време је био културни центар православног дела Албаније. Град је имао око 40.000 становника (углавном Аромуна), 26 цркава, једну грчку штампарију и поменуту академију, на којој се није изучавала само теологија, већ и филозофија, старогрчки, математика и физика. Од Тодријевих дела сачувани су албански преводи из Хораријума и Хризостомове литургије.

Остали албански преводи са грчког, писани посебним алфабетом углавном позајмљеним из грчког, налазе се у тзв. Бератском кодексу (око 1789). Није сасвим јасно која је била сврха ових албанских рукописа писаних грчким писмом, али је могуће да су служили еманципацији албанског језика у односу на грчки или пак као помоћно средство у настави грчког за албанске ђаке — као што је то случај са букваром којег су приредили Тодорос А. Кавалиотис и Магистер Даниел (Данил Хаџиу). Обојица су били из Москопоља, вероватно аромунског порекла, наставници на Новој академији. Њихови новогрчки буквари имали су тројезичне односно четворојезичне глосаре (грчко-албанско-аромунски/бугарски) и штампани су у Венецији (1770. то јест 1802. године).

Муслиманско-албанска књижевност

Будући да је Албанија готово пет векова била део Османског царства, а већи број њених становника примио ислам, Албанци су више од осталих балканских народа подлегли турско-оријенталном културном утицају. Тај утицај није обухватио само језик и материјалну културу, већ и књижевно стваралаштво Албанаца, те је тако условио настанак аутентичне муслиманско-албанске књижевности.

У првим вековима турске владавине муслимански албански писци су писали најпре на турском, арапском или пер-

сијском језику. Сузи из Призрена (умро 1524), аутор је епа о делима извесног Михологлу Али-бега; његов савременик Месихи из Приштине (1470—1513) спада у оне који су обновили турско песништво; Јахја бег Дукађини, поносни потомак племићке породице, аутор је турског *Дивана* (збирке песама) из средине 16. века. Албанског порекла (из Корче) био је и Кочи-бег (умро око 1650), аутор државно-теоретских списа, звани „турски Монтескје". Сви ови аутори живели су и стварали у османској престоници где су имали своју читалачку публику.

У самој Албанији био је мали број оних који су владали оријенталним језицима у тој мери да су могли да читају књижевна дела, а камоли да на њима пишу. Арапско писмо је, ипак, међу муслиманима било врло распрострањено, те је у 18. веку почело писање на албанском арапским писмом. Тако је настала албанска аљамиадо књижевност (иначе првобитно шпанско-португалска књижевност писана арапским писмом). Најстарији пример за то је песма посвећена кафи коју је написао извесни Мучизаде 1724. године. Први значајан писац албанске аљамиадо књижевности био је Ибрахим Незими, познат и под именима Незим Берати и Незим Фракула (умро 1760). Од онога што је написао сачуван је, поред турске и персијске поезије, и један албански диван. Незими се сматра и првим представником сатиричне поезије у албанској књижевности. Нзегов савременик Сулејман Наиби (умро 1702), припадник бекташког реда, такође је написао један албански диван, али је он изгубљен за време Другог светског рата. Једним од најплоднијих представника албанске књижевности писане арапским писмом сматра се Хасан Зико Камбери. Он је био из Старја код Колоње, а тачан датум његовог рођења и смрти нису познати (негде крајем 18. и почетком 19. века). Камбери је за собом оставио више од 60 песама углавном религиозног садржаја, међу њима и први албански *Мевлуд* (песма о рођењу пророка Мухамеда) и религиозне химне *(ilahi)*. Међу његовим световним песмама истичу се *Султанов рат (Seferi humajun)* — са описима борби са Аустријанцима код Смедерева 1789. године, у којима је учествовао и сам песник — и *Новац (Paraja)*. Мухамет Чами, познат и као Мухамет Кичику (1784—1844), омогућио је улазак романтичног епа и приче у стиху у албанску књижевност.

Његова најзначајнија дела су *Ервехеја (Erveheja)* и *Јусуф и Зулејха (Jusufe Zelihaja)*. У 19. веку настаје и албанска бекташи књижевност на арапском писму, која је обрађивала шиитске теме. Главни представници су Далип Фрашери, чији еп у стиховима *Башта (Hadikaja)* има 65.000 стихова и бави се битком код Кербеле и његов млађи брат Шахин Фрашери са својим епом *Митарнамеја (Myhtarnameja)* такође посвећеним трагичним догађајима из Кербеле.

Коришћење арапског писма у писању на албанском полако се замењује латиницом у време националног препорода. У албанској држави формираној 1912. године појавиле су се публикације исламске верске заједнице на латиници. Само је још код Албанаца у Југославији у периоду између два светска рата у употреби још био арапски алфабет.

Књижевно стваралаштво Албанаца не може се замислити без аљамиадо књижевности. Под утицајем турских, персијских и арапских узора она је у албанску књижевност унела нове форме, оријенталну компоненту и трајно на њу утицала. Аутори као што су Наим и Сами Фрашери, који важе за најзначајније представнике књижевности националног препорода Албанаца, припадали су у подједнакој мери и западној и источној култури.

5 НАЦИОНАЛНИ ПРЕПОРОД КОД АЛБАНАЦА (1878-1912)

„Рилиндија" у албанским историјским списима означава период у којем Албанци почињу да се формирају као модерна нација и да се политички организују. Сам термин, познат из историја других балканских народа (код Хрвата и Срба гласи „препород", код Бугара „вузражане"), производ је романтичарског тумачења историје и, барем код Албанаца, није сасвим оправдан. Рилиндија, наиме, претпоставља постојање одређене творевине, у овом случају албанске државе пре турског освајања, државе на чију традицију би се могло позвати при стварању албанске националне државе 1912. године, као што је нова српска држава наставила традицију средњовековног царства Немањића. Код Албанаца у средњем веку није основано такво царство, а није било ни албанске националне цркве која би кроз турско време очувала средњовековну државну традицију. Они су морали да се позову на лик Скендербега, борца против Турака, који је у 19. веку уздигнут до националног симбола свих Албанаца без обзира на њихову верску припадност.

Од *Сан Стефана до Берлинског конгреса (1878)*

Године 1875. у Босни избија устанак. Узроци тог устанка били су социјалне природе: православни сељаци устају против својих муслиманских властелина. Одређену улогу у свему томе одиграла је, ипак, и великосрпска пропаганда. Србија и Црна Гора, које су немире у Босни хтеле да искористе како би прошириле сопствени утицај, објавиле су 2. јула 1876.

године рат Турцима. Оне су се сложиле да свему треба да претходи устанак Срба у Босни и Санџаку и Црногораца у Херцеговини и Албанији, чиме је наговештена и планирана подела територија. И Србија и Црна Гора, као и сами устаници, полагали су реалне наде у подршку Русије, будући да је јавно мњење у Русији, које је било под снажним утицајем панслovенских идеја, тражило рат. Русија је извршила мобилизацију и 24. априла 1877. године ступила у рат, у којем су Срби и Црногорци до тада имали мало успеха. Уласком Руса у рат, а нешто касније и Румуна, долази до обрта који се завршава војним поразом Турака код Истанбула. Примирје је склопљено 31. јануара 1878, а након тога и уговор у Сан Стефану *3.* марта 1878. године (Јесиљкоу, данас истанбулски аеродром).

Овим уговором признат је пуни државно-правни суверенитет Србије, Црне Горе и Румуније. Бугарска је изашла као аутономна кнежевина обавезна да плаћа данак султану, а њене границе протезале би се од Црног до Егејског мора и на западу иза Охридског језера. Бугарској је требало да припадне и део области насељене Албанцима (нпр. Корча). Србија и Црна Гора су такође прошириле своје границе, при чему је то проширење захватало и територију насељену Албанцима.

Уговор из Сан Стефана је, међутим, наишао на енергични отпор Енглеске и Аустроугарске које су приговориле да Русија не може сама да одлучује о питањима од европског интереса.

Оне, пре свега, ни у ком случају нису хтеле да дозволе стварање великобугарске државе под руским протекторатом, па су иницирале одржавање једног европског конгреса на којем би се ревидирале спорне одредбе. Конгрес је по жељи Руса одржан у Берлину, а почео је 13. јуна 1978. године. Председавао је кнез Бизмарк. Када је после четири седмице конгрес окончан, границе повучене у Сан Стефану биле су кориговане: није створена велика Бугарска, већ је нова бугарска држава ограничена углавном на „дунавску" Бугарску. Македонија је остала турска. Марицатал са Пловдивом постао је, као Источна Румелија, аутономна провинција Османског царства са хришћанским гувернером. За разлику од тога, Берлински конгрес је свим балканским државама донео проширење граница и то делом на уштрб територија на којима је живео знатан број албанског становништва, или је оно чак било већинско: Црна Гора је добила

област Плав—Гусиње—Бар са припадајућим обалским појасом (без Улциња); Србија је добила Куршумлијску и Врањску нахију. Новопазарски санџак — такође делом насељен Албанцима — војно је запосела Аустроугарска. Грчкој је такође обећано проширење територије, али је нове границе требала да одреди посебна комисија, па се и овде могло страховати да ће промене ићи на рачун територија које насељавају Албанци.

Берлински конгрес узео је на сваки начин у обзир интересе свих балканских народа, изузев албанског, и то не само зато што Албанци нису себи нашли заштитника у некој од сила, већ и зато што је порицан и сам опстанак албанске нације. Пресудна за такав став могла је бити чињеница да је већина Албанаца примила ислам и у ратовима била лојална власти, што је био случај и у последњем рату. За европске државнике Албанци су били Турци, па иако је и у 19. веку у Албанији свакако било устанака, они су увек били усмерени против појединачних мера власти, а не против Царства као таквог. Већина Албанаца је у султановој власти видела пре свега гаранта очувања свог националног опстанка пред амбицијама суседних хришћанских држава које су се у међувремену осамосталиле. Али, све се то променило 1878. године када је област коју су насељавали Албанци требало да припадне баш тим суседним државама, а Турска се показала сувише слабом да то спречи.

Призренска лига (1878—1881)

Отпор Албанаца планираној подели територија јавио се убрзо након Санстефанског мира. Иницијатива је потекла од домаћег централног комитета за одбрану права албанске нације *(Komitet Qendror per mbrojtjen e te drejtave te kombesise shgiptare)* којег је у Истанбулу основала неколицина угледних Албанаца. Чланови тог комитета били су високи државни службеници и интелектуалци, како муслимани тако и хришћани. Истанбулски централни комитет, чије је формално тајне активности османска власт благонаклоно толерисала, издао је 30. маја 1878. године проглас у коме се каже: „Наша највећа жеља је да са својим суседима Црном Гором, Грчком, Србијом и Бугарском живимо у миру. Не тражимо и не желимо ништа НЈИХОВО, али смо одлучни да задржимо оно што је Наrne. Албанска земља треба да остане Албанцима!"

Како би координирао даље акције, истанбулски централни комитет сазвао је скупштину у Призрену. У Бајракли-џамији у Призрену окупило се 10. јуна 1878. године четрдесет троје људи; од њих су 38 били муслимани, пет хришћани. Већина учесника била је са Косова, из северне Албаније и Македоније, а било је и неколико муслимана из Босне, Херцеговине и Санџака. Скупштина је донела одлуку о стварању Албанске лиге *(Lidhja shqiptare),* која је no месту у којем је основана прозвана Призренска лига *(Lidhja e Prizrenit).* Лигом је руководио Централни комитет у Призрену, а за председника је одређен Иљаз Дебар. На појединим албанским територијама формирани су локални комитети Лиге.

Лига је одлучила да на жеље албанског народа, које европски политичари нису испоштовали, скрене пажњу на два начина: оружјем и апелима представницима великих сила окупљеним у Берлину. Лига је основала и сопствене снаге са задатком да спрече заузимање албанске територије од стране Црногораца и Срба. У тим снагама није било само муслимана, већ и католика из планинских племена, у првом реду Мирдита, под вођством Пренка Биб Доде.

Скадарски комитет Аиге имао је у свом чланству једнак број муслимана и католика. Првог дана заседања Берлинског конгреса 13. јуна 1878. скадарски комитет је британском премијеру Дизраелију (лорду Биконсфилду), који је у Берлину предводио делегацију своје земље, послао Меморандум. Албанци су се определили баш за Енглеску јер су се Британци највише супротставили превеликом слабљењу турске позиције и ширењу руског утицаја на Балкану. У Меморандуму је било речи о томе да су Албанци једини балкански народ чије интересе у Берлину нико није заступао, да они немају сопствену владу, али не желе да их даље заступа турска власт, јер су самосвојан народ са сопственим језиком и традицијом који, додуше, припада различитим религијским заједницама, али није заборавио заједничко порекло. Као што не желе да буду Турци, Албанци су се супротставили и тежњама да буду Словени, Грци или Аустријанци.

Мирдитски првак Пренк Биб Дода (1858–1920). Његов сан био је да постане Скендербегов наследник и створи независну северноалбанску кнежевину која би постала албански Пијемонт.

Снажан антисловенски акценат овог документа више је него јасан: Црна Гора постављена је као руска предстража на Јадрану, па се сматрало да би независна албанска држава под домаћом династијом била зид против словенске експанзије и могла да буде корисна за одбрану западне Европе.

Није познато да ли је Меморандум утицао на британско гледиште, нити да ли је изражавао став целе Лиге или, пак, само њене скадарске филијале. У прилог овом потоњем иде то да је Централни комитет Лиге 20. јуна послао један другачији меморандум кнезу Бизмарку, аустријском министру спољних послова Андрашију и лорду Биконсфилду, у којем је само била изражена жеља за аутономијом у оквиру Османског царства. Нешто слично било је садржано и у Правилима лиге

(Kararname) која су објављена 18. јуна 1878. године. По њима, Лига је била муслиманска организација заснована на шеријату (исламском религијском праву). Султанова права су изричито призната, а као циљеви Лиге наведено је следеће: да нема уступања територија Србији, Црној Гори и Грчкој, да све албанске територије које су Србија и Црна Гора већ заузеле врате, да се пошаље изасланик на Берлински конгрес, да се тражи широка аутономија Албаније без слања регрута централној власти и да нема плаћања дажбина.

Један препис ових правила послат је султану, а други Берлинском конгресу. Ни са једне ни са друге стране није било званичне потврде о томе. Турска власт била је приморана да оружаним путем спроведе закључке Берлинског конгреса, иако су они били противни њеним интересима, што је тешка срца и учинила.

Црна Гора

Августа 1878. године Мехмед Али-паша, по рођењу Немац, био је делегиран у комисију која је требало да утврди нову турско-црногорску границу. Када је стигао у Ђаковицу *(Gjakova,* данас на Косову) Албанци су га ухватили и убили. Трупе из његове пратње, које су чинили углавном муслимански Албанци, оклевале су да уђу у борбу са својим сународницима. У једном допису међународној граничној комисији Лига је после овог догађаја из Гусиња поручила да се без њене сагласности ни један педаљ албанске земље не сме дати Црној Гори. Спор око уступања територије Црној Гори, тј. углавном око нахије Плав—Гусиње, трајао је око годину дана. Августа 1879. Црна Гора је затражила да се турске трупе још пре тачног утврђивања границе повуку са спорне територије. Турци су почели повлачење и апеловали на муслиманско становништво да не пружају отпор црногорским снагама. Онима који су хтели да се иселе била је обећана земља у Македонији, на Косову и у околини Скадра, као и гарантовано ослобађање од свих дажбина у наредних десет година. Само што су се Турци повукли, у Гусињу се се окупиле специјалне трупе Лиге под вођством Али-паше Гусињског. О снази ове војске постоје опречне процене и крећу се од 6.000 до 15.000 људи.

Али-паша је био пореклом из Плава и имао је поседе у Гусињу. На његовом примеру види се колико су по питању уступања територија били снажно испреплетени лични и политички интереси. Децембра 1879. и јануара 1880. године долази до окршаја између црногорских трупа и војске Лиге, окончаних поразом Црногораца. Након тога црногорска власт одустаје од плана насилног освајања области Плав—Гусиње.

Скадар око 1880.

Како се преузимање ове територије могло извести само правим војним походом против албанских побуњеника, италијански амбасадор у Турској, гроф Луиђи Корти, дао је компромисни предлог (тзв. Кортијев компромис): да Црној Гори уместо области Плав—Гусиње припадне појас око Цијевне *(Сет),* који је обухватао две трећине области католичког племена Груда и делове територије племена Хоти и Кељменди. Међутим, план је наишао на одлучан отпор планинских племена северне Албаније. Црногорци су ту област требали да преузму 22. априла 1880. године, али су их Албанци предухитрили — чим су се Турци према споразуму повукли, трупе Лиге заузеле су ту територију. Сада велике силе у једној колективној поруци траже од Турака да ту област поново окупирају и потом предају Црној Гори. Међутим, у Тузију су се (данас Црна Гора) у међувремену окупили наоружани припадници католичких планинских племена, Мирдита, као и многи муслимански Албанци. Крајем априла 1880. године било их је око 10.000, а очекивао се и долазак већег броја му~слимана из централне Албаније. Када је претило да Кортијев компромисни предлог због албанског отпора пропадне, Енглези су предложили да Црна Гора добије Улцињ са приобаљем све до реке Бојане. После тога, 26. јуна 1880. године велике силе траже од Турске да или спроведе предају области око Цијевне или прихвати нови предлог. Турци 19. августа изражавају спремност да предају Улцињ.

Улцињ је тада био чисто албански град, са претежно муслиманским становништвом. Чим је објављена планирана предаја територије, у Улцињу је образован Комитет Лиге који одмах преузима власт у граду. Извршене су и припреме за његову одбрану. Како турска регионална власт није ништа предузела да Улцињ преда Црној Гори, велике силе се одлучују да демонстрирају снагу своје флоте. Почетком септембра се у луци Груж (данас је то део Дубровника) окупља интернационална флота од три француска, два енглеска, два аустријска, два италијанска, једног руског и једног немачког брода. Када су, поврх тога, још и Енглези запретили заузимањем Измира здруженом флотом, турска власт је пожурила да им се прикључи и наложила регионалним властима Скадра да припреме предају Улциња. Турска војска је напала Улцињ 23. новембра 1880. године и освојила га након четворочасовне борбе са трупама Аиге. Црногорске трупе улазе у град 26. новембра 1880. године.

Предаја осталих територија са албанским живљем, предвиђена Берлинским уговором, протекла је релативно брзо и без проблема. Области додељене Србији (Куршумлија и Врање) одмах су заузеле српске снаге. Албанци који су тамо живели готово су у у потпуности исељени и повећали су бројност незадовољног албанског становништва на Косову. Лига је овде стављена пред свршен чин. Морали су се помирити са аустријским заузимањем Новопазарског санџака. О новим турско-грчким границама водили су се преговори који су завршени тек 24. маја 1881. године. Од области у којима је било Албанаца Грчкој су припали град и област Арта.

Тиме су након три године реализовани закључци Берлинског договора. Албанска лига је у борби против предаје територија имала успеха само са малом Црном Гором, а ни тај успех није био прави, јер је Албанцима успело само то да предају једне области замене предајом друге. Ипак, период 1878—1881. представљају године одлучујућег значаја за новију албанску историју. У те три године код Албанаца се развија национални покрет, а европска јавност први пут постаје свесна постојања албанског питања.

Тежње за аутономијом

За већину Албанаца Турска је заказала у одбрани њихових националних интереса, те су сматрали да се озбиљније морају сами побринути за то. Зато је било неопходно изборити највећу могућу самосталност области које насељавају, а које су у прво време свакако морале остати у оквиру Османског царства. Оно чему је политичко вођство Албанаца тежило била је аутономија албанских провинција.

Већ 27. септембра 1878. године у истанбулским новинама *Тумач Истока (Tercuman-i sark),* чији је одговорни уредник био Албанац Сами Фрашери, објављен је програм аутономије за Албанце. Према њему, требало је да се четири вилајета (Скадар, Косово, Битољ и Јањина) споје у „албански вилајет"; да службеници који ће тамо радити у управи говоре албански; да се два пута годишње одржава генерална скупштина вилајета; да службени језик у њему буде албански, а да се турски користи само за комуникацију са централном влашћу; да се у вилајету оформи сопствена, албанска милиција. Овај програм за аутономију у основи је одговарао захтевима политичких вођа из јужне Албаније. Призренска лига, која је иначе више била заинтересована за борбу против поделе територија, прикључила се овом програму у јесен 1879. године, што само показује колико је ситуација у Албанији већ била заоштрена и колико је неповерење према централној власти било и на самом Косову.

Колико је албанска борба против предаје територија одговарала интересима турске власти (иако се то није званично признавало), толико њихова тежња за аутономијом није. Након што је жеља за аутономијом наишла на отпор центра-

Албански йашалук у 19. веку

листичких кругова у Истанбулу, Лига је почела да врши притисак на власт тако што је сама преузимала управу у албанским провинцијама. То се крајем 1880. године десило најпре у Призрену, а касније и у осталим градовима Косовског вилајета. Призренске снаге Лиге ушле су 4. јануара 1881. године у Скопље где је локални комитет Лиге преузео власт. Приштина је заузета 18. јануара. Регионална власт у Косовском вилајету на тај начин је почетком 1881. дошла у руке Лиге.

Како би поново успоставила ауторитет на својој територији, централна турска власт у побуњеничку провинцију ша-

ље снаге под командом Торгут Дервиш-паше. Он са око 20.000 људи стиже у Скопље априла 1881. године и Комитет Лиге се предаје без отпора. После тога, он осваја железнички правац Скопље-Косовска Митровица, а 22. априла владине трупе преузимају Призрен, 5. маја Ђаковицу и нешто касније Пећ. Вође албанске лиге су, са малим изузецима, интерниране у удаљене провинције. Владавина Лиге, која се (виђено турским очима) из једног покрета, толерисаног од стране власти, развила у непријатељску организацију окренуту против државе, била је тиме окончана. Албанија је поново стављена под управу централне власти.

Борба за културну еманципацију

Након распада Лиге 1881. године Албанци су почели да увиђају да оружаном борбом не могу да изађу на крај са суседним државама, великим силама, нити са турском влашћу. Оно што им није пошло за руком помоћу оружја, сада се хтело постићи „културном револуцијом" која је Албанцима требала да пружи осећај да су и они, као и суседни народи, посебна нација и да имају своју националну традицију. Вођство албанског националног покрета прешло је на оснивање албанских удружења, чија је делатност углавном била у области културе и образовања, у турском главном граду и дијаспори.

Као прво удружење ове врсте у Истанбулу је 1879. године основано Друштво за штампање албанске литературе *(Shogeria se te shtypuri shkronja shqip);* у списима из тог времена оно је обично називано „Истанбулско друштво" *(Shqoqeria e Stambollii).* За председника овог друштва, чији је назив касније промењен у „Светлост" *(Drita),* изабран је Сами Фрашери.

Тезе за спас домовине Самија Фрашерија

Сами Фрашери (1850-1904) најмлађи је од браће Фрашери који су у политичком и културном животу Албаније у периоду препорода одиграли изузетно важну улогу. После стечених основних знања у медреси у родном граду Фрашер

завршио је грчку *Зосимеа* гимназију у Јањини. У Истанбул одлази 1872. године где ради у државној новинској служби. Касније је био главни уредник разних турских дневних листова, на турском је писао романе, драме и научнопопуларне списе на теме из природних наука. Међутим, он је и писац читавог низа школских уџбеника на албанском. Најзначајније његово дело на албанском језику без сумње је политички спис програмског типа *Албанија. Шта је било, шта јесте и шта ће бити. Тезе за спас домовине од опасности које јој прете (Shqiperia. C'ka qene, c'eshte e c'do te behete. Mendime per shpetimt te memedheut nga reziket qe e kane rethuare).* Дело се најпре појавило у Букурешту 1899. године, имало је више издања, а преведено је и на немачки (А. Тракслер, Беч, Лајпциг, 1913). Ово дело, које и данас изазива полемике (турски научници тврде да га није написао Сами Фрашери), може се сматрати политичким манифестом читавог албанског националног покрета.

У првом делу Фрашери износи апотеозу албанске прошлости и каже да су Албанци најстарији народ Европе, први су градили куће и уређивали њиве. Преци данашњих Албанаца су, по њему, исти као и преци Пелазги од којих су настали Илири, Епири, Македонци и Пригири. Овај „тако стар и историјски тако интересантан и важан народ био је многобројан и моћан. Југоисточна Европа, читаво Балканско полуострво и дунавске земље, дакле данашње Румунија и Мађарска, острва Средоземног мора и Мала Азија били су настањени старим Арнаутима." У време досељавања Словена делови албанског становништва су словенизирани; Босанци и Далматинци, а посебно Црногорци, више су Албанци него Словени. Под турском влашћу Албанци узимају примат; многи од њих имали су високе положаје у војсци и власти. „Зато су Османлије и Арнаути тако добро функционисали у заједници у којој су се нашли. Јер, ако су све оно што су Арнаути волели — богатство, поштовање, оружје, коње, плен и слободу — нашли код Турака; а све оно што је Турцима требало — храброст, верност, неустрашивост пред смрћу — нашли су код Арнаута." Албанци су, наводи Фрашери, увек радили за друге, никада за себе. „Многа, изузетно велика дела остварили су Арнаути; ипак, овим славним људима увек су се дичили други народи, а диче се и данас. Пира и Александра Великог

Грци сматрају својима!" Албанци су се, по његовим речима, прославили и у науци јер „највећи филозоф старе Грчке, Аристотел, није Грк, већ Албанац". У корист саме Албаније радио је једино Скендербег.

У другом делу Сами Фрашери анализира актуелни положај Албанаца. Поредећи њихов ранији положај под турском влашћу, када им је било добро, сматра да их Турци након увођења реформи третирају као робове. Албанци су чинили половину турске војске, али су давали само нешто више од једног процента официрског кадра. И док су Албанију раније водили Албанци, њоме сада управљају људи који су своје позиције купили новцем у Истанбулу, па сада пљачкају земљу. Албанци су окружени непријатељима који желе да распарчају њихову земљу и поделе је међу собом. Са тим циљем користе и религију „како би их помоћу вере привукли на своју страну". Фрашери затим наводи да и Турци желе да отргну муслиманске Албанце од њихових земљака хришћана, али да то не раде паметно јер противећи се отварању албанских школа и штампању и ширењу издања на албанском они заправо раде за Грке и Словене, дакле у корист сопствених непријатеља. „То су опасности за Албанију и Албанезе. Они морају да се заштите од сатанских намера Турске, Грчке и Словена и морају настојати да их униште; они морају против њих бити јединствени."

У трећем делу свог списа Фрашери развија програм за спас отаџбине за коју мисли да ће пропасти заједно са Османским царством. Турско царство, сматра он, више нема будућности на европском тлу. За Албанију то значи велику опасност будући да још није самостална. „Она стоји на трулим темељима Турске и храни се из истог корења као и она. Са рушењем ове велике руине срушиће се и Албанија и биће сахрањена под великим развалинама." Албанци, међутим, не смеју да пропадну заједно са Турцима. Они нису Турци и не потичу од азијатских народа, већ су најстарији народ у Европи. Морали би да се одвоје од Турака јер „мртвац се мора покопати, колико год га волели". У одговору на питање на који начин Албанија може да избегне извесну судбину Турске, Фрашери сматра да Албанци морају да се уједине, да окончају међусобне крвне освете и све снаге усредсреде на борбу за слободу Албаније. Циљ је најпре потпуна аутономија под турском врховном вла-

шћу. „Ми желимо да останемо под турским суверенитетом док год постоји европска Турска и док год она не буде уништена и прогнана не желимо се од ње никако и никада одвајати." Он сматра да је за очување албанске нације битно да сваки Албанац може да чита и пише на свом језику и да албански хришћани треба да се ослободе зависности од грчке цркве и створе националну цркву са службом на албанском.

Фрашери потом даје детаљне предлоге како би требало да изгледа будућа самостална албанска држава: на њеном челу не треба да буде вођа, већ савет стараца. Као центар из којег ће се управљати треба да се формира нови град у централном делу земље и да се назове „Скендербегас", а његово становништво треба да представља мешавину свих албанских племена. Предвиђена је и општа војна обавеза од 20. до 60. године, опште образовање од седме до тринаесте године, оснивање два универзитета, изградња албанске железничке мреже, градска самоуправа. Верске заједнице треба да буду независне од оних у иностранству.

За ширење албанске књижевности

„Истанбулско друштво" је након краћег легалног постојања (забрањено је 1881) морало своје седиште да пребаци у Букурешт, где је издавало часопис *Светлост,* касније преименован у *Знање (Dituria).* Када су мало затим штампање и дистрибуција албанских књига забрањени, главни град Румуније постаје културни центар албанске емиграције на Балканском полуострву. Маја 1901. године ова букурештанска албанска организација донела је статут по којем њени чланови треба да допринесу националној независности своје земље растурањем албанских публикација и писаним и усменим неговањем свог матерњег језика. За двадесет четири године постојања (1881—1904) у штампарији букурештанског друштва одштампано је 25 албанских књига. Слична удружења формирана су и у Бугарској и Египту. У Софији је 1893. године основано друштво „Чежња" *(Deshira)* које је од 1896. године имало своју штампарију и годишњи алманах *Национални календар (Kalendari Kombiar).* У Египту је као национално удружење Албанаца настало друштво „Унија" *(Bashkimi).* Ве-

лики значај за ширење албанске књижевности имало је и Британско библијско друштво, чија је филијала у Битољу била потпуно у албанским рукама. Албански превод *Библије,* КОЈИ је објавило ово друштво, било је дистрибуисано и након забране албанских публикација у Турској. Куповали су је не само хришћани, већ и муслимани.

Упоредо са иницијативом за штампање и ширење литературе на албанском развијао се и покрет који је за циљ имао отварање школа на албанском језику. До тада су у Албанији постојале медресе, на југу православне богословије, а на северу неколико мисионарских школа. Настава у медресама била је на турском, у православним школама на грчком, а у католичким мисионарским школама претежно на италијанском, осим када би их новчано потпомогла Аустроугарска. Пошто ђаци нису од

Градски стамбени објекат у Ђирокастру, рани 19. век

куће долазили са знањем ових језика, највећи део тих часова одлазио је управо на њихово учење. У складу са тиме, и успех у настави је био слаб, поготово у поређењу са вишим образовним установама какве су биле *Зосимеа* гимназија у Јањини и фратарска гимназија у Скадру. Отуда је малобројни слој интелигенције тежио отварању основних школа на албанском. Прве такве школе отворене су осамдесетих година у јужној Албанији и то 1881. у селу Квесторат (округ Ђирокастро). Школу отвара Кото Хоџи, а 1885. у Вакифу Петро Нини Љуараси. Он је између 1885. и 1890. године, и поред отпора Грчке православне цркве, отворио основне школе у читавом низу села Јужне Албаније, за шта је добио финансијску помоћ од албанских трговаца из Румуније. Наиму Фрашерију 1886. године успева да од турских власти испослује дозволу за отварање прве албанске школе у Корчи. Ђерасим Ћиријази је такође у Корчи отворио прву албанску школу за женску децу.

Турске власти су у прво време толерисале малобројне албанске школе. Међутим, када се испоставило да су оне биле уточиште новог албанског национализма променио се и однос власти према њима. Тако су 1903. године албанске школе поново затворене, а публикације на албанском забрањене. То је ишло толико далеко да је било забрањено уопште писати на албанском. Власти су отварале писма, претресале куће и ташне Албанцима и хапсиле сваког КО је код себе имао нешто записано на албанском. У томе се турска власт понашала исто као и Православна црква која је још 1887. године запретила да ће екскомуницирати сваког ко буде као учитељ радио у некој албанској школи. Тако су чак и скромни покушаји Албанаца да се у односу на остале балканске народе барем на пољу културе еманципују у прво време остали без успеха.

Албански устанци након распада Лиге

После 1881. године Албанци на локалном нивоу све више испољавају своје незадовољство. Јављају се протести против новоуведених пореза, забране наставе на албанском, новог повлачења граница са суседним државама итд. Први устанак након распада Аиге била је побуна северноалбанских

Горе лево: Албанка католкиња из Скадра (око 1910)
Горе десно: Албанка муслиманка из Скадра (око 1900)
Католкиња из племена Кељменди (око 1900)

племена Кастрати, Хоти, Груда и Скрели у мају 1883. године против демаркације нове границе између Турске и Црне Горе. Турске трупе угушиле су ову побуну. Марта 1885. године избијају немири у призренској области након покушаја Турака да уведу нове порезе. Албанци успевају да ослободе затворенике из градског затвора у Призрену. Код Феризаја (данас Урошевац) турске снаге успевају да сломе отпор Албанаца.

Све гласнији постају и захтеви за аутономијом, па тако октобра 1896. године муслимански и хришћански Албанци из Битоља великим силама шаљу петицију у којој се наглашава да су Грци, Бугари и Срби у прошлости увек уживали заштиту и подршку Европе, док са Албанцима то није био случај. Албанци не желе да буду привилеговани у односу на остале народе, нити желе одвајање од Турске. Они само желе да им се пружи могућност да живе као Албанци. За остварење тога неопходно је да буду испуњене следеће претпоставке: 1) уједињење албанских вилајета у област са јединственом управом и Битољем као главним градом; 2) на места службеника нижег и средњег ранга треба поставити особе које, поред турског, говоре и албански; *3)* тридесеточлана генерална скупштина новог албанског вилајета треба да се састаје редовно у Битољу и да њоме председава валија (управник вилајета); 4) увођење наставе на албанском; 5) укидање војне службе у европским провинцијама Турске и 6) потпуна верска слобода и слобода употребе језика.

Протести се 1896. године јављају и у централној Албанији. Становништво Елбасана обратило се властима са захтевом за снижење пореза и дозволу увођења албанске наставе у јавним школама. Међутим, у време грчко-турског рата 1897. године за прикључење Крита Грчкој Албанци су ипак били лојални и борили се на страни својих владара, а против Грчке. Нешто касније уједињују се муслимански Албанци Косовског вилајета и Битоља у борби против македонског покрета за независност, предвођеног Македонском револуционарном организацијом.

Јануара 1889. године у Пећи састало се 450 албанских делегата са Косова и из Македоније, који су донели одлуку о оснивању удружења под називом „Заклетва" *(Beše)* или „Пећка лига" *(Beselidhija a Pcjes).* За председника је иза-

бран Хаџи Мула Зека. Ово удружење требало је да обнови Призренску лигу и имало је, као нешто раније и она сама, два циља: да се супротстави обновљеној расподели територија насељених Албанцима од стране суседних земаља и да се избори за аутономију албанских вилајета. У позадини свега тога било је „македонско питање", односно бојазан да би Македонија захваљујући реформама које су испословале велике силе могла да добије посебан статус, при чему би се тамошњи Албанци нашли одвојени од својих земљака изван Македоније. У захтеву да се спречи добијање овог посебног статуса који би, по мишљењу Албанаца, користио искључиво хришћанском (словенском) становништву, сви Албанци су били јединствени, али се нису сложили око другог циља Лиге — аутономије за целу област у којој живе Албанци. Као и раније у Призренској лиги, и овде је само мали део политичког руководства Албанаца био за овај радикалан захтев. Управо због тог нејединства турска власт је већ 1900. године зауставила активности Аиге.

Пећка лига имала је још један епилог: Хаџи Мула Зека сазвао је фебруара 1901. године нову скупштину Албанаца, која се овог пута састала на гробу Мурата I на Косову. Зека је тамо поново изразио бојазан да би Косово могло да буде предмет територијалних амбиција словенских суседа. Због тога га је српска власт пре свих сматрала непријатељем и хтела да га уклони. По наредби српског конзула у Приштини Хаџи Мула Зека је убијен 20. фебруара 1902. године на тргу у Пећи. Плаћени убица био је Албанац на служби у турској жандармерији.

Албански отпор реформским променама за Македонију, које су велике силе наметнуле Турској, настављен је. Посебно негодовање муслиманских Албанаца изазвала је одредба да се хришћани примају у жандармерију према процентуалној заступљености њиховог становништва, као и да чувари усева у претежно хришћанским местима треба да буду хришћани. Долази до стварања албанских банди које су тероризале словенско становништво и покушавале да спрече спровођење планираних реформи. Марта 1903. године албанске банде су заузеле Вучитрн и напале турски гарнизон у Косовској Митровици. Том приликом убијен је руски конзул Г. С. Шчербина који је службовао у том граду.

Фебруара 1903. године избија побуна у племену Мирдита. Побуњеници су тражили да им се врати старешина Пренк Биб Дода, којег су Турци након распада Призренске лиге протерали у Малу Азију. Становници Пећи и Kpoje су 1907. године тражили укидање повећања пореза, односно новоуведених намета. Становништво Елбасана 1907. године устаје против омражених владиних службеника тражећи да се они повуку. Након што се власт о тај захтев оглушила, службеници су били протерани, а Турци су морали да ангажују полицију како би поново успоставили ред.

Све ове побуне биле су локалног карактера и имале су локалне циљеве — ту се пре свега радило о очувању привилегија, протестима против увођења нових пореза и трошкова или протестима против самовоље појединих турских државних функционера. Насупрот томе, изразито политичке циљеве поставио је албански тајни комитет.

Први тајни комитет „За слободу Албаније" *(Per lirinee Shgiperise)* основао је новембра 1905. године Бајо Топули. Он је био заменик директора турске гимназије у Битољу. Циљ Комитета била је припрема оружаног устанка за независност Албаније. Према статуту Комитета сваки члан се морао обавезати да ће у организацију довести још пет нових чланова. Слични комитети створени су и у Кораци, Колоњи и Ђирокастру. Марта 1906. године Бајо Топули је почео да од гимназијалаца ствара оружани одред Комитета и планирао је да у почетку наоружа око 500 људи, али се због недостатка новца и оружја морао ограничити на мање групе. У лето и јесен 1906. године ове групе су деловале на простору Перметија, Лесковику, Корче и Деволија. У зиму 1906/1907. Бајо Топули и његов брат Черчиз одлазе у Софију како би од тамошњих албанских колонија тражили подршку за своје револуционарне активности и регрутовали добровољце.

У Софији је у пролеће 1907. године формирана нова група којој се прикључио и писац Михал Грамено. Овој групи касније је приписана делатност јужноалбанских партизана. Априла 1907. године се из Бриндизија у Валони искрцала група под вођством Черчиза Топулија и започела живу агитацију по јужној Албанији, која је требало да служи припреми оружаног устанка 1908. године. Јесен и зиму 1907/1908.

партизани су провели у области око Ђирокастра. Управо тамо долази и до првих озбиљнијих акција: чланови групе Черчиза Топулија су 25. фебруара 1908. године на отвореном путу убили команданта турске жандармерије, након чега су успели да умакну. Турске снаге послате у потеру за партизанима успеле су 8. марта да код села Машкулора опколе Черчиза Топулија и његове људе. Након вишечасовне борбе са бројчано надмоћним непријатељем Албанци су успели да пробију обруч и побегну у планине, што је био подвиг који је убрзо опеван у народним песмама. Један други партизански одред је маја месеца исте године опљачкао касу царине, поште и службе дуванског монопола у обалском месту Саранда. Почетком јула Черчиз Топули се одлучио на већу акцију: покушај да се освоји Корча. Овај пут су турске снаге узвратиле партизанима за пораз. Нешто касније албански партизани успостављају контакт са Ахмед Нијази-бегом што доводи до прикључења Албанаца младотурским револуционарима.

Албанци и младотурска револуција

Младотурци су били припадници једне политичке реформске партије која је тежила трансформисању турског конститутивног државног устројства према западноевропском моделу. Та је партија, предвођена пре свега млађим официрима, 1908. године освојила власт. Младотурска револуција оставила је трага не само у турској, већ и у албанској историји. Успешно изведена уз помоћ Албанаца, ова револуција је албанском покрету за независност дала нови замах и после 1908. није дозволила да се Албанија смири.

Албанци су били међу иницијаторима младотурског покрета: 1889. године је Албанац Ибрахим Темо из Струге у Македонији, у истанбулској школи за војну медицину основао тајну организацију *(Mekteb-i tibbiye-i askerive)* чији је цил> било свргавање султана Абдула Хамида II. Група је себе прозвала „Напредак и уједињење" (*Terakki ve Ittahat),* да би то касније преиначила у *Ittihat ve Terakki.* Темови узори за оснивање организације били су италијански карбонари и грчки филики етерија, ангажовани при уједињавању Италије, односно у грч-

кој револуцији. Темовој организацији убрзо су се прикључили и остали студенти ове школе. Због тајности одлучено је да се оформе међусобно подељене и независне секције. У њима су били заступљени како Турци, тако и припадници осталих народа који су живели у Османском царству. Многи од њих ће се касније прославити као албански политичари, као што су, између осталих, Неџип Драга, Шахин Колоња, Дервиш Хима. У активностима младотурског друштва на махове је учествовао и каснији оснивач албанске државе Исмаил-бег Вљора (од Валоне).

Брзо ширење младотурског покрета, који је највише присталица нашао међу студентима војних академија и млађим официрима по вилајетима, утицало је на то да у њему буду заступљени најразличитији политички ставови. Оно што је свим учесницима било заједничко јесте жеља да се Турска реформише, прилагоди захтевима модерног друштва и тако преживи, а разликовали су се у томе како су видели ту модерну Турску. Разлике су се убрзо јавиле и између Турака и припадника нетурских народа. Први су све више заступали турски национализам и негирали нетурцима чак и културну аутономију унутар Царства. Тога је сигурно био свестан и Темо када је 1902. године у Паризу, центру окупљања младотурака у иностранству, предложио пројекат којим се за све нетурске народе предвиђа настава по основним школама на матерњем језику. После одбијања овог његовог пројекта Темо напушта младотурски покрет.

Упркос отвореним супротностима између албанских и турских чланова покрета, Албанци су 1908. године подржали младотурску револуцију. Наиме, младотурска пропаганда ширила се нарочито међу официрима и војницима албанског порекла. Већина официра који су били за револуцију припадали су Трећој армији стационираној у Македонији и на Косову. На чело младотурске агитације се у Ресену (Македонија) ставио албански официр Ахмед Нијази-бег и слао прогласе народу. Успео је да избегне позив на суд и побегне у планине. Снабдеване новцем и оружјем од стране следбеника, његове снаге израсле су у „националну легију" *(milli alay).* Нијази-бег почиње са својим људима да осваја западни део вилајета од Битоља и Солуна, и успева да добије не само подршку ре-

гуларне војске, већ и албанског тајног комитета. Комитет Корче је већ првих дана успео да придобије за себе, а Комитет се сагласио са младотурским програмом, тј. са увођењем уставног уређења, али је захтевао аутономиЈу Албаније, на шта су емисари Нијази-бега пристали. Све албанске партизанске снаге су позване да се уједине са младотурцима. Из Солуна, где се такође налазила врховна команда младотурака, Албанце је на подршку револуционарима позвао тамошњи албански клуб под вођством Мидхата Фрашерија.

Посебан успех представљало је то што је младотурским официрима успело да придобију подршку конзервативних албанских муслимана са Косова. При том им је од помоћи био један сам по себи неважан и за ситуацију међу косовским Албанцима типичан случај. Наиме, почетком јула 1908. године се у Урошевцу (Феризај) окупило неколико хиљада наоружаних Албанаца да протестују против прославе краја школске године, коју је хтела да организује аустријска школа у Скопљу. Летња сцена коју су у ту сврху недалеко од града поставили Аустријанци била је спаљена. Међутим, после ове демонстрације народног гнева према Аустријанцима, за које се сматрало да су одговорни за реформе у Македонији, није дошло до разилажења, јер су се чуле гласине о кретању аустријских трупа са Косова. У том тренутку умешали су се младотурски агитатори и покушали да немире искористе за своје циљеве. Регионална власт у Скопљу наложила је шефу полиције Галиб-бегу да истражи читав случај и смири становништво, што овај — и сам члан младотурског покрета у Скопљу — није учинио. Он је чак затражио од чланства албанских удружења на Косову да наоружани дођу у Урошевац. Тако се тамо окупило око 30.000 наоружаних људи који су 20. јула „у име становништва Косова" султану послали телеграм у којем га моле да врати Устав из 1876. године и сазове парламент. Као противуслугу за албанску подршку свом главном захтеву младотурци су се обавезали да ће узети у обзир посебне жеље Албанаца и оставити на престолу Абдула Хамида II. Неправедне мере ће се изменити према шеријату и Албанци ће моћи да задрже своје оружје.

Догађаји су се даље одвијали великом брзином: 22. јула гарнизон Битоља, главног града вилајета, прелази у руке Ахмед

Нијази-бега; освојен је и Охрид. Када је *23.* јула Трећа армија запретила уласком у Истанбул, султан сутрадан враћа Устав. Проглашена је слобода штампе и општа амнестија. Младотурска „револуција" успела је на релативно миран начин, јер се силом само претило, али се она није примењивала. Нзеном успеху несумњиво су допринели и Албанци, иако не добровољно, јер им младотурци нису открили своје праве циљеве. Устав је у читавој Албанији поздрављен са огромним одушевљењем. Од њега се много очекивало, иако је постојала само нејасна представа о суштини једног устава. По читавој земљи организују се поворке и манифестације радости, али долази и до насилног отварања затвора и изгреда против омражених судија и државних службеника. У Кроји је убијен један судија, смењени су службеници из управне власти. И у Драчу и Тирани смењени су представници старог режима и управа предата локалним албанским комитетима. Међутим, нису само турски службеници били жртве. У Валони су, на пример, смењени шеф жандармерије, суда и службеници санџачке управе који су сви били Албанци.

Одмах по поновном увођењу Устава младотурци почињу формирање османских уједињених комитета по албанским градовима, а чинили су их чланови локалних младотурских комитета и представници албанског становништва; у Валони су нпр. то била три турска официра и 12 албанских грађана. У складу са њиховим националним саставом ови уједињени комитети функционисали су као албанске организације. Тако се Уједињени комитет Валоне посебно залагао за оснивање албанске штампарије. Комитет из Берата послао је у села комисије да контролишу верност становништва Уставу, Албанији и албанском језику. То није било баш сасвим у складу са младотурским опредељењима, јер су ови сматрали да ће оснивањем уједињених комитета обезбедити подршку Албанаца свом програму. Младотурци су пропагирали „османску нацију" и сматрали да више не треба да буде подела између хришћана и муслимана, Албанаца и Турака. У Албанији се, међутим, сумњало да се тиме иде ка стапању са Турцима, ка пантурцизму. Стога је већина Албанаца одбијала тај нови „османизам".

То се посебно јасно показало на Косову. Младотурцима је био познат конзервативни став косовских Албанаца, те они тамо нису оснивали османске уједињене комитете, већ мешовите

комисије које су чинили чланови Комитета за јединство и напредак и виђенији Албанци, а скупа је требало да утичу на становништво да се закуне *(беса)* на верност режиму. Међутим, младотурци су тешко излазили на крај. Када су након победе хтели да организују свечани састанак са учесницима скупштине из Урошевца и послали посебан воз да их довезе у Скопље, окупило се око 4.000 наоружаних муслиманских сељака спремних да оду у Скопље и оданде протерају аустријске официре (требало је да реорганизују турску жандармерију) и прогласе аутономну Албанију са центром у Скопљу. Власти су блокирале Скопље својим трупама и дозволиле само малом броју делегата да уђу у град. Преговорима се успело да се сељаци смире и обавежу да неће предузимати ништа што је против новог режима. Као противуслугу требало је повући европске официре из Македоније и укључити албанска национална удружења у управљање.

Код косовских Албанаца су се, дакле, спојили конзервативни и национални циљеви. Из свега тога постало је јасно да је права сарадња између Албанаца и младотурака мало вероватна јер док су младотурци тежили строго централизованој држави, Албанци су желели државу у којој би било места за широку аутономију делова насељених Албанцима. Једно је искључивало друго, иако је са обе стране и даље било покушаја да се нађе компромис.

Албански клубови и питање писма

Код Албанаца су одмах после младотурске револуције почеле активности на пољу образовања. Албанска интелигенција била је свесна да је подизање образовног нивоа неопходно уколико Албанци желе да опстану као народ. Стари режим је све покушаје да се у школе Албанског вилајета уведе настава на албанском неумољиво прогонио. Сада, након поновног увођења Устава са гарантованим основним грађанским правима, албанска страна сматрала је да то треба променити.

У Истанбулу и већини градова са албанским становништвом никла су културна друштва и клубови. У првих десет месеци владавине уставног режима укупно је формирано 66 албанских клубова и културних друштава, одржана су четири

„национална конгреса", отворене 24 вечерње и 34 основне школе. У Елбасану је највећи објекат у граду, затвор, претворен у школу; првог дана посетило ју је 1.500 ученика. Отворене су штампарије и штампане књиге на албанском, у првом реду уџбеници. Новоотворене школе биле су доступне Албанцима свих вера. За обезбеђење њиховог смештаја локалне власти увеле су нове порезе и намете који су и плаћани. И на муслиманске духовнике вршен је притисак да овладају албанским језиком. У области Колоње у јужној Албанији становништво је бојкотовало све духовнике док ови не би донели потврду из битољског клуба да су учествовали на вечерњим курсевима албанског.

Подстицај за оснивање школа долазио је из различитих албанских клубова, који су већ својим именом указивали на свој циљ, као нпр. „Светлост" *(Drita),* „Знање" *(Dituria),* „Васпитање" *(Aresimi),* итд. Клубови, некада називани и друштвима *(shoqeria),* сходно својим статутима, служили су за образовање народа. Није било предвиђено да се мешају у политику, али су они то, наравно, чинили. До краја новембра 1908. године било је активно 12 албанских клубова и то у Битољу, Солуну, Јањини, Корчи, Елбасану, Ђирокастру, Берату, Валони, Филијесу, Поградецу, Скопљу и Истанбулу. Посебно је уочљиво да у северној Албанији и на Косову није било ниједног клуба, што се доводи у везу са тамошњим утицајем муслиманског свештенства које је у клубовима видело новину која је према религијском закону за осуду. У својим програмима клубови су показивали извесне локалне разлике. Тако се клуб из Јањине посебно ангажовао да албанске школе и цркве ослободи утицаја Грчке патријаршије. Регионални значај превазишла су само три клуба — из Битоља, Солуна и Истанбула. Водећу улогу у албанском националном покрету крајем 1908. године имао је клуб из Битоља, док су клубови из Солуна и Истанбула пали више под утицај младотурака. Албански клубови су веома утицали и на издавање албанских часописа, који су се сада у Турској могли легално појављивати. Најзначајнији су били: *Korca* и *Lidhja Orthodhokse (Православна лига)* у Корчи, *Tomorri* у Елбасану, *Bashkimi i Kombit (Национално уједињење)* у Битољу, *Bashkimi (Уједињење)* у Скадру, *Besa (Заклетва)* у Истанбулу и *Lirija (Слобода)* у Солуну.

Као кочница свих ових активности у области образовања и просвећења народа показала се чињеница да Албанци немају јединствен алфабет за свој језик. Тврдња аустријског албанолога Франца Барона Нопцса из 1907. према којој „постоје изгледи да у Албанији временом буде више правописа него оних који знају да читају" свакако је претерана, али погађа суштину. Албанци су током времена користили грчки и латински алфабет, с тим да су латинском били додавани посебни знаци за специфичне албанске гласове. Од 18. века албански муслимани увели су и турски (арапски) алфабет. Православни аутори користили су посебна слова позајмљена из грчког. Писац Наум Већиљхарџи је 1825. године створио ново писмо за албански језик, које се заснивало на словенском (ћириличном) алфабету; оно је имало *32* слова. Овим алфабетом су 1844. године штампани први албански буквари, али се од њега убрзо одустало. Негде на прелазу између два века (око 1900) у Скадру долази до праве свађе око алфабета између двојице католичких духовника - мирдитског опата Пренка Дочија и некадашњег језуите Ндре Мједе. Обојица су оснивачи књижевних друштава: Дочи је 1899. основао друштво „Уједињење" *(Bashimi),* а Мједа 1901. друштво „Зора" *(Agimi).* Обојица су били творци нових латинских алфабета за албански, а главна разлика била је у томе што је Дочи за поједине албанске гласове користио удвојене консонанте (нпр. „xh"), док је Мједа користио слова са дијакритичким знаковима (нпр. „ž"; и једно и друго одговара италијанском „gi" у „giorno").

Читава ствар прерасла је свађу двојице свештеника када су се умешале обе силе заштитнице албанских католика — Аустоугарска и Италија — и подржавале час један, час други алфабет, финансирајући штампање књига у складу са тим. Уз то су и муслимани из централне и јужне Албаније од 1879. имали свој алфабет, такозвани „цариградски алфабе^" Самија Фрашерија. То је био латински алфабет са додатком неколико знакова узетих из грчког и ћириличног алфабета. Цариградски алфабет био је врло распрострањен. У њему су штампане све албанске публикације које су се појавиле у Истанбулу, Букурешту и Софији. Међутим, није био прихваћен међу католицима у Скадру и од неколицине албанских организација у западној Европи.

Како би дошло до договора око замршеног питања алфабета, часопис *Лирија* Мидхата Фрашерија из Солуна позвао је на конгрес. Тај конгрес организовао је албански клуб у Битољу, где је и одржан од 14. до 22. новембра 1908. године. Конгрес је водио Мидхат Фрашери, а на њему су учествовали делегати не само из Албаније, већ и из албанских колонија у иностранству. За разматрање питања алфабета одређена је једанаестрчлана комисија, а за њеног председника фрањевачки фратар и писац Ђорђе Фишта.

На заседањима је било речи о следећим питањима: а) да ли један од три најраспрострањенија алфабета (агими, башкими или цариградски) треба признати као јединствени албански алфабет, б) да ли из та три алфабета преузети само делове па од њих сачинити нови алфабет, или ц) створити потпуно нови албански алфабет. За време трајања конгреса стизали су телеграми из свих делова земље, који су говорили у прилог једном или другом алфабету. Југ земље је подржавао алфабет Самија Фрашерија, север алфабет Пренка Доче. Коначно је одлучено да се признају два алфабета: један чисто латински, са 25 слова и удвојеним консонантима за посебне албанске гласове (био је врло сличан алфабету друштва „Башкими"), и цариградски алфабет, за који су се залагали пре свих муслимани и којег је подржавао и Мједа (чији је алфабет иначе у Битољу одбачен). Тако је од тог тренутка требало користити само ова два алфабета и предавати их у школама. Одлука из Битоља била је компромисно решење које је Фишта коментарисао тако што је сматрао да би најкорисније било прихватити алфабет који је добио подршку највећег броја делегата, а то је цариградски алфабет, али да се, међутим, мора мислити и о томе да се албанске књиге штампају и у иностранству и да је за телеграме неопходан чисто латински алфабет. Осим тога, подсетио је, и Немци у употреби имају два алфабета — готски и латински.

Ипак, са Битољем се не завршава питање алфабета, јер младотурци започињу да за албански пропагирају турски (арапски) алфабет. У прилог им је ишла чињеница да један део муслиманског свештенства у Скадру и на Косову није прихватио одлуку битољског конгреса. За конзервативно свештенство писмо *Курана* било је једино дозвољено писмо за муслимане,

док је латиница сматрана изумом неверника. Како би се учило читање *Курана* када је за читање сопственог језика била потребна латиница? Тако младотурци нису ни морали да се отворено боре против латинског алфабета, што би било у супротности и са једноконфесионалним карактером њихове револуције, већ само да исламском агитацијом подрже албанске муслимане. У годинама 1909/1910. било је изјашњавања против албанског писма и за њега, власт је вршила притисак на наставнике и свештенике да одбаце латински алфабет. У Истанбулу је основано друштво које је пропагирало арапски алфабет за албански језик и тим писмом штампало букваре који су потом у Албанији, по налогу националистички настројених кругова, спаљивани (као, рецимо, почетком 1910. године у Берату).

Питање алфабета остало је предмет расправа, седница, протестних телеграма и скупова све до проглашења независности 1912. године. То питање је далеко превазишло свој прави значај и постало је симбол борбе Албанаца за национално самоодређење.

Парламентарни избори (1908) и албански конгреси

Убрзо након проглашења Устава почеле су припреме за парламентарне изборе. У читавом Османском царству спроведен је од августа до децембра 1908. године опсежан изборни процес. Могао је бити изабран сваки држављанин који је знао турски. Избори, међутим, нису протекли сасвим регуларно. Младотурци су, додуше, објавили да нису странка и не боре се за власт, али су потајно подржавали кандидате који су заступали њихове идеје. Младотурци су се највише прибојавали национално мотивисане опозиције нетурских посланика из европског дела Турске. Тенденциозном поделом изборних јединица покушали су да чак и у областима са већинским албанским или словенским становништвом (посебно у Битољском вилајету) омогуће пролаз турским кандидатима и тако спрече избор кандидата нетурских националних заједница. Више пута се дешавало да се, када се изабере кандидат који није одговарао младотурском комитету, изборни поступак прогласи неважећим, па су се избори тако

претворили у мучну процедуру; од 220 посланика средином новембра је изабрано 120 и потврђен је њихов избор.

Парламент је коначно формиран 17. децембра 1908. године. Младотурци су имали већину. Било је 26 албанских посланика, а међу њима и Исмаил Кемал-бег као посланик из Берата, иако су се младотурци до краја трудили да спрече његов избор. Од осталих албанских посланика у парламенту, који ће касније одиграти одговарајућу политичку улогу, били су још: Шанин Колоња, Неџип Драга, Хасан Приштина, Есадпаша Топтани и Муфид Либохова. Шеф албанске посланичке групе у Парламенту био је Исмаил Кемал-бег. Нзегова Либерална *(Ahrar)* партија залагала се за децентрализацију Царства и остваривање права националних и верских мањина на аутономију. Тиме је представљао опозицију националистичком крилу младотурака које је тежило јачању централне власти и водило политику потурчавања.

Хасан Приштина (1873–1933), политичар и вођа косовских Албанаца, фотографија из 1921.

Прво заседање новог парламента, које је према замисли младотурака требало да покаже јединство свих нација у Царству и да пример новим режимима, није, међутим, имало жељени успех. Спољна политика владе је у више наврата жестоко нападана. Младотурцима је пребачено да су сувише попустљиви према суседима, а нарочито Аустроугарској. Суседне државе су, заправо, искористиле државну кризу из 1908. године да у односу на Турску ојачају своје позиције: октобра 1908. Бугарска је прогласила независност и анектирала Источну Румелију; Аустроугарска је анектирала Босну и Херцеговину; на Криту побуњеници проглашавају прикључење Грчкој. Младотурци су за мање од годину дана изгубили више турских територија него султан за читаве своје владавине! Упркос овом погубном спољнополитичком билансу младотурци су се одржали на власти. Пошто је војска била на њиховој страни издржали су и пуч који је 31. марта 1909. године организовао један од припадника старог режима. Иако незадовољни младотурским режимом, Албанци у већини нису подржали покушај преврата. Изузетак је био Исмаил-бег Влора којег су пучисти именовали за новог председника Парламента.

Дебар

Након неуспеха старотурског пуча и повлачења Абдула Хамида II младотурци су интензивно радили на томе да својој политици унификације обезбеде подршку Албанаца муслимана. Прва годишњица младотурске револуције у Албанији била је замишљена у знаку јединства свих Османлија. Зато је за *23.* јули 1909. у Дебру (Македонија) сазван албански конгрес. Албански клуб у Дебру, који је сам себе прогласио „Османском албанском уставном комисијом" и чије је руководство сарађивало са младотурцима, позвао је све албанске клубове на учешће. Још пре отварања конгреса младотурци су покушали да придобију симпатије Албанаца тако што су подржавали увођење албанске наставе у основним школама и објавили амнестију свих учесника старотурског пролећног пуча. Дан пре планираног отварања конгреса, 22. јула, неколико стотина наоружаних Албанаца, младотурских официра, али и представника македонских и аромунских клубова окупило се на митингу у

Дебру. Младотурски говорници позивали су окупљене да прихвате неки од њихових програма, што су национално настројени албански делегати енергично одбили. Када се већина албанских учесника окупила у једној дервишкој текији у Дебру и конгресу претила пропаст младотурци одлучују да попусте. За расправу о младотурском програму, који је подразумевао потпуно укључивање Албанаца у „османску царску нацију", одређена је четрдесеточлана мешовита комисија. Програм је на крају, иако не једногласно, ипак прихваћен.

Албански учесници на конгресу испословали су прихватање неколицине својих захтева, као што су: отварање основних и средњих школа са наставом на албанском, при чему би сваки град за себе доносио одлуку о алфабету (младотурци су још увек пропагирали турско писмо); чиновници у албанским областима морали су познавати језик и обичаје земље; служење црквених обреда на албанском; стварање самосталне албанске православне цркве, итд. конгрес у Дебру са 315 учесника, од којих су њих 95 били хришћани а остали углавном албански муслимани, имао је за младотурке само половичан успех. Већина учесника је додуше била за сарадњу са младотурцима, али са друге стране нису б&ли спремни да се одрекну минимума националних захтева. И док су конгрес у Дебру организовали владајући кругови у циљу постизања јединства свих држављана, конгрес у Елбасану одржан исте године био је недвосмислено посвећен одбрани албанских националних интереса.

Елбасан

Конгрес у Елбасану одржан је од другог до осмог септембра 1909. године, уз учешће *35* делегата из централне и јужне Албаније. У средишту расправа било је обновљено питање школа и језика. Конгрес је донео одлуку да позове све албанске писце и новинаре да се у својим публикацијама убудуће служе искључиво елбасанским дијалектом. Он је био разумљив и Гегама и Тоскама и могао је послужити као основа за стварање јединственог албанског књижевног језика. Одлучено је, такође, да да се у Елбасану отвори шестогодишња учитељска школа *(Shkolla normale shqipe).* Од предмета би се, поред оста-

лог, изучавале и религија (ислам, православно и католичко хришћанско учење) и историја (светска историја, турска и албанска историја). За издржавање школе било је задужено школско друштво *„Напредак"(Perparimi)* са седиштем у Корчи, а помоћ у финансирању требало је да пруже сви клубови и друштва. Осим тога, на конгресу у Елбасану одлучено је да се координира рад св^их албанских удружења. Као организациони центар за наредне две године одређен је клуб у Битољу.

Конгрес у Елбасану дао је албанском школству нов подстрек, па су чак и на Косову (у Гњилану и Косовској Митровици) отворене школе на албанском. Значај конгреса био је и у томе што је учињен први покушај да се из централне Албаније покрене остваривање албанског националног јединства.

Битољ

Други конгрес одржан је од 21. до 23. марта 1910. године у Битољу. Предмет је било питање алфабета, за које се иначе мислило да је већ решено. То питање је, због подршке власти, за присталице турског алфабета постало политичко. Учесници скупа су, међутим, закључили да држава у сопственом интересу не треба да се меша у албанско питање језика јер се оно тиче искључиво Албанаца.

Албански устанци с почетка 20. века

Устанак из 1909. године

Након младотурске револуције Албанија остаје жариште немира не само због истрајног отпора власти према тежњама Албанаца за културном еманципацијом, већ и због њених покушаја да повећане финансијске потребе државе покрије увођењем нових пореза и намета. У пролеће 1909. Албанци из Косовског вилајета одбијају да плате нове порезе које су увели младотурци. Осим тога, постојало је и незадовољство због смене султана. Турска казнена експедиција са артиљеријом 11. маја 1909. улази у Ђаковицу. Градско становништво су путем пре-

говора приволели на оданост новом султану Мехмеду V Решаду и Уставу. Становништво планинских области око Ђаковице турски командант Мехмед Џавид-паша позвао је да предају оружје и прошире отворе на кућама, што је било разумљиво ако се зна да су куће боље стојећих породица изгледале као куле налик утврђењу, чији су уски отвори личили на пушкарнице. Као такве, могле су одолети лакшој артиљеријској паљби.

Када су Албанци одбили да се одазову турским захтевима, Мехмед Џавид-паша са трупама и артиљеријом одлази у брда где је разрушио куће из којих је пружан отпор и покупио регруте. Међутим, успео је да уђе само 25 километара у дубину територије када су му се Албанци тако жестоко супротставили да је после десетодневне безуспешне борбе био приморан да одступи. У јесен је у областима око Вучитрна, Пећи и Љума дошло до нових побуна јер су власти покушале да присиле становништво на плаћање пореза. Мехмед Џавид-паша је за Љуму морао да организује прави ратни поход.

Кула у Никају, цртеж М. Е. Дурама

Септембра 1909. устају и Албанци у планинама око Дебра и Матија. Турци су овога пута одустали од слања казнене експедиције у ове области.

Усшанак из 1910. године

Марта 1910. у Косовском вилајету избија нови албански устанак. Разлози су били исти као и претходне године: када су власти у Приштини увеле нови порез на сву робу која улази у град, на главном тргу окупило се око 2.000 наоружаних Албанаца који су тражили његово укидање, залажући се истовремено и за увођење турског алфабета у албански. После тродневних борби са војском стационираном у Приштини почели су преговори који су окончани повлачењем турског гарнизона из града.

Католичка миса у једном северноалбанском селу (око 1910). Фотограф Ернст Јекх коментарише: „Албанску крв неће смирити ни и,рква. Пушкарање пред Божјом кућом на свети празник може овај храм мира претворити у кланицу пуну мртвих, бегунцима, ни онима који усрдно моле чак ни олтар не пружа уточиште и сигурну заштиту од грозне смрти."
(У турском ратном логору кроз Албанију, Хеилброн 1911)

Турској управи Албанци су се супротставили и у другим градовима вилајета; турски гарнизони остали су још самo у Призрену и Косовској Митровици. При том свакако треба имати у виду да је турско војно присуство на Косову почетком 1910. године било минимално — они су тамо имали стационирано свега око 6.000 људи.

Априла 1910. власти одлучују да помоћу оружја поново успоставе мир у Косовском вилајету. Шефћет Торгут-паша именован је за новог главнокомандујућег турских трупа у вилајету и са 16.000 људи у пешадији, неколико коњичких формација и брдском артиљеријом послат је на устаничко подручје. Међутим, Албанци су их пресрели заузимајући са 5.000 људи, под вођством Идриза Сефера, кланац код Качаника кроз који је водила једина железничка веза између Македоније и Косова. Реч је о прузи уског колосека, са много мостова и тунела које је било лако блокирати. Албанци су своју стратешки важну позицију одржали готово недељу дана (23 — 29. априла 1910) после чега су морали да се повуку у област Гњилана.

При свом даљем напредовању Турци су наилазили на жесток отпор. Код села Црнољева били су увучени у дводневну борбу са 2.000 устаника предвођених Исом Бољетинцем. Тек уз помоћ артиљерије они успевају да продру до Призрена и заузму град.

У областима окупираним турским снагама била је успостављена војна управа. Албанци су разоружани, пописано је све мушко становништво између 15 и 60 година старости, покупљени регрути и уведен нов порез у стоци. Албанске новине су забрањене, а школе са наставом на албанском затворене.

Пошто је на тај начин умирио Косово, Шефћет Торгут-паша креће на Скадар. При проласку кроз планинско подручје становништво пружа снажан отпор, тако да је у овај северноалбански град ушао тек 25. јула. У Скадру је одмах објавио опсадно стање: увече је на снази била забрана излажења, све оружје је морало бити предато. Свако КО је помогао устаницима или им пружио уточиште био је изведен пред војни суд. У селима где је било отпора турским снагама порушене су све куће, а становништво похапшено. Бајрактари планинских племена позивани су у Скадар наводно на преговоре и тамо хапшени. Након тога, Шефћет Торгут-паша одлази у Дебар где је такође спровео опште разоружање. Средином августа албански устанак је готово потпуно угушен, а борбе су

трајале само још у областима дуж границе са Црном Гором. У јесен 1910. становништво читавих села избегло је пред турским казненим експедицијама у Црну Гору.

За разлику од устанка из претходне године, овај из 1910. није био ограничен само на муслиманске области, већ су га подржала и планинска племена северне Албаније.

Устанак из 1911. године

Политика централизације коју је заступала младотурска власт није изазвала отпор само нетурских народности унутар Османског царства, већ је и саме Турке и присталице Комитета за јединство и напредак отерала у опозицију. Тако почињу протести официра турских војних корпуса стационираних у Албанији и Македонији због слања трупа из европских турских провинција у Јемен ради гушења тамошњег устанка.

Албанске политичке вође трудиле су се да придобију подршку из иностанства, а посебна пажња поклоњена је сарадњи са албанским колонијама ван земље. Тамо се стварају албански национални комитети који су припремали нови устанак у Албанији. У Риму је тако основан комитет *Pro Albania* који је преко Барија и Крфа одржавао везе са турском Албанијом. Сличне организације створене су и у Софији и црногорској престоници Цетињу, уз готово отворену подршку владајућих кругова тих земаља.

И у самој Албанији долази до формирања тајних комитета; организације као што је „Црно друштво" *(Shogeria e Zeze),* које су због казнених експедиција Шефћет Торгут-паше морале да обуставе своје активности, почетком 1911. поново обнављају свој рад.

Први локални немири избијају крајем фебруара 1911. у области Дебра где је становништво тринаест села прогнало турске службенике који су под жандармеријском заштитом сакупљали порез. Слични догађаји збили су се и у областима Мати и Мирдита.

Најозбиљнија ситуација била је у граничним областима Скадарског вилајета. Велики део мушкараца из тамошњих планинских племена склонио се у јесен 1910. пред трупама Шефћет Торгут-паше у Црну Гору. Када су у тим областима

Турци фебруара 1911. почели да сакупљају регруте уследио је нови талас избеглица. Они су се окупљали у Подгорици, недалеко од турско-црногорске границе. Почетком марта у Подгорици је било око 1.000 наоружаних људи из Скадарског вилајета и неколико група са Косова, а већ почетком маја у Подгорици и око ње тај број је нарастао на 5.000. Црногорска влада помагала их је у новцу, намирницама, а касније и оружју и муницији.

Стамбено утврђење (кула) у северној Албанији, опкољено турском коњицом (око 1910). „Масивне куле ваљда треба да зазидају албанску свакодневицу и спрече дневно светло да у њу продре. Али, турске труие су већ ту и отвориће широке ирозоре тамо где је до сада била помрчина... Оружје напоље, прозоре унутра!" Туркофил Јекх, чији је ово снимак, одушевљено извештава о и,ивилизаи,ијским подвизима нове Турске. (У турском ратном логору кроз Албанију. Хеилброн, 1911)

Крајем марта 1911. избеглице су почеле да нападају турске граничне постаје. Турски гарнизон у Тузима је 28. марта опколило 3.000 устаника. Скадарски везир Бедри-па-

ша, који је располагао малим бројем војника, није имао другог решења него да позове муслимане на верски рат против побуњеника, већином католика. Успео је да оформи добровољачку јединицу од око 1.000 људи из Скадра, али је већина њих већ после првог сусрета са побуњеницима прешла на противничку страну. Тако је пропао покушај да се искористе верске разлике у северној Албанији. Међутим, због чињенице да су устанак повели католици један део муслимана ипак није желео да подржи своје земљаке.

Шефћет Торгут-паша, који је после гушења албанског устанка из 1911. у Турској важио за стручњака за албанске прилике, стиже у Скадар са анатолским трупама од око 8.000 људи. Успеси из претходне године се овога пута ипак нису поновили, па су његове снаге у борби са устаницима претрпеле тешке губитке. Зато се он устаницима обраћа објавом обећавајући им амнестију уколико се предају у року од пет дана, положе оружје и покоре захтевима власти. Вођама устанка претио је војни суд. Устаници, међутим, нису прихватили ту понуду.

Окупљање турских трупа у граничној области са Црном Гором (борбе су се повремено одвијале и на самој граници) појачало је затегнутост у односима Црне Горе и Турске и готово довело до отвореног сукоба. Црногорски крал> Никола је на тако нешто изгледа био спреман: подржавао је устанике и 22. маја 1911. пред представницима европских сила на Цетињу изјавио је да је Црна Гора спремна на рат са Турцима. Велике силе, међутим, нису хтеле да дозволе да до тога дође. Русија је својој штићеници Црној Гори саветовала уздржаност. Ни Аустроугарска, као сила заштитница албанских католика, није била заинтересована за ширење устанка у северној Албанији и саветовала је Турцима да према устаницима буду попустљиви. Први корак у том правцу учинио је сам султан приликом посете Косовском вилајету јуна 1911. године. На његов налог Шефћет Торгут-паша 17. јуна даје устаницима рок од десет дана да положе оружје и обећава им у том случају потпуну амнестију.

У међувремену избија устанак међу до тада мирним Мирдитама. Тамо је 27. априла 1911. италоалбански адвокат Теренц Точи чак прогласио независност Албаније и формирао привремену владу. Точи је одржавао везе са Ричиотијем Гарибалдијем и *Consiglio Albanese d'Italia*. Пошто је очекивана подршка из Италије изостала, политичко (Пренк Биб Дода) и духовно (опат Пренк Дочи) вођство Мирдита није сарађивало, нити је, пре свега, могла бити остварена сарадња са устаничким планинским племенима на северу, читав догађај остао је само епизода која није имала никакав утицај на дал>и ток устанка. Последња акција Мирдита био је напад на турски гарнизон у Љешу 3. јуна, који је одбијен.

Упркос црногорској подршци, код устаника у северној Албанији који су оперисали из Подгорице све је видљивији био недостатак намирница и муниције.

Они се због тога одлучују на преговоре са Турцима и формулисање услова под којима би били спремни да обуставе отпор. Уз активно учешће Исмаил Кемал-бега и Луиђа Гуракућија устаници су 23. јуна у црногорском селу Герче срочили Меморандум који је предат представницима великих сила на Цетињу. Меморандум је требало да представља одговор на понуђену амнестију Шефћет Торгут-паше и имао је 13 тачака.

У преамбули је још једном констатовано да су Албанци до тада увек били одани султану и да су бранили Царство од свих напада; да су и Устав са радошћу поздравили, јер су од њега очекивали равноправност и слободу, али да њихова очекивања нажалост нису испуњена; да су на место до тада свемоћног султана дошли неодговорни људи који под маском ослободилаца спроводе тиранску власт. Албанци су поред уобичајених захтева за увођење наставе на албанском и албанског као другог службеног језика у Албанском вилајету захтевали и следеће: заштиту од противуставних акција, признавање постојања албанске нације, слободан избор посланика за парламент, реорганизацију управе у Албанском вилајету према локалним приликама, именовање главног инспектора који би контролисао спровођење закона, служење војне службе у свом вилајету и посебне прописе за погранично становништво које би требало да буде ангажовано на одбрани границе, издвајање дела прихода од пореза за локалне потребе, обезбеђење средстава за поновно подизање разрушених кућа и — као врло важну ставку - враћање одузетог оружја власницима.

Меморандум из Герче, дакле, није заступао северноалбанске нити католичке жеље, већ свеалбанске захтеве за

аутономијом. Листа захтева изнета у њему биће понављана све до проглашења независности. Не одговарајући на Меморандум, султан је 13. јула 1911. донео декрет о амнестији, али је он остао без одјека јер су устаници одбијали да напусте Црну Гору и врате се у своја места. Они нису веровали Шефћет Торгут-паши којег су сматрали лично одговорним за сва турска насиља, па властима није преостало ништа друго него да 15. јула опозову омраженог пашу.

Турско-црногорски преговори о питању избеглица почели су 28. јула на Цетињу. При том су Турци пристали на неколико захтева из Меморандума: устаници су могли да задрже своје оружје, требало је да порези буду смањени, а школе на албанском отворене. Војна служба после годину дана у Истанбулу била би служена у Скадарском вилајету, куће разрушене у борбама поново изграђене, а избеглицама које се врате из Црне Горе обећана помоћ у новцу и намирницама. И сам султан је у ту сврху из своје приватне касе издвојио чак 10.000 лира. Црногорски краљ је са своје стране обећао да ће утицати на устанике да се врате у своја места у Албанији. На његову иницијативу и уз помоћ скадарског надбискупа *3.* августа постигнут је договор и избеглице су се вратиле из Црне Горе.

Револуционарни комитети у централној и јужној Албанији

Становништво централне и јужне Албаније се испрва није прикључило устанку својих углавном католичких земљака на северу. Са друге стране, било је покушаја да се они придобију за устанак, али и потешкоћа јер је вођство најутицајнијег клуба из Битоља сматрало да Албанци још нису спремни за устанак. Упркос томе, револуционарне активности су током 1911. почеле и у централној и јужној Албанији. У Валони је оформљен револуционарни централни комитет који је турској власти 15. маја поставио следеће захтеве: 1) да области насељене Албанцима добију аутономну управу, 2) да се вилајети Скадра, Косова, Битоља и Јањине споје у један, са албанском управом, сопственим парламентом и војском и *3)* да сви чиновници у том новом вилајету буду Албанци.

Песник Михаљ Грамено основао је у Корчи револуционарни комитет чије су наоружане групе, између осталог, планирале убиство албанских бегова који су били против устанка. У Корчи и Ђирокастру су и бекташки дервиши активно учествовали у припреми устанка. Имајући довољно потешкоћа да савлада устанак на северу земље турска влада је одмах објавила да је у јужној Албанији спремна на уступке. Она у албанска села шаље муслиманске духовнике који су тамо позивали на јединство све „муслиманске браће". Војсци је наређено да не провоцира сукобе. Опрезно држање је уродило плодом. Део вођства националног покрета у јужној Албанији почео је да одустаје од оружаних акција. Уместо тога организовани су скупови на које су учесници ипак долазили наоружани, као на пример 21. јула у једном православном манастиру код Ђирокастра и 23. јула у Валони. Том приликом се изјашњавало пре свега против покушаја да се област коју насељавају Албанци подели тако што ће се устаницима на северу дати политичка аутономија. Северна и јужна Албанија желеле су јединствену управу. Требало је отворити школе на албанском и учити „национални" (тј. латински) алфабет. Влада је представницима јужне Албаније показала да није спремна да прихвати било какве захтеве за аутономију, једнако као у преговорима са устаницима из северне Албаније. Била је, међутим, спремна на општу амнестију, уступке по питању школа и војне службе, тј. да се и на југу омогући служење у свом вилајету. Албанци би уз специјалне дозволе смели и да задрже оружје. На скупу у Тепелени 18. августа Албанци су прихватили ту понуду.

На тај начин је окончан устанак из 1911. године, ограничен углавном на северну Албанију. Муслимани су према њему у већини били скептични, јер га је подржала Црна Гора, а ширење устанка ка јужној Албанији турска власт је правовременим уступцима умела да спречи.

Упркос наводном успеху није се могло сакрити да младотурски режим није имао трајна решења. Албанци су при том били само једна од нација ове вишенационалне државе које су пружиле отпор младотурској централистичкој политици. Много опасније за опстанак Царства биле су разне арапске националистичке групације које су тежиле формирању некакве турско-

-арапске двојне монархије или чак оснивању независне арапске државе. Поред тога, септембра 1911. Италијани нападају Триполи, после чега избија италијанско-турски рат, окончан поразом Турака (18. октобра 1912. потписан је мир из Ушија (Оисћу): Турска је морала да одустане од Либије и Додеканеза).

Избори за нови парламент (1912) и последице тих избора

Децембра 1911. године влада распушта Парламент и расписује нове изборе помоћу којих је требало искључити опозиционе елементе. Албанци су се надали да ће овога пута изборити уступке по питању школа и тражили су наставу на албанском не само у основним, него и у средњим школама, затим да Министарство за наставу постави нове наставнике и, уколико је потебно, отвори и нове школе. Међутим, службеници послати у Албанију одмах су изазвали негодовање становништва јер су пропагирали арапски алфабет за албански језик. Уз помоћ муслиманског свештенства у Истанбулу су поделили букваре брижљиво одштампане арапским писмом. На препоруку локалног албанског комитета у Дебру је јавно спаљено 300 оваквих буквара. На једном скупу албанских бегова, сазваном у Дебру 1912. године од стране власти, само је 30 од 200 учесника скупа подржало захтев за увођење арапског алфабета. Најављени нови избори одржани су априла 1912. године и обезбедили су младотурцима огромну већину. Парламент је поново почео да ради пре него што су пребројани гласови у свим вилајетима (у Албанији је бројање завршено тек половином маја). Младотурци су се борили свим средствима да спрече избор кандидата који им нису били по вољи, у чему су и успели, јер многи ранији албански посланици, као рецимо Исмаил Кемал-бег и Хасан Приштина, овог пута нису били изабрани за Парламент.

Устанак из 1912. године

Нерегуларности у спровођењу и резултатима парламентарних избора само су повећале отпор националних кругова у Албанији против турског режима. У Косовском вилајету

још током марта и априла почињу нереди: није се плаћао порез, а у ђаковичком округу становништво је протерало турске службенике који су хтели да попишу подручја под шумама у тој области. Турска владина комисија на челу са министром унутрашњих послова тек је помоћу оружја успела да се пробије од Скопља до Скадра.

Албански устаници из племена Шоши 1912.

Наколико хиљада наоружаних Албанаца се 20. маја 1912. године у селу Јуник (између Пећи и Ђаковице) састало са некадашњим посланицима у Парламенту Хасаном Приштином и Неџипом Драгом. Том приликом одлучено је да се мла-

дотурска власт сруши устанком, за шта је дата колективна беса. Главни захтеви Албанаца сажети су у 12 тачака и садржавали су већ више пута изражене захтеве: званично признавање Албанаца као самосвојне нације *(millet)* у оквиру Османског царства, слободно коришћење албанског језика и писма, слободне изборе и утврђивање изборних јединица према етничком саставу становништва, децентрализацију управе, сазивање генералне скупштине свих албанских вилајета, постављање генералног инспектора за целу Албанију, одштету за материјалну штету насталу током устанка из 1911. године; да порези на дуван и алкохол, као и приходи од поштанске и телеграфске службе, остану у албанским вилајетима и користе се за поспешивање привредног развоја.

После састанка у Јунику група од 3.000 наоружаних људи одлази у Пећ, друга група у Ђаковицу. Устанак се брзо проширио. Косовским Албанцима су се прикључила и католичка планинска племена, а средином јуна и становници Кроје и Тиране. У лето је било већ око 15.000 до 20.000 устаника. У Битољу је локални албански комитет ширио живу пропаганду међу албанским официрима и војницима у гарнизону, који убрзо почињу у групама да дезертирају. Сличних догађаја било је и у Дебру, Корчи и Охриду. Многобројни турски официри, организовани у тајни савез „Заштита отаџбине" *(Hifiz-i Vatan)*, саосећали су са албанским устаницима, делили њихово непријателзство према младотурцима, али су ипак одбијали њихове захтеве за аутономију.

Крајем јуна 1912. године албански лидери су се окупили у Скопљу где су за свој главни циљ поставили свргавање младотурске власти која је земљу довела до ивице понора. Опозициони турски лист *Борци за нацију (Muca-hide-i milile)* објавио је 2. јула изјаву Хасана Приштине, који је рекао да Албанци тренутно желе да се ограниче на борбу против младотурака и одустану од захтева за аутономију, а борба за самоуправу би била настављена само у случају да младотурска влада остане на власти. Влада Мехмед Саид-паше дала је оставку 17. јула. Нова влада са Гази Мухтар-пашом на челу одмах је успоставила контакте са устаницима који су већ били заузели најважније стратегијске тачке Косовског вилајета. Једна турска владина комисија стигла је у Приштину 27. јула како би прего-

варала са Албанцима. Током преговора показало се да Албанци нису јединствени око својих циљева. Јасно су се разликовале две групе: заговорници пуне аутономије и „реформисти" који су заправо били заинтересовани за побољшање стања и привилегија у албанским вилајетима. Заступници идеје о аутономији налазили су се, пре свега, у јужној Албанији. Већ 23. јула група устаника из Скрапара послала је султану Меморандум који је по свом садржају био врло сличан оном из Герче. Њиме је тражено признавање албанске нације, самоуправа, сопствена албанска жандармерија, албански као службени језик и настава на албанском.

Аутономаши су у Приштини били у мањини, па су се ограничили на захтев за распуштање парламента изабраног под младотурцима, што је султан 5. августа и наложио. Охрабрени овом попустљивошћу устаници окупљени у Приштини одлучују да своје захтеве поново саопште влади. Нови програм, познат под именом „Четрнаест тачака Хасана Приштине", био је последњи пакет захтева који је албанска страна доставила турској влади. Тај пакет садржао је следеће, делом више пута постављане, захтеве: отварање школа са наставом на албанском, да турски службеници познају језик и обичаје земље, служење војне службе у Албанији или Македонији, повраћај одузетог оружја, заштиту муслиманских обичаја, подршку муслиманским црквеним школама (медреса) путем кредита, отварање пољопривредних и техничких школа, поспешивање јавних радова, амнестију устаника, покретање судског поступка против младотурских кабинета Ибрахим Хаки-паше и Саид-паше.

Албански захтеви предати су 9. августа у Приштини турској владиној комисији, уз обавезу да влада своју сагласност мора дати у року од 48 сати, иначе ће устаници заузети Скопље. Када је рок истекао, а устаници нису добили никакав одговор, уследило је заузимање Скопља (без борбе) 11. августа. Влада је тек тада пожурила да прихвати листу захтева, осим два: оклевала је са враћањем одузетог оружја и покретањем судског поступка против младотурских влада. Међутим, већина устаника била је задовољна добијеним пристанком и напустила је Скопље. Хасан Приштина послао је телеграме у Кроју, Елбасан и јужноалбанске градове, којима их обавешта-

ва да је влада прихватила захтеве и да се борба против Турака обуставља. Тако је окончан албански устанак из 1912. године чија су покретачка снага били муслимани са Косова.

Балкански ратови (1912/1913) и проглашење независности Албаније

Фебруара 1912. године, док је Турска још била у рату са Италијом, склопљен је савез између Србије и Бугарске, којем су се нешто касније прикључиле и Црна Гора и Грчка. Циљ тог „балканског савеза" било је коначно решавање „оријенталног питања", то јест расподеле остатака турских територија у Европи међу балканским државама. Октобра 1912. године земље савезнице објавиле су Турској рат. Отпор Турака је брзо сломљен и потучени су на свим фронтовима. Избијањем Првог балканског рата Албанци су дошли у тешку позицију јер су сада присилно морали да се прихвате оружја у корист власти против које само што су подигли још један устанак. У једном апелу великим силама Хасан Приштина и Неџип Драга објавили су да се Албанци неће борити за опстанак Турске, већ само за интегритет територија на којима живе. То су и учинили, али не баш са превеликим одушевљењем. Црна Гора је покушала (делимично и успела) да на своју страну придобије католичке Албанце из северне Албаније. Краљ Никола је преко бајрактара Груде преговарао и са вођом Мирдита Пренк Биб Додом. Када је Есад-паша Топтани са својим трупама - у којима је било много муслиманских Албанаца - кренуо на Црну Гору, поново су га напали одреди католичких планинских племена. Ускоро се показало да Турци више не могу да се ослоне на муслиманске Албанце јер су ови масовно дезертирали из турске војске. За мање од два месеца Албанију је готово потпуно освојила бројно надмоћна војска балканских држава. Турски гарнизони одржали су се само још у Скадру и Јањини.

За Албанце се сада поставило питање политичког преживљавања. Са поразом турске војске дани турске владавине у Европи били су одбројани. Дошао је тренутак, о којем је некада писао Сами Фрашери, када Албанци морају да се одлуче да ли хоће да пропадну заједно са Турском или да се од ње одвоје.

Почетком новембра 1912. године у Букурешту су се, под вођством Исмаил Кемал-бега Вљора и Луиђа Гуракучија, окупили лидери албанских емигрантских организација и донели одлуку о припремању албанског националног конгреса. У исто време од великих сила је затражено признавање аутономне Албаније у оквиру Османског царства. Исмаил Кемал-бег је по завршетку састанка, преко Будимпеште (где се сусрео са аустроугарским министром спољних послова, грофом Берхтолдом) и Беча, отпутовао у Трст, а одатле бродом у Драч, где је стигао 20. новембра. У то време турска влада више није имала никакву фактичку власт у Албанији. У многим градовима, као што су били Драч и Љушња, албански национални комитети су се већ изјаснили за потпуну независност Албаније, што је захтев из Букурешта учинило неодрживим јер о аутономном статусу унутар Османског царства више ni- је могло бити говора.

Албански национални конгрес одржан је 28. новембра у Валони, јединому граду у Албанији који још нису заузеле снаге балканског савеза, и на њему је учествовало *37* делегата из свих делова земље. Албанија је проглашена независном државом и формирана је прелазна влада на чијем челу је био Исмаил Кемал-бег. Места у кабинету ове прве албанске владе паритетно су подељена између муслимана и хришћана. Тако је крајем 1912. године, више као последица тока догађаја него свесне намере, настала самостална албанска држава.

Одлука националног конгреса о независности Албаније и формирању прелазне владе саопштена је султану и великим силама, без претходног изричитог признавања са њихове стране.

Власт прелазне владе обухватала је област нешто изван граница града Валоне. Остали део Албаније био је под трупама земаља савезница. Црногорци су се зауставили испред Скадра чији је гарнизон још увек пружао отпор, а под својом командом имали су луке Шенђин (Св. Јован Медовски) и Љеш. Срби су били на Косову, у западној Македонији, Дебру, Елбасану и Тирани. На дан проглашења албанске независности, 28. новембра, српске трупе су ушле у Драч. Грци су се 27. новембра

искрцали у Саранди и заузели острво Сасено у близини Валоне. То је било стање у Албанији пред 3. децембар када је посредством великих сила на снагу ступила обустава непријатељстава. Томе су се прикључили сви учесници рата изузев Грчке, па је једино још у јужној Албанији владало ратно стање. Ситуација се није смиривала ни у северној Албанији, јер турски командант тврђаве у Скадру Риза-паша није признао примирје, а власти у Истанбулу нису биле у позицији нити су хтеле да га на то присиле. Тако је Албанија била далеко од примирја, а позиција „владе" из Валоне слаба колико се може замислити.

Потом је 16. децембра у Лондону сазвана мировна конференција на којој се одлучивало о судбини турских територија у Европи. На тој конференцији земље савезнице су јединствено наступиле против Турске. Захтеви балканског савеза и Турске су се толико разликовали да је било тешко очекивати некакав договор. Турци су инсистирали да задрже Једрене и Солун, као и врховну власт над Македонијом и Албанијом. Балкански савез је тражио да Турска одустане од области западно од Родоста, укључујући и Албанију. Пошто Турци на то нису пристајали, мировни преговори су 29. јануара 1913. године прекинути. Рат је настављен.

Борба за Скадар

Борбе су настављене на свим фронтовима, па и у Албанији. Овде је и даље трајала опсада Скадра, само што су сада у томе учествовале и српске снаге. Срби су из Солуна грчким бродовима дошли у Драч и Шенђин. Тај пут Турци су жестоко ометали својим ратним бродовима. Када је 12. марта 1913. године турска крстарица код Шенђина напала један транспортни конвој и том приликом потопила два грчка брода, црногорски официри који су командовали луком приморали су мађарски пароброд „Скадар" да учествује у искрцавању. Аустроугарска влада је интервенисала на Цетињу и истовремено протестовала због прогона албанских католика који су иначе били под њеном заштитом: у Ђаковици су стотине њих биле присиљене да пређу у православље, а њихови свештеници су погубљени. Бечка влада протестовала је осим тога и против гађања цивилних екстериторијалних објеката у Скадру.

У јужном делу области КОЈУ су насељавали Албанци догодио се марта 1913. године један важан догађај: 6. марта Јањина се предала Грцима. Након што су и Бугари 26. марта узели Једрене, још од почетка рата под опсадом, од три велика турска утврђења у Европи преостао је још само Скадар. Велике силе, не желећи да освајање овог важног албанског града препусте Црногорцима и Србима, одлучиле су се за заједнички наступ на Цетињу и 28. марта тражиле обустављање опсаде Скадра, објашњавајући краљу Николи да је опсада бесмислена и да су они закључили да овај град треба да припадне новој држави Албанији. Док год је Црна Гора била у рату са Турцима црногорски краљ није био вољан да одустане од опсаде, па су велике силе (изузев Русије) реаговале појављивањем заједничке флоте на црногорској обали. Када та демонстрација силе није имала дејства, велике силе су почеле блокаду црногорске и северноалбанске обале све до ушћа реке Дрим. Црногорци су одговорили поновним гађањем Скадра не дозвољавајући цивилима да напусте град, што је такође био захтев великих сила. У „Скадарску кризу" Русија се умешала 10. априла 1913. године. Руски министар спољних послова С. Д. Созонов изјавио је да Скадар као чисто албански град не одговара Црној Гори и да мора припасти Албанији.

У међувремену је ситуација у затвореном Скадру постајала све неподношљивија. Владала је глад и Есад-паша Топтани, који је после погибије дотадашњег команданта града Хасан Риза-паше преузео врховну команду, почиње са Црногорцима преговоре ради капитулације. Браниоцима је 22. априла дозвољено мирно повлачење са оружјем. Црногорци заузимају овај дуго опседани град, али су га нешто касније поново морали предати. Војни контингент великих сила улази у град 14. маја.

Одређивање граница Албаније

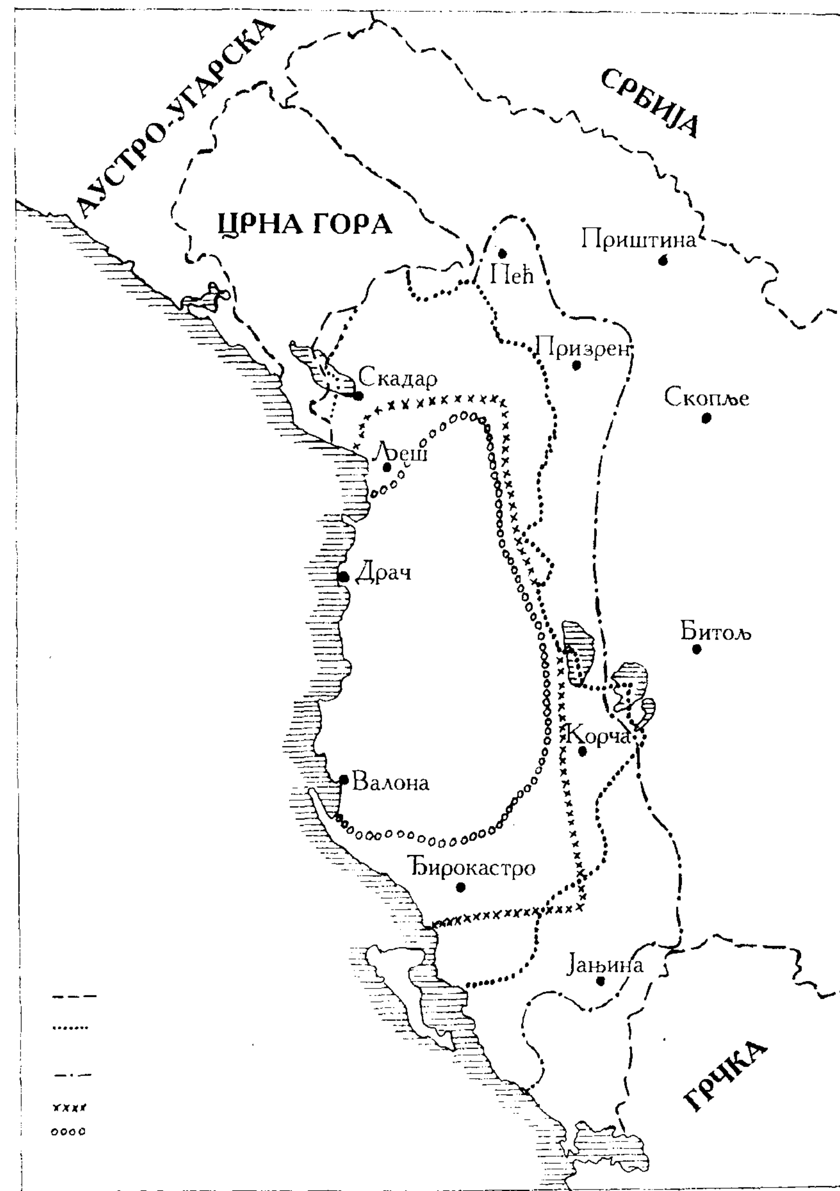
И остатак Албаније се постепено смиривао. Турска влада опозвала је остатке Вардарске армије која се повукла у област северно од Валоне. Углавном болесни, турски војници укрцали су се на брод за Истанбул крајем маја. И српске снаге маја месеца почињу повлачење из Албаније. Сви ови догађаји били су позадина мировних преговора који су у међувре-

мену поново започети у Лондону. Земље балканског савеза су 21. маја 1913. године понудиле великим силама посредовање, тако да се 19. маја поново срећу преговарача балканских земаља и Турске. Аондонски мир склопљен је 30. маја и њиме је било предвиђено да Турска одустане од свих европских територија западно од правца Енос—Мидија. Међутим, пошто није било договора око поделе плена, избијају оружани сукоби међу војскама чланица балканског савеза.

Албанија није била обухваћена овим Другим балканским ратом (који се у основи водио због Македоније) јер је уређење Албаније као самосталне државе било саставни део Лондонског мировног уговора. О њеним будућим границама преговарало се такође у Аондону, на конференцији амбасадора великих сила. Аустроугарска се залагала да балканским државама не припадне ниједна област насељена искључиво Албанцима. Главни противник Аустрије по том питању била је Русија као заступник балканских Словена. Аустрија и Русија ценкале су се у Лондону за свако село на северној и источној граници Албаније. Највише потешкоћа било је најпре око повлачења границе према Црној Гори код Скадра. За Аустроугарску је било питање престижа да обезбеди да Скадар припадне Албанији, што јој је коначно и успело. Али, зато није имала никаквог успеха када је било речи о претежно албанским градовима Ђаковици и Дебру. Они су, као и читава област Метохије, Косова и области у западној Македонији, припали Србији, односно Црној Гори. Спорна је још остала јужна граница према Грчкој. Јањина је, заправо, једногласно обећана Грчкој, али су се мишљења разликовала када је у питању била припадност Корче. Тек 1. августа 1913. године постигнут је договор да се Корча преда новој албанској држави. О тачном повлачењу граничних линија требало је да одлучује посебна међународна комисија.

Ко ће бити албански кнез?

Поред питања граница, у Лондону се преговарало и о статусу будуће албанске државе. Аустроугарска и Италија наступиле су заједно, желећи да албанска држава буде створена што пре. После дугих преговора, када се пре свега расправљало о томе да ли султан треба да има било какву суверену власт над

*Питање албанских граница
на Лондонској конференцији 1913. године*

Албанијом, дошло се 31. јула 1913. године до тога да Албанија треба да буде суверена кнежевина са наследним кнезом на челу, а право да га изаберу велике силе задржале су за себе. Турска не треба да има било какав суверенитет над албанском државом. Албанска цивилна и финансијска управа биле би десет година под контролом комисије у којој би били представници великих сила. Албански кнез био би изабран у року од шест месеци. До тог тренутка сигурност и ред у земљи одржавала би нека страна жандармерија. Организација жандармерије је требало је да буде поверена Шведској, али, пошто је она одбила, у Албанију је послата холандска жандармерија.

Будући да су у основним цртама била решена питања граница и статуса Албаније, још је једино избор кнеза остао као отворени проблем.

Кандидата за албански престо било је много. Ту су пре свих били наводни потомци албанског националног јунака Ђорђа Кастриоте — Скендербега и била су двојица: италијански маркиз Ди Аулета и шпански племић Дон Хуан Аладро Кастриота и Перез и Веласко. Маркиз Ђовани ди Аулета, чији је отац био официр у албанском коњичком пуку у Напуљу *(Reggimento Real Macedone),* био је председник Политичког албанског комитета у Напуљу који је 1897/98. интензивно агитовао за аутономију Албаније. Његов син Франческо председавао је албанском конгресу у Трсту 1913. године, на коме је било речи о будућем устројству албанске државе и будућем кнезу или председнику. Пошто је породица Аулета била сиромашна њен утицај је од почетка био врло ограничен, иако су је с времена на време подржавали кругови блиски двору и влади.

Далеко веће биле су могућности шпанског Кастриоте. За разлику од маркиза он је био изузетно добростојећи и умео је свој новац да уложи у пропагирање по Албанији. Најпре је установио једну албанску књижевну награду, а потом је помагао и једно удружење албанских студената у Букурешту, под именом „Нада" *(Shpresa).* Новчану потпору обезбедио му је мали круг пријатеља у Албанији, али овај наводни Кастриота ипак није имао никакве шансе када је реч о албанском трону.

Католичка заједница Пренк Биб Доде била је једна велика заједница која се надала да ће бити узета у обзир при додели албанске титуле кнеза. Омиљена идеја шефа Мирдита

била је то да би његова земља могла постати „Пијемонт" католичке Албаније. Међутим, хоризонт Пренк Биб Доде обухватао је само северну Албанију, ништа више од тога, па као албански кнез није долазио у обзир. Још један од кандидата за трон био је кнез Алберт Гика. Он је потицао из једне румунске бојарске породице албанског порекла и своје присталише тражио је пре свега у албанским колонијама у Румунији и Бугарској. Почетком 1913. године он се придружио једном другом кандидату за трон, војводи од Монпансјеа и покушао је да преко њега обезбеди високо место у будућој албанској држави.

Албанији се надао и црногорски краљ Никола. Он је одржавао разноврсне контакте са северном Албанијом. Планинско становништво које је долазило код њега на Цетиње добијало је новац или оружје на поклон. За време устанака из 1910. и 1911. године он је помагао албанске избеглице које су нашле уточиште у Подгорици и наступао као заштитник Албанаца. Један повереник црногорског краља је 27. новембра 1912. године водио припремне разговоре у вези са албанским кнезом са аустроугарским изаслаником на Цетињу, бароном Гизлом, и лобирао за кандидатуру краља Николе, која се као најбоље и најприродније решење готово наметала. Он је имао присталице међу Албанцима, а подржале би га и балканске земље. Гизл је имао муке да Црногорцу објасни да велике силе од Албаније желе да створе самосталну државу, а не проширење Црне Горе.

Поред ових кандидата са наводним или правим балканским пореклом било је и оних из европских кнежевских кућа који су претендовали на албански трон и при том били делимично подржавани и из кругова блиских својим владама. Аустријски престолонаследник Франц Фердинанд и Ватикан подржали су кандидатуру војводе Вилхелма од Ураха, али је она пропала углавном због неповерење Италијана. Италија, а са њом и Русија нису желеле католика, а поготово не још и бечког штићеника, који би од Албаније могао да створи аустријски протекторат на Балканском полуострву и бедем према словенским државама.

Француски кандидат је најпре био син шведског краља Густава V (Бернадоте), принц Вилхелм, али је он то од-

био. Породица Бонапарте одмах је понудила три кандидата за албански престо: принчеве Виктора, Луја и Ролана Бонапартеа. Принца Луја подржао је и Ватикан. Ипак, и Бонапарте су имали ману због које су били неприхватљиви за Италију — били су католици.

Крајем 1912. године био је актуелан још један француски кандидат, принц Франц Фердинанд Бурбон-Орлеан, војвода од Монпансјеа. Војвода је био у родбинским односима (рођењем или женидбом) са најважнијим владајућим породицама Европе. Француско министарство иностраних послова било је упознато са војводиним плановима везаним за Албанију и подржавало их је, али му је саветовало да најпре обезбеди подршку осталих европских сила. Због тога је монпансје, почетком 1913. године, посетио неколико европских престоница. Фебруара је био у Петербургу где га је примио цар Николај II. Али, у вези са Албанијом није добио никакве гаранције. У Бечу, у који је дошао нешто касније, такође наилази на уздржаност и упозорење да Италија никако неће подржати католичког кандидата. Међутим, војвода није дозволио да га то поколеба, већ је преко агената уредио да се по земљи раздели његова биографија на албанском, како би га Албанци упознали.

Шеф полиције у Трсту обавестио је 1. марта 1913. године бечко министарство спољних послова да Монпансје намерава да приватном јахтом исплови из Бриндизија за Албанију. Он је планирао да пробије грчку блокаду и искрца се у Албанију у Валони, где би га тамошња привремена влада прогласила албанским кнезом. И заиста, 28. марта 1913. године, у Валони је под енглеском заставом пристао пароброд-јахта „Меконг". Монпансје, у чијој су пратњи били кнез Тика и неколико Албанаца из иностранства, одмах ступа у контакт са Исмаил Кемал-бегом. Овај је био довољно опрезан да не пристане на војводин предлог да га прогласе кнезом и тако доведу велике силе пред свршен чин. Наредних дана Монпансје је на палуби своје јахте, на којој је била истакнута албанска застава, примио све оне који су у Валони имали углед и име. Азудима је поделио велики број фотографија и разгледница са својим ликом и дао 1.000 франака за градску сиротињу, после чега је 30. марта поново напустио Албанију.

У периоду после тога о њему се мало чуло; изгледа да је под притиском Италијана и Француза одустао од свог плана.

Поред хришћанских, за титулу албанског кнеза постојао је и читав низ муслиманских кандидата. То је и разумљиво ако се зна да је две трећине Албанаца примило ислам. Осим тога, и Османско царство је могло имати интереса да земља којом је Турска владала петсто година буде у муслиманским рукама. Један од муслиманских кандидата који је. имао највеће шансе био је египатски принц Ахмед Фуад, унук египатског вицекраља Мехмеда Алије, који је имао албанско порекло. Војно образовање стекао је у Торину и важио је за великог пријатеља Италије, што је Бечу био разлог да одбије његову кандидатуру.

И о османском принцу Абдулу Меџиду се говорило као о могућем албанском кнезу; његов је син у то време студирао у бечком Терезијануму. Аустроугарски владајући кругови нису се противили његовој кандидатури, али је Беч желео да наступи у сагласности са Италијом, због чега је план и пропао.

Кандидат којег су подржали младотурци био је турски војни министар албанског порекла, генерал Ахмед Изет-паша. Младотурци су планирали да изазову немире у Албанији и да се потом, ради смиривања ситуације, за албанског кнеза прогласи муслиман. За планиране акције банди, које је требало да претходе Изет-пашином преузимању власти у Истанбулу, припремљени су новац, официри и војници. Део људства одмах је бродовима кренуо ка Албанији. Међутим, немачка амбасада у Истанбулу обавестила је међународну контролну комисију великих сила за Албанију о тајном науму младотурака, па је ова одмах предузела контрамере. Када је 7. јануара 1914. године пароброд „Меран" аустријског Лојда из Истанбула пристао у Валону, контролом путника је установљено да се међу њима налазе турски официри и војници у цивилу, са лажним пасошима. Дветнаест путника, за које се сматрало да су официри и вође банди, изведени су на копно и итернирани, а 161 турски војник враћен је у Истанбул преко Трста. Пронађена документација и изјаве протераних потврдили су, без сумње, да је акција младотурака спроведена уз знање турске владе. Иако су младотурци и надаље покушавали да у Албанији устоличе муслиманског кнеза, испали су из

игре јер су се велике силе у међувремену сагласиле око личности албанског кнеза — избор је пао на Немца, принца Вилхелма Вида.

Духовни живош у Албанији у доба националног препорода

Општи патриотски полет и национално одушевљење, који су у годинама након Призренске лиге обузели Албанце свих вера, нашли су место и у албанској књижевности, која је сада први пут постала албанска национална књижевност и прешла регионалне границе. Готово све што је на албанском објављено у годинама после 1878. бавило се нацијом, албанством.

Наим Фрашери

За најзначајнијег представника књижевности националног препорода *(Rilindja kombetare)* сматра се Наим Фрашери (1846—1900). Након што је већ у медреси у свом родном месту Фрашери стекао основна знања оријенталних језика (турског, персијског и арапског), Наим је заједно са својим братом Самијем похађао у то време чувену грчку Зо*симеа* гимназију у Јањини, где је учио класичне језике (старогрчки и латински), али и француски. Потом је ступио у државну службу и радио најпре као службеник у разним албанским градовима, а од 1881. године па до своје смрти као цензор у турском министарству просвете. Захваљујући својој служби он је имао могућност да унапређује културни живот Албаније. Тако је 1884. године добио дозволу за издавање часописа *Drita* у којем је и сам објављивао поезију на албанском језику. Прва школа на албанском језику отворена је у Корчи 1887. године углавном захваљујући њему.

Одрастао у вишејезичком и космополитском миљеу образованог слоја касноосманског друштва Наим Фрашери је био изложен духовним утицајима како са Истока, тако и са Запада. И он сам писао је на различитим језицима: од 22 самостална дела, која је објавио, 15 је било написано на албанском, четири на турском, два на грчком и један на персијском.

Нзегова рана лирика је под снажним персијским утицајем. У збиркама песама *Bageti e Bujqesia (Сшочарсшво и земљорадња,* 1886) и *Lulete e verese (Летње цвеће,* 1890) он описује живот на селу и природне лепоте његове албанске домовине, а у *Parajsa dhefjalafluturake (Рај и речи крилашице)* слави дела Александра Великог, Пира, Скендербега и осталих јунака које је везивао за албанску историју. Он је први муслиман који је својим делом *Istori e Skenderbeut (Скендербегов пут,* 1898) испевао еп о албанском националном јунаку и његовој двадесет пет година дугој одбрани хришћанске Албаније од ислама.

Наимов политички циљ била је независност Албаније. Претпоставка за то морало је бити уједињење свих Албанаца — Гега и Тоски, хришћана и муслимана. А то значи да Албанци најпре морају поново постати свесни свог националног бића и његовог најважнијег изражајног средства — језика. Албанском језику он је посветио неке од својих песама. Тако у *Gjuha shqipe (Албански језик)* он одушевљено слави лепоту свог матерњег језика:

Gjuhen'e Memedheut!	*Језик ошаџбински!*
Q'esth 'e bukur'e zonje!	*Како си леи и госиодски!*
Gjuhen'e Skenderbeut!	*Језик скендербеговски!*
Ju shkembenj eju male,	*Ви сшене и ви иланине,*
Ju brinja e bregore,	*Ви жала и ви обале,*
Dheju lumenj ngadale,	*И ви лагане реке,*
Jufushagjelberore,	*Ви зелена иоља,*
Shqip teflisniperhere!	*Говорише увек албански!*
Fjesht'e te pa perzjere!	*Јасно и исшински!*

Различите вероисповести не би требало да зауставе Албанце у њиховој тежњи за националним јединство/vi. Наим Фрашери је за пријатеље имао и муслимане и хришћане, он сам признавао је учење бекташа, којем је покушао да да албански национални акценат. Чак је, наводно, размишљао и о томе да пропагира бекташтво као националну религију јер је инспирисана и *Библијом* и *Кураном.*

Пашко Васа

Верском подељеношћу у земљи бавио се и Фрашеријев земљак, хришћанин, Пашко Васа (1825—1892). По свом родном граду и прозван је Васа-паша Скадарски. Изградио је каријеру у турској управној служби захваљујући знању језика (говорио је, између осталог, италијански, француски и српскохрватски). Титулу паше добио је 1883. године и постао гувернер Либана, где је и остао до своје смрти.

Већину својих дела Пашко Васа написао је на страним језицима. Тако је 1878. године објавио брошуру *L'alphabet latin applique a la langue albanaise* у којој се залаже за преузимање латинског алфабета за албански језик. У Лондону је 1887. године, такође на француском, издао граматику за самостално учење албанског *(Grammaire albanaise d l'usage de ceux qui desirent apprendre cette langue sans l'aide d'un mailtre),* КОЈОМ је желео да популаризује албански у иностранству. Сличан цил>, дакле да се европска јавност упозна са албанском државом и народом, имала је и публикација која се 1879. године појавила у Паризу на француском и истовремено у Берлину на немачком језику. Наслов је на немачком гласио: *Albanien und die Albanesen. Eine historisch-kritische Studie von Wassa Effendi, Beamter der Kaiserlich Turkischen Regierung, Christlich-Albanischer Nationalitdt (Албанија и Албании. Исшоријско-критичка студија Васа-ефендије, службеника царске турске владе, хришћанина албанског порекла)*. У њој Васа даје кратак преглед албанске историје, од Пелазга (који су се тада сматрали прецима Албанаца) до његовог времена. Он није инсистирао на стварању независне албанске државе нити ал'банској аутономији, већ само на спајању области које насељавају Албанци у један вилајет у чијем би управљању учествовали и Албанци. Албанија треба да доживи културни препород, а пре свега треба постићи да међу религијама влада „јединство, узајамно разумевање и братство".

Васа ће опробао и као песник; 1873. године у Истанбулу се појавила његова збирка песама на италијанском *Rose e spine,* а 1890. у Паризу роман на француском језику *Berdha de Temal. Scenes de la vie albanaise.* Васа је на албанском написао само три дела — један буквар, историјски спис и једну песму по којој се прославио у Албанији. Песма О *moj Shqypni* (О

моја Албанијо) дељена је 1879/1980. као летак и постала једна од најпопуларнијих албанских песама, нека врста албанске националне химне из времена рилиндије. У њој Васа критикује жалостан положај Албаније у то време и подсећа да је Албанија некада била богата и поаттована, права *zoj'e rand (отмена дама),* док је сада као оборено стабло. „Свет иде напред газећи те." Ипак, он сматра да су Албанци сами криви за своју несрећу, јер су међу собом толико несложни. За то је крива и верска подељеност:

Ca thon' 'kamfe ', ca thon 'kam din',
Njeni asht Turk, e tjetri Latin;
Do quhen Grek, e Shqeh disa tjere,
Porjeni vllazen t'gjith, more t'mjere!
Prifnit e Hoxhetju kan 'hutue,
Per meju ndamun, me ju vorfnue!

Једни кажу 'клањам ислам ', друш кажу 'хришћанин',
Један је Турчин, други је Латин,
Неки су Словени, други, пак, Грци,
Али сви сте браћа, мили Несрећници!
Свештеници и хоџе су вас завели,
како би вас поделили, осиромашили!

Васа позива Албанце на јединство, а не да гледају у цркве и џамије. У вези са тиме је и чувена реченица, коју је Енвер Хоџа злоупотребио да би образложио своју одлуку о забрани религије: *Feja e Shqyptarit asht Shqyptarija! (Албанство је албанска вера!)*

Пренк Дочи

Сличног патриотског садржаја била су дела готово свих аутора који су деловали у време рилиндије. Неки од њих нису се ограничили само на писање, већ су се и сами латили оружја како би остварили цињ којем су тежили — независност Албаније. У такве се убрајао и католички свештеник и касније мирдитски опат Пренк Дочи (1846-1917). Још за време студија Дочи је писао песме у којима је пози-

вао на устанак против Турака. Најпознатија од њих је *Shqypnia nen zgjedhe turke (Албанија под турским јармом).* Када су 1876. године, пред почетак српскоцрногорског рата против Турака, Мирдите устале против турске власти Дочи је активно учествовао у тој борби. Турци су га ухапсили већ у јесен 1876. године, чему се он супротставио оружјем. На интервенцију Аустрије ратоборни свештеник је убрзо ослобођен и изгнан у Италију. У Албанију је могао да се врати тек 1888. године и тада преузима старешинство над опатијом Св. Александар у месту Ороши (област Мирдита), где је наставио и своју политичку активност. Требало је, према Дочијевим плановима, да Мирдите буду заметак будуће албанске државе.

Михаљ Грамено

За независност Албаније се са оружјем у руци борио и песник и публициста Михаљ Грамено (1872—1931) рођен је у једној православној трговачкој породици из Корче. Након што је у родном месту завршио основну школу на грчком, иселио се у Румунију где је дошао у контакт са албанском колонијом у Букурешту и постао секретар албанског удружења *Drita*. Ту почињу и његови први покушаји као писца. Грамено је аутор патриотских песама од којих су неке, као *Vdekja (Смрш)* и *Per memedhene (За ошаибину),* биле врло популарне. Он се у њима залаже за оружану борбу ради ослобођења Албаније од турске владавине. Године 1907. прикључио се банди Черчиза Топулија која је на југу Албаније водила мали рат против Турака. Своја сећања на време проведено у партизанима објавио је 1915. године под насловом *Kryengritja shqiptare (Албански устанак)*. Грамено је писао и драме и новеле које се са становишта историје књижевности сматрају најзначајнијима: *Oxhaku (Огњиште)* и *Eputhura (Пољубац),* у којима жигоше социјалну неравноправност, или антиалбански став грчког клера у Албанији, као у *Крстионица (Varr'ipagezimit)*. Касније је углавном био активан као публициста и супротстављао се тежњи неких кругова да од назависне Албаније створе „малу Турску".

Констандин Кристофориди

Почасно место међу заслужнима за албански духовни живот припада Констандину Кристофоридију. Констандин (заправо Нелко, 1827—1895) није био књижевник у правом смислу те речи, иако је имао неколико списатељских покушаја. Он је био језикословац и преводилац, и као такав дао одлучујући допринос развитку албанског књижевног језика. Пореклом је из занатлијске породице из Елбасана, где је похађао и грчку основну школу, а затим такође грчку гимназију *Зосимеа* у Јањини. У Јањини је упознао албанолога Јохана Георга фон Хана који је тамо службовао од 1847. до 1850. године као аустријски вицеконзул. Кристофориди је помагао Ханово истраживање албанског језика и вероватно у њему нашао подстицај за свој каснији рад. Био је потом учитељ у више албанских градова, а једно време бавио се и трговином.

За време једног боравка у Измиру и Истанбулу 1857. године долази у контакт са Британским библијским друштвом које се у то време управо почело интересовати за Албанију и тражило преводиоца за албански. Кристофориди тако почиње да, по налогу Друштва, преводи *Нови завеш* на албански и то и у гегијску и тоскијску варијанту. Нзему то није представљало тешкоћу, будући да се његово родно место Елбасан налазило на граници два дијалекта, те је он обе ове језичке варијанте једнако савладао. У Истанбулу се 1866. године под насловом *„Kater ungjillat e zotit edhe shelbuesit tone Jesu Krishtit, edhe punet e Apostuivet (Четири јеванђеља нашег господара и спаситеља Исуса Христа и дела апостолска)* појавио његов први превод на гегијски дијалект. Након тога, 1868. следи тоскијски превод псалтира, 1872. превод целог *Новог завета* на тоскијски. Дела на тоскијском Кристофориди је писао грчким алфабетом, а она на гегијском дијалекту неком њему својственом варијантом латинског алфабета. Објавио је гегијски и тоскијски буквар (1872), једну тоскијску граматику (1882) и један обиман албанско-грчки речник који је изашао постхумно, 1904. године, у Атини. За време свог дугог боравка у османској престоници одржавао је блиске везе са земљацима. Покушао је чак да преко својих веза у Библијском друштву утиче на британску владу да подржи албанске захтеве за аутономијом.

Свакако албански Лутер (како га понекад називају) није био, али је својим преводима пресудно допринео формирању албанског књижевног језика.

Књижевно стваралаштво албанских емиграната

Личности као Наим и Сами Фрашери, Пашко Васа, па и Кристофориди провеле су велики део живота изван своје домовине — или у престоници или у удаљеним провинцијама Османског царства. У другој половини 19. века долази до стварања албанских колонија у иностранству, пре свега у Румунији, Бугарској, Египту и Северној Америци. Међу „емигрантима" је било и много аутора који су веома допринели развоју албанског културног живота, и то пре свега у годинама када је Турска забрањивала штампање и ширење публикација на албанском. У Александрији Тими Митко 1878. године објављује збирку албанских народних песама, приповедака и пословица из јужне Албаније под насловом *Alvaniki Melissa (Албанска пчела)*. Митко (1820—1890) пореклом је био из Корче, а у Бени Суефу (на Нилу, јужно од Каира) водио је трговачку радњу. У уводу своје збирке Митко истиче намеру да Европу упозна са карактером и обичајима албанског народа. Близак Митков сарадник у Египту био је Спиро Дине (1844—1922) који је такође објавио збирку албанског народног стваралаштва, заједно са својим патриотским стиховима и песмама других аутора. Збирка је названа *Valet e detit (Морски вали)* и штампана је 1908. године у Софији.

У Египту је живео и Андон Зако Чајупи, чије је право име Андон Чако. Чајупи (1866—1930), рођен у Шеперу поред Ђирокастра, 1882. године одлази за оцем, добростојећим трговцем дуваном, у Александрију, тамо похађа француску гимназију реда св. Лазара, након чега је био послат у Швајцарску (у Женеву) на студије права. Постао је адвокат у Каиру, али се тиме бавио кратко, да би се потом — обезбеђен породичним иметком — потпуно посветио књижевном раду. У Каиру се 1902. године појавила његова прва збирка песама *Baba Tomorri (Отац Томор)* где он, на моменте чежњиво, описује албански живот на селу чију идилу не представља на уобичајен начин — не прећуткујући, на пример, израбљивање жене у патријархалном албанском друштву. Турску сматра одговорном за тежак положај Албаније. Албанци би, по њему, морали да се уједине и по узору на Скендербега ослободе своју земљу. Политичко ослобађање би, међутим, морало бити праћено социјалним, што уводи нову тематику у албанску књижевност. Чајупи је стекао име као писац позоришних комада; његово најобимније дело, сатирична поема *Baba Musa lakuriq (Голи отац, Мојсије),* није штампано за његовог живота. Углавном у Египту живео је још један албански изгнаник Филип Широка (1859—1935). Рођен у Скадру, Широка је био лиричар из чијих је стихова говорила бескрајна чежња за домовином. Његова песма *Shko dallendyshee (Мува, ластавица)* убраја се у најпознатије стихове албанске лирике. Политичка тематика, ипак, није изостала ни код Широке. И он је неговао култ Скендербега и у неким својим песмама критиковао оне своје земљаке који се надају да ће Албанију ослободити Грци или младотурци. Бројчано мала, али врло активна албанска колонија у Египту имала је две организације — „Албанско братство" *(Vllazeria a Shgiptarve),* основану у Каиру 1897. године, и „Уједињење" *(Bashkimi),* у Александрији. Албанци у Египту издавали су своје часописе (иако су сви махом били кратког века) и они су били кријумчарени у Албанију. Најважнији међу њима били су часописи *Besa-Bese (Заклетва,* 1900-1904), *Toska (Тоске,* 1901-1902), *Shkopi (Корен,* 1907-1909) и *Rrufeja (Блесак,* 1909-1910). Још Један центар окупљања Албанаца у иностранству био је Букурешт. Када је друштво *Drita* после краћег легалног рада у Турској забрањено 1881. године, оно сели своје седиште у Букурешт. Главни град Румуније постаје културно средиште албанске емиграције на Балканском полуострву. У штампарији друштва *Drita* (1884. преименованог у *Dituria* — „Знање") штампана је већина дела из периода националног препорода. Никола Начо је 1888. године у Букурешту основао недељник *Shqiptari (Албанаи,),* који је имао много читалаца и излазио до 1903. године. Такође у Букурешту излазио је од 1897. до 1899. године још један недељни лист под називом *Shgiperia (Албанија),* чији је мото био „Албанија Албанцима"; одговорни уредник био је Висар Додани. Додани (1857—1939) пореклом је био из Корче и од 1880. живео у Букурешту. Прикључио се дру-

штву *Drita* и радио као новинар. На албанске теме писао је и у румунским часописима. Додани (од 1896. румунски држављанин) био је у сталној вези са водећим представницима осталих албанских исељеничких колонија у иностранству и Италоалбанцима као што су Ђузепе Скиро, Габријел Дара и Анселмо Лоренкио који су такође сарађивали у његовом часопису. Он 1898. године у Букурешту издаје антологију *Mialt'e mbletese (Пчелињи мед) у* којој објављује и неке своје стихове. Доданијева аутобиографија *Memorjet e mija - kujtime nga shvillimet e para te Rilindjes te Kombit Shgipetar nde Bukuresht (Моји мемоари. Сећања на почетке препорода албанске* на*ције у Букурешту)* појавила се 1930. године у Констанци.

Букурешт је повремено био и место боравка неколицине албанских активиста прогоњених у Турској. Међу њих је спадао Мехмед Наџи, познатији под псеудонимом Дервиш Хима. Хима (1873—1928) био је из Струге у Македонији, син неког велепоседника. Прикључио се младотурском покрету, полиција га је прогонила, па је 1897. побегао у Румунију, где је у Букурешту наставио своје, у Истанбулу започете, студије медицине. У главном граду Румуније он 1898. године почиње да издаје часопис *Pavaresia e Shqiperise /L 'independance albanaise (Албанска независност)* који је једно кратко време излазио на албанском, француском и румунском језику. На турско инсистирање румунске власти су му 1899. године ускратиле дозволу боравка, те он одлази у Рим одакле је под турским утицајем такође протеран и враћа се у Букурешт, где је на турском објављивао антитурске списе и покушао да организује албански национални конгрес, али без успеха. Химин политички циљ била је потпуна независност Албаније и подизање албанске националне свести, не само код простог народа већ и унутар утицајних слојева албанских поседника, бегова, којима је пореклом и сам припадао.

Док су Додани, Начо, Хима и други албански интелектуалци, који су на прелазу два века живели у Букурешту, били више политички публицисти и новинари, мада су понекад писали и стихове, Александар Ставре Дренова (списатељско име Асдрени) био је прави песник. Асдрени (1872—1947) био је из Дренове код Корче и 1885. године се заједно са братом иселио у Букурешт, где се пробијао бавећи се разним послови-

ма. С времена на време похађао је курсеве на Универзитету. Био је један од оснивача студентског клуба „Нада" (*Shpresa,* 1902). Клуб, чије је вођство Асдрени убрзо преузео, развио је живу културну активност и то не само у главном граду, већ и у Браили, Констанци и другим румунским градовима у којима је било албанских колонија. Када је 1905. године у Констанци отворена албанска школа Асдрени је у њој држао наставу албанског. Шеф букурештанске филијале бечког књижевног друштва „Знање" *(Dija)* постаје 1906. године, а радио је и за широм света познати часопис *Albania* Фаика Конице, као и другу албанску периодику.

Књижевну славу Асдрени је стекао својом лириком. Његова прва збирка песама *Rreze dielli (Зраци сунца)* појавила се 1904. године у Букурешту, затим су следиле *Endrra e lote (Снови и сузе,* 1912) и *Psallme murgu (Монашки псалми,* 1930). По стилу и тематици Асдрени у великој мери следи Наима Фрашерија. Песме из времена пре независности посвећене су углавном отаџбинским темама, иако има и нешто љубавних песама и песама о природи. Као пример Асдренијеве патриотске лирике могла би да послужи његова песма *Ardhikoha (Дође време):*

Ardhi, koha, ardhi dita,	*Дође време, дође час*
Hiku nata, doli drita;	*Ноћ побеже, светлост грану*
Ngrihi trima mos pertoni	*Устајте јунаци, не дремајте*
Ketekohe t'a shpetoni.	*Ово време да спасете*
S'eshtemiafte sa duruat	*Не беше ли доста трпње*
Edhe ter 'ato qe vuat?	*И све оне ваше патње*
Eshte turp per emrin t'uaj	*Срамота је за наше име*
Te mundohi per te huaj!	*да се мучише за туђине*
Per trima, ju trima jini	*И јунаци, јер јунаци сте*
Kete dhe ju vet'e dini,	*Што и сами знате ви*
Po c' dobi eshte per atdhene	*Сваки дар за домовину*
Kur s 'esht ashtu qi ka qene!	*Да не буде што је било*
Shqiperine ju ne đoni	*Албанију нам ви волите*
Nga ky rezik t'a shpetoni	*Од опасног је спасавајте*
Nejiniju atdhetare	*Патриоше тада јесте*

Edhe thjeshte Shgipetare, *И једноставно, Албанци*
Beni-eju sot atdhene *Створите домовину*
Si f *'qe nene Skender-bene!* *Као мајка Скендербега*

Велика албанска колонија настала је у другој половини 19. века и у бугарској престоници Софији. Овде није било песника и писаца, већ се појављује један штампар и издавач који је водио и координирао културно-образовне активности — Кристо А>уарси (1875—1934). Најпре је био учитељ у истоименом родном селу у јужној Албанији, а потом се исељава у Румунију где је изучио штампарски занат. У Софију се сели 1897. године и тамо оснива штампарију „Напредак" *(Mbroihesia)* у којој је у периоду од 1897. до 1920. године штампано преко 150 албанских књига. Већину њих Љуараси је поделио бесплатно. У Софији издаје и алманах *Kalendari Kombiar (Национални календар)* који је са прекидима излазио од 1897. до 1928. године и тако постао једна од албанских периодика које су имале најдужи век. У том алманаху објављивани су прилози питањима албанског школства, историје и књижевности, географије и пољопривреде, али и песме и приповетке албанских аутора. Љуараси и његова жена Поликсена, која важи за једну од првих образованих Албанки, активно су учествовали у акцијама друштва „Чежња" (Deshira), основаном 1893. године, посебно ангажованом на подизању образовног нивоа Албанаца. Љуараси је 1901. године, заједно са Шахином Колоњом, почео да издаје часопис *Drita* који ће убрзо постати један од најутицајнијих органа албанског националног покрета. Од 1911. до 1915. године Љуараси издаје часопис *Liria e Shqiperise (Слобода Албаније)* под мотом: „Одбраните права нације". Тек 1912. године Љуараси се враћа у Албанију и у Тирани отвара штампарију која је до Другог светског рата била највећа у земљи.

Бројно јака албанска колонија постојала је и у Грчкој, али њен допринос албанском духовном животу у време препорода није био од већег значаја. Стари албански емигранти, Арванити, који су имали великог удела у грчком рату за независност, били су већ увелико погрчени. Чињеница да је, на пример, јунак грчке револуције Марко Боцарис, пореклом из Сулија у Епиру, још 1809. године саставио грчко-албански речник, објављен у Атини 1980. године, не мења ништа у томе. Грчка православна црква имала је непријатељски, а грчка влада променљив став према албанском националном покрету. Један од малобројних Грка албанског порекла који су учествовали у политичким и културним тежњама националног препорода био је Анастасиос Кулуриотис (1822-1887). Родом из Атине, Кулуриотис се још у раној младости из економских разлога иселио у Северну Америку. Након његовог повратка у Грчку објављивао је у Атини недељник *I foni tis Alvanias (Глас Албаније)* и то од септембра 1879. до средине 1880. године. Часопис је излазио на грчком и албанском (са грчким алфабетом), под мотом: „Желимо уједињену и независну Албанију. Тражимо јединство и самоуправу у Албанији." Кулуриотис је 1882. године објавио буквар и читанку *Klumeshtperfoshnja (Млеко за одојчад)*. Покушао је да оснује странку Албанаца у Грчкој и тражио отварање школа на матерњем језику за Арваните. Због тога је нападан у грчкој штампи, након чега одлази у Албанију где такође агитује за националну ствар. На инсистирање грчког конзула Турци су га 1882. године ухапсили у Ђирокастру и предали грчким властима. Умро је у атинском затвору.

Италоалбански аутори

Ако је општи допринос албанске колоније у Грчкој на национални препород минималан, са другом великом групом старих албанских исељеника — *Arberesha* у јужној Италији — управо је обрнуто. Италоалбански аутори оставили су неизбрисив траг у албанској историји књижевности и вишеструко послужили као узор. Везе међу Албанцима са обеју обала Јадранског мора одувек су биле блиске и нису се прекидале ни за време Турака. Када је почео албански национални препород, Албанци у Италији нису осећали само солидарност, већ су — као део тог албанског народа — били обухваћени њиме. Један од првих који је таквом осећању дао израз био је Виђенцо Дорса. Дорса (1823—1885), рођен у Фрасцинету (провинција Косенца), касније наставник у Косенци, посветио је своју књигу *Sugli albanesi, ricerche e pensieri* (О *Албанцима, истраживања и размишљања,* Напуљ, 1847) „alla mia Nazione divisa e dispersa mauna" (мојој подељеној и расутој, али једној нацији).

Ђироламо де Рада

Ђироламо (Јероним) де Рада (1814-1903) важи за најзначајнијег италоалбанског писца и једног од најзначајнијих аутора из периода рилиндије уопште. Он је означио улазак романтичарског правца у албанску књижевност. Рођен је у месту Макија (провинција Косенца), студирао је права и књижевност у Напуљу и врло рано почео је да се интересује за италоалбанску народну традицију. Његово прво дело на албанском језику појавило се 1836. године, под италијанским насловом *Poesie albanesi del secolo XV. Canti di Milosao, figlio del despota di Scutari,* a проширена издања штампана су 1847. и 1873. године. Следе *Canti starici albanesi di Serafina Thopia, principessa di Zadrina nel secolo XV* из 1839, са новим издањима 1843. и 1897. године, и еп *Scanderbeccі i pafaan. Stone del secolo XV (Несрећни Скендербег)* из 1872—1884. године. По насловима се стиче утисак да је реч о историјским песмама из народног предања. Подражавање старих текстова је, наравно, манир писаца романтике. Овде је заправо реч о песмама писаним према народном предању из његове домовине. Из тог предања он је преузео материјал који је, затим, сместио у неки фиктивни 15. век. На тај начин створена је веза са ликом националног симбола — Скендербега. Де Рада је писао на албанском наречју из Калабрије, али су сви његови текстови имали и превод на италијански. То је било важно из два разлога: тако је, са једне стране, могао да утиче и на италијанску читалачку публику, а са друге је италијанска варијанта могла да послужи као помоћно средство његовим земљацима у Албанији, јер овај архаични говор Италоалбанаца, исељених пре 500 година, њима више није био у потпуности разумљив. Де Рада је 1866. објавио збирку италоалбанских народних песама које је приказао као фрагменте једног средњовековног албанског националног епа: *Rapsodie d'un poema albanese, raccolte nelle colonie del Napoletano.* Међутим, и они добронамерни критичари оспорили су постојање једног таквог епа, тако да га Де Рада у наставку едиције народних песама више није помињао.

Де Рада се није ангажовао само као песник и сакупљач народних песама, већ и као новинар. Издавање часописа *L 'Albanese d'Italia. Giornale Politico Morale Letterario* почиње 1848. године. Овај први албански часопис излазио је у Напуљу два пута недељно, на италијанском и делом на италоалбанском језику. Од 1883. до 1887. године он је објављивао месечник *Fiamuri Arberit. La Bandiera dell' Albania.* Он је излазио на италоалбанском и италијанском у Корињано Калабрију и наводно је био читан и у Албанији.

Од седамдесетих година 19. века Де Рада је био у преписци са бројним представницима националног покрета. Идеја независне Албаније је код Де Раде од пуке поетске пројекције све више постајала политички циљ у чије остварење је чврсто веровао. Први корак ка томе за њега је била (и то се види у његовом „Политичком тестаменту" из 1902. године) аутономија Албаније у оквиру Османског царства, а највећу опасност видео је у тежњама суседних Словена и Грка да албанску земљу поделе међу собом.

Де Рада је био иницијатор првог конгреса албанских лингвиста који је 1896. године под његовим вођством одржан у Корињано Калабрију. Други такав конгрес, на којем је Де Рада такође учествовао, одржан је у Лунгру 1897. године. Цил> ових конгреса био је да се координирају културне и политичке активности Италоалбанаца. Већ 1896. године договорено је издавање једног новог часописа којег је објавио Антонио Аргондица под насловом *Ili i Arbreshevet La stella degli Albanesi.* Тај часопис је већ следеће године замењен часописом *La Nazione Albanese* којег је водио Анселмо Лорекио. Аорекио (1843—1924), пореклом из Палагорија (провинција Катанцаро), из породице правника, потпуно се био посветио активностима својих италоалбанских земљака. На Конгресу у Лунгру изабран је за председника тада основаног друштва под називом *Societd Nazionale Albanese* које је опет било оснивач часописа *La Nazione Albanese.* За албанске прилике, овај часопис је био необично дугог века. Овај *Bollettino politico-letterario-culturale* се појављивао месечно, углавном на италијанском језику. Његов мото био је: „Albania per gli Albanesi - Adriatico mare italiano e albanese " (Албанија Албанцима — Јадранско море је италијанско и албанско море). Већ по томе је било јасно да су италоалбанске активности под Лорекиом добиле политички акценат. Италија је требало да реши албанско питање, те су и Италоалбанци (или бар многи од њих), желели то или не, постали инструмент италијанске политике.

6 ПУТ АЛБАНИЈЕ КА НАЦИОНАЛНОЈ ДРЖАВИ (1913-1944)

Принц Вилхелм Вид као албански кнез

Принц Вилхелм Хајнрих Вид изабран је пре свега захваљујући чињеници да је био протестант, дакле припадао је вероисповести која није била заступљена у Албанији. Рођен је 26. марта 1876. године у Нојвиду на Рајни; његова породица била је једна од најстаријих у Европи и имала је одговарајуће родбинске везе са владарским кућама. Његова мајка била је холандска принцеза, а он сам рођак немачког цара и нећак румунске краљице Елизабете, која је са великом ревношћу подржала његову кандидатуру за кнеза Албаније. Појединости око тога како је уопште Вид постао кандидат нису познате; чини се да је то у ствари била жеља румунске краљице која је потом умела да за ту ствар придобије аустријског министра спољних послова, грофа Бертолда. Цар Вилхелм II је до краја био против кандидатуре свог рођака.

Вид, истина, није био финансијски слаб, али ни довољно добростојећи да би помоћу новца могао стећи утицај у Албанији. Био је официр у пруској армији и пре кандидовања није знао ништа о постојању албанског народа. Почетком октобра 1913. године аустријска и италијанска влада су му, у име великих сила, понудиле да постане албански кнез. Вид је био изненађен и затражио је време да размисли о понуди. Под утицајем румунског краља Карола он је крајем октобра саопштио да би кандидатуру прихватио под одређеним условима: да поред великих сила и албански народ преко привремене владе да свој пристанак, да велике силе обезбеде зајам у висини од 75 милиона франака и да се претходно мора решити питање граница јужне Албаније. Тешкоћа је било само око

висине зајма. Међутим, пошто је ситуација у Албанији налагала брзо доношење одлуке о наименовању кнеза, Вид је под притиском Аустроугарске пристао да се најпре задовољи предујмом. Кандидатуру је званично прихватио 1. новембра 1913. године. Након договора око финансијских прилика требало је решити још један проблем: принца Вилхелма је у Немачкој требало и званично, као кнеза, да поздрави једна албанска делегација. У Албанији је о саставу те делегације, у којој је требало да буду представници из свих делова земље, било великих спорова. Без обзира на то да ли су првобитно биле за Видову кандидатуру или против ње, у делегацији је требало да буде заступљена свака политичка групација, јер су у питању били утицај и места у будућој кнежевој влади. Ипак, Есад-паша Топтани, најмоћнији човек централне Албаније, и представници прелазне владе никако нису хтели да буду у истој делегацији. Оклевали су и представници католичког клера из Скадра. Како би убрзао целу ствар аустријски министар спољних послова је предложио да се у Немачку у исто

Принц Вилхелм Вид са супругом Софијом (принцеза од Шенбург-Валденбурга) и децом Маријом-Елеонором и Каролом-Виктором, 1913.

време пошаљу три делегације: једна прелазне владе, друга под вођством Есад-паше и трећа из Скадра. Проблем је, ипак, решен сам од себе, јер је 24. јануара 1914. године Исмаил Кемал-бег дао оставку на место шефа прелазне владе и отишао у егзил. Његова влада, која се такође распала, контролисала је још само Валону и најближу околину; остали део земље освојиле су банде Есад-паше. За њега сада није било никаквих препрека. Међународна контролна комисија није имала ништа против да он буде на челу делегације која ће отићи у Немачку. Тако је Есад-паша у пратњи седамнаест представника из различитих делова Албаније отпутовао за Бари 12. фебруара 1914. године специјалним паробродом италијанског друштва *Puglia,* а 21. фебруара је делегација имала пријем у замку Нојвид. Тиме је форма била задовољена а Виду је и од стране Албанаца понуђен престо.

Након тога све се одвијало релативно брзо: Вид је најпре обишао престонице сила које су биле највише заинтересоване за Албанију, дакле Рим и Беч, како би се представио као албански кнез. Након тога отпутовао је и у Аондон, Париз и Санкт Петербург, чиме је завршена његова европска турнеја. Сада је могао у Албанију и то, како је утврђено, у лучки град Драч.

Одлука о томе који ће бити главни град Албаније било је питање престижа. Аустроугарска је првобитно предложила Елбасан. Он се налази у централном делу, има здраву климу, а осим тога је на граници двају албанских дијалеката — гегијског и тоскијског. Прелазна влада је, наравно, очекивала да ће кнез своју резиденцију подићи у Валони. Фамилија Влзоре је чак своје породично седиште ставила на располагање као прву резиденцију. Насупрот њима, католици из Скадра су претпостављали да ће бити изабран њихов град јер је он одувек важио за албанску престоницу. Вид се одлучио за маларијом заражени Драч. Да ли је то учинио под Есад-пашиним утицајем није сигурно, али је могуће, јер је Есад-паша у Драчу и околини био неприкосновени владар. За Видову одлуку је могло бити пресудно и то што је Драч био на мору и у случају потребе пружао могућност за повлачење. Убрзо се испоставило да Видова одлука није била нималo непромишљена, како се то у први мах чинило. Друго питање престижа било је

на којем ће броду албански кнез доћи у земљу, па је кнезу у Риму објашњено да би пловидба аустријским бродом из аустријске луке била схваћена као непријатељски акт, те је Вид одлуку о овом шкакљивом питању препустио Аустрији и Италији. Одлучено је да уколико кнез одабере аустријску луку, треба да плови аустријским паробродом и да као пратњу има италијански брод, а да ће, уколико се одлучи за испловљавање из Италије, процедура бити обрнута. Вид је на крају одабрао Трст као луку и у Драч путовао аустријским паробродом „Таурус", праћен једним италијанским, енглеским и француским ратним бродом. „Таурус" је у Драч пристао 7. марта 1914. године. Кнежевски пар и његову пратњу дочекала је раздраганим клицањем маса људи који су похрлили из свих крајева Албаније. То је кнезу био једини срећан дан за време његове владавине у Албанији, дуге две стотине дана.

Први албански кабинет

Први Видов задатак сигурно је било формирање владе. На савет из Румуније, он је још из Нојвида успоставио контакт са бившим турским амбасадором у Санкт Петербургу Турхан-пашом Перметијем. Турхан-паша је био Албанац и искусни дипломата који је имао добре везе у свим европским престоницама. Њему у корист ишло је и то што није припадао групи тадашњих, међусобно зараћених, политичара и шефова кланова. Са друге стране, пак, он је имао већ седамдесет година и није познавао ондашње албанске прилике. Први албански кабинет оформљен је након дугих преговора 17. марта 1914. године. Турхан-паша је поред положаја председника владе преузео и место министра спољних послова. Министар унутрашњих послова и одбране био је Есад-паша Топтани, Муфид-бег Аибохова министар правде и културе, Азис-паша Вриони пољопривреде и Хасан-бег Приштина министар поште. У влади су, поред ових пет муслимана, била заступљена и два православна хришћанина, и то др Гаљи Адхамиди као министар финансија и др Михаљ Туртули као министар просвете и здравља. Мирдитском вођи Пренк Биб Доди понуђено је министарство за јавне радове, али је он понуду одбио као недостојну. У влади су у већини били велепоседници и мусли-

мани. Најмоћнија фигура био је Есад-паша и кнез је, доделивши му два најважнија места у кабинету, покушао да га веже за себе, али је његова лојалност убрзо доведена у сумњу. У најтеже задатке који су били пред владом спадало је решавање питања Епира јер су Грци за време Балканских ратова заузели Епир и делове јужне Албаније (између осталог и Корчу). На тој територији налазиле су се и области које су Албанији биле обећане у Лондону. Грчка влада је децембра 1913. године обећала да ће повући своје трупе, али је са тиме одуговлачила све до 28. фебруара 1914. када је у Ђирокастру под вођством Георгиоса Зографоса оформљена прелазна влада аутономног Северног Епира. Њен циљ било је прикључење Корче и Ђирокастра Грчкој. Вид је именовао холандског мајора Ледевијка Томпсона, команданта албанске жандармерије, за генералног комесара за јужну Албанију, са задатком да са својим полицијским трупама освоји области које су Грци напустили и на том подручју успостави албанску управу. План је успео у Корчи, али не и у Ђирокастру где је Зографос у међувремену углавном од „бивших" грчких војника оформио такозване Свете батаљоне. Погрешно тумачећи овлашћења која су му дата Томпсон започиње преговоре са Зографосом, нудећи му наводно чак и место гувернера Ђирокастра. Након тога Томпсон бива опозван у Драч. Албанска влада почиње преговоре са грчким амбасадором у Драчу, а велике силе истовремено овлашћују међународну контролну комисију да преузме преговоре са северноепирским вођама. На Крфу је 17. маја 1914. године потписан протокол којим је Северном Епиру гарантована језичка, црквена и управна аутономија, са хришћанским гувернером. Албанска влада није била у позицији да било шта предузме против овог споразума у чијем доношењу није учествовала.

Муслимански устанак

Ако су северноепирске сецесионистичке тежње представљале опасност за територијални интегритет Албаније, онда је муслимански устанак који је у исто време избио у централној Албанији довео у питање егзистенцију нове државе уопште. Устанак је био под вођством Хаџи Ћамила и представљао је мешавину социјалног протеста и верског отпора. У свему томе одређену улогу имали су и младотурци, Срби, а вероватно и Есад-паша Топтани. Почеци устанка сежу још у време прелазне владе, дакле 1913. годину. Тада је влада Валоне покушала да у земљу привуче страни капитал и доделила Бечкој банци и Италијанској комерцијалној банци концесије за оснивање албанске националне банке. Иако банка није основана, јер су се остале велике силе томе супротставиле, сељаци су ипак били узнемирени развојем догађаја. Оно чега су се прибојавали била је могућност да странци купе све расположиво земљиште и тако економски упропасте сељаке јер су они своје земљиште углавном само унајмљивали од власника. Плашило их је, такође, и појачано насељавање странаца, дакле неверника. Тако је социјалним немирима додата и нетрпељивост према странцима. У тој ситуацији су муслимански сељаци били врло пријемчиви за сваки облик пропаганде. Младотурски емисари (међу њима многи турски официри албанског порекла) путовали су почетком 1914. по земљи како би агитовали против принца Вида. Нзихова агитација утицала је пре свега на бивше турске службенике, који су сматрали да ће им под Видом бити угрожена егзистенција, и на муслиманско свештенство, које није могло да пристане на немуслиманског кнеза, па су у том правцу утицали и на сељаке. У пролеће 1914. године на чело побуњеничког покрета дошао је Хаџи Ћамил. Он је био шеих текије мелметског дервишког реда, којој су приписиване социјално-револуционарне тенденције. Отац Ћамил, како су га звали његови следбеници, ишао је од места до места, проповедао праведност и социјалну једнакост, осуђујући богатство и луксуз; а све што је лично поседовао поделио је сиромашнима и сирочади.

У Шијаку и Каваји 17. маја 1914. избија отворена побуна сељака и већ 18. маја устаници освајају Тирану, тада још град без посебног значаја. На основу познатих извора не може се са сигурношћу тврдити да ли су револтирани сељаци заиста били повезани са Есад-пашом који је имао личну војску и постепено настојао да потисне кнежев утицај. У сваком случају, он се као министар одбране није трудио да нешто предузме против устаника. Вид је изгледа био убеђен да Топтани стоји иза устанка, па је одлучио да се реши мрског конкурента. У ноћи између

19. и 20. маја 1914. жандармерија је опколила Есад-пашину кућу у Драчу и заједно са управо пристиглом аустријском брдском артиљеријом осула паљбу. Есад-паша се предао и након што се писмено обавезао да се без кнежеве дозволе неће враћати у Албанију напустио је Драч италијанским паробродом „Бенгази".

Мушке ношње из Албаније
Слева надесно: Цинцар, слуга, Албанац са југа, хоџа, Мирдита

Уклањање министра одбране није донело решење јер је устанак, који је наводно он покренуо, и даље трајао. Устаници су сада деловали и изван Драча, где долази до сукоба са жандармеријом. На савет италијанског амбасадора, барона Алиотија, кнез је са породицом прешао на ратни брод „Мисурата" који се налазио у драчкој луци. Иако се кнез још исте ноћи вратио у Драч, овај његов преурањени бег му је у земљи у којој храброст и одважност много значе нарушио углед. Устаници су сада тражили да кнез абдицира и да се Албанија поново прикључи Турској или да земљу води принц из османске династије, уз врховну власт султана. Видов положај је бивао све тежи. Жандармерија, коју су организовали Холанђани, била је сувише слаба, а велике силе су оклевале да у Албанију пошаљу војску. Видова последња нада била је помоћ до Тада запостављеног севера. Након одласка Есад-паше Министарство иностраних послова преузима мирдитски вођа Пренк Биб Дода који је кнезу на располагање ставио своје племенске ратнике. Виду у помоћ долази и неколико стотина косовских Албанаца под вођством Исе Болетинца. Међутим, ни то није могло зауставити побуну. Врховну команду над устаницима преузео је некадашњи турски официр Ћамил Хаџи Фејза и места су заузимана једно за другим. Напад на Драч, 5. јуна, био је одбијен, али је зато 12. јула пао Берат, а устаници су 1. септембра ушли у Валону.

Кнез Вид напушта Албанију

Пошто је у међувремену почео Први светски рат земље чланице међународне контролне комисије повукле су своје снаге из Албаније: 1. августа се повлаче Енглези, 4. августа Аустријанци и Немци, 5. августа се у своју домовину враћају холандски жандармеријски официри, а 21. августа Албанију напуштају италијанске и француске трупе. У Драчу, опкољеном са копна, Вид је располагао још само одредима косовских Албанаца. Како ни договорени зајам више није исплаћиван Вид више није видео никакву могућност за наставак своје владавине и зато је 3. септембра предао власт формално још постојећој међународној контролној комисији и заједно са још неким члановима владе на броду „Мисурата" напустио Албанију. Тиме је Видова двестадневна епизода била завршена.

Вид формално није абдицирао. Пре него што је отпловио на „Мисурати" он је издао проглас своме народу у којем је нагласио да се од свог доласка у Албанију трудио да створи уређену власт и води владу праведну према свим слојевима народа. Немири и интриге су, међутим, ометали миран рад, а управо започети рат је још више отежао могућност за опстанак Албаније као државе. Зато је он одлучио да на неко време оде у западну Европу, како би се мир и слога поново могли вратити у Албанију. „За то време народ ће у миру моћи да размисли и нађе прави пут за даље."

Вид је изгледа намеравао да у Румунији сачека даљи развитак ратних догађања, што би његовом каснијем повратку у Албанију много више користило од поновног ступања у немачку војску, на шта се на крају одлучио. Он је 14. октобра

1914, као мајор, додељен штабу гардијске коњичке дивизије и послат је одмах на фронт у Фландрију.

О томе да је Вид био решен да се по окончању рата врати у Албанију потврђују његови узалудни покушаји да од Аустрије и Немачке добије сигурно признање свога права на албански престо. Зато је и написао *Споменицу о Албанији* коју је штампао као рукопис и послао је надлежним владајућим круговима у Немачкој и Аустроугарској. Албански превод овог списа (штампао га је 1917. године Карл Флеминг А. Г. Глогау, Берлин) требало је да се дистрибуира у самој Албанији и албанским колонијама у иностранству. Потом је, 16. априла 1918, Вид иступио из немачке војске. Није познато шта је последњих месеци рата предузео како би повратио албански престо. Након слома сила Осовине он као активни учесник рата свакако није више имао никакве шансе да од сила победница добије потврду својих права. Након рата најпре је живео у Тиролу, а затим у Минхену, да би се 1925. преселио у Фантанале у Румунији где је 1945. године и преминуо.

Мишљења о краткој владавини првог албанског кнеза новог доба су различита. Са једне стране, пребацују му се игноранција и неодлучност, док се са друге истиче његова добра воља да се албанска државност унапреди. Недостајало му је све оно што је неопходно за успех — војска, новац и довољна подршка у земљи. Али, сигурно најправеднију оцену Вида дао је албански бискуп и политичар Фан Ноли који је написао: „Принцу Вилхелму се може замерити само то што није био способан да чини чуда".

Албанија за време Првог светског рата (1914-1918)

Одмах након Видовог одласка устаници освајају Драч и истичу турске заставе. Главно веће које су устаници формирали већ почетком јуна преселило је своје седиште у Драч, организовало се као албанска влада и послало делегацију у Истанбул да султану или неком од османских принчева понуди албанску круну. Али, то сада није одговарало Есад-паши Топтанију, који је у међувремену из егзила у Италији преко

Грчке кренуо у Србију. Средином септембра 1914. сусрео се у Нишу са српским председником владе Николом Пашићем који му је обећао војну и финансијску помоћ за поновно преузимање власти у Албанији. Топтани је војнике нашао у Србији и са њима 3. октобра освојио Драч и натерао Главно веће да га именује за председника привремене владе и главнокомандујућег војске. Међутим, пошто Главно веће није делило просрпски став Есад-паше, сукоб између њега и људи Хаџија Ћамила био је неизбежан када је Турска почетком новембра ушла у рат на страни сила Осовине и султан позвао све муслимане у борбу против Антанте. Есад-паша се нашао опкољен у Драчу, а ослободили су га тек у лето 1915. Срби који су у договору са њим освојили северну Албанију. Срби су похапсили вође албанске сељачке буне и предали их Есад-паши који их је потом ликвидирао по кратком поступку. Тиме је окончан последњи покушај да се Албанија припоји турској сфери утицаја.

Срби нису били ни први ни једини који се нису обазирали на неутралност Албаније. Италијани су октобра 1914. у Албанију послали санитетски корпус да би збринули избеглице из северног Епира. Нешто касније дошла је регимента „Берсаљери". Италијани су 30. октобра 1914. заузели острво Сасено у близини Валоне, а 26. децембра и саму Валону. Грци су, пак, крајем октобра 1914. умарширали у јужну Албанију са својом редовном војском. Већ 2. јуна 1915. године Срби, охрабрени војним споразумом са Есад-пашом, из Македоније улазе у Албанију уз жесток отпор трупа Хаџи Ћамила. Црногорци су 11. јуна напад неке пљачкашке банде на црногорске трговце искористили као повод да уђу у Албанију и освоје Скадар и северну Албанију све до Дрима. На тај начин су Срби и Црногорци себи створили базу из које су могли да се повуку на море после пораза претрпљеног од војске сила Осовине октобра—новембра 1915. године. Остаци српске војске бродовима су из Албаније пребачени на Крф и тамо реорганизовани, да би се ускоро поново укључили у ратна догађања.

Крајем 1915. и почетком 1916. године целу Албанију окупирале су војске сила које су водиле рат — Аустроугарске, Италије и Француске. Међутим, борби у самој Албанији практично није било, изузев мањих герилских сукоба Албанаца

са Италијанима и Французима (подстицаних од стране Аустрије) у којима се посебно истакао вођа косовских добровољачких чета Бајрам Цури. Први светски рат за Албанију није био период разарања, већ изградње: војске окупационих сила градиле су путеве, мостове, бунаре, пруге уског колосека. Учињен је и помак у развоју науке у Албанији — организоване су истраживачке експедиције у области природних наука, археологије и фолклора. На подручју које је било под аустријском окупацијом обављен је први попис становништва у албанској историји. У све три окупационе зоне учињени су напори да и Албанци на неки начин учествују у вођењу земље.

Аустријска окупациона зона

Аустријанци су ушли у Албанију јануара 1916. и окупирали територије до линије Валона—Охридско језеро на југу и тако заузели више од две трећине земље. Улазак трупа био је врло добро припремљен. Аустријанци су пре преласка границе објавили проглас да не долазе као непријатељи, већ као пријатељи и да ће на исти начин штитити и хришћане и муслимане. Део албанског политичког руководства поздравио је потом акцију Аустријанаца, а међу њима су били Пренк Биб Дода и Ахмед Зогу, тада на почетку своје политичке активности. Зогу, који се у периоду између два рата добро упознао са албанским политичким приликама, рођен је 8. октобра 1895. у Бургајету, центру области Мати. Његов отац Кемал паша био је наследни бајрактар области Мати и ту је функцију Ахмед — иако врло млад — преузео након очеве смрти 1911. године. У сукобу између Вида, Есад-паше и побуњеника он је подржао Вида, повремено преговарао и са Есад-пашом, водећи све време рачуна о томе да сачува аутономију области Мати. У време када су Срби напустили Албанију а Аустријанци ушли у њу он је искористио погодан тренутак да искаже своје лидерске амбиције. Тако је крајем јануара 1916. са својим људима ушао у Елбасан, којег су већ биле заузеле бугарске трупе и у коме су се, између осталих, окупили албански политичари као: Акиф-паша Бичаку (Елбасански), Мидхат Фрашери (обојица министри у другом Видовом кабинету), Леф Носи. Из Елбасана Зогу креће у Драч где је 14. фебруара, дакле два дана пре уласка Аустријанаца, на кнежевој

палати истакао албанску заставу. Политичари окупљени у Елбасану у међувремену су се конституисали као прелазна народна скупштина и оформили иницијативни одбор за чијег је председника изабран Зогу. Овај одбор је за 18. март сазвао национални конгрес на којем је било предвиђено учешће не само представника из целе Албаније већ и оних са Косова, из Македоније и албанских колонија у иностранству. Циљ овог конгреса био је да се кнез Вид врати у земљу, а до његовог повратка требало је формирати прелазну владу. Сам Зогу је обавестио аустријске окупационе власти у Скадру о планираном конгресу и у том допису изразио наду да ће Аустроугарска Албанцима дати границе које им по националном принципу припадају. То је значило да се очекивало припајање области насељених Албанцима које су се налазиле у Краљевини Србији. Аустријанци, међутим, нису хтели да иду тако далеко, можда из обзира према бугарском савезнику који је тражио Македонију, па тиме и област коју у том делу насељавају Албанци.

Ахмед Зогу, албански краљ, 1938.

Бугари су се у међувремену поново повукли из Елбасана. Због наводног избијања епидемије колере Аустријанци су Елбасан ставили под карантин до 21. марта и забранили сва политичка окупљања у окупационој зони. Тако није одржан ни национални конгрес. Зогу, који је као командант једног добровољачког одреда добио чин пуковника царске војске, позван је крајем новембра 1916. у Беч поводом крунисања цара Карла и тамо је остао до краја рата.

У албанским областима окупираним од стране Аустријанаца организована је војна управа са седиштем у Скадру (етапна управа команде 19. корпуса), поред које је функционисало и цивилно Управно веће са главним конзулом Аугустом Кралом као председавајућим. Чланови тог управног већа били су и Албанци Луиђ Гуракући (некадашњи министар просвете у привременој влади Исмаил Кемал-бега) задужен за ресор наставе и Фејзи-бег Ализоти задужен за финансије. Локална управа била је препуштена Албанцима. Оформљена је албанска жандармерија и отворене су албанске школе. За усаглашавање албанске ортографије била је образована „књижевна комисија"; за службени језик и језик наставе у школама проглашен је дијалекат којим се говорило у Елбасану и Тирани. Ипак, нису сви потези Аустријанаца наишли на неподељено одобравање Албанаца. Велико незадовољство изазвала је наредба од 29. априла 1916. године за конфисковање свег оружја. На лош одјек наишло је и то што је снабдевање војске храном било плаћано папирним новцем које је становништво сматрало безвредним. Да би спречила побуну команда аустријске војске је 23. јануара 1917. издала проглас којим је Албанцима у блиској будућности обећала пуну самоуправу под аустријском заштитом.

Луиђ Гуракући (1874–1925), писац и политичар, фотографија из 1908.

Аустријска окупација северне и централне Албаније трајала је до септембра 1918. године. После пораза на македонском фронту Аустријанци су постепено напуштали земљу. Скадар је као последњи албански град предат 5. новембра, непосредно пред закључење примирја.

Италијанска окупациона зона

Италијани су још пре свог уласка у рат окупирали Сасено и Валону са околином. После тога они ступају у рат на страни Антанте, претходно осигуравши са савезницима територијално проширење, односно права у Албанији, тајним Лондонским уговором од 26. априла 1915. године. Према члану шест овог уговора Италија је требало да остане у директном поседу Валоне и околине. За узврат, Италијани су се чланом седам обавезали да се, уколико централна Албанија после рата постане неутрална аутономна држава, неће супротставити томе да северну и јужну Албанију међу собом поделе Црна Гора, Србија и Грчка, уколико за то постоји сагласност Велике Британије, Француске и Русије.

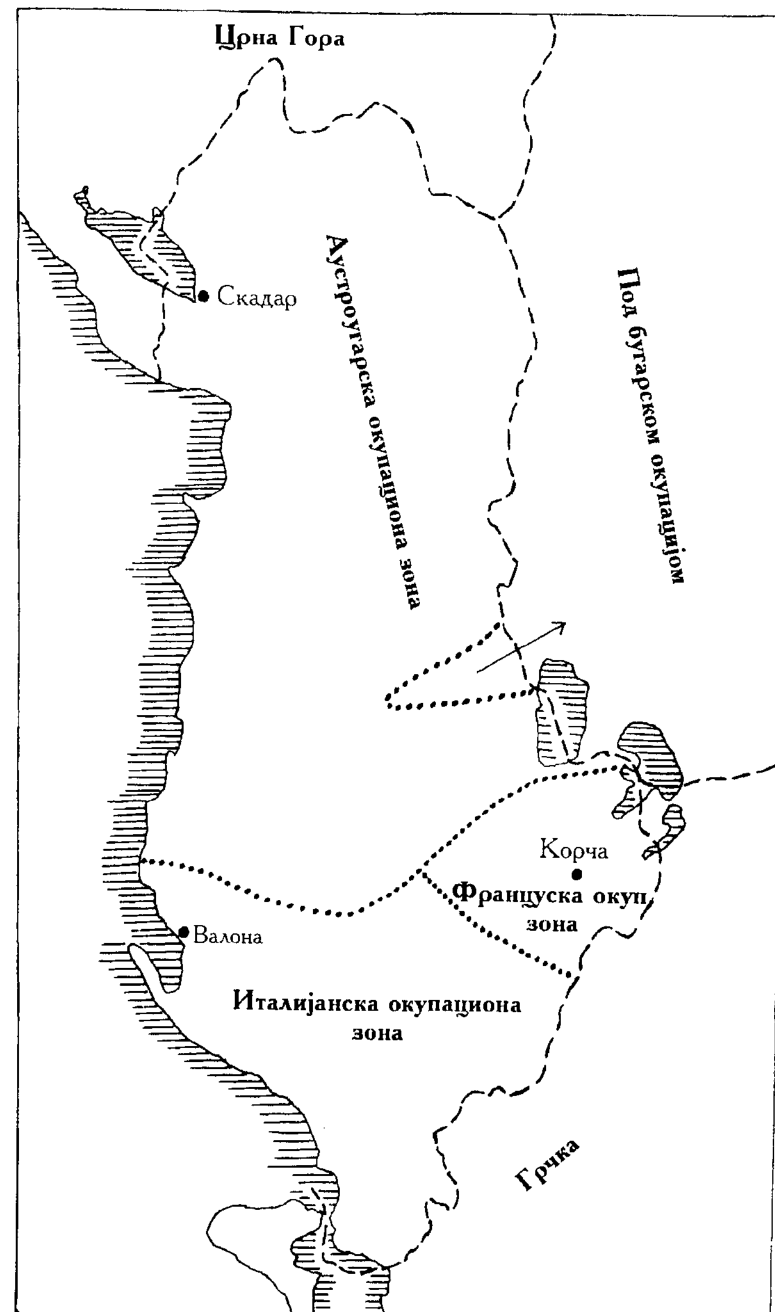
Ослањајући се на Лондонски уговор Италијани децембра 1915. настављају да учвршћују своју позицију у Албанији. У Валони се искрцало 30.000 људи који су потом заузели област до границе са грчком окупационом зоном. Наредне године они знатно појачавају своје војно присуство у Албанији, па су тако марта 1915. њихове снаге имале већ око 100.000 људи. При томе није само Валона била изграђена као утврђење, већ је у лето почела и окупација остатка јужне Албаније (Ђирокастро, Пермети, Саранда). Грчка краљевска војска, која је претходно била тамо стационирана, повукла се у Тесалију. Ову мирну италијан-

ску експанзију са успостављањем јужних граница из 1913. године Албанци су, наравно, поздравили. Расположење се, ипак, променило на штету Италијана када је привремена руска влада после Фебруарске револуције 1917. почела да објављује тајне уговоре Царства, па је тако објавила и садржину Лондонског уговора. Све је то у Албанији изазвало буру огорчења након што је аустроугарска војна власт објавила одломке уговора везане за Албанију, преведене на албански језик. Италијанска влада је врло мудро реаговала и 3. јуна 1917. преко команданта својих окупационих снага у Албанији, генерал-поручника Ђакинта Ферера, у Ђирокастру прогласила уједињење и независност целе Албаније. Албанцима је обећана независна влада, сопствена војска и судство. Италија и Албанија би при том имале и заједничке интересе, јер море и раздваја и спаја ове две земље.

Акција Италијана последњи пут укључује и принца Вида. У својој *Соменици о Албанији,* објављеној јула 1917. године, он истиче да није одустао ни од једног од својих владарских права, нити има намеру да то уради. Подсетио је да, иако је Албанија против своје воље постала поприште једног дела борби у овом светском рату, до „јуна месеца 1917. године ниједна од сила 'јемаца' није објавила да се одриче зајамчених обавеза! Оштро протестујем против незаконитог прогласа Италије којим се предвиђа италијански протекторат над Албанијом." Видов протест је, ипак, прошао незапажено, а и за Италијане се показало врло тешко да остваре државност целе Албаније под својим протекторатом, тим пре што се то косило са одредбама Лондонског уговора из 1915. године.

Француска окуациона зона

У јесен 1915. Антанта је, у договору са грчким председником владе Елефтериосом Венизелосом, искрцала своје снаге у Солуну. Краљ Константин I је потом присилио Венизелоса на оставку, те он октобра 1916. у Солуну формира владу у сенци која је подржавала Антанту. Као последица тога, у јесен 1916. Французи окупирају албанску област Корча, до тада у рукама снага Краљевине Грчке. Управу над овом облашћу Французи најпре препуштају својим грчким савезницима — влади у Солуну, која у Корчу одмах шаље свог префекта.

Албанија у Првом светском рату

Албанци се, најпре, уласку Француза нису супротставили, али сада нису били спремни да грчку окупацију замене неком другом, па се формирају албанске банде које су се супротстављале грчкој управи. Ове банде биле су под вођством Темистокла Гермењија и Салиха Бутке, а имале су и подршку немачких и аустријских војних команди. Оне су претиле да нападну не само грчке, већ и француске снаге уколико се Грци не повуку и цивилну управу Корче не препусте Албанцима. Французи су убрзо увидели да Грци немају присталица у Корчи и не би били у стању да у тој области обезбеде ни минимум реда и мира, па је главнокомандујући снага Антанте у Солуну, генерал Морис Сарај, одлучио да изађе у сусрет албанским жељама за самоуправом и послао је пуковника Декроа са француским гарнизоном у Корчу. Аутономна област Корча створена је 10. децембра 1916. године. Њоме је руководило четрнаесточлано управно веће (седам муслимана, седам православних хришћана) на чијем је челу био Гермењи. Створена је албанска жандармерија, грчке школе су затворене, а отворене су албанске. Државна застава била је албанска, а штампали су и сопствене поштанске маркице и новац.

Аутономија Корче није трајала дуго будући да је Грчка јуна 1917. ушла у рат на страни Антанте. Као уступак новом председнику владе Венизелосу Корча је свој аутономни статус изгубила 16. фебруара 1918. године. Грчке школе су поново отворене, а Гермењи је ухапшен због наводне издаје, осуђен на смрт и убијен 9. новембра 1917. у Солуну. Управа, међутим, овај пут није поверена Грцима, јер су се Французи прибојавали оружаног отпора Албанаца. Читава област била је под директном француском војном управом.

Албанско питање на Парискоj мировној конференцији (1919)

Антанта и силе Осовине склопиле су примирје 11. новембра 1918. године. По питању Албаније Антанта је одлучила да задржи окупацију док се на мировној конференцији - која је требало да буде одржана у Паризу — не одлучи о судбини земље. Бившу аустријску окупациону зону (изузев Скадра) заузеле су италијанске трупе. Скадар је стављен под међународну управу (француско-енглеско-италијанску) на чијем челу је био француски генерал Де Фортон. У Корчи су остали Французи.

По завршетку Првог светског рата албанско питање било је поново отворено. Све балканске државе, заступљене у Паризу врло јаким делегацијама, надале су се проширењу територија. Што се тиче Грчке и новоосноване Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) било је јасно да очекују проширење територија на рачун Албаније. Италијани су већ у лето 1917. објавили захтев за протекторатом над целом Албанијом. За Албанце је ситуација била веома тешка. Они нису имали владу која би могла да пошаље делегацију на мировну конференцију, а од две силе заштитнице које су се првобитно залагале за стварање независне албанске државе остала је само Италија. Да би Албанци сачували макар део политичке независности биле су неопходне две ствари: морала се поново формирати албанска влада и придобити подршка једне од сила победница — а то је, по свему судећи, била Италија.

На иницијативу некадашњих министара Муфид-бега Аибохове и Мехмед-бега Конице у Драчу се 25. децембра 1918. окупило око 50 делегата из различитих делова Албаније како би одлучили о будућности земље. Италијанска влада одобрила је окупљање, али под условом да се том приликом не формира влада, већ само једно национално веће које би могло да заступа албанске интересе у Паризу. „Драчки конгрес" је, међутим, одлучио да уместо националног већа ипак формира привремену владу. У тој влади, на челу са предратним председником владе Турхан-пашом Перметијем, биле су заступљене све верске и политичке групације са територије Албаније, док су у већини биле присталице сарадње са Италијом. Италија је, свакако, морала да буде узета у обзир јер су њени ратни бродови још били у Драчу. Заједно са владом формирана је и петочлана делегација, на челу са председником владе, која је требало да представља Албанију на мировној конференцији. Италијанска влада није била посебно задовољна одлуком из Драча, али није предузела ништа да распусти конгрес. Требало је сачекати развој догађаја и не дозволити да у Албанији, која је још увек била под окупацијом снага Антанте, дође до нових немира. Италијанске војне власти дозволиле

су албанској делегацији да отпутује у Париз. Претходно су Италијани покушали да убеде владу из Драча да, уколико Италија успешно одбрани албанске захтеве у односу на Грчку и Краљевину СХС, њихова делегација тражи италијански протекторат над Албанијом.

Мировна конференција почела је 18. јануара 1919. године. Албанце на њој није представљала само делегација њихове званично још непризнате привремене владе, већ и делегати из дијаспоре који су допутовали у Париз да подрже албанску ствар. При том су најактивнији били Албанци из САД-а, чија је организација *Vatra* децембра 1918. сакупила новац намењен одбрани нације и на Конференцији је имала свог представника, пречасног К. Телфорда Ериксона.

Албанци су у Паризу били у тешкој позицији. Не само да се ниједна од сила победница није заложила за њих већ су, напротив, британски премијер Лојд Џорџ и његов француски колега Клемансо били јединствени у томе да Албанија буде у потпуности подељена између Грчке и Краљевине СХС. Албанска делегација није имала приступ преговорима, већ је могла да делује само незванично, протестује против захтева суседних балканских држава и покуша да придобије европску јавност на своју страну, тј. за идеју независне државе. У нимало обећавајућим условима вођство албанске делегације одлучује да прихвати италијански протекторат над Албанијом под условом да јој ће врате границе из 1913. године. Око тога долази до поделе унутар саме делегације, Пермети се повлачи и место вође препушта католичком бискупу Луиђу Бумчију, који није успео да за албанску делегацију створи ништа боље позиције него што је то пошло за руком старом паши.

И Италијанима је у Паризу било тешко да за своје захтеве у вези са Албанијом добију подршку великих сила јер су оне сматрале да су њихова обећања, дата на основу Лондонског уговора, престала да важе од тренутка када је генерал Фереро *3.* јуна 1917. прогласио независност целе Албаније, под италијанским протекторатом. У таквој ситуацији Италијани одлучују да се удруже са неким од конкурената на Балкану. Тако 29. јула 1919. године долази до споразума између грчког премијера Венизелоса и италијанског министра спољних послова Титонија, у којем Италија одустаје од захтева за

целом Албанијом. Они су, наиме, били спремни да на Мировној конференцији подрже грчке захтеве за прикључење јужне Албаније Грчкој уколико Грци подрже италијанске захтеве за непосредним управљањем Валоном и стратешким залеђем, као и за протекторатом над остатком Албаније. Алијанса, која је хтела да што пре реши „јадранско питање" (а ту је спадала и судбина Албаније), прихватила је 9. децембра италијанско-грчки споразум у начелу, уз ограничење да Грчка у прво време може да окупира само Ђирокастру, док ће се о Корчи одлучивати касније. Северна Албанија би задржала границе из 1913, али је Краљевина СХС добила дозволу да кроз албанску територију изгради пругу до обале Јадранског мора.

Конгрес у Љушњи.

Све ове одредбе нису биле коначне, већ на нивоу билатералних договора и меморандума. И поред тога, оне су узнемириле Албанце. Албанија је требало поново да буде подељена, а било је очигледно да изолована албанска делегација у Паризу нема никаквог утицаја. Поверење у владу из Драча је нестало. Када је губљење албанске независности било све изгледније, антииталијански настројени албански званичници одлучују да сазову национални конгрес у месту Љушња у централној Албанији. Влада у Драчу је, додуше, забранила овај конгрес, али италијанске окупационе власти нису учиниле ништа да то спроведу. Прво регуларно заседање конгреса одржано је 28. јануара 1920. године. На њему је било око 50 учесника, а били су присутни и делегати из окупираних градова Валоне и Корче. Конгрес је Перметијеву владу, која ја под италијанском заштитом деловала у Драчу, прогласио распуштеном и одузео Драчу статус главног града. Нови политички центар постала је Тирана. Другог дана заседања донет је привремени устав (Статут из Љушње). Врховни уставни органи били су тридесетседмочлано национално веће или Сенат и Намесничко, тј. Врховно веће *(Keshilli i Larte)*. Тако се водило рачуна о томе да је Албанија формално још била кнежевина. У Намесничком већу била се четири члана, за сваку вероисповест заступљену у Албанији по један. Председник је био Акиф-паша Бичаку (Елбасански), припадник реда бекташа,

док су остала тројица били: Абди-бег Топтани (сунитски муслиман), др Михаљ Туртули (православни хришћанин) и монсињор Ауиђ Бумчи (католички бискуп из Љеша). Намесничко веће предлагало је владу, а Сенат је утврђивао избор. У случају да Сенат одбије три предложене владе морао је бити сазван нови национални конгрес (асамблеја). Иста процедура била је предвиђена и за случај да између Сената и Намесничког већа дође до великог разилажења у мишљењу. Тако је национални конгрес институционализован као трећи уставни орган.

У Љушњи је коначно формирана нова скупштина на челу са Сулејман-бег Делвином, који је као некадашњи службеник турског министарства унутрашњих послова имао довољно праксе у управи. Министар спољних послова постао је Мехмед-бег Коница, а министар унутрашњих послова Ахмед--бег Зогу, убрзо најважнији човек кабинета.

Делвинина влада

Влада Сулејман-бега Делвине била је суочена са два главна задатка: морала је бити призната у читавој земљи и поново успоставити суверенитет Албаније, тј. утицати на окупационе силе да повуку своју војску из Албаније. Борба за признавање испоставила се као лакши задатак.

Иако влада у Драчу није била спремна да да оставку, то је морала да учини 21. фебруара 1920. године, јер се албанска жандармерија у међувремену ставила у службу нове владе, а Италијани нису били спремни да војно интервенишу. Тежи задатак било је поновно успостављање државног суверенитета, будући да су велики делови Албаније још били под контролом страних трупа: у Скадру и Корчи су били Французи, у Валони Италијани. Посебну опасност представљале су присталице Есад-паше Топтанија које су имале подршку Краљевине СХС. Французи су напустили Скадар већ средином марта 1920. и град се ставио под власт владе у Тирани. У мају Французи напуштају и Корчу, а град и округ Корча ставили су се под власт Тиране пре него што су већ спремне грчке трупе ушле у ову област.

Протоколом из Капштице од 15. маја 1920. године Грчка је одустала од окупације ове провинције, а Албанци су

се обавезали на поштовање права грчке мањине на том простору. Обе стране изразиле су спремност да се, када је реч о границама, уваже закључци Мировне конференције. Оно што је још остало било је решавање питања Валоне, јер су се италијанске снаге, погођене маларијом, већ одавно повукле са осталих албанских територија.

У многим местима округа Валона још у априлу 1920. основане су локалне албанске одбрамбене снаге. Ради координисања војних акција на тајном састанку 29. маја, у селу Барчала (код места Дукати, јужно од Валоне), одлучено је да се формира дванаесточлани Национални комитет одбране *(Komiteti i Mbrojtjes Kombetare)* са Хаџију Османом на челу, некадашњим префектом Валоне којег су сменили Италијани.

У округу Валоне Италијани су имали стационирано око 20.000 људи, а у луци Валона биле су снаге италијанске ратне флоте, док су Албанци располагали само недовољно наоружаним добровољачким одредима са око 4.000 људи. Међутим, италијански војници су били уморни од рата, а јавност у Италији против војног ангажмана у Албанији. Поред тога, ни Италоалбанци нису одобравали планове за поновно цепање Албаније, тако да су италијански војници због свега тога били врло слабо мотивисани да у Албанији гину зарад „велике Италије".

Национални комитет одбране упутио је 3. јуна захтев италијанском заповеднику, генералу Пјачентинију, да албанској влади преда област Валоне. Пошто се он успротивио, 5. јуна започињу борбе. Први покушај Албанаца да заузму Валону је пропао, али су зато имали успеха унутар провинције. Италијански гарнизон Тепелене је капитулирао 12. јуна. Валона је убрзо била опкољена албанским снагама које су добиле појачање из свих делова замље, па и из Америке. Италијани почињу да преговарају са Делвининим владом која се по питању конфликта званично држала по страни. У Тирани је 2. августа 1920. године потписан протокол којим се Италија обавезала да повуче своје трупе са целе територије Албаније, осим са острва Сасони. У складу са тим, последње италијанске трупе напустиле су Валону 2. септембра. На тај начин Делвинина влада је постигла велику победу за коју првобитно нико није веровао да је могућа.

До тог тренутка влада је већ била отклонила и опасност од Есад-паше Топтанија који је у далеком Паризу још покушавао да игра улогу албанског шефа државе. Есад-паша је вероватно био финансијски потпомогнут из Београда, па је покушавао да мобилише своје присталице у Албанији против Делвинине владе, ослањајући се при том на све оне који су били незадовољни односима у земљи или су се осећали запостављенима: на муслиманске сељаке — носиоце устанка против Вида из 1914. године, затим велепоседнике и политичаре који нису добили место у новој влади нити у управном апарату и на верске фанатике. Свима је обећао понешто — сељацима земљишну реформу, али са одштетом за велепоседнике; свештенству поновно увођење грчког и арапског као додатних наставних језика; а да би придобио националисте тражио је повлачење Италијана и кажњавање свих агената плаћених из иностранства. Његови људи од поверења су у Албанији били Осман Бали и Халид Аеши. Они су окупили наоружане групе и испровоцирали прве окршаје са жандармеријом у априлу. Влада је ову опасност схватила врло озбиљно, чак је донела и нови кривични закон за политичке преступе и за команданта свих наоружаних снага, укључујући и жандармерију, именовала је вођу косовских Албанаца Бајрама Цурија (који је имао деценијско искуство у борби са бандама). И управо када је почетком јуна Цури био спреман да угуши устанак ионако малобројних Есад-пашиних присталица стигла је неочекивана вест: Есад-паша Топтани је 13. јуна 1920. године убијен у Паризу. Убица је био Авни Рустеми, студент. Убиство је починио сам, не поступајући ни по чијем налогу, што је звучало неубедљиво. Поротнички суд Сенске управе је пресудом, која је одјекнула као сензација, ослободио Рустемија кривице за убиство почињено у афекту, те је он приликом повратка у Албанију дочекан као херој. Само што је претња какву је представљао Есад-паша отклоњена, а Делвинина влада већ је била стављена пред ново искушење: снаге Краљевине СХС кренуле су на Албанију. Новембра 1918. оне су окупирале стратешки важне граничне области са Албанијом (линија Франше Деспереа). Због њихове ригорозне окупационе политике у тој области, августа 1920. долази до побуне албанског становништва коју је југословенска војска брутално угушила. Убијено је

750 људи, уништено 120 насеља, а 30.000—40.000 избеглица прешло је у Албанију. Побуна је претила да прерасте у југословенско-албански конфликт за који Албанија није била спремна, а то би Италији поново пружило прилику да наступи као заштитница. Албански премијер, упозорен од стране својих министара са Косова (Бајрама Цурија, као главнокомандујућег војске и министра без портфеља, и Хоџе Кадријуа, министра правде) на опасност од избијања устанка Албанаца на Косову, био је свестан ове опасности. Он је започео преговоре са Београдом и имао подршку италијанске и енглеске владе које су указале Југославији да је питање граница још увек отворено. Тиме је избегнуто ширење сукоба, али је позиција албанског премијера у земљи ослабљена. Делвина се 14. новембра повукао, а белепоседник Иљар-бег Вриони је образовао нову владу. Нове парламентарне изборе та влада је расписала за 1921. годину.

Пријем Албаније у Друштво народа

Сукоб са Краљевином СХС Албанцима је показао да је против јачих и агресивних суседа потребна међународна заштита. Сматрало се да такву заштиту може да пружи Друштво народа, па је Албанија већ 12. октобра 1920. године поднела захтев за пријем. Томе су се пре свих супротставиле Грчка и Краљевина СХС, са образложењем да у тој земљи влада хаос и да још нису коначно утврђене границе. И Француска се изјаснила против пријема док год се не разјасни међународни статус Албаније. За пријем су гласале Јужна Африка и Канада иза које је стајала Велика Британија. Албанија је 17. децембра 1920, као пуноправни члан, примљена у међународну заједницу уз напомену да пријем не значи и међународно признање граница нити признавање албанске владе, већ само признавање постојања албанске државе.

Признавање владе у Тирани и коначно утврђивање граница требало је да буду предмет конференције која је одржана у Паризу, а окупила је представнике Италије, Велике Британије, Француске и Јапана. Амбасадорска конференција је 9. новембра 1921. донела две одлуке: првом је Албанија призната као суверена и независна држава у границама из 1913.

године, али уз три мање корекције у корист Краљевине СХС и једне у корист Албаније, док је другом одлуком проглашен квазипротекторат Италије над Албанијом. Повреда граница или независности Албаније означена је као опасност по стратешку безбедност Италије. Уколико Албанија не буде била у могућности да сама одбрани свој територијални интегритет, треба да се обрати Већу Друштва народа за помоћ. Тада би земље потписнице затражиле од тог већа да обавеже Италију на поновно успостављање албанских граница. Исто би се десило и уколико би била угрожена територијална или економска независност Албаније. Краљевини СХС је у складу са тиме наложено да повуче своје снаге из Албаније, што је она - иако против своје воље — ипак учинила. На тај начин је Албанија поново успостављена као држава.

Зогуов пут ка моћи

Врионијев кабинет је још у децембру 1920. донео изборни закон по којем се бирало индиректно, преко изабраних представника. Активно бирачко право имао је сваки мушкарац који је навршио 20 година. Војници и жандрми нису имали право да гласају. Пасивно бирачко право имао је свако ко има најмање тридесет година старости, уме да чита и пише, није слуга. Активни официри нису смели бити бирани. Из свега тога је јасно да су на основу овог бирачког права, уз стопу неписмености од 90%, у парламенту могли бити заступљени само представници старог вишег слоја, мале групе грађанства и клера.

Политичке организације

Избори су значили дуготрајну процедуру започету крајем јануара 1921, која се отегла све до априла (у Скадру чак и маја месеца). Било је изабрано 77 посланика, по један на сваких 12.000 становника. На молбу упућену Намесничком већу удружење *Vatra* је добило право на свог (дакле седамдесет осмог) посланика и у албански парламент послало је епископа Стилијана Шан Нолија. У том парламенту сада су се

први пут налазиле и политичке групације које су се називале партијама, мада то по нашем схватању нису биле.

Народна партија *(Partia Popullore)* захтевала је реформе, модернизацију земље, али уз очување њене традиције. Како би се спречили утицаји из иностранства сматрали су да концесије у Албанији могу добити само страна друштва са албанским учешћем. Странцима не треба дозволити да постану власници земљишта у Албанији, али су експерти били добродошли. Народна партија није имала никакав јединствени социјални програм. У њеним редовима било је чак и представника грађанског слоја (Фан Ноли), као и велепоседника из редова племства (Зогу). Исти случај био је и са Партијом напретка *(Partia Perparimtare),* али је она, без сумње, била конзервативнија и залагала се за очување структура друштва формираних у време Турака. Овој партији припадали су председник владе Вриони и Шефћет-бег Верлаћи из Елбасана, један од најбогатијих људи Албаније. Ниједна од ове две партије није имала ни уписано чланство, ни статуте, већ су то биле парламентарне фракције чија су се опредељења (програмска) мењала према ситуацији. И у Народној партији и Партији напретка долази 1922. до цепања. Из Народне партије издвојила се група са Нолијем и Гуракућијем на челу, од које је касније формирана Демократска партија *(Partia Demokratike).* Из Партије напретка иступили су умеренији политичари око Иљаз-бега Врионија и формирали групу Независних који су о важнијим питањима и даље гласали са „напредњацима".

Више сличности са партијама у западноевропском смислу имала су патриотска удружења заступљена у готово свим већим албанским градовима. Она су се звала *Vllaznia* (Братство), *Lidhja Kombetare* (Национално уједињење), *Besa shgiptare* и слично, а бавила су се пре свега културним циљевима као што је, на пример, организација извођења позоришних представа на албанском. Међутим, почетком двадесетих година ова удружења су све више била политизована и претворена у полигон активности градске грађанске омладине. Њихов највећи узор био је Авни Рустеми, који се у међувремену вратио у Албанију и покушао да координира активности удружења широм земље. Он је био и један од главних организатора оснивања матичног савеза којем су се на конгресу,

одржаном од 25. априла до 3. маја у Валони, прикључила 34 друштва. Савез основан на том конгресу назван је „Отаџбина" *(Atdheu)* и имао је циљ јачање напретка и националног јединства. Требало је да се чланови међусобно опходе као браћа, без мешања у дневну политику. И поред тога, савез „Отаџбина" се, наравно, залагао и за политичке циљеве и пропагирао, између осталог, и етничку Албанију, тј. уједињење свих области насељених Албанцима у једну државу. Влада је и овај савез третирала као политичку организацију. Чиновницима је било забрањено да буду његови чланови. Ипијева влада распустила је „Отаџбину" јуна 1922. године. Рустеми је 13. октобра 1922. основао организацију „Уједињење" *(Bashkimi)* која је требала да настави активности распуштеног савеза „Отаџбина". Ова организација је касније имала одређену улогу за време „демократске револуције".

Република Мирдита

Национално јединство за које су се залагале „Отаџбину" и сличне организације било је у Албанији у великој мери угрожено не само израженим социјалним и конфесионалним разликама, већ и сепаратистичким тенденцијама у северној Албанији, подстицаним из иностранства (од стране Краљевине СХС). У лето 1921. међу Мирдитама избија отворена побуна којој је претходило убиство наследног врховног вође овог племена Пренк Биб Доде, у лето 1920. године. Убиство је било резултат крвне освете, дакле није имало никакву политичку позадину. Пошто вођа Мирдита није имао директног мушког наследника на његово место дошао је његов братанац Ђон Марка Ђони, којег је он иначе био искључио из тестамента јер није био омиљен међу Мирдитама. Ипак, Марка Ђони сада није желео да се одрекне својих тобожњих права, па априла 1921. заједно са неколицином следбеника одлази у Призрен како би добио југословенску помоћ за спровођење својих намера. Добијеним новцем он покушава да приволи Мирдите на своју страну и наведе на побуну против „турске" власти у Тирани, али му то не успева. Зато се враћа у Призрен где проглашава „Републику Мирдита" и čeče (иако је био неписмен) за њеног председника. Након тога,

он шаље делегацију у Друштво народа да тражи признање своје државе, у чему је имао подршку владе у Београду. Међутим, ни Друштво народа нити заинтересоване државе, попут Грчке и Италије, нису биле спремне да то учине, па су онда и Југословени одуговлачили са јавним признавањем „Републике Мирдита", како не би били оцењени као тајни покретачи отцепљења Мирдита. И поред тога, они су ипак помагали Марка Ђонија у оружју и опреми и на располагање су му ставили војнике бивше Врангелове војске који су након бекства из Русије били интернирани у државу СХС. Овако „шарене" снаге Марка Ђонија, са свега неколико Мирдита, потиснуте су после почетних успеха од стране албанских владиних снага под вођством Бајрама Цурија. Крајем новембра 1921. године Марка Ђони бежи у Призрен. Мирдите су после преговора са Ахмедом Зогуом изразиле своју лојалност влади у Тирани и добиле општу амнестију. Мирдита, некада замишљена као албански Пијемонт, нестала је као самостални фактор са албанске политичке сцене. Држава СХС је тако, након убиства Есад-паше, бекством Марка Ђонија изгубила и свог другог савезника у Албанији, али ће пример Ахмеда Зогуа показати да ће она свакако и даље имати своју улогу у унутрашњој политици Албаније.

Политичка ситуација у земљи

Албанска унутрашња политика је крајем 1921. била сложенија него икада. Од конгреса у Љушњи, дакле за само две године, земља је променила осам влада. После Делвинине владе следила су два Врионијева кабинета против којих је, у кризним данима мирдитске револуције и југословенске инвазије, формирана опозиција сачињена од парламентарних посланика из области под окупацијом Југословена или из непосредно угрожених округа. Влади сачињеној углавном од Тоски замерено је да запоставља север. Опозициони посланици су се почетком октобра 1921, на подстицај Хасана Приштине, ујединили у „Свету унију" *(Bashkimi i Shenjte)* чији је једини циљ било свргавање Врионијеве владе. Тај циљ остварен је 19. октобра. Нови премијер постао је Пандели Евађели, православац из Корче, који је дуже време живео у Буку-

решту где је водио албански клуб *Dituria* (Знање). Био је представник грађанства, либералног политичког опредељења. Његова влада је била прва која у својим редовима није имала велепоседнике. Међутим, Еванђели није могао да се избори са намесничким већем и феудалном опозицијом, па је смењен већ 6. децембра 1921. године.

Намесничко веће потом поверава формирање владе косовском Албанцу Хасану Приштини. Приштина је био познат као фанатични противник државе СХС: он је био оснивач Комитета за националну одбрану Косова *(Komiteti i Mbrojtjes Kombetare e Kosoves)* и још јануара 1921. преговарао је са Македонском револуционарном организацијом о заједничким акцијама. У атмосфери управо умирених албанско-југословенских тензија именовање Приштине било је опасан потез са становишта спољне политике. На унутрашњем плану нови премијер наилази на одбијање код већине посланика јер је намесничко веће, супротно Уставу из Љушње, радило без сагласности парламента који је заседао 10. јануара 1922. Неки од министара које је поставио Приштина (Фан Ноли као министар спољних и Гуракући као министар унутрашњих послова) нису ни ступили на дужност. Приштина је направио још једну грешку сменом Зогуа са положаја команданта владиних трупа и именовањем његовог супарника Бајрама Цурија за главнокомандујућег оружаних снага. Зогу није прихватио ову смену. На позив опозиционих посланика окупљених у Елбасану он се са својим снагама из области Мати упутио у Тирану како би успоставио уставни поредак. Зогу 14. децембра улази у Тирану у којој је у међувремену функционисала прелазна влада Намесничког већа. Приштина је дао оставку 11. децембра и нестао. Парламент се поново састао 22. децембра, осудио је потезе намесничког већа као државни удар и прогласио Приштинину владу и све њене одлуке нелегалним. Чланови Намесничког већа одговорни за настало стање (бискуп Бумчи и Акиф-паша Бичаку) смењени су, док су се остала два члана - др Туртули и Абди-бег Топтани - повукла из здравствених разлога. Парламент је изабрао ново Намесничко веће које су овога пута чинили католик Ндок Пистули, бекташ Омер-паша Вриони, православац Сотир Пеци и сунита Рефик-бег Топтани. Нова влада са Џафер-бегом Ипијем на челу формирана је 24. децембра, а Ахмед Зогу преузима место министра унутрашњих послова. И управо је Зогу, а не бивши чиновник управе Ипи, био најјача фигура новог кабинета у који су ушле и неке од његових присталица.

Иако се Ипи описује као помало безбојан бирократа, формирање албанске државе је управо под његовом владом доживело значајан напредак. Успостављени су дипломатски односи са најважнијим европским државама, а Италијани су крајем марта 1922. натерани да повуку свој гарнизон из Скадра. Албанска монета лек уведена је 16. фебруара. Уз учешће италијанских, аустријских и мађарских стручњака почела је изградња саобраћајне мреже. Зогу је као министар унутрашњих послова покушао да спроведе опште разоружавање становништва, али је у томе имао успеха само у централној и јужној Албанији. У северној Албанији, где се мушкарац није могао замислити без оружја и где је још било на снази обичајно право, то није било могуће. Управо одатле је отпочео и први устанак који је Ипијеву владу ставио на тешку пробу.

Све *већи утицај Зогуа*

Бајрам Цури и остали Албанци са Косова, који више нису били чланови ни кабинета ни Парламента, са неповерењем су посматрали растући утицај Зогуа. Присилно распуштање владе Хасана Приштине, коју су косовски Албанци доживљавали као своју, као и акција разоружавања, пробудили су у њима страховање да би Зогу могао да пође стопама Есад-паше и заузме пројугословенски курс. Они су с правом сумњали да је Зогуу пре свега стало до јачања његовог сопственог утицаја и да ће се у постизању тог циља користити свим средствима. За то време Зогу је у ствари размишљао о томе да се што пре ослободи конкуренције наоружаних косовских Албанаца и планинских племена. Бајрам Цури је почео да припрема устанак у области Пука и нашао је за то подршку других опозиционих снага. Тако је формирана алијанса оних који су из најразличитијих разлога били незадовољни, а којој су поред Цурија припадали: Зија Дибра, Елез Јусуфи, Хамид-бег и Абди-бег Топтани, Мустафа Круја Мерлика и некадашњи командант присталица Есад-Паше Топтанија Халид

Леши. Једино што им је било заједничко био је страх од Зогове диктатуре. Оно што су истакли као свој политички циљ било је сазивање конститутивне народне скупштине која би могла да уреди нови однос снага.

Устанак је почео 1. марта 1922. године и срамно је пропао: Бајрам Цури је после безуспешних покушаја да за своју ствар придобије становништво Скадра одустао од борбе. Халид Леши је пред Елбасаном пао у борби са владиним трупама. Само је Елез Јусуфи успео да са својим Дебранима освоји Тирану. У Тирани је од чланова владе остао само Зогу; остатак кабинета и Намесничко веће склонили су се у Елбасан.

Ситуација би за Зогуа заиста постала критична да у том тренутку није добио подршку енглеског изасланика Харија Ејреса који је успео да убеди Јусуфија како је он заправо несвесно послужио као средство завере врло штетне по земљу. Јусуфи се повукао из Тиране још пре него што је Хамид-бег Топтани са својим људима могао да стигне до главног града. Био је то уједно и крај мартовског покрета који је однео 70 живота. Главне вође побуне су у одсуству осуђене на смрт, многи официри ражаловани, а више од 300 људи ухапшено; стотине кућа је изгорело, а становништву из побуњених области одређен је принудни рад.

Устанак чији је циљ био да се спречи Зогуово самовлашће имао је сасвим супротан учинак — његова позиција била је јача него икад. У складу са новонасталом ситуацијом 2. децембра 1922. долази до реконструкције владе: Зогу замењује Ипија на месту председника владе, задржавајући истовремено и ресор унутрашњих послова, док су на осталим местима остали министри из старог кабинета. При проглашењу владе Зогу је најавио изборе за уставотворну народну скупштину, али је претходно требало ревидирати Устав из Љушње који се као привремени албански устав показао недовољним.

Парламент је 8. децембра усвојио Проширени статут из Љушње *(Statuti i zgjeruar i Lushnjes)* којим су јасније дефинисане надлежности појединих уставних органа. Након тога у Албанији долази до поделе власти: извршну власт спроводило је Намесничко веће преко владе коју је оно именовало, а усвојио Парламент. Чланове Намесничког већа бирао је Парламент на три године, без могућности непосредног реизбора.

Парламент је имао законодавну власт и биран је на четири године. Судство је било независно и служило је једино законима. Задржана је институција Националног конгреса. Његово сазивање је било предвиђено за случајеве када три владе заредом, које предложи Намесничко веће, не добију поверење Парламента. У том случају би Национални конгрес распустио или Парламент или Намесничко веће. У пракси, међутим, није дошло до такве ситуације. Укинуте су старе турске племићке титуле (бег и остале). У Албанији није постојала државна религија. Гарантована су основна грађанска права.

Текст новог привременог Устава са 129 чланова био је израђен према западним узорима, што је, како се чинило, била тежња и новог премијера. Западноевропска оријентација дошла је до изражаја и у најситнијим детаљима, па су тако, на пример, сви дечаци између 12 и 18 година по закону били обавезни да припадају неком извиђачком друштву. У домену спољне политике Зогу је важио за присталицу курса који је за циљ имао помирење са државом СХС. Бајрам Цури, Хасан Приштина и Мустафа Круја су јануара 1923. године поново покушали да подигну устанак како би оборили наводно пројугословенски оријентисану владу, али их је жандармерија убрзо поразила.

Демократска револуција

Најављени избори одржани су у новембру/децембру 1923. године и донели су недвосмислену победу политичким групама које су подржавале Зогуову политику. Међутим, та Зогуова већина је била варљива јер ни његове партијске колеге из грађанске опције, нити конзервативни велепоседнички кругови који су били уз њега нису били спремни да га подрже у свим питањима. Они пре свега нису били вољни да безусловно помажу уздизање његове моћи и то се показало већ за време првог заседања новоизабраног Парламента. Парламент се први пут састао 21. јануара 1924. године и водио расправу најпре о „важним" питањима као што је било да ли на почетку минутом ћутања треба одати пошту недавно преминулима Лењину и америчком председнику Вилсону или не. Председништво Парламента и нова влада требало је да коначно буду изабрани 23. фебруара, али до тога није дошло јер је пред по-

четак заседања извршен покушај атентата на Зогуа. Починилац је био Бећир Валтер, пореклом из области Мати, члан друштва *Bashkimi* чији је оснивач и вођа био Авни Рустеми, иначе иницијатор овог атентата. Том приликом Зогуов живот није био угрожен, али је он био довољно тешко повређен да није могао да присуствује формирању владе. Без обзира на то, успео је да убеди Намесничко веће да формирање владе поври Шефћету Верлаћију, који је важио за једног од најбогатијих велепоседника у Албанији. Зогу је годинама био вереник његове ћерке Бехије.

Нова влада преузела је дужност 3. марта. Као и његов претходник, и Верлаћи је преузео Министарство унутрашњих послова. Министар спољних послова постао је Иљаз Врионі, а министар финансија Муфид Либохова. Био је то један конзервативан, претежно муслимански кабинет у којем није било представника са севера. Тек средином априла, када је унутрашњополитичка ситуација у Албанији постала напетија, Верлаћи је упражњена места министра правде и просвете понудио Луиђу Гуракућију из Скадра и косовском Албанцу Фахрију Решитију, која су они прихватили. Тако је дошло до цепања опозиције „демократа" под вођством Фан Нолија. Ипак, ни тај потез није више могао да спасе владу, јер је ситуација у Албанији постајала све напетија.

На путу од Тиране ка Скадру убијена су 6. априла 1924. двојица америчких туриста, Г. Б. де Лонг и Р. Л. Колеман. Пошто Американцима ништа није било украдено било је јасно да је опозиција заправо Зогуу подметнула убиство. Зогуа су окривили да је тиме желео да покаже свету да је једино он био у стању да обезбеди мир и поредак у земљи. Иако ова оптужба вероватно није била основана, иза другог убиства, које је у то време у Албанији узнемирило духове, готово сигурно је стајао Зогу: 20. априла извршен је атентат на Авнија Рустемија који је два дана касније подлегао ранама. Општи став је био да се Зогу на тај начин свети за атентат Бећира Валтера, којег је испланирао Рустеми. Рустемијева сахрана, одржана 30. априла у Валони, претворила се у демонстрације против владе којој је пребацивано саучесништво у злочину. У њима је учествовало више од 10.000 људи, међу којима и министри Гуракући и Решити, Сотир Пеци из Намесничког већа, као и 26

посланика Парламента. Након погреба опозициони посланици су одлучили да се не враћају у Тирану јер у њој, због близине Зогуовог завичаја Мати, за њих није било безбедно.

Број парламентараца окупљених у Валони се до краја маја попео на више од четрдесет. Рад Парламента у Тирани био је ограничен, а Верлаћијева влада се више није могла ослонити на своје трупе. Командант гарнизона у Скадру Реџеп Шала придружио се владиним противницима, док су Бајрам Цури и Елез Јусуфи поново позвали своје људе на оружје. И заповедник гарнизона Пермети у јужној Албанији Касем Ћафезези и командант жандармерије Шефћет Корча, Зогуов лични противник, пришли су опозицији. Тако је влада потпуно остала без полуга власти и Верлаћи даје оставку 27. маја 1924. године. Његов наследник Иљаз Врионі је узалудно покушавао да преговара са устаницима. Када су се противничке снаге, које су сада бројале већ 12.000 људи, приближиле главном граду влада је преко Драча побегла у Италију. Зогу се са 500 својих присталица пробио до Југославије. Ћафезези је са својим људима 10. јуна ушао у Тирану и тиме означио победу „демократске револуције" у Албанији.

Нову владу формирао је вођа демократа, епископ Фан Ноли. У њој су била и обојица војних вођа револуције (Реџеп Шала као министар унутрашњих послова и Касем Ћафезези као министар војске), док је Гуракући постао министар финансија. Свој програм влада је објавила 19. јуна и он је обухватао 20 тачака од којих су се неке чиниле доста радикалним, али без изгледа да буду реализоване. Тако је било предвиђено и опште разоружање становника. Иако су и ранији покушаји ове врсте били осуђени на пропаст, разоружање се односило и на снаге које су револуцију довеле до победе, на пример присталице Бајрама Цурија и Елеза Јусуфија. Остале програмске тачке обухватале су: искорењивање феудализма, побољшавање положаја сељака, смањење и „чишћење" чиновничког апарата (при чему је вреднована патриотска оријентација), промену пореског система у корист народа, поспешивање увоза капитала и истовремено заштиту албанског капитала. Програм је обухватао и реформу управе, правосуђа, здравства и образовања, активности на подизању угледа Албаније у иностранству и неговање пријатељских односа према свим зе-

мљама, а посебно према суседним државама. Већина тачака у програму биле су само намере са мало изгледа за реализацију, чак и да је влада Фан Нолија имала времена за њих. А није. Премијер је био толико сигуран у своју власт да је крајем августа заједно са Цуријем и Гуракућијем отпутовао на два месеца у Женеву како би у Друштву народа тражио финансијску помоћ за Албанију. Међутим, финансијску помоћ није добио нити је успео да за своју владу испослује међународно признавање. Напредак је учињен само у односима са Совјетским Савезом, са којим су још децембра 1924. успостављени дипломатски односи. Контакти са Москвом били су остварени још за време Ипијеве владе, неговани за време Зогуа, а „црвеног епископа" Фан Нолија противници су, због односа са Москвом, окривили да жели да у Албанију уведе бољшевизам.

За то време су Зогу и други одбегли политичари припремали свој повратак, при чему је Зогу имао кључну улогу. Уз подршку југословенске владе он је на Косову окупио добровољце и војнике из редова Врангелове армије, укупно више од 3.000 људи. Југословенска војска му је на располагање ставила и људство са брдском артиљеријом и митраљезима. У исто време и Муфид Либохова и Костаћ Кота почињу да окупљају добровољце у Грчкој. Средином децембра 1924. године ове снаге крећу ка Албанији са југословенске и грчке стране, потпомогнуте у почетку регуларним југословенским трупама. Владине снаге, које су биле неприпремљене и слабо наоружане, нису се могле супротставити овој инвазији. Фан Ноли и његова влада, после узалудних покушаја да код Друштво народа протестују против југословенске агресије, одлазе 23. децембра у Валону, а одатле два дана касније у Италију. Зогу је већ 24. децембра без борбе ушао у Тирану.

Фан Ноли је покушао да своју борбу против Зогуа настави из иностранства. Најпре је уживао Мусолинијево гостопримство у Италији, потом је живео у Немачкој и Аустрији где је основао Национални револуционарни комитет *(Komiteti Nacional Revolucionar = KONARE).* Из политичког живота повукао се 1932. године и био поново епископ Албанске православне цркве у Америци, али му је до краја приписиван прокомунистички став.

Под маском искључивог залагања за поновно успостављање легалитета Ахмед Зогу опет враћа Врионијеву владу, оборену јуна месеца, иако је било јасно да је све било само увод у нешто сасвим друго: 5. јануара 1925. Врионі и званично подноси оставку, након чега је Рефик Топтани формирање нове владе могао понудити само Зогуу као једином преосталом члану Намесничког већа. Од тог тренутка у албанској историји почиње „Зогуово време" у којем је Албанија као последња од европских држава требало да постане краљевина.

Од председника државе до краља: Зогу на власти

Република Албанија (1925-1928)

Зогу је 6. јануара 1925. године формирао свој кабинет и њега су чинила свега три члана; његово неповерење према албанским политичарима је изгледа још било велико. Поред Зогуа, који је као што је била пракса преузео и Министарство унутрашњих послова, владу су чинили још Муфид Либохова и Костаћ Кота, такође задужени за по неколико ресора. Министарство војске је било укинуто јер се војска показала политички непоузданом. Парламент се поново састао 17. јануара. Био је то заправо крњи парламент јер је трећина посланика — они који су подржали „демократску револуцију" — побегла у иностранство. Парламент је сада заправо требало да испуни свој прави задатак: да донесе коначан устав, будући да је изабран као уставотворна национална скупштина.

Најпре је требало донети начелну одлуку о будућем државном уређењу. Албанија је још од времена Вида формално и даље била монархија. Међу посланицима је било оних који су се залагали за њено очување. Чак је и Вид поново поменут. Међутим, Зогу је имао друге планове, па је национална скупштина 21. јануара 1925. године донела одлуку да Албанија постане република. Намесничко веће је распуштено. Зогу је 31. јануара изабран за председника државе. Потом је Парламент 7. марта донео Устав, израђен по узору на амерички. Албанија је постала парламентарна република са председни-

ком на челу. Председник је имао готово неограничена овлашћења: не само да је био први човек државе, већ и председник владе и врховни командант оружаних снага. Он је именовао министре, високе државне службенике, судије и официре. Он је преко министара спроводио извршну власт, док је законодавну власт имао Парламент, који се састојао из два дома: Посланичког дома и Сената. Он је бирао председника, чији је мандат био седам година.

Након што је себи на тај начин створио легалну основу власти, Зогу се позабавио тиме да своју владавину осигура и на други, више балкански начин и онемогући сваки покушај да буде свргнут са владајуће позиције.

Аичне противнике је уклонио. Прва жртва међу виђенијим људима био је Луиђ Гуракући, убијен 2. марта 1925. у Барију. Бајрама Цурија, који се повукао у планине северне Албаније, ухватиле су владине снаге. Да би избегао затвор он је извршио самоубиство 29. марта 1925. године. На тај начин Зогу се ослободио не само заклетог непријатеља, већ и противника који је за њега и на војном плану представљао опасност. Осим тога, сам догађај послужио је као добар доказ Југославији да Зогу предузима акције против косовских иредентиста. Последња жртва био је Хасан Приштина, оснивач и вођа Косовског комитета за одбрану, којег је судбина стигла 14. августа 1933. када га је у Солуну убио један од Зогуових агената. У сваком случају, и он је био један од оних који су Зогуу радили о глави.

Иако је на власт дошао уз југословенску помоћ, Зогу није био безусловни савезник Краљевине СХС, како се то у Београду очекивало. Убрзо је почео економски да се ослаша на Италију. Уговор о пловидби и трговини, склопљен још јануара претходне године, ратификован је 10. марта 1925. године. Већ 15. марта потписан је и банкарски уговор о зајму. У Риму је основана Албанска народна банка *(Banka Kombetare e Shgipnis - Banca Nacionale d'Albania)* ča *Credito Italiano* као главним акционаром. И зајам у висини од 50 милиона златних франака, са високом каматом, дало је италијанско друштво *Societdper lo sviluppo economico dali' Albania (SVEA)*. На тај начин Италија је имала знатну контролу над албанским финансијама.

Корак даље отишло се са тајним војним споразумом склопљеним у форми размене писама између Зогуа и Мусолинија *23.* и 26. августа 1925. године. Њиме је предвиђена обавеза узајамне помоћи, а у случају заједничких војних акција албанска војска би се ставила под италијанску врховну команду. За случај територијалних промена на Балкану било је предвиђено да се Италија заузме за припајање Албанији области насељених Албанцима. Албанија се, са друге стране, обавезала да без италијанског учешћа не улази ни у какве савезе нити војне споразуме са другим државама.

Између Албаније и Италије је 27. новембра 1926. потписан тзв. Први пакт из Тиране. Он је назван „Пријатељско-безбедносним пактом" и њиме је утврђено да би сваки поремећај уперен против политичког, правног и територијалног *statusa quo y* Албанији био у супротности са међусобним политичким интересима обеју земаља потписница. Италија и Албанија су се обавезале на међусобну подршку и сарадњу и обећале да са другим земљама неће склапати споразуме на штету интереса друге стране. У случају спора обе уговорне стране су пристале да се подвргну посебном поступку поравнања. У Пакту се није изричито помињала Друштво народа.

Суседне државе су овај уговор оцениле као поремећај равнотеже на Балкану. Посебно су се заоштрили односи са државом СХС. Још пре склапања Пакта, 20. новембра 1926, у планинској области Дукађин у северној Албанији, избио је устанак католичких планинских племена. Устанак је, наводно, имао подршку југословенске стране. Предводио га је католички свештеник Дони Лозо Цака и владине снаге су га сурово угушиле. Односи са Београдом су још више погоршани када је албанска влада 27. маја 1927. ухапсила Вука Ђурашковића, преводиоца у југословенском посланству. Ђурашковић је рођен у Црној Гори, али је тада већ више година имао албанско држављанство. Осумњичен је за шпијунажу, иако без доказа. Било је очигледно да је све било замишљено као провокација са албанске стране и — имало је потпуни успех. Југословенска влада протестовала је неуобичајено оштром нотом, називајући читав догађај „бруталним актом" на дипломатски имунитет Ђурашковића. Поред тога, тражено је хитно ослобађање преводиоца и одговарајућа накнада. Југославија је уз то претила и

прекидом дипломатских односа и ту претњу је остварила 4. јуна 1927. године. Афера је изглађена 2. јула уз посредовање Италијана, при чему је Мусолини био у прилици да одигра своју заштитничку улогу.

Да би Албанију и Зогуа још више везали за Италију Мусолини и Уго Сола, италијански амбасадор у Тирани, припремили су план од три тачке: склопити нови одбрамбени савез Италије и Албаније, претворити Албанију у монархију (као уступак Зогуу) и оженити Зогуа како би се обезбедио престолонаследник. Преговоре о томе су у Тирани водили Зогу и Сола. Ти преговори су се одужили јер је Зогу, упркос жељи да добије краљевску круну, оклевао да Албанију учини потпуно зависном од Италије. У септембру је чак дошло до једномесечног прекида у преговарању када је Зогу сазнао да Италија и даље финансира његовог главног противника Хасана Приштину. За време тог прекида збио се догађај чија позадина ни до данас није расветљена. Наиме, у Прагу је 14. октобра 1927. студент Албанац, по имену Алћивијад Беби, убио албанског амбасадора Цене Криезијуа. Убица је ухапшен и за време судске расправе и сам убијен. Криезију је био Зогув шурак и као амбасадор акредитован у Београду и Прагу. Важио је за заговорника тесне југословенско-албанске сарадње, па су се отуда убрзо чуле гласине да иза атентата стоји Италија, док је било и оних по којима је налогодавац сам Зогу. Било како било, Криезијуово убиство значило је преокрет у италијанско-албанским преговорима који су од тог тренутка настављени без застоја.

Други пакт из Тиране потписали су 22. новембра 1927. Сола и албански министар спољних послова Иљаз Врионі. Уговор је назван „Одбрамбеним савезом" и потписан је на рок од двадесет година (Први пакт из Тиране био је ограничен на пет година), а уколико не би посебно био прекинут то би значило аутоматско продужавање његовог важења. Уговором је изричито било наглашено да и даље важе сви билатерални уговори склопљени након пријема Албаније у Друштво народа. Склопљени савез односио се на ситуације у којима би нека од уговорних страна била неоправдано нападнута. Тада би одговарајућом акцијом ти непријатељски напади били не само одбијени, већ би се противничкој страни пружило праведно задовољење. У случају рата савезничкој страни

би се на располагање ставила сва војна, финансијска и остала помоћна средства, уколико је то потребно.

Мировни преговори и преговори о склапању примирја могу се водити само у међусобном договору. Уговор је проширен текстом преписке између Соле и Врионија од 22. новембра. Њиме се утврђује да врховну команду над оружаним снагама преузима угрожена страна. Исто је важило и у случају повлачења снага након склапања мира. Други пакт из Тиране је у поређењу са Првим донео проширење у вези са војним питањима; тиме је обнародован за Мусолинија тајни војни споразум из 1925. године. Уговор је за Мусолинија био корак даље у планираном опкољавању Краљевине СХС, иако је његов ефекат умањио нешто раније склопљени (11. новембра 1927) француско-југословенски уговор о сарадњи и пријатељству. Мусолини је веровао да Зогуа има у шаци, будући да му је за долазак на престо била потребна италијанска подршка.

Решавање питања државног уређења је свесно избегавано како се не би створио утисак да постоји директна веза између претварања Албаније у монархију и Другог пакта из Тиране. Почетком 1928. Зогуово крунисање је ипак било предмет разговора, који су се одвијали преко амбасадора Соле у Тирани између италијанске и албанске владе. Требало је најпре решити два проблема: уставно-правно питање и коју би краљевску титулу Зогу требало да изабере.

Устав из 1925. могао је бити промењен двотрећинском већином у Парламенту, али променом Устава није могло бити доведено у питање уређење државе као републике. Уколико се, дакле, тежило поновном увођењу монархије у Албанију, за то је био потребан нови устав, а њега је могла донети само нова уставотворна народна скупштина. Оба дома Парламента су 7. јуна 1928. распуштена, након чега је председник Зогу 16. јуна објавио изборе за уставотворну скупштину. Како жељени резултат није смео бити сасвим препуштен случајном избору, биле су брижљиво спроведене манипулације. Италијани су за спровођење избора, па тако и давање мита, ставили на располагање десет милиона лира. Истовремено, влада је оживела монархистички покрет као израз „жеље народа" за променом система.

Питање краљевске титуле било је политичка ствар јер је Зогу могао да бира између две могућности: могао је да буде

„краљ Албаније", за шта су се залагале Енглеска и Француска узимајући у обзир интересе Југославије, док је он сам био више за „краља Албанаца" у чему га је индиректно охрабривала Италија, јер би овом титулом били обухваћени и Албанци изван досадашњих државних граница.

Уставотворна Народна скупштина се први пут састала 25. августа, изабравши Пандселија Еванђелија за свог председника, и 1. септембра 1928. прогласила Зогуа „краљем Албанаца" *(Mbret i Shgiptarevet).* Нову краљевину одмах је признала Италија, потом Грчка, Мађарска, САД и Ватикан; упркос провокативној титули Југославија је признала нову краљевину већ 16. септембра, што је у Италији дочекано са извесним разочарањем.

Албанија као краљевина (1928—1939)

Након проглашења краљевине, Народна скупштина је морала да се прихвати свог основног задатка — израде новог устава. Он је проглашен 1. децембра 1928. године и у њему је Албанија дефинисана као „демократска, парламентарна, наследна краљевина". Законодавну власт имали су краљ и Парламент који је сада био једнодомни. Извршну власт имала је влада. Владу је постављао краљ, а морала је имати и подршку Парламента. Уставотворна народна скупштина претворена је у регуларан парламент.

Зогу се трудио да за свој режим обезбеди што масовнију базу. Зато се ослонио на читав низ организација којима *је* делом председавао он сам, а делом чланови краљевске породице. Најважнија организација међу њима био је Национални савез албанске омладине *(Enti Kombetar Djelmenija Shgiptare),* под покровитељством Зогуа. У Савез се морала учланити сва мушка и женска омладина млађа од 18 година. Његов задатак био је да води рачуна о „телесном, моралном и патриотском одгоју" младих; повремено му је поверавана и предвојничка обука. Чланство је било униформисано. Постојала је очигледна сличност са италијанском фашистичком организацијом *Balilla.* Савез је имао и уметничку секцију која је организовала наставу сликања и вајања, као и уметничке изложбе.

„Албанска жена" *(Gruaja Shgiptare)* било је добротворно друштво којем је најпре председавала краљева мајка, а потом и сестра Сеније. Имало је своје огранке по целој земљи и пружало је, између осталог, савете мајкама. Принцеза Сеније је била и председник албанског Црвеног крста. Принцезе, краљеве сестре (Зогу их је имао шест), служиле су и за узор, па су се свесно облачиле у западном стилу како би муслиманке у Албанији одвратиле од ношења фереџе.

Женске ношње из Албаније

Зогу је имао много проблема у тежњи да својој и даље веома оријенталној земљи да западњачки изглед, али је неговао и култ личности, у чему га је надмашио једино Енвер Хоџа. Прозвао је себе „краљем спаситељем" *(Mbret-Shpetimtar)* и Скендербеговим наследником. У песмама је слављен као генијални државник и сврставан је у ред „албанских" великаша као што су били Александар Велики, Пир и, наравно, Скендербег. Нове улице и мостови носили су његово име.

Упркос западноевропској спољашњости Зогу је ипак остао оријентални моћник који је сву власт држао у шаци. Нијелан министар, чиновник или официр није могао бити именован или отпуштен без његове сагласности. Љубоморно је био посве-

ћен томе да не дозволи да било који његов сарадник постане моћнији од њега. Његово неповерење спречавало га је да подели овлашћења. Окретао би једног министра против других и код свих стварао утисак како зависе само од њега, краља. Пошто су државни функционери били лоше плаћени, често су били мењани и нису примали пензију. Они су се трудили да се за време службовања што више обогате. Корупција је у Албанији била уобичајена. Ни сам Зогу није штедео мизеран албански државни буџет да би задовољио своје финансијске потребе. Око девет процената државног прихода (отприлике три и по милиона златних франака) годишње трошено је на краљевску кућу.

Реформска политика краља Зогуа

Међу Зогуовим покушајима модернизације било је и оних који се нису односили само на спољашње промене. Он се залагао и за темељне реформе како би албанску државу и албанско друштво прилагодио захтевима новог доба. Најважнија реформа коју је крал> Зогу започео била је аграрна реформа.

Аграрна реформа

Албанија је била пољопривредна земља. Око 85% становништва живело је на селу. Међутим, од укупно око 140.000 сеоских домаћинстава (1930) само је 48% поседовало сопствену земљу, а 52% је земљиште узимало у најам од земљопоседника. Самосталне сеоске породичне задруге налазиле су се пре свега у планинским пределима на северу, док су на југу преовладавали велики поседи у рукама малог броја веких породица као што су били Вљоре или Вриони, који су поседовали и по 60.000 хектара обрадиве земље. Зогу је још крајем 1928. најавио промену власничких односа. Тиме је, са једне стране, хтео да сељацима без поседа обезбеди земљиште и тако популаризује свој режим, а ča друге стране ослаби економски и политички утицај велепоседничких породица. За израду пројекта аграрне реформе Зогу је ангажовао италијанског експерта за аграр, професора Ђованија Лоренцонија. Закон о аграрној реформи албански парламент је усвојио 13.

априла 1930. године. Њиме је била предвиђена делимична експропријација. Властелину је требао да преостане минимум од 40 хектара обрадиве земље. Уколико његова породица броји више од четири члана, на сваког додатног члана додаје се још пет хектара. Остатак поседа је требало да буде подељен на три дела, и то: две трећине остале би властелину уколико се он бави пољопривредом, а преостала трећина би му била одузета у корист сељака безземљаша, али уз накнаду. Породице сељака могле су добити до пет хектара земљишта по цени од 20 златних франака за хектар и тај износ су могле да плате у, за ту сврху основаној, Државној аграрној банци *(Banka Bujgesore te Shtetit)* и то у десет годишњих рата. Плаћање би почело тек после пет година. Велепоседници би добили одштету у акцијама Аграрне банке.

Аграрна реформа урађена је према сличним законима из других земаља југоисточне Европе и требало је да доведе до побољшања власничких односа на селу. Међутим, она је углавном спроведена само на папиру. Велепоседници су покушали да поклонима и фингираним продајама унутар породице смање своје поседе како би избегли велику експропријацију, тако да је до 1938. године извршена прерасподела само 4.700 хектара приватних и 3.400 хектара државних поседа. Корист су извукле избегличке породице са Косова. Аграрна реформа се, тако, може сматрати неуспелом. Чак ни онај други цил. није био постигнут: породице велепоседника, које су желеле да Зогуа лише моћи, а пре свих његов потенцијални таст Верлаћи, сада су се окренули Италији. Тако је Мусолини могао да у Албанији створи другог савезника на којег би се ослонио у случају да буде потешкоћа са Зогуом.

Законодавство

Зогуови реформски покушаји су у другим областима били нешто успешнији. Тако су стари османски закони укинути, а обичајно право ограничено увођењем грађанског законика према француско-италијанско-швајцарском узору и кривичног законика према италијанском узору. Крвна освета због тога није потпуно нестала, али је било знатно мање случајева самосталног спровођења правде. Нови трговачки законик уведен је

1932. године, такође по италијанском узору. Иако још није могло бити речи о правној држави, новим законодавством је, барем споља, достигнуто прилагођавање европским стандардима.

Школе и цркве

Побољшања је у Зогуово време било и на пољу образовања. У Албанији је 1937. године било 626 основних школа до петог разреда, што је у односу на 1927. било повећање од 14%. Било је 18 школа виших разреда (повећање од 80%), међу којима три гимназије и један лицеј са наставом на француском (у Корчи), две „нормалне школе" *(Shkolla Normale)* за образовање пре свега наставног кадра за предшколске и школске установе, као и друге стручне образовне установе. У оквиру реформе образовања, започете 1938, основане су стручне школе *(Shkolla e Punes)* у којима је на курсевима који би трајали од две до четири године било предвиђено стицање специфичних вештина везаних за занате, пољопривреду или трговину. Међутим, ова реформа није имала већег ефекта будући да су годину дана касније Италијани заузели земљу.

Сва поменута побољшања не смеју сакрити чињеницу да је само један део омладине школског узраста похађао школу - 1938. године тај број је износио 36,7%. Високошколско образовање у Албанији није било могуће, а на студије су Албанци морали да одлазе у иностранство. Најчешће се школовало у Италији, Аустрији и Француској. Школске 1936/37. било је 363 студента на иностраним универзитетима који су се финансирали из приватних средстава и 65 са стипендијама албанске државе.

Проблеме је створио још одраније започет покушај албанске владе да у области школства заведе државни монопол. Зогу је желео да тиме пре свега ограничи страни (италијански и грчки) утицај у Албанији. Овим су биле погођене не само италијанске школе, већ и школе црквених заједница, осим ако нису служиле искључиво образовању свештенства. Након што је Грчка протестовала због затварања школа са наставом на грчком, које је држала Православна црк-ва, и у све то чак укључила и Друштво народа, албанска влада је морала да направи уступак. Крајем 1935. мањинама је поново

признато право на приватне школе, а 1936. је поново у потпуности укинута забрана приватних школа.

Као и школе, Зогу је и црквене заједнице хтео чвршће да веже за државу и ослободи их страног утицаја. Већ 16. јула 1929. године црквеним заједницама је наложено да доставе статуте како би влада разматрала њихово усвајање. Истовремено им је ускраћена могућност да примају финансијску помоћ из иностранства. Било је предвиђено да именоване поглаваре црквених заједница мора одобрити краљ.

Прва црквена заједница која је објавила свој статут била је Православна црква и то као Аутокефална православна црква Албаније *(Kisha Orthodhokse Autoqefale te Shqipris}*. Албански православци су и раније покушавали да се ослободе Васељенске патријаршије из Цариграда. Један од утмељивача аутокефалности био је Стилијан Фан Ноли који је 1908. у Њујорку први пут одржао литургију на албанском, а 1919. године постао је епископ Албанске православне цркве у Америци, независне од патријаршије у Цариграду. Након што је 12. септембра 1922. године скупштина свештенства и редовника у Берату прогласила независност Албанске православне цркве Фан Ноли је привремено преузео вођство. Патријарх у Цариграду није признао самовољну одлуку албанских православаца и био је спреман да дозволи само аутономност Албанске цркве, са богослужењем на грчком. Не обазирући се на то, први статут донет 29. јуна 1929. у Корчи увео је албански као језик богослужења. Васељенска патријаршија је, након дужих преговора у које је био укључен и Зогу, 1937. године признала независност Албанске православне цркве.

За разлику од Православне цркве Католичка црква је већ имала чврсту организацију са две надбискупије. Католици су запажено учествовали у албанском националном покрету, а сама Католичка црква је - захваљујући својој доброј организацији и образовању клера — у културном и друштвеном животу Албаније играла много важнију улогу него што би се према малом броју католика од укупног становништва МОТАО претпоставити. Однос између муслиманског краља и католика, који су иначе ретко учествовали у власти, није увек био задовољавајући, а поготово не после затварања језуитске и фрањевачке школе у Скадру 1933. године. Обе стране су,

ипак, радиле на приближавању јер су једна другој биле потребне: Католичкој цркви су требале њене школе и финансијска подршка државе, а Зогуу је црква била потребна због планова везаних за његово венчање. Невеста је, наиме, требало да буде пореклом из неке од европских племићких породица, по могућству католкиња.

И свакако највећа црквена заједница, муслимани, морала је 1929. године да изађе са статутом. Њиме је уведена не само нова организација цркве, већ се и тежило извесној модернизацији ислама у Албанији. Тако су муслимани позвани да пропагирају братство Албанаца свих вероисповести и да се упознају са тековинама модерне цивилизације. Полигамија, у Албанији ионако слабо заступљена, била је забрањена, а саветовало се да се фереџа не носи. Дервишком реду бекташа, трећој по величини верској заједници у Албанији, који је свесно био патриотски настројен, није успело да 1929. године за себе добије сасвим одвојену позицију. Одобрена им је само аутономија унутар исламске верске заједнице.

У северноалбанским планинским областима углавном су фрањевци били духовни пастири католика, цртеж М. Е. Дурам

Политичка „либерализација"

Зогу је предузимао све да популаризује свој режим, унесе у земљу прозападни утицај, ојача државност Албаније, па тиме и своју моћ. Трудио се, такође, и да се ослободи непријатеља из земље и иностранства. Потоње му није успело у потпуности јер су и Италија и Југославија и даље финансирале емигранте како би имале средство којим би могле да врше притисак на краља. За време посете Бечу, 20. фебруара 1931, на Зогуа је покушан атентат иза којег су стајали пројугословенски емигрантски кругови. У том покушају краљ је остао неповређен. Годину дана касније у Валони је откривена тајна организација, наводно финансирана из Београда, која је имала за циљ смањење италијанског, тј. поновно успостављање југословенског утицаја у Албанији. Неколицина млађих жандармеријских и војних официра је 14/15. августа 1935. покушала да у централној Албанији инсценира устанак којег су подржале разне опозиционе групације, међу којима и чланови великих племићких породица као што су Вриони и Вљора, грађански интелектуалци, па чак и комунисти. Једини заједнички циљ било је поновно успостављање републике и развлашћење корумпиране владајуће клике. Устанак су, ипак, брзо угушиле снаге верне краљу.

После овог брзог окончања побуне, Зогу — који је имао непогрешиви политички инстинкт када је требало очувати његову моћ — покушава да изађе у сусрет опозиционом расположењу, па је 22. октобра 1935. године формирана нова влада под вођством либерално настројеног Мехдија Фрашерија и у њу у првом реду улазе млађи грађански интелектуалци. Они су заступали два политичка правца слична по својим циљевима: и „Млади" *(Te rijte)* и представници „Новог албанства" *(Neoshqiptarizmd)* тежили су снажној модернизацији земље. Остацима конзервативног оријенталног начина живота супротстављена је западна цивилизација. У политици је била дозвољена конструктивна критика, али је краљ остао недодирљив. Либерализацију политичког живота следило је духовно ослобађање Албанаца. У средишту свих промена било је јединство нације. Фашистичка Италија и кемалистичка Турска важиле су за узоре код којих је то јединство већ било остварено.

Нова влада донела је врло захтеван програм. Предвиђено је било чишћење полиције и чиновничког апарата од корупције, становништву би се доделило право на жалбу против самовоље чиновника. Планирано је знатно унапређење образовања, као и побољшање тешког положаја пољопривреде формирањем задруга. Од свега тога остварено је врло мало, јер влада није могла да изађе на крај са „Старима" *(Tevjeterit)* који су у Парламенту још доминирали, а није имала ни довољну подршку од стране Зогуа. Конкретне мере пропале су због недостатка новца.

Фрашеријев кабинет је 7. новембра 1936. морао да да оставку. Тако је пропао Зогуов покушај да укључивањем грађанских, западно оријентисаних политичара своју политику постави на нове основе. У кабинетима који су следили доминирали су опет стари политичари из редова бегова.

Спољна политика

Иако је Зогу постао крал. захваљујући подршци Италијана, он је ипак покушавао да се ослободи италијанске стеге или да је барем мало попусти. Зато се албански краљ противио да продужи Први пакт из Тиране након његовог истека у новембру 1931. године. То је чинио уважавајући, пре свега, антиталијанско расположење у земљи, али и чињеницу да је потписивањем Другог пакта из Тиране онај први заиста постао сувишан. И поред тога Италијани су били испровоцирани тиме што се Зогу усудио да демонстрира самосталност, па су почели форсирање пројекта царинске уније како би Албанију још чвршће везали за Италију. Царинска унија је за Албанију била финансијски неповољна јер се највећи део албанске спољне трговине обављао преко Италије, а приходи од царине чинили су готово четвртину албанских државних прихода. Осим тога, у царинској унији би албански произвођачи били незаштићени пред италијанском конкуренцијом. Зогу се истрајно одупирао царинској унији упркос снажном притиску Италијана, све док они јануара 1933. године коначно нису одустали од пројекта.

Зогу је, поред тога, водио и политику којом је, са једне стране, провоцирао Италијане, а са друге свом народу је

хтео да представи слободно политичко деловање. Тако је децембра 1932. године Албанцима забрањено да похађају италијанске школе, италијански војни инструктори су отпуштени, из државне службе отпуштани су Албанци ожењени странкињама итд. Ипак, све то није могло да сакрије потпуну финансијску зависност Албаније од Италије. Италијанска влада је јуна 1931. године Албанији одобрила нови бескаматни зајам у висини до десет милиона златних франака годишње, током десет година, који је био намењен попуњавању хронично празне државне касе. На тај начин је Италија у рукама имала средство притиска које је могла у свако доба да искористи, кад год би било потешкоћа са Зогуом. А таква ситуација наступила је већ 1932. године. Пошто Италијани нису хтели да дају новац, албански буџет је са 32 милиона златних франака, за буџетску 1932/33. годину, у 1933/34. морао да буде смањен на 24 милиона. Чиновници и официри су отпуштани или су добијали мање плате. Зогу је узалудно покушавао да од неке друге стране (Друштва народа, Југославије) добије новац. Показало се да је Албанија спољнополитички изолована, да су европске силе прихватиле утицај Италије у Албанији и да су суседне балканске државе Зогуову краљевину сматрале италијанском испоставом.

Као што су још у време Републике Албаније пропали сви покушаји прикључења Малој Антанти, тако је игнорисана и жеља Албаније да приступи Балканском савезу који је 9. фебруара 1934. године склопљен између Југославије, Грчке, Румуније и Турске. Чак су и покушаји да се преко Берлина добије подршка немачког Рајха били без успеха. Тако Албанији није остало ништа друго него да се држи савеза са Италијом. Мусолини је тада Албанцима јасно ставио до знања да себи не могу да приуште сопствену спољну политику, а као одговор на албанске контакте са другим страним силама он је организовао демонстрацију силе на албанској обали: 23. јуна 1934. године „у посету" Драчу ненајављено су дошли делови италијанске ратне флоте под командом вицеадмирала Кантуа. Ова демонстрација је постигла свој циљ. Са италијанском владом започети су незванични преговори о још тешњој сарадњи две земље. Италијани су сада од Зогуа тражили да се прво одрекне сопствене спољне политике, затим да преда луку у

Драчу и аеродром у Тирани, захтевано је спајање војске и жандармерије према италијанским упутствима и отпуштање свих других страних саветника. Одгађање отплате албанских дугова, додела нових кредита за подстицање албанске привреде и повољнији услови за увоз албанске робе представљали би противуслугу.

На овакве захтеве Италијана Зогу није могао да пристане, а да на тај начин не угрози независност земље. Одлучио је да добије на времену и понадао се да ће Италијани ублажити своје захтеве, што се испоставило као тачно. Италија је, наиме, била пред избијањем рата у Абисинији и није желела да беспотребно провоцира албанске савезнике. Тако је у Друштву народа и Албанија, поред Аустрије и Мађарске, била уздржана када се гласало о економским санкцијама против Италије. Албанија је била и једна од првих држава коју је Виторио Емануеле III као абисински цар признао.

Преговори о кредитним и економским питањима настављени су у новембру 1935. године. Водили су их албански министар економије Димитер Берати и нови италијански амбасадор Марио Индели, а завршени су 19. марта 1936. потписивањем 12 економских и финансијских споразума, као и једног тајног војног споразума. Зајам из 1931. године од 100 милиона златних франака је ретроактивно укинут од 1933. године; већ исплаћене суме Албанија није морала да врати. Додељен јој је нови зајам у висини од девет милиона златних франака, са исплатом у више рата и каматом од један посто. Враћање зајма почело би тек пет година након исплате последње рате зајма. Четвртина зајма требало је да буде стављена на располагање у роби. Италија је обезбедила и један бескаматни зајам од три милиона за обезбеђење дуванског државног монопола. Албанска влада морала је да се обавеже да ће се за техничку помоћ и евентуално даље финансирање обратити искључиво Италији. За изградњу луке Драч Напуљска банка доделила је зајам од три милиона и седамсто хиљада франака. За узврат Албанија је морала луку да стави под управу дирекције у којој су Италијани имали одлучујући утицај. Изградња луке била је прилагођена углавном за војне сврхе, будући да у Драчу нису пристајали већи бродови за прекоморску пловидбу. Остали споразуми тицали су се углавном интереса италијанске привреде. Тако су

знатно повећане концесије на нафту које је Албанија дала AIPA-и *(Azienda Italiana Petroli Albania);* a EIAA *(Ente Industrie Agrarie Albania),* која је у околини Драча већ имала поседе, узела је у најам ново земљиште.

Уговорима из 1936. године несумњиво је повећана економска зависност Албаније и укупно појачана италијанска позиција у Албанији, тим пре што су се убрзо тамо стационирале италијанске војне снаге. Малу албанску војску (од 6.675 људи) Италија је субвенционисала са по три милиона и петсто хиљада златних франака годишње. Албанија је постала сателитска држава Италије и било је само питање времена када ће земља бити анектирана.

Међутим, чинило се да би Италија била задовољна улогом (свакако свемоћног) заштитника. Нови италијански изасланик у Тирани Франческо Ђакомони ди Сан Савино је немачком изасланику Еберхарду фон Панвицу нагласио да је анексија Албаније за његову земљу мање атрактивна, тим пре што би планинском албанском становништву италијанска окупација једнако тешко пала као некада турска. Италијански министар спољних послова био је гроф Галеацо Ћано посетио је 28. априла Тирану и био је изузетно свечано дочекан. Ћано је покушао да разбије сумње Албанаца које су се јавиле поводом склапања италијанско-југословенског уговора о пријатељству и сарадњи 27. марта 1937. године. У Тирани се страховало да је однос до тада непријатељски настројених земаља побољшан на штету албанских интереса. У разговорима између Ћана и Зогуа било је речи и о једном старом пројекту садржаном још у плану Мусолинија и Соле из 1927. године, а то је краљева женидба.

Првобитна Зогуова намера била је да се ожени принцезом из куће Савоја. Овај „пројекат женидбе" временом је добио и Мусолинијеву подршку, али је пропао јер није добио благослов италијанског краља. Проблем је представљала и вера — Зогу је, ипак, био муслиман, а Савоје католичка породица. Касније је Зогу ублажио своје захтеве и у разговору са Ћаном изјавио да кандидаткиња треба да буде из старе италијанске породице, да буде богата и пре свега — лепа. Италија је предложила сестру Фердинанда Кастриоте Скендербега, бароницу Фон Фосацијека, чија је породица у Италији сматрана наводним потомцима албанског националног јунака. Она је још у новембру 1937. бо-

равила у Тирани, али није придобила Зогуове симпатије. Он је невесту у међувремену потражио изван Италије и том приликом наишао на Жералдину Апоњи. Жералдина је била ћерка мађарског грофа Ђуле Апоњија и Гледис Стјуарт, ћерке америчког дипломате. Била је, дакле, из породице европског високог племства, лепа и образована, али не и богата. Без обзира на то, веридба је званично објављена *31.* јануара 1938. године, а 27. априла одржано је свечано венчање у албанској престоници. Италијански министар спољних послова гроф Ћано је том приликом био и један од Зогуових венчаних кумова.

Италија није имала замерки што се краљ венчао кандидаткињом која није била из Италије, пошто су у међувремену у вези са Албанијом начињени нови планови: након прикључења Аустрије немачком Рајху, марта 1938. године, и првих наговештаја да се Хитлер тиме неће задовољити и да ће следећи циљ бити разбијање Чехословачке, Мусолини и Ћано одлучују да изврше анексију Албаније. Одлука о анексији требало је да буде званично објављена већ крајем априла 1938, одмах након повратка Ћана из Тиране.

Пројекат овог новог пакта представљен је Зогуу 25. марта 1939. године и према њему је Италији требало да буде дозвољено коришћење свих албанских лука, аеродрома и копнених путних праваца. Дипломатска представништва обеју земаља су са посланстава требало да буду подигнута на ниво амбасада. Сваки албански министар добио би италијанског генералног секретара. Промет робе између две земље обављао би се по условима који важе за домаћи промет (избегнут је термин „царинска унија"); грађани једне земље би у другој имали иста политичка и грађанска права као у својој. Посебним споразумом било је предвиђено да Албанија дозволи оснивање фашистичке организације. Италија би преузела организацију жандармерије и полиције. Италијан би био и на челу албанског генералштаба.

Захтеви које је Италија поставила били су неприхватљиви за једну суверену земљу, али се Зогу устезао да директно одбије италијански нацрт уговора. Након тога Ћано је поставио ултиматум да се италијански захтеви прихвате до 6. априла или ће, ради заштите италијанских грађана, у Албанију ући италијанске трупе. У јутро 7. априла 1939. године, на Велики петак, италијанске трупе искрцале су се у Драч и почеле да окупирају земљу, не наилазећи при том на већи отпор. Зогу, којем је краљица 5. априла родила сина по имену Лека, са породицом и неколицином министара напустио је Албанију. Он је преко Грчке отишао најпре за Истанбул, а потом 1940. за Лондон, где је остао за време рата. Од 1946. до 1955. живео је у Египту под заштитом краља Фарука (чија је породица била албанског порекла) све док овај није оборен са власти 1952. године. Зогу је умро 9. априла 1961. године у месту Сирен код Париза, а да више ниједном није стао на албанско тле.

Мишљења савременика о Зогуу су различита и крећу се од оцена да је „албански гангстер", преко оних по којима је био „последњи бег", па све до тога да се сматра „спасиоцем нације". У албанским историјским списима из времена после рата обележен је као главни представник „феудално-грађанске реакције" који је водио „антинародну и антинационалну унутрашњу и спољну политику". Несумњиво је да је он својом политиком централизације допринео државном јединству Албаније, али је исто тако сигурно да је примаран мотив у читавој његовој политици био опстанак на власти и лично богаћење. Најлошије Зогуове процене биле су оне у спољној политици. Њему јесте успевало да савезнике налази час на италијанској, час на југословенској страни, али је земљу довео у такву зависност од Италије које више није могао да се ослободи ни када је хтео. Он је до краја гајио илузије да ће малој Албанији успети да избегне напад агресивне спољне политике фашистичке Италије.

Албанија као део италијанске империје (1939-1943)

Већ 8. априла 1939. године, дакле пре него што су италијанске снаге стигле у Тирану, формиран је привремени управни комитет, под вођством дотадашњег главног надзорника краљевског двора Џафера Ипија, који је све до успостављања „новог поретка" (како су то Италијани замислили) требало да врши функцију албанске цивилне управе. Убрзо је уследило укључивање Албаније у фашистичку империју. У присуству

Ћана, који је већ 8. априла долетео у Тирану, 12. априла је одржано заседање нове уставотворне народне скупштине. Она је имала 159 чланова и чинили су је све сами угледни људи: 68 велепоседника, 25 бајрактара, 46 велетрговаца, као и 20 духовника, чиновника и официра. Скупштина је прогласила пад претходног режима и конституисање Скупштине. Формирана је нова влада са Шефћетом Верлаћијем као председником. Скупштина је, даље, с обзиром на допринос дучеа и фашистичке владе развоју и добробити Албаније одлучила да судбину Албаније веже за Италију и уведе што је могуће тешњу сарадњу две земље. Краљ Виторио Емануеле III требало је да у оквиру персоналне уније преузме албанску круну.

Искрцавање италијанских трупа у луци Драч, 7. 4. 1939.

Виторио Емануеле III, краљ Албаније

Понуда упућена италијанском краљу није наишла на опште одобравање у Албанији. Неколицина истакнутих католика сматрала је да би трон требало поверити неком другом члану куће Савоја и да би његова резиденција требало да буде у Тирани. Већ 13. априла свој пристанак дало је Велико фашистичко веће, а 14. априла италијанско веће министара персоналне уније. Албанска делегација са Верлаћијем на челу је 16.

априла у престоничкој сали Квиринала у Риму и званично понудила Виторију Емануелу круну, коју је некада носио национални јунак Скендербег (!). Краљ је прихватио круну, али овај пут не као „краљ Албанаца", већ „краљ Албаније".

Даљи кораци у правцу интеграције Албаније уследили су већ наредних дана и недеља. Већ 18. априла дотадашњи амбасадор у Тирани Ђакомини именован је за краљевог наменсника *(luogotenente)* у Албанији, а у италијанском министарству иностраних послова оформљен је истог дана Државни секретаријат за Албанију. Следило је оснивање Албанске фашистичке партије 23. априла *(Partia Fashiste Shgiptare)* као једине дозвољене странке у земљи. Албанска војска је 3. јуна придружена италијанској, а албанско министарство спољних послова је угашено; албанску спољну политику заступала је Италија. Нови албански устав назван Главни статут ступио је на снагу 4. јуна. Имао је укупно 54 члана и у потпуности је био усклађен са државно-правним приликама у Италији.

Према Главном статуту Албанија је била конститутивна наследна монархија куће Савоја. Државна застава је остала иста, са додатим ликторским сноповима; службени језик био је албански. Извршна власт полазила је од краља, односно наменсника (у краљево име). Наменсник је именовао министре и они су одговарали само њему. Законодавна власт је такође потицала од краља, при чему је он сарађивао са Врховним фашистичким корпоративним већем које се састојало од чланова Централног већа Албанске фашистичке партије и Централног већа Корпоративне привреде. Чланови овог „парламента", како је увелико називан у Италији, нису дакле били бирани већ одређивани. Право да сазове Корпоративно веће, одреди дневни ред, именује председника и потпредседника имао је само краљ. Статут је омогућио краљу и Фашистичкој партији, која је у Албанији као и у Италији имала улогу уставног органа, владајуће позиције. Поред тога, Албанска фашистичка партија била је тесно повезана са оном у Италији, у складу са чланом 1 партијског статута по којем је она била „добровољачка грађанска милиција под командом Бенита Мусолинија, творца и дучеа фашизма".

Мусолини није био само оснивач фашистичке империје, већ и творац „нове Албаније" (члан 9). Секретара Ал-

банске фашистичке партије, који је био у рангу министра албанске владе, именовао је или смењивао намесник на предлог или уз своје одобрење (члан 19). У Албанији су наравно биле развијене и све остале организације које су под окриљем партије постојале и у Италији: Секција слободних активности *(Dopolavoro),* Омладински савез, Удружење жена итд. Иако је илузија о постојању албанске државе одржавана, Албанија је *defacto* била земља коју су покорили Италијани. Остале земље су италијанску агресију примиле као *fait accompli* и своја дипломатска представништва свела на ниво генералних конзулата. Једино су Сједињене Америчке Државе протестовале против оваквог акта насиља.

Улазак у Други светски рат

Чим је Италија напустила дотадашњу неутралну позицију и 10. јуна 1940. ступила у Други светски рат на страни Немачке, то се одмах одразило и на Албанију, јер је према краљевском декрету она аутоматски била у рату са свим земљама са којима је ратовала Италија. То у прво време није имало никакве последице по Албанију, јер су се борбе тада водиле изван Балканског полуострва. Међутим, ситуација се променила када је Мусолини одлучио да из Албаније нападне Грчку. За такву одлуку постојала су два разлога — бојазан да ће Немачка, која је блицкригом већ покорила велики део западне и северне Европе, посегнути и за Балканом, као и страх од британског утврђивања позиција у Грчкој којим је Велика Британија осигурала оно што је Италија прижељкивала за себе — превласт у источном делу Средоземља. Да би се Албанци припремили за поход на Грчку, тј. да би се обезбедило њихово одлучно учешће реактивирана је до тада потиснута иредентистичка пропаганда: требало је ослободити Чамерију, епирску област насељену Албанцима. Инциденти, као што је било убиство албанског пастира Даута Хоџе, којег су грчке власти на албанској територији тражиле због убиства и пљачке, предимензионирани су како би се указало на прогон албанске мањине у Грчкој.

Италијански напад почео је 28. октобра 1940. године. Претходне ноћи италијанска влада је поставила ултиматум тражећи од Грчке да италијанским трупама дозволи заузимање стратешки важних тачака у земљи за све време трајања сукоба са Великом Британијом, чиме би се обезбедило задржавање неутралног курса Грчке. Грчка влада је одбила ултиматум. Напад Италијана, међутим, није био добро припремљен, па је после почетних успеха завршен поразом. Грци су 14. новембра кренули у контраофанзиву и узвратили нападом на Албанију. До краја године освојили су готово четвртину земље, између осталих и градове Корчу, Ђирокастро, Поградец и Лесковику. Италијани су претрпели велике губитке; само од алпске дивизије „Ђулија", почетком јануара 1941, остало је свега 1.000 људи под оружјем, док је више од 4.000 погинуло. У одбрани коте 731, која је била препрека Грцима у напредовању ка Берату, живот је изгубило више од 15.000 Италијана. У походу на Грчку Албанци су учествовали са око 30.000 добровољаца и тачно 20.000 људи у саставу редовне војске. Нзихов учинак је различито оцењен: док албански историчари говоре о масовном преласку Албанаца на страну Грчке, у италијанским извештајима о томе нема ни речи. Италијански намесник у Албанији Ђакомони помиње чак „легенду о албанској издаји". Суштина је запрво у томе да су 3.114 од 19.093 албанска војника, напуштањем положаја и сличним прекршајима, погазила војну дисциплину, али није било ниједног случаја пребега на противничку страну. Отуда је и ратни суд одустао од кажњавања, тим пре што су се италијански официри и албански војници због језичке баријере врло тешко споразумевали.

Све изгледнији војни пораз Италијана, као први пораз сила Осовине, натерао је Немачку да интервенише.

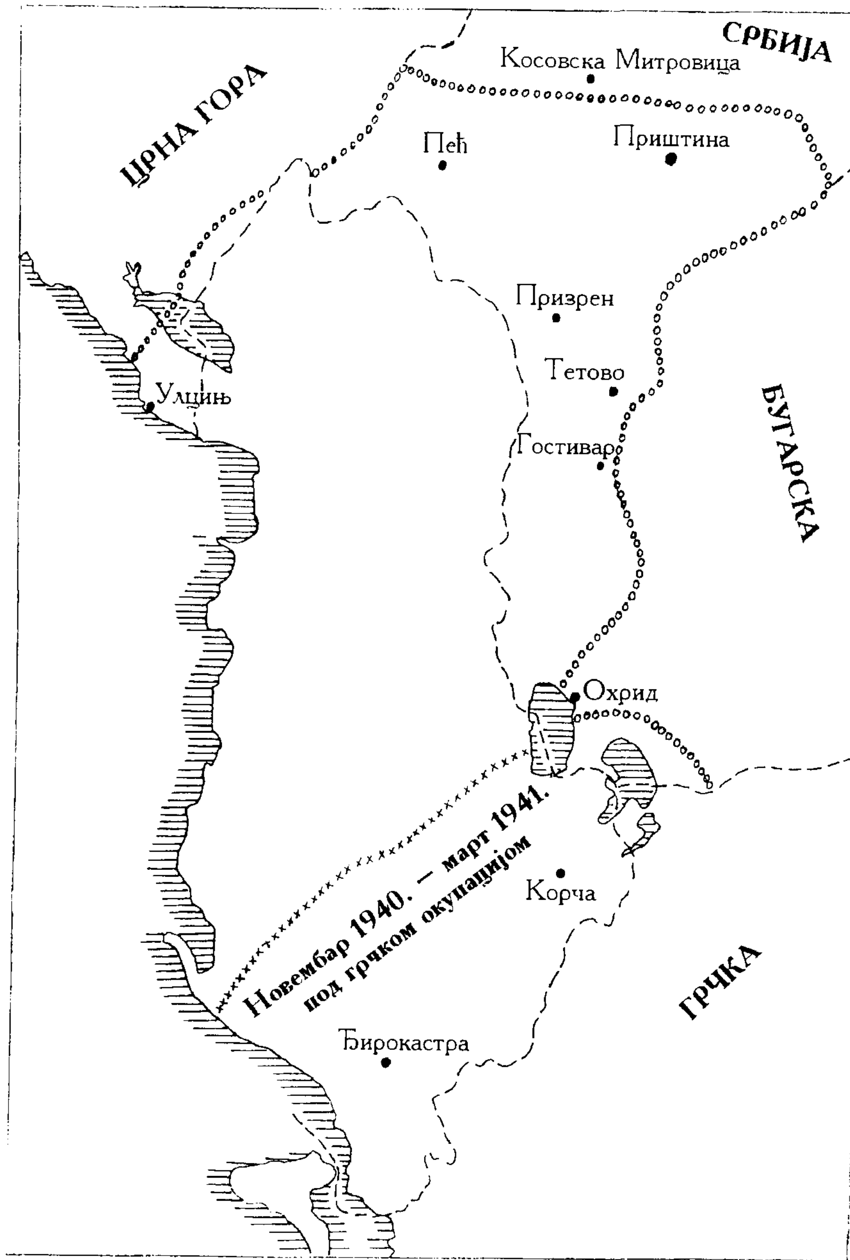
Хитлер, који је врло касно обавештен о италијанској акцији и није је одобрио, плашио се британског искрцавања у Грчкој. Одлучио је да преко Румуније и Бугарске реализује напад на Грчку којим би подржао потиснуте италијанске савезнике. Претходно је, ипак, покушао да веже Југославију за силе Осовине. Фебруара 1941. он је у Берхтесгадену водио многобројне разговоре са југословенским министром Александром Цинцар-Марковићем у којима није само позвао Југословене да се придруже пакту Немачка—Италија—Јапан, већ им је

предложио да преузму посредовање између Италије и Грчке, како би се конфликт решио мирно. Југословенска влада је најпре оклевала, а потом се нашла под притиском временског ограничења, када су немачке трупе почетком марта 1941. почеле да улазе у Бугарску. Приликом своје посете Немачкој принц—регент Павле је објавио да је Југославија начелно спремна да приступи Пакту, али под условом да не мора да подржи војне акције сила Осовине. Након што је немачка страна прихватила тај услов, Југославија је 25. марта приступила Пакту. Након тога принц—регент и влада опстали су политички још само два дана, јер је у ноћи између 26. и 27. марта у Београду дошло до војног пуча који је предводио бивши начелник Генералштаба Душан Симовић. Хитлер, који је иза пуча слутио енглеске тајне планове, одлучио је да Југославију као фактора нестабилности „војно и као државну творевину уништи". Тако је Други светски рат коначно стигао и на подручје јужне Европе. Немачке трупе напале су 6. априла Југославију и Грчку. Отпор у обе земље је брзо савладан: 17. априла капитулирала је Југославија, а 24. априла Грчка, чије су снаге још биле дубоко на албанској територији. Нова расподела територија на Балкану могла је да почне.

Нова расподела територија на Балкану (1941)

Нова расподела територија била је предмет преговора које су од 20. априла у Бечу водили министри спољних послова Италије и Немачке. Освојене територије подељене су на окупационе зоне. Области које су у Југославији насељавали Албанци подељене су на три дела: италијанској окупационој зони припао је највећи део Косова, западне Македоније и бивше црногорске територије сасвим или делимично насељене Албанцима; бугарској окупационој зони припао је остатак Македоније и мали део Косова са градом Качаником; под немачку војну управу дошао је северни део Косова са градовима Косовска Митровица, Вучитрн и Подујево. Када су Италијани 12. августа 1941. са Албанијом ујединили окупиране територије на Косову и Македонији, некадашње црногорске области Плав—Гусинзе и Улцињ, настала је Велика Албанија о којој су некада сањале албанске патриоте. Ова Велика Албанија била је саставни део италијанске империје са врло ограниченом државношћу. Чамерија, област у Грчкој насељена Албанцима, која је требало да буде ослобођена приликом италијанског похода на Грчку, није припојена Великој Албанији, већ је остала под италијанском војном управом.

У сваком случају, Албанија је сада обухватала територију од 42.469 km², са 1.756.000 становника (наспрам 28.748 km² и 1.122.000 становника пре рата). У „ослобођеним областима" *(terre redente)* уведене су албанска управа и жандармерија и отворене су школе на албанском. Новопридошли Срби и Црногорци, које је југословенска влада у тим областима населила у периоду између два рата, морали су поново да напусте те просторе. Италијани, који су за време свог несрећног похода на Грчку добро приметили да њихова владавина у Албанији није баш на чврстим ногама, а уз то је још и додатно угрожена немачком конкуренцијом на Балкану, одлучују да изађу у сусрет албанским жељама за већом самосталношћу. Јула 1941. године распушта се Државни секретаријат за Албанију у Риму. Без одређивања тачног термина Мусолини обећава да ће Албанији дати самоуправу. На место председавајућег албанског министарског савета *3.* децембра 1941. уместо Шефћета Верлаћија долази Мустафа Мерлика Крујa. Крујa је за време Зогуа био у егзилу у Италији. Заступао је блиску сарадњу са Италијом, али је истовремено као ватрени националиста пропагирао и „етничку државу Албанију". Италијани га вероватно нису због тога подржавали, већ зато што није припадао класи велепоседника који су претходно били на власти. На том месту Крујa је остао до 10. јануара 1943. када га је због неслагања са Ћаном заменио Екрем Либохова, који опет као јужноалбански велепоседник није био по вољи северноалбанским племенским вођама. Даљи след догађаја само указује на несигурности италијанске политике: већ након неколико недеља, тачније 13. фебруара, Либохову смењују и постављају Скадранина Малика Бушатија, да би већ 12. маја поново вратили Либохову. Честе смене на месту председника албанског министарског савета указивале су на тешкоће на које су Италијани наилазили у Албанији. Оне су делом биле условљене растућим активностима партизанских формација у Албанији, а делом војним поразом Италијана, који су се после пада Мусолинија предали Алијанси 8. септембра 1943. године.

Албанија за време Другог светског рата

Албанија под немачком окупацијом (1943-1944)

Након капитулације италијанских савезника Албанију су окупирале немачке оружане снаге (Вермахт). Окупација је извршена брзо и мирно јер Италија није пружала готово никакав отпор. Немци су заробили око 90.000 Италијана, а њих отприлике 45.000 расуло се по Албанији; тек касније су уз помоћ Британаца бродовима пребачени у Италију. Око 1.500 људи, углавном из дивизије „Фиренца", прикључило се комунистичким партизанским снагама и борило се против окупационе војске као батаљон „Антонио Грамши".

Вермахт је на располагању имао премало војске за иоле снажније војно присуство у Албанији и тамо је стационирао свега две немачке дивизије. Зато је немачкој страни била у интересу што скорија стабилизација политичких прилика у земљи. Још при уласку у Албанију немачким снагама је препоручено да према становницима буду учтиви и предусретљиви. Дељени су памфлети којима је становништво обавештавано да немачке снаге у земљу не долазе као непријатељи, већ као пријатељи, да Немачка нема својих интереса у Албанији и да је више од свега спремна да је испоштује као слободну и независну земљу.

Немци су одмах по уласку у земљу покушали да покрену албанске политичаре на формирање владе и преузимање управе. Влада је требало да буде пронемачка и аникомунистичка. Међутим, албански политичари су остали врло уздржани јер се у то време у Албанији очекивало скоро искрцавање Енглеза и нико од њих није желео да се без потребе компромитује. Више успеха Немци су постизали на „новоалбанском подручју", тј. на територијама које су прикључене Албанији 1941. године. Тамо је владала бојазан да би у случају немачког пораза те области поново припале Југославији, па је становништво било спремније на сарадњу са Немцима. На иницијативу косовских Албанаца Бедрија Пејанија и Џафера Деве, као и Ибрахима Бичакуа из Елбасана основан је 14. септембра 1943. Национални комитет који је прокламовао независност Албаније и изабрао Извршни комитет као привремену владу. За председавајућег ове прелазне владе изабран је

Бичаку. Како би се добила подршка у земљи влада је прогласила амнестију за све политичке затворенике. Истовремено су поништени сви уговори са Италијом и под државну управу стављени сви италијански поседи у Албанији. Влада је својим најважнијим задатком сматрала припремање Народне скупштине *(Asatnble Kombetare* или *Kuvendi Kombetare)* која је требало да дефинише будући статус земље. Народна скупштина је започела да ради 16. октобра 1943. у Тирани. Од 243 посланика само је један део њих био биран, док је друге одредила привремена влада; северна Албанија, Косово и Западна Македонија су били заступљени са чак 163 посланика (више од пропорционалне заступљености). Национална скупштина је вратила Устав из 1928. године и изабрала Намесничко веће којем је традиционално припадао по један представник сваке верске заједнице у Албанији: Мехди Фрашери као бекташ, Фуад Дибра као сунитски муслиман, Аеф Носи као православац и фратар Антон Харапи као католик.

Влада са Реџепом Митровицом на челу формирана је 5. новембра 1943. године. Митровица је био Албанац са Косова и председник Друге призренске лиге, организације основане 16. септембра 1943. у Призрену, чији је главни циљ била Албанија као етничка држава. У првом владином обраћању Митровица је истакао да ће се његова влада пре свега залагати за заштиту независности и етничких граница Албаније. Зато је била предвиђена реорганизација војске и жандармерије, као и успостављање поновног функционисања државног апарата. Становништво је позвано да обустави међусобна непријатељства, а Албанија је желела неутралну позицију у ратном сукобу.

Резултат рада нове владе била је стабилизација прилика у Албанији. Управа и правосуђе су поново функционисали. У северној и централној Албанији опет су прорадиле школе; на Косову оне нису ни престајале да раде. Почетком 1944. још једном се експериментисало са аграрном реформом како би режим придобио подршку широког слоја социјално угрожених. Резултат је био подједнако незадовољавајући као и под Зогуом, између осталог и због ратних догађања. Јалови су били покушаји Митровицине владе да уз помоћ Немаца изврши обнову армије и жандамерије. Малобројне обучене групе показале су се као непоуздане и биле убрзо поново распуштене.

Само је СС дивизија „Скендербег", основана 1944. године, била борбено способна. Чинили су је углавном косовски Албанци. Безуспешни су такође били и напори владе за међународно признавање албанске независности. Једино је Немачка, која је благонаклоно дочекала проглашавање независности, 13. јула 1944. свој генерални конзулат у Тирани подигла на ниво посланства. Мађарска, Румунија и Бугарска оклевале су да учине исто због несигурних прилика у Албанији. На ноте које су биле упућене Швајцарској и Турској као неутралним земљама није чак ни одговорено.

Пошто су се у међувремену јавили наговештаји скорог пораза Немачке, за албанску владу је било битно да пред Алијансом не остави утисак да су савезници или штићеници немачког Рајха. Фикри Дине, који је јула 1944. наследио Митровицу на месту председника владе, посебно је у владином обраћању подсетио на неутрално опредељење своје земље. То, међутим, није утицало на Алијансу и она је наставила да пружа подршку унутрашњополитичким владиним противницима све док су се ови борили против Немаца. Дине је 28. августа дао оставку, а 7. септембра је под Бичакуом формирана последња албанска влада пре комунистичког преузимања власти. Она практично више није имала никакву власт.

Немачке трупе су 2. октобра 1944. добиле наредбу да затворе немачко посланство у Тирани. Са немачким дипломатама земљу су напустили и албански политичари који су до краја сарађивали са окупационим властима, а међу њима су били Бичаку и Мехди Фрашери. Повлачење немачких снага трајало је много дуже, уз више губитака него што је очекивано. Тек по ослобађању Скадра 29. новембра 1944. Албанију су напустиле и последње снаге Вермахта. Борбе у северној Албанији настављене су и након тога, јер су антикомунистичке групе, које су Немци добро опремили оружјем, и даље пружале отпор у областима под својом контролом.

Отпор окупационим силама

Прве спонтане акције отпора јавиле су се убрзо пошто су Италијани окупирали земљу. У то се могу убројити антиита-

лијанске демонстрације одржане у многим албанским градовима 28. новембра 1939, на албански државни празник. Било је и пасивног отпора наредбама окупационих органа, на које су ови одговарали хапшењима и депортацијама у Италију. Истовремено су оживеле и активности банди чије је постојање у Албанији имало дугу традицију. Прву добровољачку чету *(feta)* основао је Муслим Пеза 1940. године. Пеза се двадесетих година борио против Зогуа и 8. септембра 1926. у Тирани на улици убио команданта његове телесне гарде Османа Балија.

Као, уосталом, и у Југославији, и у Албанији је отпор најпре започео на националној основи, а не од стране комуниста, како се касније тврдило. Након уласка Италијана у рат, почетка похода на Грчку и у првом реду после блицкрига Вермахта против Грчке и Југославије Енглези су покушали да отворе нови фронт иза леђа непријатељу, то јест да у немачким и италијанским окупационим зонама подстакну становништво на устанак. У томе је извесну улогу одиграо и Зогу који је рат провео у егзилу у Аондону. Он се 1940. понудио да у Турској формира албанску добровољачку чету, да са њом преко Грчке тајно пређе у северну Албанију и тамо подигне устанак. Грчка влада није прихватила овај план. Једини успех британских активности био је тај да се у Албанију вратио Абаз Купи и организоваоројалистички покрет отпора. Он је 1939. био један од малобројних који су пружили отпор италијанском искрцавању у Драч. Крајем 1941. прикључила се нова политичка група која је за себе тражила водећу улогу у покрету отпора окупационим силама — били су то комунисти.

Албански комунисти

Будући да је Албанија била чисто аграрна земља, и као таква није имала развијени пролетаријат, тамо није могло бити ни комунистичке партије према учењу Маркса и Енгелса. Комунистичком покрету прикључио се, најпре, тек покоји Албанац (углавном из иностранства). То су били неки од присталица епископа Фан Нолија, међу њима његов дугогодишњи секретар Сејфула Малешова, Аазар Фундо и Тајар Завалани. Остали су били чланови комунистичких партија у иностранству, рецимо каснији председник владе Мехмед Шеху, који је најпре био члан Шпанске, а потом и Италијанске комунистичке партије. Шеху је у склопу Дванаесте интернационалне бригаде био учесник Шпанског грађанског рата. Неки Албанци су у Москви прошли обуку Коминтерне како би то учење касније применили у Албанији. Најпознатији од њих је Али Кељменди (1900—1939), један од малобројних албанских комуниста који нису потицали из грађанске средине. Рођен је у Пећи као син земљорадника, након забране рада југословенске Комунистичке партије бежи у Албанију где се издржавао као радник. У Совјетском Савезу боравио је између 1925. и 1930. године. Након повратка у Албанију основао је илегалне комунистичке групације и реорганизовао комунистичку групу из Корче.

Према албанским партијским списима у Корчи је 1928. године основана прва комунистичка ћелија у Албанији. Из ње је у Корчи израсла прва комунистичка група од 40 чланова. Друга комунистичка група основана је 1934. године у фрањевачкој гимназији у Скадру. Њени чланови су били каснији председник комунистичке омладине Кемал Стафа и Фадиљ Хоџа, доцније члан Председништва Савеза комуниста Југославије. Од осталих комунистичких група биле су ту „Ватра" *(Zjarri),* коју је 1937. у Атини основао Андреа Зиси, а која је касније пребачена у Тирану, као и група „Млади" *(te Rinjve)* која се 1940. одвојила од групе из Корче. Све ове групе, које су имале укупно око двеста чланова, међусобно су биле супротстављене. Једне другима пребацивале су одметништво, троцкизам и слично, иако су теоријска начела свих ових група била врло скромна, будући да ниједно од темељних марксистичко-лењинистичких дела до тада није било преведено на албански. О идеолошким ставовима раних албанских комуниста није могуће судити јер до данас нису објављени никакви списи или теоретске анализе из периода пре 1941. године.

Ујесен 1939. учињен је покушај да се координира сарадња између две најважније комунистичке групације, оне из Корче и оне из Скадра. Управо зато образован је заједнички централни комитет са по два члана из сваке групе. Тако успостављено јединство је, како су потврдили стални сукоби везани за утврђивање заједничког курса (да ли ће бити кадровска партија или масовни покрет), било врло крхко. Централни ко-

митет је поново расформиран у пролеће 1940. године. До нове иницијативе дошло је након немачког напада на Совјетски Савез. Коминтерна је позвала комунистичке партије свих земаља на „антифашистичку ослободилачку борбу". За албанске комунисте то је значило да морају коначно да оснују једну партију која би преузела вођење „народноослободилачке борбе". До тога је дошло 8. новембра 1941. у Тирани.

О оснивању партије постоје противречни подаци, а у првом реду је нејасно какву је улогу у томе имала Комунистичка партија Југославије. Неоспорно је, изгледа, једино то да су Миладин Поповић и Душан Мугоша, као Титови емисари, присуствовали оснивању Комунистичке партије Албаније *(Partia Komuniste e Shgiperise)*. Обојица су готово свих ратних година остали у Албанији. Да ли су они заиста водили албанску партију као филијалу Комунистичке партије Југославије не може се са сигурношћу утврдити. У сваком случају, између ове две партије почиње блиска сарадња, а Албанци су у много чему копирали југословенски узор. То се није огледало само у преузимању југословенског партизанског поздрава „Смрт фашизму, слобода народу", већ и у тактици народног фронта коју су албански комунисти убрзо преузели. Као главни задатак партије дефинисана је „борба за националну независност албанског народа и за демократску народну владу у Албанији ослобођеној од фашиста". Тако нешто малобројни комунисти нису били у стању да изведу војним путем, већ су само у градовима могли да организују мање нападе и саботаже. Најспектакуларнија акција те врсте догодила се 24. јула 1942, када су у више префектура уништени телефонски водови. Да би ојачало своју војну позицију партијско руководство је успоставило контакте са некомунистичким добровољачким одредима који су по земљи већ успешно оперисали против италијанских окупационих снага. Прву сарадњу комунисти су успоставили са групом Муслима Пезе и Хаџи Лешија и она је настављена све до краја рата, с тим да су обојица тек касније ушла у партију (Леши 1943, Пеза 1952).

У лето 1942. године комунисти су сазвали конференцију на којој је требало да учествују све групе покрета отпора. Одржана је 16. септембра у месту Пеза код Тиране, у кући истоименог вође добровољачких одреда. На њој су, осим комуниста, учествовали и Муслим Пеза, Хаџи Леши, бекташ Баба Фаја Мартанеши иројалиста Абаз Купи; укупно 20 људи. На конференцији је основан Народни ослободилачки фронт *(Fronti Nacionalclirimtar = FNC* под вођством седмочланог Привременог главног народноослободилачког одбора. Нешто касније донета је Платформа народноослободилачке борбе. Њоме је било предвиђено следеће: мобилизација свих патриотских снага „без обзира на порекло, на класну, политичку или религијску припадност", формирање народноослободилачких одбора *(Keshilla Nacionalclirimtare),* као органа народне власти на ослобођеним територијама, и припрема општенародног оружаног устанка као последње етапе партизанске борбе. Како би се осигурала водећа улога партије свакој партизанској јединици додељен је по један политички комесар. Једино је Абаз Купи одбио примену ове одлуке у својим редовима.

Национални фронт

На конференцију у Пези нису дошли сви лидери који нису били комунисти а били су позвани, међу њима и националиста Мидхат Фрашери, син чувеног вође Лиге Абдула Фрашерија. Фрашери је непосредно након италијанске окупације, јуна 1939, у Тирани основао језгро једне антифашистичке групе отпора, о чијим се активностима ништа не зна. Фрашери се противио сарадњи са југословенским покретом отпора и био је за очување „Велике Албаније" што му је, наравно, донело извесну популарност, будући да су сви албански политичари заговарали идеју о Албанији у њеним етничким границама; једино су комунисти, због свог односа са југословенским истомишљеницима, били против. Новембра 1942. Фрашери је основао Национални фронт *(Balli Kombetar)* који је као и Народни ослободилачки фронт био замишљен као натпартијски савез отворен за све албанске патриоте. Национални фронт се залагао за Албанију као етничку државу, против Зогуа и за републику.

По њима, нова Албанија требало је да буде слободна и демократска, без експлоататора и експлоатисаних. Према декалогу организације ниједан сељак није требало да буде без сопственог земљишта, ниједан радник без сигурних средстава за

живот. Привреди је била потребна радикална обнова. За издајнике, шпекуланте и феудалце у новој Албанији није било места. Програм Националног фронта био је, дакле, национално и социјално много радикалнији од програма комунистичког Народноослободилачког фронта. Зато су се њему прикључиле и мање марксистичке групе као што је *Zjarri.* Јануара 1943. Фронт је организовао свој први конгрес на којем је изабран осмочлани Централни комитет на челу са Мидхатом Фрашеријем. Широм Албаније основани су окружни комитети, као и омладинска организација и покренуте илегалне новине. Истовремено су формирани и партизански одреди који су отпочели борбе против италијанских окупационих снага. Од јануара 1943. па до капитулације Италије у септембру месецу било је 19 већих сукоба. Мешавина радикалног социјалног програма, за чије остварење у ствари није ништа предузето, и великоалбанских циљева постигла је неоспоран утицај. Национални фронт је постао озбиљна претња и убрзо главни противник комунистима, иако су у почетку упорно тражене могућности за њихову сарадњу.

Тај курс је изгледа заступао и Енвер Хоџа који је на Првој земаљској конференцији КПА (од 17. до 22. марта 1943. у Лабинотију) изабран за генералног секретара Централног комитета партије. У свом писму Окружном комитету Корче, из јануара 1943, он додаје да је балистима успело да „у народу створе психозу и да је реч о националистичкој организацији са којом комунисти морају да се споразумеју и договоре." До преговора између две групе је дошло и они су завршени споразумом на састанку (од 1. до 3. августа 1943) у месту Мукје код Кроје. Наиме, одлучено је да се формира Комитет за спас Албаније *(Komiteti per shpetimin eShgiperise)* који ће чинити по шест представника Националног фронта и Народног ослободилачког фронта, а имаће функцију привремене владе. Поред тога, обе стране су прихватиле опстајање Албаније у њеним новим, етничким границама и одржавање слободних избора за конститутивну народну скупштину после ослобођења.

Чињеница да су вође делегације — а међу њима свакако оба члана Политбироа Мустафа Ђиниши и Имер Дишница — пристале на овакав споразум, и тиме на губитак водеће улоге Комунистичке партије, само потврђује њену слабост. Да ли су њих двојица при том прекорачили директиве, као што се то

сматра у партијским списима, није сигурно. Оно што је сигурно јесте то да су закључци из Мукјеа наишли на неслагање југословенске Комунистичке партије која није хтела да се одрекне Косова. На Другој конференцији Народног ослободилачког фронта, од 4. до 9. септембра 1943. у Лабинотију, повучена је сагласност на споразум из Мукјеа. Ројалисти под Абазом Купијем иступили су након тога из Народног фронта и новембра 1943. основали своју организацију „Легалитет" *(Legaliteti)* која се потом борила заједно са балистима. Из борбе против окупационих сила крајем 1943. развио се албански грађански рат. Када су немачке трупе након капитулације Италијана окупирале земљу и формално вратиле Албанији њену независност, антикомунистичке групе, сада у позицији између две ватре, биле су спремне на договор са Немцима. На тај начин је партизанима Народног фронта пружена могућност да се пред западним силама појаве као усамљени борци против окупационих снага. То им је омогућило да постигну жељени успех: што је већа била помоћ савезника намењена Народном фронту, то је била мања помоћ антикомунистичким снагама. При том се намеће паралела са четницима Драже Михајловића у Југославији. Захваљујући помоћи савезника Народног фронта могао је да надокнади губитке, које је имао за време „акција чишћења" у зиму 1943/1944, и реорганизује своје десетковане трупе.

Преузимање власти од стране комуниста

Између 24. и 28. маја 1944. Народни ослободилачки фронт је у месту Пермети одржао Први антифашистички конгрес народног ослобођења. На њему је као привремени парламент изабран Антифашистички одбор народног ослобођења *(Keshilli Antifashist Nacional-Cirimtal = KANC)* који је имао 121 члана. Одбор је именовао тринаесточлани Антифашистички народноослободилачки комитет као привремену владу, са Енвером Хоџом на челу. Краљу Зогуу је забрањен повратак у земљу. На тај начин постављене су смернице за преузимање власти од стране комуниста.

На овом другом конгресу, од 20. до 23. октобра 1944. у Берату, Антифашистички народноослободилачки комитет претворен је у Демократску владу Албаније. Енвер Хоџа је

функцији генералног секретара Централног комитета КПА и главнокомандујућег оружаних снага (коју је обављао још од Конгреса у Перметију) додао и функцију председника владе. Тако је имао велика овлашћења, што му је омогућило да 28. новембра 1944. са својом владом симболично уђе у албанску престоницу коју су партизани још 17. новембра освојили.

Енвер Хоџа са пионирима приликом отварања Осмог конгреса Савеза радничке омладине Албаније (Bashkimi i Rinisë së Punës të Shqipërisë) 1982.

7 АЛБАНИЈА КАО НАРОДНА РЕПУБЛИКА (1945-1992)

Савез са Југославијом

Привремена влада са Енвером Хоџом на челу имала је пред собом два задатка: требало је консолидовати власт и стећи међународно признање; оба ова задатка била су међусобно уско повезана. Потреба признавања је постала још хитнија када је након повлачења немачких трупа питање северног Епира поново постало актуелно. Већ 4. јануара 1945. године Хоџа је затражио признавање од влада Велике Британије, САД-а и Совјетског Савеза. Тај захтев Хоџа је образложио жртвом коју је поднео народноослободилачки фронт у својој антифашистичкој борби на страни савезника. Он је даље нагласио да његова влада има ауторитет над читавом територијом Албаније, што у том тренутку свакако није одговарало истини. На северу су још увек биле активне снаге Националног фронта и „Легалитета", требало је сумњати и у лојалност северноалбанских племенских вођа које су се често супротстављале и ранијим владама.

Владе ових страних земаља држале су се уздржано. Ситуација у Албанији за Велику Британију и САД још није била јасна, а албанска влада није стекла легитимитет на слободним изборима. Совјетски Савез почетком 1945. није предузимао самосталне кораке, а и сматрао је Албанију зоном утицаја Југославије. Без успеха је остало и слање у Рим апостолског делегата у Албанији, монсињора Леонеа Г. Б. Нигриса, са задатком да папству пренесе жељу албанске владе за успостављањем дипломатских односа. Тако је Југославија била у позицији да као прва призна државу Албанију, што је и учинила 29. априла 1945. Албанску владу је потом признала Пољска (7. новембра), а тек 10. новембра је то учинио и Совјетски Савез. Велика Британија и

САД су такође 10. новембра изразиле начелну спремност да Хоџину владу признају као „албанску управу" уколико се у кратком року одрже слободни избори уз учешће свих антифашистичких снага. Избори одржани 2. децембра 1945, међутим, нису одговарали ономе што се на Западу сматрало слободним изборима.

Сједињене Америчке Државе додатно су још провоцирале владу у Тирани одбијањем да признају важност предратних уговора који су се односили на Америку. Британска спремност на признавање изгубила се након такозваног „инцидента из Крфског канала", када су 22. октобра 1946. два британска разарача наишла на мине при проласку кроз мореуз између Крфа и албанске обале. Сама та област кроз коју су пролазили међународни бродови била је минирана непосредно пре тога. Читав случај доспео је пред Савет безбедности Уједињених нација и пред Међународни суд за ратне злочине у Хагу који је Албанију осудио на плаћање одштете у висини од два милиона и четиристо хиљада долара. Када је Албанија одбила да плати Велика Британија је у залог узела албанске резерве злата које су пред рат биле депоноване код италијанске државне банке. Након тога су, на захтев Британаца, одбијани и албански захтеви за пријем у Организацију уједињених нација. Велика Британија је поред Грчке спадала и у државе које су се највише противиле албанском учешћу на Париским мировним преговорима са Италијом. Мировном споразуму од 10. фебруара 1947, којим јој је враћено острво Сасено, Албанија је приступила накнадно.

Било је очигледно да Албанија на почетку хладног рата од западних сила не може ништа да очекује, па је силом прилика била упућена да се ослони на Совјетски Савез, а посебно на Југославију као суседа. Савез са Југославијом био је принудан потез у који су је гурнуле западне силе и Совјетски Савез. Зато не треба сумњати у истинитост тврдње Милована Ђиласа да је Стаљин у јануару 1948. од Југославије тражио да „прогута Албанију" *(Разговори са Стаљином,* Штутгарт, Хамбург 1963, 173).

Зависност од Југославије

По завршетку рата албанска зависност од Југославије била је изражена у свим областима. Будући да није била међународно призната, Албанија практично није могла да води сопствену спољну политику, па је Југославија у највећој мери преузела спољнополитичко заступање земље. На конференцијама у Потсдаму и Паризу залагала се за албанске захтеве за репарацију упућене Немачкој и Италији, и заступала ју је, са друге стране, у Комунистичком информационом бироу (Информбиро) који је основан 1947. као наследник Коминтерне. Информбироу, са седиштем у Београду, припадале су комунистичке партије Југославије, Бугарске, Румуније, Мађарске, Пољске, Совјетског Савеза, Чехословачке, Француске и Италије, али не и Албаније. Југословенска КП је крстила албанску сестринску партију или чак и подстакла њено оснивање, али ју је сматрала неком врстом млађег партнера и држала ју је, и по завршетку рата, чврсто у својим рукама.

Позиција Енвера Хоџе као генералног секретара била је на махове оспоравана јер су га, као и Стаљин, и Југословени изгледа доживљавали као „малог буржуја који нагиње национализму". Због тога је за секретара Централног комитета за организациона питања постављен Кочи Дзодзе, који је важио за човека од поверења југословенског партијског вођства и по свој прилици требало је да контролише генералног секретара. Он је у име Централног комитета супотписивао законе и одредбе које је доносило албанско државно руководство. Без њега, дакле, није пролазило ништа. Дзодзе се трудио да заустави прозападне тенденције које су замеране Енверу Хоџи, Сејфулаху Малешови, Имеру Дишници и другим албанским комунистима, али је 16. априла 1945. у говору на Другом конгресу антифашистичке омладине Француске Хоџу назвао „родоначелником читаве генерације интелектуалаца наше земље". Узор није требало да буде Запад, већ Југославија и Совјетски Савез. Дзодзе је заговарао тврди курс на пољу унутрашње политике и лично је водио прве судске процесе против „народних непријатеља", вођене од марта до априла 1945. у Тирани.

Прогон и ексироирицација

У промени политичких и социјалних односа у земљи албанска комунистичка партија је поступала ригорозно, слич-

но као југословенска. До прогона политичких противника и експропријације је дошло још пре него што су за то створене уставне могућности. Прави и наводни сарадници окупатора извођени су пред народни суд и често осуђивани на смрт. „Фашистичке" и „профашистичке" организације и активности забрањиване су, односно кажњаване, при чему се у ово потоње убрајало практично све што је реализовано ван масовних организација Националног ослободилачког фронта — као што су биле манифестације „Католичке акције" из Скадра. Сваки отпор владајућем курсу партије био је сматран издајом. Отуда се историја Комунистичке партије Албаније чита као историја издаја јер ниједна комунистичка партија није тако темељно чишћена од „непријатеља партије" као албанска. При томе су често они који су вршили чишћење и сами постајали жртва неког од наредних чишћења. Најпознатији пример за то је Кочи Дзодзе. Чишћење је углавном значило физичку ликвидацију. Из генерације оснивача партије једино је Енвер Хоџа преживео сва чишћења албанске комунистичке партије.

Репресивне мере примењиване су на све шире слојеве. Посебно је прогонима било изложено католичко свештенство; 1955. само је 14 (од првобитних 187) католичких свештеника вршило своју службу. На почетку су и неуспеси у привреди сматрани саботажама и кажњавани сходно томе. Тако је 27. фебруара 1945. убијена група техничара која је радила на нафтним пољима Кучова *(Qytet Stalin)*.

Такође је врло рано почела национализација поседа „срушене класе експлоататора". Још 1945. отпочела је експропријација фабрика „државних непријатеља", а 7. марта 1945. уведен је посебан порез на „ратну добит". Као и у Југославији, ратном добити сматрао се сваки приход добијен на основу продаје робе окупаторима. Приходи од овог посебног пореза су, према званичним подацима, 1945. износили више од половине (укупних) државних прихода. Имовина предузетника који овај порез нису могли да плате била је конфискована. Национализација преосталих албанских привредних предузећа одвијала се постепено. Почела је са рудницима и транспортом и до 1947. обухватила све привредне гране укључујући и занатске радионице.

Аграрна реформа

Аграрна реформа започета је јула 1945. најпре у Елбасану, а од 6. септембра исте године и у целој земљи. Земљиште је без одштете одузимано свим земљопоседницима који га нису сами обрађивали. Земљопоседницима који су своје земљиште обрађивали модерном механизацијом дозвољено је да задрже 40 хектара; од тога је 10 хектара морало да буде под пашњацима. Сви остали власници земљишта и црквене установе, који су сами обрађивали своје земљиште, могли су задржати по 20 хектара, од тога пет хектара пашњака. Јуна 1946. аграрна реформа је још више пооштрена: без одштете су одузимани и читави воћњаци, виногради, маслињаци, објекти и пољопривредна опрема од власника који нису лично обрађивали земљиште. У оквиру реформе одузето је укупно 173.000 хектара земљишта (укупна обрадива површина 1938. у Албанији износила је 292.000 хектара); од тога је 155.000 хектара додељено сељацима безземљашима (70.000 породица), за сваку породицу по пет хектара. Остатак одузетог земљишта искоришћен је за формирање државних добара. Аграрна реформа из 1945/1946. без сумње је била најобимнија коју је Албанија икада имала. Она, међутим, није имала циљ формирање сељачког слоја који ће самостално моћи да се издржава и то је убрзо потврдила спроведена кампања колективизације.

Албанија као народна република

Избори за конститутивну народну скупштину одржани су 2. децембра 1945. године. Комунистичка партија Албаније потрудила се да на изборима буде само једна једина изборна листа, и то она Народног ослободилачког фронта, преименованог у Демократски фронт. Као што се и очекивало, ова листа је са 93,8 /о доживела енорман успех; на изборе је изашло 90,2 /о гласача. Народна скупштина је први пут заседала 10. јануара 1946. и 11. јануара прогласила је Народну Републику Албанију. И у томе је Албанија следила пример Југославије која се 29. новембра 1945, као прва држава Источног блока, формирала као народна република. Нови Устав донет је 14. марта 1946, а оснивачка скупштина претворена у регуларан

парламент *(Kuvendi Popullor).* Албански Устав из 1946. одговарао је углавном оном југословенском од 31. јануара, који се опет базирао на Стаљиновом Уставу из 1936. Албанци једино нису преузели федерално државно уређење. Национализација је Уставом накнадно легализована, али водећа улога партије још није била уставно дефинисана.

Нова влада оформљена је *23.* марта 1946. године. На њеном челу је поново био Енвер Хоџа који је преузео истовремено и ресоре иностраних послова и одбране, док је његов ривал Кочи Дзодзе постао заменик председника владе, министар унутрашњих послова и председник Државне комисије за планирање. Обојица су, дакле, како у партији, тако и у државном апарату, имали једнак удео у власти.

Блиска привредна сарадња са Југославијом

Једна од главних брига нове владе било је побољшање лошег економског положаја и, као најважније, снабдевање становништва. Рат и национализација, коју је спровела влада којој су недостајали стручњаци, довели су до хаотичног стања у албанској привреди. Поред тога, не само реорганизовање пољопривреде већ и лоше жетве, изазвали су осетни недостатак хране. Принудне мере, као заплена хлебног жита (сељаци су након лоше жетве 1946. за своје потребе смели да задрже свега 15 kg пшенице по члану домаћинства), нису могле да реше оскудицу. Већ септембра 1946. основне животне намирнице су морале бити рационисане. Ни помоћ Агенције Уједињених нација за помоћ и опоравак (UNRRA), која је до 1948. укупно износила 26 милиона долара, није сама по себи била довољна, већ је проширена и југословенском помоћи. Вредност економске помоћи коју је Југославија упутила у Албанију у периоду између 1945—1948. процењује се на *33* милиона долара. Југословенска страна при том ову помоћ није сматрала изгубљеном дотацијом, већ инвестицијом у земљу која ће се за краће или дуже време прикључити Југославији.

Када је Енвер Хоџа, крајем јуна, отишао у своју прву и једину државну посету Београду, утврђене су перспективе блиске привредне и политичке сарадње. Првог јула су у Београду потписана три споразума: о привредној сарадњи, плаћањима и кредитима. Југославија *се* обавезала да подржи развој индустрије и привреде суседне земље пружањем техничке помоћи и слањем експерата. Било је предвиђено да се албански стручњаци обучавају у Југославији, а да се Албанцима путем кредита омогући да у Југославији купе машине и техничку опрему. Постигнут је договор и о формирању мешовитих југословенско-албанских предузећа на паритетној основи, која би бринула о међусобној размени робе, експлоатацији албанског рудног богатства и транспортних потенцијала. Истовремено је најављено и склапање споразума о пријатељству и помоћи, што је и учињено 9. јула у Тирани. Тако је створена и политичка основа за сарадњу, а то је био први у низу истоврсних уговора који су у оквиру совјетског пакта склопљени међу свим државама Источног блока. Уговором је предвиђена и војна помоћ у случају да нека од земаља потписница буде угрожена од треће стране „са циљем угрожавања, освајања или окупације".

Потом је, 27. новембра, уследио уговор о економској сарадњи. Према њему требало је извршити координацију економских планова обеју земаља, ускладити валуте, у Албанију увести југословенски систем цена и извршити припреме за формирање царинске уније. Да је овај план остварен, албанска привреда би се у потпуности прикључила југословенској, што би утрло пут ка државној синтези двеју земаља. Будући да су Југословени имали исте планове везане за Бугарску, настала би балканска федерација под југословенским вођством. Једна таква унија била је, истина, стари циљ балканских социјалиста, па и Коминтерне, али више није одговарала совјетској политици великих сила коју је водио Стаљин јер он ни у ком случају не би трпео да се поред Москве формира још један комунистички центар. Због тога је совјетска страна почела да подржава „националне" снаге унутар албанског партијског руководства.

Раскид са Југославијом

Делегација албанске владе под вођством Енвера Хоџе посетила је Москву јула 1947. године. Албанији је том приликом додељен совјетски кредит за набавку трактора и пољопривредних машина. Овај први покушај Москве да прекине

југословенски економски монопол у Албанији довео је до сукоба унутар Комунистичке партије Албаније, при чему је превласт имала пројугословенска група под Дзодзеом. На Осмом пленуму Централног комитета КПА у фебруару 1948. предност је поново дата сарадњи са Југославијом, док је Хоџа због свог става против Југославије нападан као „фракционаш" и једва је избегао смењивање са места секретара Централног комитета. До прекретнице доводи совјетско-југословенски конфликт који је најпре дошао до изражаја у преписци између совјетског и југословенског партијског врха (од марта до маја 1948), а потом довео до иступања Југославије из Информбироа 28. јуна 1948. године. Централни комитет КПА је већ 29. јуна изразио подршку Резолуцији Информбироа и осудио вође КПЈ као издајнике и троцкисте. Тиме је окончан период југословенско-албанске сарадње која је обележила прве послератне године. Ван снаге стављени су сви југословенско-албански споразуми (осим уговора о пријатељству, који је Југославија раскинула тек 12. новембра 1949) и враћени југословенски стручњаци. После тих догађаја Албанија је постала најоштрији критичар „фашистичке", „ревизионистичке" и „троцкистичке" „Титове клике", којој је пребацивано да је желела да претвори Албанију у колонију. На ове оптужбе Београд је реаговао тврдњом да албанско руководство жели да сукоб са Информбироом искористи како би се ослободило спољног дуга јер је Југославија својим бескаматним кредитима финансирала готово половину албанске државне касе. Сличне сумње изразиле су касније и совјетска и кинеска страна.

Албанија под патронатом Москве

После раскида са Југославијом Албанији је додуше враћена могућност слободне трговине, али је албанска привреда, до тада потпуно зависна од Југославије, била пред колапсом. Совјетски Савез и државе Источног блока које су зависиле од њега морале су сада да преузму улогу кредитора, што су спремно дочекали јер је у време заоштрених односа Исток—Запад Албанија имала изузетно повољан геостратешки положај. Совјетски Савез је до 1961. одобрио Албанији кредите у вредности од 156 милиона долара по веома повољним

условима (1957. године је Албанцима чак опроштено враћање свих дотадашњих потраживања). Пружена техничка и војна помоћ процењују се на 100 милиона долара. Више од 3.000 совјетских војних и економских стручњака заменили су протеране југословенске стручњаке. Остале земље чланице Савета за узајамну економску помоћ, па чак и економски слаба Бугарска, следиле су принудно совјетски пример. Њихова економска помоћ за исти период (кредити са два одсто камате) процењује се на 133 милиона долара.

Култ Стаљина

Уз таква материјална давања Албанци нису оклевали да потпуно подрже спољнополитички курс Совјетског Савеза и да на унутрашњополитичком плану следе совјетски пример. Енвер Хоџа је отуд увек истицао да је Стаљин веома уважавао албански народ и албанску партију и да је спречио Југославију да прогута Албанију. Све до смрти Енвера Хоџе Стаљин је био неприкосновена фигура—водиља албанске политике. Он је у Албанији важио за класичног представника марксизма-лењинизма, чак и у време када је у другим земљама Источног блока одавно започео процес дестаљинизације. Стаљинова дела су превођена на албански, у његову славу подигнути су безбројни споменици, а 19. децембра 1950, поводом његовог 71. рођендана, један град је чак добио име по њему: град Кучова променио је име у *Qyteti Stalin* (Стаљинград). Старо име враћено му је тек 5. јануара 1991. године. Историјског оправдања за стварање култа Стаљина заправо није било јер се совјетски партијски вођа показао прилично незаинтересованим за малу балканску земљу. Албанија је остала једина земља Источног блока са којом Совјетски Савез није склопио обавезујући уговор о пријатељству, сарадњи и помоћи. Албанија није била позвана ни на оснивачку конференцију Савета за узајамну економску помоћ, одржану 25. јануара 1949, већ је накнадно морала да затражи пријем. Првом конгресу Комунистичке партије Албаније, одржаном од 8. до 22. новембра 1948. када јој је име промењено у Радничку партију Албаније *(Partia e Punes e Shqiperise =PPSh),* није присуствовала званична делегација Совјетског Савеза. Хоџа је вероватно ис-

користио лик Стаљина како би изградио свој култ и оправдао опстајање на наводно аутентичној линији марксизма-лењинизма насупрот свих ревизионистичких појава.

Скендербегов Трг у Тирани пре 1968. године. Поводом петстоте годишњице од смрти Скендербега Стаљинов споменик замењен је спомеником овог албанског националног јунака — дестаљинизација на албански начин.

На плану спољне политике Албанија се придружила свим антијугословенским мерама Источног блока. Албанско руководство позвало је народ Југославије на борбу против Тита и „великосрпског шовинизма". На југословенско-албанској граници је само од јула 1948. до краја 1950. било 135 инцидената. Такав један гранични инцидент у којем је тешко повређен један југословенски држављанин послужио је југословенској влади као повод да 11. октобра 1950. прекине дипломатске односе са Албанијом. После тога албанско руководство поново отвара косовско питање и оптужује владу у

Београду за тлачење албанске мањине у Југославији, док југословенска страна почиње да организује политичке емигранте из Албаније који од децембра 1951. покрећу свој часопис *Flamuri i Liris (Застава слободе).* Часопис је излазио на гегијској варијанти албанског, како се говорило на Косову, у северној и централној Албанији, и у њему је осуђивана политика „клике Хоџа—Шеху" и активности совјетских експерата у Албанији, за које се тврдило да су били агенти совјетске тајне службе. За време Стаљина Југославија је остала главни непријатељ Албаније, а поред ње то су биле и Велика Британија и САД, при чему је Енвер Хоџа увек умео да нађе некакву везу између те три непријатељске државе, па је тако Југославија била означена као „представник англоамеричког империјализма". Последица тога је била да су, упркос совјетској подршци, сви албански напори да буде примљена у Организацију уједињених нација пропали. Пријем је уследио тек 14. децембра 1955, две године после Стаљинове смрти.

Обрт у албанско-совјетским односима

Стаљинова смрт (5. марта 1953) и смена власти у Совјетском Савезу (13. септембра 1953) у корист Никите С. Хрушчова довели су, гледано са дистанце, до преокрета у албанско-совјетским односима. Постојала су у првом реду два аспекта нове совјетске политике коју је Хрушчов прокламовао на Двадесетој седници Комунистичке партије Совјетског Савеза (14—25. фебруар 1956), а ča којима се Хоџа и његове присталице нису слагали: поновно приближавање Југославији и обрачун са Стаљином. Најпре је уследио прелазни период у којем се на Албанију гледало као на совјетског вазала. Совјетски Савез је остао најважнији спољнотрговински партнер Албаније и наставио је да обезбеђује кредите. Када је Совјетски Савез почео да пропагира принцип колективног руковођења и у Албанији долази до раздвајања највиших партијских и државних функција које су биле концентрисане у личности Енвера Хоџе. Са државних функција Хоџа се повлачи 20. јула 1954. године. Мехмед Шеху постаје председник владе, а Хоџа остаје први секретар Централног комитета, али свакако и најмоћнији човек у земљи у којој партијско руководство кроји

политику. Када је 14. маја 1955. у Варшави између Совјетског Савеза и европских народних демократија склопљен Пакт о пријатељству и помоћи (Варшавски пакт) Албанија је била једна од земаља чланица. Овај пут је, дакле, нису „заборавили", као што се то десило са Коминтерном и Саветом за узајамну економску помоћ. Међутим, Енвер Хоџа није био спреман да започне процес десталјинизације који је започео Хрушчов својим „тајним говором". И њему се, као и Стаљину, могло пребацити стварање култа личности. Ипак, Хоџа није могао у потпуности да избегне последице Двадесете седнице КПСС-а. На Трећој седници РПА (25.маја до 3. јуна 1956) он је признао оправданост совјетске критике на рачун Стаљиновог руковођења, али је сматрао да је треба ограничити на период пред крај диктаторовог живота. За њега је он остао „велики, незаборавни Стаљин" којег је ревизиониста Хрушчов оклеветао.

Албанско руководство је врло нерадо прихватило Хрушчовљеве покушаје да Југославију поново врати у круг социјалистичких земаља. Дипломатски односи између Југославије и Албаније поново су успостављени већ 22. децембра 1953, исте године су у Поградецу вођени и преговори о спорним питањима граница, а 1956. је албанска штампа у извештавању са Двадесете седнице Тита поново називала „другом". То, међутим, није значило и рехабилитовање југословенског партијског руководства од стране албанског. Хоџи је било изузетно стало до опстанка на политичкој сцени и он успева да у партији спроведе свој курс. У оквиру тога долази и до новог чишћења. На Четрнаестом пленуму ЦК РПА, одржаном од 14. до 17. јуна 1955, Тук Јакова (оснивач партије, једно време министар привреде и финансија, као и потпредседник владе) и Бедри Спахију (министар образовања и председник Друштва албанско-совјетског пријатељства) због антипартијског деловања искључени су из ЦК, потом из партије и на крају интернирани. Обојица су се залагала за договор са Југославијом и рехабилитовање жртава ранијих „чишћења".

Када је реч о Југославији и тумачењу прошлости југословенско-албанских односа Енвер Хоџа, дакле, није био спреман ни на какве уступке осим ако то не затражи совјетско партијско руководство. Тада се још није усуђивао да раскине

са Москвом, али да је у то време било унутарпартијског отпора указује „чишћење" из 1955. и она која су уследила након њега. Хоџа није могао да буде сасвим сигуран какав би став о раскиду са Москвом заузела војска, јер су је организовали совјетски стручњаци и обука је једним делом била извршена у Совјетском Савезу. Формално, он је и даље изјављивао да КПСС-у због њених историјских заслуга припада водећа улога у светском комунистичком покрету, али је већ крајем педесетих година све чешће указивао на Кинеску револуцију, која по свом значају долази одмах иза Октобарске. Промена партнера назирала се још тада.

Промена курса — што даље од Москве, што ближе Пекингу

За време мађарског устанка у јесен 1956. године РПА је заједно са КП Кине подржала одлучан продор совјетске армије. Устанак је означен као контрареволуција, коју су инсценирали западни империјалисти и ревизионисти (Тито). Када је Хрушчов коначно дошао у дуго најављивану посету Албанији (од 25. маја до 4. јуна 1959) имао је намеру да још једном покуша да врати албанске политичаре на заједнички курс. Са њим су, поред министра одбране маршала Малиновског, дошли и нови кредитни аранжмани. Посета, међутим, није протекла баш онако хармонично како је то споља изгледало. Албански домаћини не само да су били сумњичави према совјетским плановима да у Албанији подигну ракетне базе, већ се нису слагали ни са Хрушчовљевим предлозима везаним за економску позицију Албаније у оквиру Савета за узајамну економску помоћ: Албанија је била замишљена као „цветна башта" источног економског савеза. У својим мемоарима Хоџа пребацује Хрушчову да је од Албаније хтео да створи „воћарску колонију за потребе ревизионистичког Совјетског Савеза", као што су САД у Латинској Америци имале своје колоније са плантажама банана. Хоџа сада почиње припреме за промену курса. Нови партнер постаје Кина.

У исто време када и Хрушчов у Албанији је боравила једна кинеска војна делегација. После тога односи са овом народном републиком са Далеког истока бивају интензивирани.

У то време је у јеку била борба између Москве и Пекинга за водећу улогу у комунистичком блоку, у коју се сада опрезно умешала и Тирана. И КП Кине је, као и албанска, показивала извесна идеолошка неслагања са новим курсом који је пропагирао Хрушчов: биле су против „сопственог пута" ка социјализму како је то тражила Југославија и одбијале су тезу о мирољубивој коегзистенцији између капиталистичког и социјалистичког блока, којом би се начелно отклонила опасност од избијања војних сукоба. Обе партије сматрале су да совјетске хегемонистичке тежње угрожавају самосталност њихових држава. Будући да је и Мао Цедунг, барем на речима, остајао на линији стаљинизма, Енвер Хоџа је као стаљиниста ову промену савезника могао декларисати као одржавање континуитета своје политике. Када је у вези са Трећом седницом КП Румуније (20. јуна до 25. јуна 1960) у Букурешту одржан састанак партијских делегација из социјалистичких земаља, Албанија није желела да још пре светске конференције комунистичких и радничких партија да подршку осуди кинеске комунистичке партије, па је закључено да ће ćе о совјетско-кинеском конфликту расправљати на светској конференцији која је требало да буде одржана новембра 1960. године.

У међувремену је совјетска страна покушала да погоди Албанце у најосетљивије место умањујући им економску помоћ. Економски притисак требало је Албанију да учини послушном. Био је изабран погодан тренутак за то јер је у Албанији због дуготрајне суше владала несташица житарица. Совјетски Савез је обуставио испоруку обећаних 50.000 тона пшенице и изразио спремност да испоручи свега 10.000 тона и то за злато. Проблема је било и на војном пољу када је Совјетски Савез одбио да албанску морнарицу снабде подморницама.

Албанији је чак запрећено и искључењем из Варшавског пакта. Од Замка културе у Тирани, чију је изградњу Хрушчов обећао за време своје посете Албанији, сазидани су само голи зидови. Хрушчов је, међутим, потценио непоколебљивост Албанаца. Просовјетска фракција унутар РПА била је пре свега сувише мала да би сменила Хоџу или могла да утиче на промену његовог курса. У лето 1960. ухапшено је неколико официра око команданта ратне морнарице Теме Сејка и после јавног суђења за заверу убијено

маја 1960. године. Секретарица ЦК Лири Белишова и председник Ревизионе комисије РПА Кочо Ташко удаљени су са функција, искључени из партије и ухапшени септембра 1960. године. Након тога поново је успостављено „јединство кадрова" које је Хоџи било неопходно пред његов наступ у Москви.

Конференција комунистичких и радничких партија, њих 81, одржана је од 10. новембра до 1. децембра 1960. у Москви. Албанску делегацију предводио је сам Енвер Хоџа који је свој говор одржао 16. новембра и у њему се немилосрдно разрачунао са Хрушчовим и његовом политиком. Шеф најмање владајуће КП у најзаосталијој земљи Источног блока пребацио је руководству светске силе Совјетског Савеза да је напустило принципе марксизма-лењинизма. Хрушчовљеву критику Стаљина одбио је као неоправдану, осудио поновно приближавање ревизионистичкој Југославији и одбацио Хрушчовљеву тезу о мирној коегзистенцији. Сматрао је да ни једна од опсности које носи империјализам није побеђена и заложио се за изградњу атомске бомбе у Кини како би се повећао значај ове земље у међународним оквирима. Он је такође изјавио да је његова оштра и темељна критика совјетског руководства усмерена ка одржању јединства социјалистичког блока и да сматра да РПА не сме да дозволи да нема право гласа само зато што је мала партија.

Хоџин говор Хрушчов је назвао гомилом смећа. Албански партијски лидер је напустио конференцију пре завршетка, 25. новембра, док је остатак делегације остао у Москви ради потписивања закључака са конференције. Упркос томе, раскид између Москве и Тиране био је готова ствар и водио је у наредним годинама прекиду свих односа на државном нивоу.

Сарадња са Кином

Специфичност развоја албанске спољне политике је налажење покровитеља на све већој географској удаљености: од Београда, преко Москве до Пекинга. Овакав развој носио је у себи и предности и мане. Што је сила заштитница била даље, то је већа била самосталност ове мале балканске држа-

ве, али и све мања могућност да јој ће у случају евентуалног војног сукоба помогне. У сваком случају, Хоџа изгледа није рачунао на могућност угрожавања од стране Варшавског пакта, или је сматрао да се Совјетски Савез не би усудио да због мале Албаније ризикује сукоб са Кином, чији је штит у Европи Албанија постала.

Овај албански мостобран, као почетак идеолошког сукоба са Москвом који ће трајати све до 1963. године, Кинезе је скупо коштао. Они су, наиме, морали да преузму све финансијске и економске обавезе Совјетског Савеза и Савета за узајамну економску помоћ. Албанија је од почетка своје државности зависила од иностраних инвестиција и кредита. Амбициозни програм индустријализације Енвера Хоџе заснивао се на увозу машина и целокупних индустријских постројења из Совјетског Савеза и осталих земаља Источног блока и на помоћи иностраних експерата. Совјетски Савез је већ у јануару 1961. опозвао око 3.000 својих стручњака који су били послати у Албанију, што су током лета учиниле и остале земље чланице Савета за узајамну економску помоћ. Албанцима који су студирали у земљама Источног блока одузете су стипендије, а тек 1957. године основани Универзитет у Тирани остао је без гостујућих предавача из Источне Европе. Априла 1961. Совјетски Савез прекида економске односе са Албанијом и крајем маја повлачи флоту стационирану код Валоне. Завршницу представља прекид дипломатских односа са Совјетским Савезом 3. децембра 1961, а током месеца и са Чехословачком, Мађарском и Источном Немачком. Бугарска и Пољска прикључиле су им се касније, а само је Румунија задржала дипломатске односе, али на нивоу посланства.

Кина је водила рачуна о томе да Албанија након прекида односа са земљама Источног блока не западне у политичку, а поготово не у економску изолацију, стављајући јој одмах на располагање 123 милиона долара кредита за финансирање текућих инвестиција. Укупан износ кредита које су Кинези обезбедили до 1975. године процењује се на 838 милиона долара. Већ 1962. године увоз из Кине обухватао је 65% укупног увоза Албаније, док је у Кину ишло 29 /о албанског извоза. Како би се решио проблем транспорта 26. децембра 1961. основано је заједничко албанско-кинеско бро-

дарско предузеће. Кинези су пружили и стручну помоћ: експерти из Совјетског Савеза и земаља чланица Савета за узајамну економску помоћ замењени су кинеским; њих је наводно било око 6.000. На тај начин Кина је спречила да дође до краха албанске националне економије, као што је то очекивала совјетска страна. Уз помоћ Кине подигнуте су топионице, хидроелектране, фабрика за производњу делова за тракторе. Кинези су водили рачуна и о томе да се не форсира само тешка индустрија. Како би се смањио увоз скупог ђубрива са Далеког истока изграђена је хемијска индустрија; у околини Берата подигнут је Текстилни комбинат „Мао Цедунг". Како је Кина увек више увозила у Албанију него што је био албански извоз временом је створен огроман извозни дефицит. Кина, која је и сама сматрана земљом у развоју, није могла трајно да финансира албанску економију, па је 1975. од Албаније затражила да започне отплату приспелих рата кредита. То је био и почетак краја албанско-кинеске сарадње јер Албанија није могла, нити је хтела, да плаћа. Кинези су потом редуковали помоћ, да би је 1978. и потпуно обуставили.

Културна револуција

Најпре долази до јасног разилажења албанског и кинеског партијског руководства. Хоџа је, додуше, делио кинески отпор према „суперсилама", Совјетском Савезу и САД, али није био спреман да крене кинеским „путем ка комунизму". „Културну револуцију" у Кини пратила је на почетку снажна пропаганда. И у Албанији је била спроведена кампања против растућег бирократског апарата и непотизма. Плате су изједначене, а ОКО 15.000 чиновника из управе пребачено је у производњу, док су сви службеници, научници и запослени у култури били обавезни да једном годишње по месец дана обављају физички посао, и то пре свега на селу. Све то требало је да допринесе зближавању са „народним масама" и спречи стварање новог владајућег слоја. У војсци су укинути чинови и поново су уведени политички комесари. Албанско партијско руководство, дакле, није дозволило да се догоди „културна револуција изнутра". Партијски апарат је остао нетакнут и све време је држао покрет под контролом.

У вези са „културном револуцијом" вероватно је била и кампања против верских заједница, коју је — барем званично — започео Енвер Хоџа у свом говору одржаном 6. фебруара 1967. пред основним партијским организацијама у Тирани. Тада је Хоџа говорио о опстајању заосталих обичаја са религиозном позадином и при том, поменуо лучког радника из Драча који слика иконе и венчања малолетне деце у планинским областима. Хоџин говор је тако испровоцирао ученике и наставнике школе „Наим Фрашери" у Драчу да су демолирали сва светилишта у граду. Ова акција изазвала је ланчану реакцију у читавој земљи: за неколико месеци затворено је свих 2.035 богомоља у Албанији (740 џамија, 530 текија и турбета, 608 православних и 157 католичких цркава) и уколико нису имале културно-историјску вредност биле су претваране у биоскопе, складишта, спортске објекте итд; неке од њих су уништене. Тако је Албанија крајем 1967. постала прва атеистичка држава на свету, како је то албанска пропаганда с поносом објавила. Хоџа се изгледа потрудио да се са „опијумом за народ" обрачуна радикалније од маоистичке Кине. На место религије је, за разлику од Кине, дошло неговање сопствене прошлости (Илири, Скендербег, култура националног препорода) и, као у Кини, до екстрема је доведен култ личности Енвера Хоџе који је проглашен класиком марксизма-лењинизма; 1968. почело је издавање његових сабраних дела.

Затегнути односи између Кине и Албаније

Однос Албаније и Кине није био толико идеалан како је то на први поглед изгледало. Албанци су са неповерењем пратили све потезе Кинеза који би могли да значе успостављање контакта са заклетим непријатељима — Совјетским Савезом и САД-ом. Када је 1972. године амерички председник Никсон посетио Кину, то је у Албанији дочекано као увреда. За Хоџу је амерички империјализам био једнако опасан као и совјетски „социјалимперијализам"; он је одбацио и кинеску теорију о „три света", тј. постојању света двеју суперсила, развијеног света индустријских земаља и света земаља у развоју. Задатак два потоња света била би сарадња ради рушења суперсила. Хоџа је сумњао да Кина, која је себе сматрала припадницом Трећег

света земаља у развоју, жели да преузме водећу улогу међу земљама Трећег света и тако прерасте у суперсилу.

На Седмој седници РПА (1. — 7. 11. 1976), одржаној без присуства делегације КП Кине, ова земља је убројана међу ревизионистичке, чије руководство тежи капиталистичком развоју. Раскид са Кином у то време још није започео, али се назирао. И нови Устав, одобрен на овом партијском заседању, потом 28. децембра 1976. усвојен и од стране парламента, био је сасвим у знаку новог курса усмереног ка потпуном ослобађању од било каквих савеза (а тиме и ослобађању од дугова) и ослањању на сопствене снаге. Устав из 1976. забрањивао је подизање страних војних база и стационирање страних борбених снага на албанској територији, као и давање концесија странцима, оснивање заједничких мешовитих предузећа са странцима и узимање иностраних кредита. Уставом је промењен и назив државе: Албанија се сада звала Социјалистичка Република Албанија *(Republika Popullore Socialiste e Shgiperise).* Истовремено су законски регулисане водећа улога партије и забрана религије. Закључцима Седме седнице РПА Енвер Хоџа је припремио свој народ на раскид са Кином до којег је, упркос покушајима помирења са кинеске стране, дошло 1978. године. Кина је 7. јула обуставила економску и војну помоћ и повукла своје стручњаке из Албаније; 27. септембра Албанци су раскинули споразум о заједничком албанско-кинеском бродарском транспортном предузећу.

Албанија у спољнополитичкој изолацији

После раскида са Кином Албанија је постала „усамљена Албанија", како ју је назвао Паул Лендваи у својој репортажи. У Европи није било земље која се тако доследно изоловала од спољњег света пропагирајући апсолутну политичку, економску и културну независност. На идеолошком плану Хоџа је заступао једини прави марксизам-лењинизам, који су од времена десталјинизације напустиле све остале земље Источног блока, иако су то заправо биле не толико марксистичке колико идеје писаца 19. века, из времена рилиндје, које је Хоџа присвојио. Као што је Тен тачно запазио *(Албанија — Посебан случај,* 500) албански диктатор је Лењинов

постулат о „националној форми" и „социјалистичкој садржини" потпуно преокренуо: национализам је постао садржина, а социјализам форма. Хоџа је око себе створио широк круг непријатеља, сврставајући их углавном у две групе: америчке империјалисте и њихове савезнике са једне и ревизионисте свих боја (у које је спадала и Кина) и њихове савезнике са друге стране. Оно што је преостало од пријатеља биле су марксистичко-лењинистичке партије у западним земљама, разна друштва пријатељстава такође из западних земаља, као и револуционарни покрети за независност у земљама Трећег света, у које су, што је интересантно, спадали и Хомеинијеви следбеници у Ирану.

Изолација у коју је запала Албанија није се дуже могла издржати, ни политички, ни економски. Процес индустријализације било је немогуће наставити сопственим снагама. То значи да је Албанија морала да увози, покушавајући да одржи равнотежу са извозним билансом. Тако се могло увозити само у висини могућег извоза. Као најважнији трговински партнери сада се појављују мање земље чланице Савета за узајамну економску помоћ преко којих су набављани делови за машине из Совјетског Савеза; више од трећине робне размене Албанија је вршила са овим земљама. Повећана је и трговина са земљама ОЕЦД-а; њихов удео у албанској спољној трговини порастао је са 25 /о 1976. на тачно 40% почетком осамдесетих. Упркос свим идеолошким и политичким неслагањима, порасла је и трговинска размена са Југославијом (са 6% 1976 на 20% 1980).

Односи са Грчком и Југославијом

Будући да сада више није била директно укључена у велика светска политичка збивања, Албанија се окренула регионалној политици. То је пре свега значило нормализацију односа са суседним земљама. Са оба најближа суседа — Грчком и Југославијом — до тада је имала само сукобе. Албанија је дипломатске односе са Грчком, која је одустала од јужноалбанских области („Северни Епир"), али због италијанског похода из 1940/1941. сматрала да је *dejure* још у рату са Албанијом, успоставила тек 1971. године. У годинама после тога

албанско-грчка робна размена знатно расте, да би 1977. године достигла укупано 21 милион долара. Исте године ове две земље потписују споразум о ваздушном саобраћају и линијом Тирана—Атина отворена је прва директна авионска веза између Албаније и неке од земаља Запада. Размењују се владине и трговачке делегације, организују се узајамна гостовања фолклорних и позоришних трупа. У свом извештају на Осмој седници РПА 1. новембра 1981. Енвер Хоџа је односе између две земље већ могао да означи као пријатељске.

И према Југославији је, упркос свим Хоџиним нападима упућеним њеном партијском руководству, донекле нормализован однос. Споразум о изградњи пруге на линији Скадар—Титоград (Подгорица) потписан је 1979. године. Пруга је отворена крајем 1985, али је убрзо затим, због наводне нерентабилности, саобраћај поново обустављен, па је Албанија остала једина земља која се није прикључила на европску железничку мрежу. Од 1948. албански министри не посећују Југославију а до прве посете долази тек 1980. године. Недин Хоџа, министар спољних послова, боравио је у Београду током јула ради потписивања дугорочног трговинског споразума, а у октобру Косово је посетила Тефта Цами, министарка просвете и културе. Тада је постигнут договор о размени уџбеника, сарадњи на изради атласа дијалеката, као и изради албанске енциклопедије. Крајем јануара 1981. у узвратну посету Тирани долази владина делегација са Косова. Они су били заинтересовани углавном за област у Југославији насељену Албанцима, што је међудржавне односе убрзо довело пред нова искушења.

Марта 1981. у Приштини су одржане масовне демонстрације, започете на Универзитету. Демонстранти су тражили да Косово добије статус републике. Било је чак и парола на којима се тражило одвајање од Југославије и прикључење области насељених Албанцима Албанији. Немире, који су се убрзо проширили и на Македонију, полиција је брутално угушила. Према званичним подацима само у Приштини је убијено девет, а повређено 250 људи. Београдска влада, за коју су ови догађаји дошли потпуно неочекивано, оптужила је Тирану да је одговорна за „контрареволуцију" на Косову. Ова оптужба је сигурно била неоправдана, јер Енверу Хоџи није могло одговарати прикључење Косова Албанији, јер би се тиме

створила превласт Гега и тиме вероватно угрозила владавина породичних кланова пореклом углавном са југа. Осим тога, са Косова би се могле прокријумчарити либералне идеје које албански партијски лидер у овој од спољног света херметички затвореној земљи није могао да употреби.

Хоџа је био пред дилемом: он са једне стране није желео да подржи иредентистичке тенденције косовских Албанаца, али је са друге морао да води рачуна о „великоалбанским" националистима из редова своје партије који су заступали тезу о јединству албанског културног национа. У свом говору на Осмој седници РПА 1. новембра 1981. он је истакао да Албанци не могу бити равнодушни према судбини својих сународника у Југославији и да његова влада признаје оправданост захтева косовских Албанаца за сопственом републиком у оквиру Југославије, али да Албанија при том нема никаквих територијалних захтева и признаје постојеће границе. И поред тога, односи између Југославије и Албаније су остали затегнути, тим пре што југословенској, а касније ни српској влади није пошло за руком да реше проблем Косова.

Однос са Италијом, Британијом и Немачком

Као трећег регионалног партнера Албаније у време изолације треба поменути Италију. И са њом су најпре обновљени традиционални трговински односи; већ 1979. у Албанији је ради потписивања трговачког споразума боравила италијанска делегација са министром спољних послова Р. Осолом на челу. Италија је убрзо поново заузела прво место међу албанским партнерима са Запада. Она је за Албанију значила капију према Западу, и то не само на пољу трговине, већ и у другим областима: образовани слој Албанаца говорио је италијански, а програми италијанских телевизијских станица су у Албанији могли несметано да се прате (изузев емисија у којима се појављивао папа). На Универзитету у Тирани оформлена је 1984. године Катедра за италијански. Албанска министарка културе Тефта Цами посетила је Италију 1985. године.

Албанија је у овом периоду чинила напоре за успостављање дипломатских односа и са Великом Британијом и Немачком. На путу ка остварењу тог циља постојале су тешко савлади-

ве препреке: у случају Британије то је било албанско злато задржано у Аондону, а што се тиче Немачке висока репарација (два милиона долара) коју је Албанија захтевала за штету нанету за време немачке окупације. Још за живота Хоџе предузети су кораци у правцу нагодбе са Немачком, охрабрени „приватним посетама" баварског премијера Ф.-Ј. Штрауса 1984, 1986. и 1987. године. Дипломатски односи успостављени су тек 2. октобра 1987. године. Велика Британија је међу последњим европским земљама успоставила дипломатске односе са Албанијом, 29. маја 1991. године. У време смрти Енвера Хоџе Албанија је одржавала дипломатске и уговорне односе са преко 90 држава. То, међутим, не значи да је ова земља одустала од изабране спољнополитичке изолације. Сви уговори које је Албанија склопила под влашћу Енвера Хоџе били су билатерални, али Албанија није учествовала на било каквим интернационалним скуповима, нити је приступала регионалним савезима. Постепено мењање овакве политике уследило је тек након Хоџине смрти.

Енвер Хоџа умро је 11. априла 1985. године. Он је владао Албанијом непрекидно од 1944. и својим дугим присуством на челу државе веома је утицао на албанску историју у послератном периоду. Тешко је из данашње перспективе дати оцену његове владавине. Сигурно је да је био диктатор старобалканског кроја, који је бескрупулозно са пута уклањао све своје личне и политичке противнике и ригорозном унутрашњом политиком свом народу нанео је непроцењиву штету. Ни интернационални марксистички покрет није обогаћен новом албанском варијантом. Хоџа је пре свега био албански националиста, али је свој национализам лоше покушао да прикрије плаштом марксизма. У заслугу ће му се можда једног дана приписати то што је очувао самосталност државе, иако је то од албанског народа тражило велику жртву за шта и дан-данас плаћа данак.

Привреда, култура и друштво у социјалистичкој Албанији

Када су комунисти 1944. године преузели власт Албанија је била чисто пољопривредна земља: пољопривредом се 1938. бавило 87 /о становништва. Индустријализација је још

била у заметку. У целој Албанији до 1900. године била су свега 22 погона која бисмо могли да означимо као индустрију у оном најширем смислу — млинови, пресе за цеђење уља, солане и један погон за добијање битумена. Под Зогуом је започета експлоатација албанског рудног богатства и на томе су у почетку радила искључиво иностранa предузећа (Anglo-Persian Oil Corrnany, Standard Oil, а касније и италијанска предузећа). Албанија је 1938. располагала са око 150 индустријских погона, од којих је половина имала мање од 10 запослених. Учешће индустрије у укупној робној производњи 1938. је износило 4,5%. Крајем рата Албанија, дакле, није имала индустрију вредну помена, па тако ни радничку класу која би, према марксистичко-лењинистичком моделу, у заједно са радним сељаштвом могла да спроведе социјалистички преображај. Отуда је албанско руководство по завршетку рата велику пажњу поклонило индустријализацији земље. Рудна богатства требало је да представљају основу за ту индустријализацију. Албанија је располагала богатим налазиштима бакра, гвоздене руде, никла, битумена и, највише, хрома. Хром је до данас остао једна од најважнијих извозних ставки, а Албанија је трећи произвођач на свету. Од енергената Албанија располаже мрким угљем, нафтом, гасом и водотоковима.

Индустријализација и пољопривреда

Уз помоћ поменутих сила заштитница — Југославије, Совјетског Савеза и на крају и Кине — албанско руководство почело је убрзану индустријализацију, па је индустријска производња 1950. била већ четири пута већа него 1938. године, 1955. године 11,5 пута, а 1960. била је 25 пута већа него пре рата (овакви подаци су карактеристични за албанску статистику, јер су стално изношени упоредни уместо апсолутних података). Према совјетском узору дата је предност развоју тешке индустрије. На првом месту било је добијање сировина, које су се потом извозиле ради даље прераде. Прерада сировина у земљи почела је шездесетих година. Изграђене су рафинерије нафте, индустрија за прераду бакра (Фабрика за израду каблова и жице у Скадру 1965, некада узорна фабрика) и 1978. године челични комбинат C*liku i Partise* (Челик партије) у Елбасану, са

12.000 запослених највећи индустријски комплекс у земљи. Управо на овом гиганту до изражаја долазе мањкавости албанске политике индустријализације: Совјети су започели изградњу, Кинези је наставили, али фабрика никада није завршена како треба, па је морала бити затворена 1991. године.

Како би се задовољиле енергетске потребе земље требало је повећати производњу струје. За то су од педесетих година углавном коришћени водотокови којих је у земљи било на претек. Према албанским изворима ова земља има после Норвешке највеће резерве воде у Европи. Већ 1950. изграђена је код Селите у близини Тиране прва хидроелектрана (снаге пет мегавата) ради задовољавања потреба новонастале индустрије у престоници. Шездесетих година почиње изградња великих хидроелектрана на Дриму. Од пет планираних, у погону су три електране: *Vau г Dejes* (1975, 250 мегавата), *Komani* (600 мегавата) и *Fierza (Drita e Partise* /Светлост партије/ 1980, 500 мегавата). Укупна снага албанских електрана износила је 1985. године 3.000 мегавата, што значи да је Албанија могла да извози струју. Споредан ефекат је био да је до 1970. читава земља могла да буде електрифицирана.

Још једна претпоставка за развој албанске индустрије била је доградња постојећих саобраћајница. Ту је влада највише подстицала изградњу железнице. Већ 1947. Албанија, као једина земља Европе која пред крај рата није имала железницу, линијом Драч—Печин добија прву пругу. Линија дуга 42 километра изграђена је уз помоћ Југославије. Данас су све.до Корче пругама повезани сви већи градови у земљи. Укупна дужина албанске железничке мреже износила је 1990. године 684 километра. Албанским пругама је у другој половини осамдесетих обављана трећина теретног и путничког саобраћаја, али су оне, када је реч о превозним средствима, већ на почетку биле застареле. Парне и дизел локомотиве, као и вагони, били су углавном застарели модели из земаља Источног блока и Кине. Како су те пруге градили углавном омладина и војници на „добровољним" радним акцијама, била је дозвољена брзина од свега 30 километара на час. ,

За разлику од индустрије, пољопривреди је у албанском планирању дат тек другоразредни значај. Као и у Совјетском Савезу за време Стаљина и овде се на пољопривреду гле-

дало пре свега као на извор акумулација за индустрију, тј. добит од пољопривреде коришћена је за финансирање индустријализације. Сељаци су били приморани да своје производе дају по нижим ценама, док су индустријски производи, са друге стране, били прескупи. Све до 1955. пољопривреда је у погледу инвестиција била запостављена. КП Албаније је и у аграрној политици у потпуности следила совјетски пример. Након што су земљишном реформом из 1945/1946. подељена велика добра и сељаци безземљаши постали власници земљишта почео је процес колективизације. Прве пољопривредне задруге настале су већ 1946. године, наводно на добровољној бази. Колективизација пољопривреде је, са изузетком планинских области, спроведена до 1960. године. У планинским подручјима на северу, у којима су још владале патријархалне структуре, коначна колективизација је спроведена тек 1966/1967. године.

Након што је Уставом из 1976. све земљиште подржављено (предато сељацима на бесплатно коришћење) у социјалистичкој Албанији настале су три врсте пољопривредних газдинстава: државна, задруге „вишег ранга" *(Kooperative e tipit telarte)* и обичне задруге *(Kooperative bujqesore)*. Задруге вишег ранга, формиране од 1971, представљале су прелазни облик у државно власништво; неповратним инвестирањем држава би постепено постајала власник. Сељаци коопернти имали су право да за своје потребе обрађују мањи део земљишта који им је био на располагању. Законска површина тог „кооперантског домаћинства" *(oborr kooperativisi)* до 1967. износила је 0,3 хектара земље; сељак је могао да за своје потребе држи једну краву, теле, као и 15 оваца или коза. Кооперантско домаћинство је 1967. смањено на 0,1—0,15 хектара. Колективизацијом је седамдесетих година обухваћена и ситна стока и краве, а приватно земљиште ограничено је на окућницу. У исто време земљорадницима је забрањено да тргују својим производима. Сасвим јасно се тежило потпуном подржављењу аграра. Сељаштво као слој је требало да нестане. У Албанији је 1989. било 58 државних газдинстава и 492 пољопривредне задруге, од којих 50 вишег ранга. Задруге су користиле механизацију из 30 државних станица машина и трактора.

За разлику од периода пре рата када је доминирао узгој стоке, у пољопривредној производњи социјалистичке Албаније водеће место имао је узгој ратарских култура са 61,5% (1989). Циљ албанског руководства био је да земљу учини самосталном у производњи хлебног жита (пшенице, кукуруза, пиринча). То им је делимично успело, али на рачун других производа; 15% прехрамбених потреба земље Албанија је ипак још морала да увози. Албанска пољопривреда имала је тешкоћа и због великог прираштаја становништва, који је држава подстицала. Са годишњом стопом прираштаја од око три одсто педесетих и шездесетих година (данас око два процента) пољопривреда је годишње морала да прехрани на десетине хиљада становника више. Уз то, и животни век је продужен са 38 година 1938. на данашње 72. Корисна обрадива површина је кроз мелиорацију и стварање новог обрадивог земљишта у послератном периоду више него удвостручена (од 292.000 хектара 1938. на 706.000 хектара 1989), али се број становника утростручио. При стварању новог обрадивог земљишта је, већ осамдесетих година, било природних ограничења, па се дешавало да се нове обрадиве површине делом поново изгубе услед ерозије. Све се то негативно одразило највише на сточарство јер су пашњаци претварани у, углавном, нерентабилне оранице.

Албанска економска политика је — како се то показало после „промена" почетком деведесетих — била прави фијаско. Један од главних узрока јесте што ту политику нису креирали експерти, већ политичари. Албанска економија била је централизована дириговна економија којом је управљала РПА, па је и пропала када је ова партија изгубила власт.

Својом економском политиком РПА је, између осталог, желела да изједначи град и село и да од аграрне Албаније створи агроиндустријску земл>у, али јој то није успело. Већина становништва (1989 године 64,2 /о, а у неким северноалбанским областима чак 80—90%) живи и ради на селу.

Улога жене у албанском друштву

Колико је успеха албанско партијско и државно руководство имало у другим областима, тешко је рећи. Сигурно је да је и Енвер Хоџа, као и Ахмед Зогу пре њега, желео да модернизује своју земљу. При том је убрзо наишао на препреке када је реч о ономе што је у вези са дубоко укорењеним бал-

канским менталитетом, па је тако и много пропагирана еманципација албанске жене, ипак, углавном остала само на папиру.

Пре рата жена је, како у патријархалним северноалбанским планинским областима, тако и у претежно муслиманским градовима и равничарским деловима земље, била у подређеном положају. У социјалистичкој Албанији, пак, она је барем по закону постала равноправна. Била је укључена и у процес рада. У пољопривреди жене су са 52% чиниле већину радне снаге. То, међутим, није био показатељ њихове равноправности јер су жене и раније сносиле главни терет земљорадње, док су се мушкарци бавили „више херојским пословима" као што је то, рецимо, крвна освета. Послови које су обављале жене били су углавном они нижег реда; на вишим позицијама биле су ретко заступљене. Малобројне жене које су имале одређену улогу у политичком животу биле су обично супруге познатих политичара, као што је то био случај са Неџмије Хоџа, женом албанског партијског вође, која је била члан ЦК РПА од 1948. до 1991, затим посланик у парламенту, од 1961. до 1991. директор Института за марксистичко-лењинистичке студије при ЦК-у, а од 1986. до 1991. представник Албанског демократског фронта. Упркос званично пропагираном марксизму, у албанском друштву су се још дуго задржале патријархалне и исламске представе о улози жене, тако да је Енвер Хоџа 1967. своју кампању против религије образложио, између осталог, и тиме да је потребно у пракси спровести „потпуно ослобађање жене" *(Историја Радничке партије Албаније, 2,* Тирана 1981, 78). После 1967. у политичком животу је било више жена: од 1970. до 1987. било је 27—34% жена посланика у парламенту (раније је то било 7—16 /о); 1981. године 30% чланства РПА биле су жене (1966. их је било 12,5%). На министарским позицијама су за читав период комунистичке владавине биле само четири жене.

Унапређење образовања

Неоспорни напредак у правцу модернизације социјалистичка Албанија постигла је у области образовања. Пре Другог светског рата више од 80% Албанаца било је неписмено, при чему је та стопа код жена била знатно виша него

код мушкараца. На читавој територији Албаније 1938. године било је 643 основне школе са 52.000 ђака и 13 школа за даље образовање са око 3.500 ђака. Након преузимања власти комунисти започињу кампању за описмењавање. Албански грађани су 1949. постали и по закону обавезни да у вечерњим школама науче да читају и пишу. О успеху те акције постоје опречни подаци. Данас се признаје да у унутрашњасти свакако има аналфабета и то не само међу старијом популацијом. Четворогодишње школовање постало је обавезно 1946, потом је 1947. обавезно школовање продужено на седам година, 1963. на осам, а 1990. на десет година. Утицај појединих сила заштитница видљив је, нормално, и у настави. Тако је најпре српскохрватски, а од 1955. руски језик постао обавезан предмет. По угледу на Совјетски Савез у школској 1956/57. уведена је политехничка настава. По угледу на Кину од 1969. практиковано је повезивање наставе, физичког рада и војне обуке. У свим школама била је организована настава марксизма-лењинизма, а то је од 1983/84. постао и матурски предмет. Што се тиче школа за даље образовање, у Албанији званих „средње школе" *(shkolla te mesme),* од 1968. поред школа општег смера (гимназија) посебно су формиране стручне занатске школе, организоване као вечерње или дописне. И једне и друге омогућавале су матурирање. У предратној Албанији није било високих школа. И после рата албански студенти су морали да похађају универзитете у иностранству (у Југославији, потом у Совјетском Савезу и другим социјалистичким земљама). Тек 1957. основани су Универзитет у Тирани и Педагошка школа у Скадру (данас такође универзитет). Као највиша научна установа створена је 1972. године и Академија наука у коју су пренети најважнији институти Универзитета у Тирани. Први председник био је историчар Алекс Буда који је пре рата студирао у Бечу. Оснивању Академије претходило је оснивање Института наука *(Instituti i Shkencavet}* још 1947. године. Нзегов главни задатак било је стварање јединственог албанског књижевног језика. До тада су у употреби биле две варијанте албанског књижевног језика, које су се заснивале на гегијском, то јест тоскијском дијалекту. Гегијски (заступљен у северној и централној Албанији, као и на Косову) говорио је највећи део

становништва, имао је дужу традицију, а на њему су написане и прве албанске књиге. Тоскијски (заступљен у јужној Албанији) користила је већина аутора рилиндје, а одговарао је и комунистичком руководству које је углавном било са југа. Већ 1952. у Тирани је одлучено да се тоскијски узме као основа за јединствени албански књижевни језик. Од конгреса посвећеног правопису, одржаног у Тирани новембра 1972, када је нормиран „јединствени албански књижевни језик" у Албанији се није појавило више ниједно ново књижевно дело на гегијском дијалекту. Албанци у Југославији су под мотом „један народ, један језик" прихватили језичке нормативе из Тиране, иако су они наишли на жестоке критике неких албанолога из иностранства (као нпр. Максимилијана Ламберца у Лајпцигу и Арши Папе у САД-у). Папа је тај нови јединствени језик чак назвао „стаљинистичким инструментом моћи како би се продужила тоскијска хегемонија над Гегама" *(The Politics of Language in Socialist Albania,* New York 1989, 228).

Уметност и књижевност

Културни живот у социјалистичкој Албанији био је обележен тежњама државног руководства да не дозволи продор „грађанско-декадентних" идеја у земљу. У књижевности и уметности био је заступљен социјалистички реализам чији је задатак био да преноси националне теме (или оно што је држава под тиме подразумевала). Као и у осталим областима јавног живота, и у књижевности и уметности курс је одређивала партија и њен свемоћни вођа Енвер Хоџа. Сликарство и вајарство величали су народноослободилачку борбу из времена Другог светског рата, партију и Хоџу, а од шездесетих година као теме појављују се и Скендербег и Призренска лига. Безброј статуа и биста Енвера Хоџе сведоче да су се сликарство и примењена уметност у потпуности ставили, односно морали ставити у службу личног култа албанског партијског вође. Дела оних уметника који су одступали од партијске линије и почели да експериментишу била су уништавана (као што се то десило 1977. са *32* акта вајара Јанаћа Пачоа, осуђена као модернистичка).

Када је о књижевности реч, везу са партијом и владом — а истовремено и њен контролни орган — представљало је Удружење књижевника *(Lidhja e Shkrimtareve),* основано октобра 1945. године. Оно је већ на својој трећој конференцији, октобра 1949, социјалистички реализам прогласило обавезним правцем. Од писаца се тражило да се у својим делима превао ходно баве народноослободилачком борбом и изградњом социјализма. Аутори који нису могли или нису хтели да се уклопе морали су се одрећи писања или се оријентисати на превођење. Сва књижевна дела пролазила су строгу цензуру, па и дела реномираног писца Исмаила Кадареа, иако је он имао привилегију да своја дела сам преправља. Кадаре је био изузетак међу албанским књижевницима захваљујући томе што је био из Хоџиног родног места Ђирокастра и пријатељ породице Хоџа. Заштитничка рука албанског диктатора била је стално над њим, тако да је себи могао да дозволи слободе због којих би остали књижевници доспели у затвор. Он је уједно био и једини албански аутор коме је било дозвољено да редовно путује у иностранство, пре свега у Француску, те је тако једини могао стећи међународни углед и славу. Његова дела преведена су у готово свим европским земљама, а француски поштоваоци предложили су га чак и за Нобелову награду.

Кадаре је најпре био песник, али је постао познат тек по свом првом прозном делу *Gjenerali i ushtrise se vdekur (Генерал мртве војске).* У њему је описан истинити догађај, ексхумација костију италијанских војника палих у Албанији. Радња Кадареовог романа смештена је у послератну Албанију иако се партија не помиње ни самим именом. По роману су снимљени филмови у Албанији и у Француској. У два своја велика романа Кадаре је обрадио оба догађаја судбоносна за албанску послератну историју: у роману *Dimri i madh (Велика зима)* описан је раскид са Москвом и то из угла једног писца и преводиоца, припадника нове владајуће класе у Тирани, који је својим, наводно погрешним, преводом проузроковао раскид односа. Све то није имало много везе са званичном верзијом догађаја. На сличан начин је у роману *Koncert ne fund te dimrit (Концерт на крају зиме)* обрађен раскид односа Тирана—Пекинг. У осталим својим делима Кадаре се окренуо далекој албанској прошлости, времену Турака. *Keshtjella (Тврђа-*

ва) одиграва *се* у Скендербегово време и описује опсаду неименованог албанског града од стране Турака. Скендербег се при том нигде не појављује као конкретан лик, већ као имагинарна фигура. Роман *Pashalleget e medha (Велики иашалук)* одиграва се у време Али-паше Јањинског. Османско царство је у њему описано као „супердржава" која је извршила денационализацију побуњених области. Сличност са совјетском суперсилом је очигледна. Са Балканом као темом повезана су дела као што је роман *Ura me tri harqe (Мостови са три лука),* који се бави легендом о узиданој жртви, затим *Prtili i thyer (Растрзани април)* о крвној освети у северној Албанији и многе приповетке, међу којима и прелепа *Sjellesi ifatkegesise (Тајанствени каравани).* Аутобиографских елемената има у роману *Kronike ne gur (Хроника у камену),* на тему Ђирокастра под италијанском окупацијом.

Кадаре је постао водећа фигура албанске књижевности потискујући у други план све остале савремене књижевнике. Тиме је веће изненађење било када је октобра 1990. напустио Албанију и затражио политички азил у Француској.

Већина књижевника у социјалистичкој Албанији који нису били повлашћени као Кадаре прилагодила се владајућем курсу како би преживела — у правом смислу те речи. Само су се малобројни усудили да се супротставе званичној културној политици. Један од тих био је Касем Требешина. Он је 1953. Хоџи упутио отворено писмо у којем се изјаснио против социјалистичког реализма и заложио се за слободу уметности. Одмах је био ухапшен и до 1955. остао је у затвору. И након изласка из затвора Требешина није пристајао ни на какве компромисе са режимом због чега је по албанским казненим установама провео укупно 14 година. Нзегова многобројна дела остала су необјављена све до 1991. године. Када му је након „промена" старо Удружење књижевника понудило да га рехабилитује, он је одговорио: „Шта, зар ви хоћете мене да рехабилитујете? Удружење књижевника је оно којем треба рехабилитација!" (Ханс-Јоахим Ланкш, „Касем Требешина: неприлагођен времену или прилагођен невремену?", *Нова сирена* 1, 1994, 10).

Тако је албанска публика сада била у прилици да као нове открије бројне писце који су ранијих година били осуђени на ћутање а живот провели по затворима и логорима. Право открића био је још један аутор чија је судбина као писца такође била трагична, иако је већи део свог живота провео на сигурном, у Немачкој — то је недавно преминули лиричар и романсијер Мартин Цамај чије је дело намењено њему недоступној публици.

Крај Народне Реиублике Албаније

Период након смрти Енвера Хоџе 1985. године протекао је без већих немира, будући да од сабораца шефа партије из времена партизанске борбе нико више није био жив. Премијер Мехмед Шеху је 18. децембра 1981, под мистериозним околностима, наводно починио самоубиство. Убрзо се, међутим, прочуло да га је за време седнице Политбироа убио његов бивши шурак, министар одбране Кадри Хазбију. Шеху није био сахрањен са државним почастима, његова смрт забележена је скромним некрологом у којем је било речи о наводном растројству покојног премијера. Тек годину дана касније Енвер Хоџа је објавио да је Шеху био агент најпре америчке, потом британске, па италијанске, југословенске и совјетске тајне службе; да га је, наводно, још као ученика америчке стручне школе у Тирани за Американце врбовао тадашњи директор Хари Т. Фулц; да је стајао иза свих завера организованих против Хоџе, као и да су му Американци у сарадњи са југословенском тајном службом наредили да убије Хоџу. Замршена прича о суперагенту Шехуу, забележена у делу Хоџиних мемоара под називом „Титоисти", сведочи о болесном стању духа албанског диктатора у последњим годинама живота.

Влада Рамиза Алије (1985-1992)

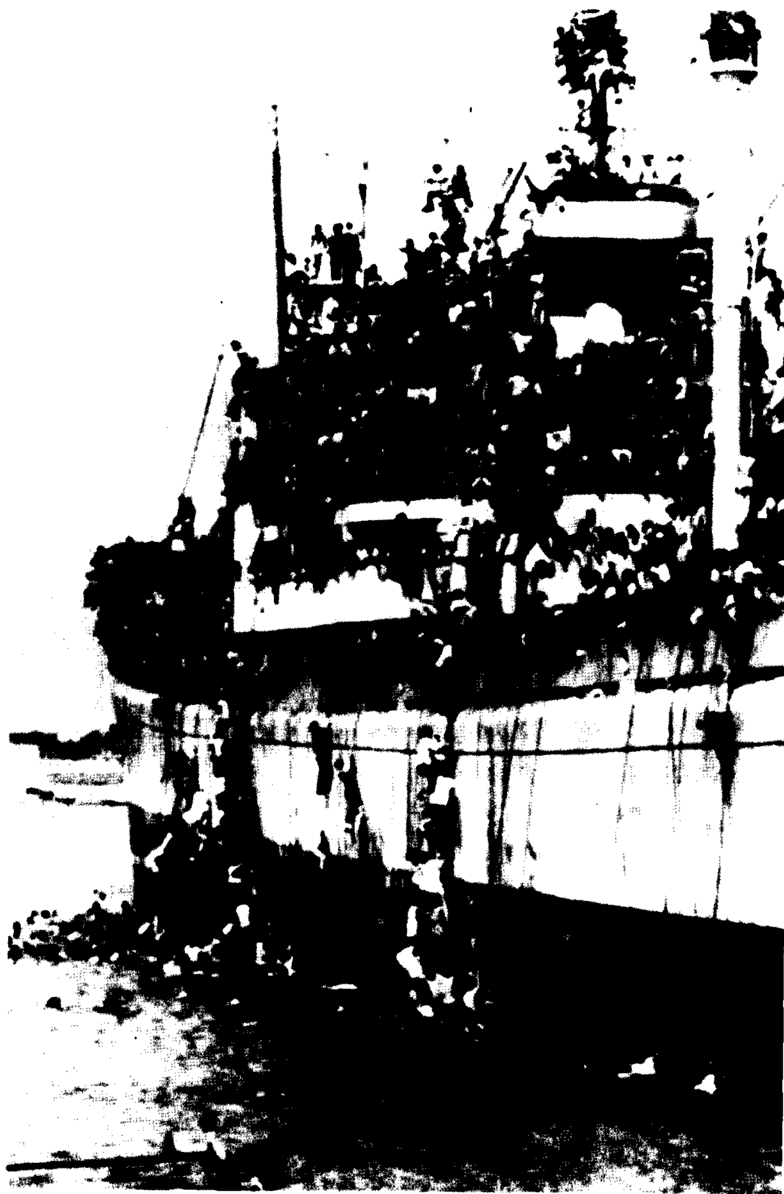
Већ другог дана од Хоџине смрти, 13. априла 1985, за генералног секретара РПА изабран је Рамиз Алија. Он је обављао обједињене функције шефа државе (од 1982. био је председник албанског парламента) и првог човека партије. Рођен у Скадру 1925. као син досељеника са Косова, Алија је важио за верног следбеника Енвера Хоџе, али је сама његова појава била некако неубедљива. Адил Чарчани је остао на месту премијера и ту је дужност вршио од Шехуове смрти

до фебруара 1991. године. У албанској политици се у прво време ништа није видљиво променило. Алија је у највећој мери неговао наглашени култ Хоџе, што долази до изражаја у његовим хвалоспевним сећањима *Our Enver,* објављеним 1988. (доступно ми је било само издање на енглеском). По питању спољне политике нови партијски вођа остао је при томе да Албанија истраје у „развоју властитим снагама" и није прихватао стране кредите. Чврсто се држао Хоџине премисе да не одржава односе са САД-ом и Совјетским Савезом. Истовремено је, чини се, Алија ипак био спреман за извесне реформе. На својим путовањима по унутрашњости отворено је говорио о тешкоћама албанске привреде. На Седмом пленуму ЦК РПА почетком фебруара 1989. одлучено је да сељаци добију већа права у располагању својим производима како би се побољшало снабдевање грађана. На локалним изборима у мају 1989. могло се у први круг први пут кандидовати више кандидата. Августа исте године дозвољено је да Албанка Мајка Тереза, добитница Нобелове награде, посети своје рођаке у Албанији. Том приликом њу је примио министар спољних послова Реис Маљиља и Хоџина удовица Неџмија. Назирало се и поновно успостављање религијских слобода. Коначну одлуку о томе албански парламент донео је 9. маја 1990. године. Када је Мајка Тереза у пролеће 1991. поново посетила Албанију имала је прилику да присуствује поновном отварању скадарске катедрале и бекташке текије у Тирани. Истовремено, долази и до спољнополитичког отварања земље.

Албанија успоставља дипломатске односе са Немачком 2. октобра 1987, а 23. октобра Ханс Дитрих Геншер долази у посету албанској престоници као први министар спољних послова са запада. Албанији је том приликом понуђено склапање споразума о економској сарадњи. Потом је 18. фебруара 1988. са Југославијом потписан споразум о културној сарадњи. Албански министар спољних послова Маљиље учествовао је крајем месеца на Балканској конференцији на нивоу шефова дипломатија у Београду, а у Тирани је 18. јануара 1989. почела дводневна конференција заменика шефова дипломатија балканских земаља. Био је то први међународни скуп у Албанији од краја рата и за Албанију је значио пробој спољнополитичке изолације. Убрзо након тога као жртве отварања пали су и последњи табуи из Хоџине ере: крајем јула 1990. године Албанија и Совјетски Савез постижу договор о поновном успостављању дипломатских односа, 15. марта 1991. исто је учињено и са другом Хоџином „суперсилом", САД, а 7. септембра 1991. након дужих преговора и са Ватиканом. На тај начин Албанија се вратила у међународну заједницу.

Албанија је сада тежила пријему и у Конференцију за европску безбедност и сарадњу (јер је била једина европска земља која није потписала завршне документе из Хелсинкија 1976. године), али је пријем одлаган све док се не испуне основни захтеви, као што су поштовање људских права и вишестраначје. Тек 19. јуна 1991. Албанија је уз Геншерову подршку постала пуноправан члан ове организације.

На унутрашњем плану албанско државно руководство већ одавно није владало ситуацијом. Немири који су почетком деведесетих захватили све земље некадашњег Источног блока нису мимоишли ни донедавно од спољног света изоловану Албанију. Већ почетком 1990. у Скадру и Тирани избијају демонстрације против локалних функционера, али су их снаге безбедности брзо угушиле. Ситуација је постала сложена када су крајем јуна у Тирани на хиљаде Албанаца нахрупиле у амбасаде западних земаља како би напустили земљу. Само у немачку амбасаду је дошло 3.000 људи. Полиција је употребила ватрено оружје што је, опет, изазвало протесте у иностранству. Децембра 1990. уследили су студентски немири у Тирани, знак протеста због мизерних услова живота у студентском граду, али и са захтевима за обезбеђење слободе говора и окупљања. Хиљаде правих и наводних припадника грчке мањине избегло је у зиму 1990/1991. у северну Грчку, а прошли су готово непримећени поред албанских граничних органа. Албанско руководство одлучује да попусти и 17. децембра 1990. дозвољава формирање независних политичких партија и организација. Прва партија, основана још у студентском граду, била је Демократска партија Албаније *(Partia Demokratike e Shqiperise),* а следиле су: Албанска еколошка партија *(Partia Ekologjike Shgiptare)* регистрована 7. јануара 1991, Албанска републиканска партија (Partia Republikane Shqiptare) регистрована 10. јануара 1991, Албанска аграрна партија *(Partia Agrare Shgiptare)* и као представник грчке мањине удружење *Omonia* (Слога). После одржавања

Талас избеглица из Албаније: брод са избеглицама у луци Драч, 8. августа 1991.

парламентарних избора основан је још читав низ других партија, међу којима и Социјалдемократска партија Албаније *(Partia Socialdemokrate e Shgiperise).* У лето је започето организовање екстремне деснице и левице. Формиране су и организације наследнице некадашњих Легалитет и Национални фронт, као и стаљинистичка Комунистичка партија Албаније *(Partia Komuniste e Shgiperise)* забрањена већ јула месеца 1992. године. Због њених великоалбанских циљева треба поменути Партију албанског националног јединства *(Partia e Unitetit Kombetar Shqiptar)* која је тражила прикључење оних области у Југославији и Грчкој које су насељене Албанцима у државу површине 75.000 km^2 (Албанија се данас простире на 28.748 km^2). Тако данас Албанија има мноштво партија и партијских новина .

Први слободни парламентарни избори, које је Алија заказао за 10. фебруар 1991, морали су под притиском новооснованих партија да буду одложени за 31. март како би оне имале могућност да се најпре организују. У међувремену је у Албанији владао хаос: новоосновани независни синдикати организовали су штрајкове, демонстранти 20. фебруара 1991. руше монументалну статуу Хоџе у Тирани, а у Драчу народ опседа бродове спремне за испловљавање како би напустили земљу. Током марта преко 20.000 Албанаца стиже у Бриндизи, Отранто и остале италијанске луке. Италијанска влада увела је забрану уласка у земљу, а албанска страна је ставила луке под надзор војске.

Парламентарни избори завршени су поразом опозиционих странака које нису хтеле да уђу у изборну коалицију. Радничка партија Албаније добила је 55,8 /о гласова, Демократска партија 38,7%. И поред тога што је имала већину, РПА је понудила опозицији сарадњу, али она због крвавих сукоба полиције и демонстраната у Скадру почетком априла није прихваћена. Демократска странка није учествовала на првом заседању парламента. Након генералног штрајка од 16. маја до *3.* јуна, РПА се са опозиционим странкама договорила о формирању коалиционе владе са премијером из редова РПА на челу и о одржавању нових избора у пролеће 1992. године. Од чланова РПА, сада преименоване у Социјалистичку партију Албаније *(Partia Socialiste e Shgiperise)* Или Буфи је 11. јуна 1991. формирао „владу стабилности" у којој су се први пут нашли некомунистички министри.

Коалиција се, међутим, распала већ 4. децембра 1992. због разлике у мишљењима око начина вођења економске политике. Вилсон Ахмети, као нестраначка личност, формирао је прелазну владу до нових избора крајем марта 1992. године. На новим изборима Демократска партија добија 65,7% гласова. Тиме је била окончана владавина комуниста у Албанији, иако су они већ на локалним изборима у лето 1992. године поново однели убедљиву победу. Рамиз Алија је своју смену предухитрио оставком 3. априла. За новог председника државе 9. априла изабран је председник Демократске партије Сали Бериша. Он је 12. априла формирање коалиционе владе демократа, социјалдемократа и републиканаца поверио археологу Александеру Мекси. У свом инаугурационом обраћању Мекси се заложио за тржишну привреду и сарадњу са Северноатлантским савезом и западним демократијама. Нарочито су „историјски и традиционални партнери", Италија и Немачка, позвани да помогну Албанији да се извуче из тешке кризе у коју је запала.

Обе ове земље пружиле су Албанији знатну помоћ у развоју. Када је председник Роман Херцог као први немачки председник крајем фебруара 1995. посетио ову балканску земљу, обећао је да ће Немачка помоћи политичко и економско приближавање Албаније Европској унији, али и упозорио Албанце да не подстичу конфликт на Косову: „Концепт промене граница ради стварања хомогених етничких држава више не одговара времену". Умереним утицајем на водећу албанску елиту у бившој Југославији Албанија би могла да да конструктиван допринос решавању кризе на Балкану.

ДОДАТАК

Хронологија

200. пре н.е. - 600 н.е.	Праалбански период.
600 — друга пол. 11. века	Раноалбански период.
1078.	Прво помињање Албанаца.
1081—1085.	Нормани освајају Албанију.
1208—1216.	Деметриос, арбанонски владар.
1272.	Карло Анжујски прогласио *Regnum Albaniae.*
1325.	Почетак албанског усељавања у Грчку.
1343—1355.	Албанија под српском влашћу.
1359—1388.	Карло Топија као *Princeps Albaniae.*
1385.	18. септембар: Битка код Савре. Почетак турске владавине у Албанији.
1392.	Драч постаје венецијански.
1396.	Скадар постаје венецијански.
1417.	Валона, Канина и Берат постају турски.
1431.	Оснивање Албанског санџака.
1432.	Ђорђе Аријанит подиже устанак против Турака.
1443-1468.	Скендербегов устанак.
1478.	Кроја постаје турска.
1479.	Скадар постаје турски.
1555.	Појављујесе*Messale*Бузукуа,каопрвакњигаштампананаалбанскомје
1757—1775.	МехмедБушатлијабиоскадарскипаша;основаоистоименудина
1778—1796.	КараМахмуд-пашаСкадарски,прогласиов л а
1788—1822.	Али-паша Тепедиленли, јаљински паша.
1811—1831.	Мустафа-паша Бушатлија, скадарски намесник
1839.	3.новембар:ХатишерифодГилхане,почетактанзимата.

1848. У Напуљу излази *L'Albanese d'Italia,* прве албанске новине.
1876. 2. јули: Срби и Црногорци објављују рат Турској.
1877. 24. април: Руси улазе у рат.
1878. *3.* март: Санстефански мир; 10. јуни: формирање Призренске лиге; 13. јуни: Берлински конгрес.
1880—1881. Владавина Лиге у Косовском вилајету.
1899-1900. Пећка лига.
1908. Младотурска револуција; 14—22. новембар: конгрес у Битољу.
1909—1912. Албански устанци на Косову и у северној Албанији.
1912. 8. октобар: почетак Првог балканског рата; 28. новембар: проглашење албанске независности у Валони; 16. децембар: почетак Мировне конференције у Лондону.
1913. 30. мај: мировни уговор у Лондону, крај Првог балканског рата; 31. јули: одлука Лондонске конференције да Албанија постане независна кнежевина; 1. новембар: принц Вилхелм Вид прихвата избор за албанског кнеза.
1914. 7. март: Вид стиже у Драч; 17. мај: почетак муслиманског устанка против Вида; 28. јули — 12. август: почетак Другог светског рата; 3. октобар: Есад-паша Топтани формира у Драчу привремену владу; 30. октобар: Италијани заузимају Сасено; 26. децембар: Италијани заузимају Валону.
1915. 26. април: тајни Лондонски уговор између Италије и сила Антанте, Италији се гарантују територијална освајања у Албанији; 23. мај: Италија улази у рат на страни Антанте; у лето 1916. окупација остатка јужне Албаније; 2. јуни: почетак уласка Срба у Албанију; 11. јуни: Црногорци заузимају Скадар.
1916. Јануар—март: аустроугарске трупе окупирају северну и централну Албанију; октобар: француске трупе окупирају Корчу; 10. децембар: аутономна област Корче.
1917. 3. јуни: генерал Г. Фереро проглашава независност Албаније под италијанским протекторатом
1918. 25. децембар: Конгрес у Драчу.
1919. 18. јануар: почетак Мировне конференције у Паризу; 29. јули: договор Титонија и Венизелоса о подели Албаније.

1920. 28—31. јануар: Конгрес у Љушњи; 15. мај: протокол у Капштици, Грчка се одриче Корче; 5. јуни: почетак битке за Валону; 13. јуни: убиство Есад-паше Топтанија у Паризу; 17. децембар: пријем Албаније у Друштво народа.
1922. 2. децембар: формирање прве владе под Ахмедом Зогуом; 8. децембар: Проширени статут из Љушње.
1923. Новембар—децембар: парламентарни избори, победа Зогуа.
1924. 23. фебруар: атентат на Зогуа; 20. април: атентат на Авнија Рустемија; мај—јун: „Демократска револуција"; 16. јун: формирање владе Фан Нолија; 24. децембар: Зогуов улазак у Тирану.
1925. 6. Јануар: формирање друге Зогуове владе; 21. јануар: проглашење републике; 31. јануар: Зогу председник државе; 7. март: нови албански Устав.
1926. 27. новембар: Први пакт из Тиране.
1927. 22. новембар: Други пакт из Тиране.
1928. 1. септембар: Зогу — крал> Албанаца.
1930. 13. април: закон о аграрној реформи.
1934. 23. јун: „посета" италијанске флоте Драчу.
1936. 19. март: потписиваше дванаест економских и финансијских споразума, као и једног тајног војног споразума, са Италијом.
1938. 27. април: Зогуово венчање са мађарском грофицом Жералдином Апоњи.
1939. 7. април: почетак италијанске окупације Албаније; 12. април: Уставотворна народна скупштина у Тирани доноси одлуку о персоналној унији са Италијом.
1940. 28. октобар: Италијани нападају Грчку из Албаније.
1941. 6. април: напад Немаца на Југославију и Грчку; 12. август: Италијани уједињују своје окупационе области на Косову, у Македонији и делу Црне Горе са Албанијом и настаје „Велика Албанија"; 8. новембар: оснивање Комунистичке партије Албаније.
1942. 16. септембар: конференција у Пези, оснивање Народног ослободилачког фронта (и његова Прва конференција); новембар: оснивање Националног фронта.
1943. 17—22. март: Прва земаљска конференција КПА у Лабинотију; 1—3. август: комунистичке и национа-

листичке групе покрета отпора постижу у Мукји договор о сарадњи; 8. септембар: капитулација Италије, немачке трупе окупирају Албанију; 16. октобар: Народна скупштина у Тирани враћа на снагу Устав из 1928. године; 5. новембар: влада Реџепа Митровице, проглашење албанске неутралности; новембар: оснивање организације *Legaliteti.*

1944. 24—28. мај: Први антифашистички конгрес националног ослобођења у Перметију, оснивање Антифашистичког већа националног ослобођења; 2. октобар — 29. новембар: немачке трупе напуштају Албанију; 20—23. октобар: Други конгрес Антифашистичког већа народног ослобођења у Берату, формирање Демократске владе Албаније под Енвером Хоџом; 28. новембар: улазак Демократске владе у Тирану.

1945. 29. април: Југославија као прва земља дипломатски признаје Албанију; 10. новембар: дипломатски односи са Совјетском Савезом; 2. децембар: избори за уставотворну скупштину.

1946. 11. јануар: проглашење Народне Републике Албаније; 23. јун — 2. јул: Хоџа у државној посети Београду; 9. јул: Пакт о пријатељству и сарадњи са Југославијом; 22. октобар: „инцидент у Крфском каналу"; 27. новембар: уговор о усаглашавању економских планова и валуте, као и царинској унији са Југославијом.

1947. 10. фебруар: мировни уговор са Италијом, враћање острва Сасено и признавање независности Албаније.

1948. 28. јун: искључење Југославије из Информбироа; 29. јун: Албанија се солидарише са Резолуцијом Информбироа; 8—22. новембар: Прва седница КПА, која мења назив у Радничка партија Албаније.

1949. 11. мај: почетак процеса против Кочи Дзодзеа; 12. новембар: Југославија раскида Пакт о пријатељству и сарадњи.

1950. 11. октобар: Југославија прекида дипломатске односе са Албанијом.

1953. 5. март: Стаљинова смрт; 22. децембар: поновно успостављање дипломатских односа са Југославијом.

1954. 20. јул: Хоџа предаје место премијера Ахмеду Шехуу.

1955. 14. мај: Албанија као један од оснивача Варшавског

пакта; 14. децембар: пријем у УН.

1959. 25. мај — 4. јун: Хрушчов у државној посети Албанији.

1960. 10. новембар — 1. децембар: конференција 81 комунистичке и радничке партије у Москви. Хоџа у свом говору 16. новембра осуђује политику Хрушчова.

1961. 2. фебруар: економски, кредитни и трговачки споразуми са Кином; 9. април: смрт краља Зогуа; 3. децембар: СовЈетски Савез прекида дипломатске односе са Албанијом.

1964. 10-17. јануар: посета кинеског премијера Чоу Енлаја Албанији.

1967. 6. фебруар: почетак кампање против верских заједница.

1968. 13. септембар: иступање из Варшавског пакта.

1971. 6. мај: дипломатски односи са Грчком.

1972. 20—25. новембар: конгрес у Тирани намењен правопису објављује као норматив Јединствени албански књижевни језик.

1976. 28. децембар: нови Устав Социјалистичке Народне Републике Албаније.

1978. 7. јул: Кина обуставља економску и војну помоћ.

1981. 11. март: почетак немира у Приштини, који ће се убрзо проширити на цело Косово и Македонију; 18. децембар: „самоубиство" Мехмеда Шехуа.

1984. 18—20. август: „приватна" посета баварског премијера Ф.-Ј. Штрауса Албанији (поновиће се 1986. и 1987. године).

1985. 11. април: смрт Енвера Хоџе; 13. април: Рамиз Алија као Хоџин наследник на челу партије.

1987. 2. октобар: дипломатски односи са Савезном Републиком Немачком .

1990. 9. мај: поновно успостављање верских слобода; *2~3.* јул: демонстрације у Тирани, опсада амбасада западних земаља; 31. јул: поновно успоставлљање дипломатских односа са СОВЈСТСКИМ Савезом; 7. децембар: почетак студентских немира у Тирани; 17. децембар: дозвола рада независних партија.

1991. 15. март: дипломатски односи са САД-ом; 31. март: први слободни избори; 30. април: избор Алије за председника Републике Албаније; 16. мај — 3. јун: генерални штрајк; 29. мај: дипломатски односи са Великом Британијом; 11. јун: Влада стабилности земље; 19. јун: чланство у КЕБС-у; 7. септембар:

дипломатски односи са Ватиканом.

1992. 22—29. март: нови парламентарни избори; *3.* април: оставка председника Алије; 9. април: Сали Бериша председник државе; 12. април: влада Александера Мексе; 6. јуни: пријем у Савет НАТО-а.

1993. 8—27. јануар: процес против Нецмије Хоџе; 25. април: Папа Јован Павле Други у посети Албанији; 26. децембар: дипломатски односи са Албанијом.

1994. 21. мај — 2. јул: процес против Рамиза Алије.

Биографије

Али-паша Тепелена (Тепедиленли)

Јањински паша (око 1744. Тепелена — 5. 2. 1822. Јањина). Пореклом из турске породице досељене из Мале Азије. Али-паша Тепелена обављао је разне дужности у Управи, све док 1788. није успео да освоји Јањину. У периоду након тога проширио је свој утицај на целу јужну и централну Албанију, Тесалију и Епир. У својој области владао је као аутономни кнез, имао своју војску и одржавао односе са Русијом, Британијом и Француском. Нзегов крајњи циљ је изгледа било успостављање самосталне владавине у Албанији и Епиру. Његови односи са османском владом били су увек затегнути, али му је успевало да избегне дефинитиван раскид. Када га је султан Махмуд II 1820. године сменио са свих функција и на њега послао војску, он се повезао са грчким побуњеницима, али то није могло да спречи његову насилну смрт. Али-паша Тепелена сматра се и међу Албанцима и међу Грцима зачетником националне независности. Као Лав од Јањине доживео је европску славу. Његову биографију Алберт Лорцинг искористио је за своју прву оперу *(Али-паша Јањински,* 1824).

Алија, Рамиз

Последњи комунистички председник државе у Албанији (18. 10. 1925. Скадар). Пореклом из породице досељеника са Косова, он је 1939/1940. био члан фашистичке омладинске организације, али се потом прикључио КПА, чији је члан постао 1943. године. Као политички комесар учествовао је у партизанском покрету, 1949. године постао генерални секретар Савеза албанске антифашистичке омладине, 1948. члан ВК и 1961. члан Политбироа РПА. Као председник Парламента од 1982. до 1991. био је номинални председник Социјалистичке Народне Републике Албаније, а након смрти

Енвера Хоџе преузима његово место генералног секретара РПА. Од 30. 4. 1991. па до оставке 3. 4. 1992. био је председник Републике Албаније. У процесу који је током 1994. вођен против њега (када је осуђен на казну од осам година затвора) изјавио је да се ни по једној тачки оптужнице не осећа кривим.

Аријанити

Корени ове албанске властелинске породице са поседима у централној и јужној Албанији сежу у 13. век.

Најпознатији представник био је Ђорђе Аријанит (око 1400 — 1463, вероватно у Драчу), под чијим је вођством почео албански отпор турским освајачима. Нанео је поразе турској војсци 1433, 1434, 1438/1439. и важио је чак и у иностранству за душу албанске ослободилачке борбе. Био је под заштитом папства, напуљског краља, па чак и цара. После 1443. његову славу засенила је слава коју је стекао његов зет Скендербег. (Скендербег се оженио Андроником, љеговом ћерком.) Умро је негде на млетачкој државној територији, у чину капетана и са почасном платом. Од његових синова каријеру је као војник и дипломата направио Константин (око 1456. Драч — 8. 5. 1530. Монтефјоре) и то најпре у Ватикану, потом у грофовији Монферат и на крају на двору цара Максимилијана I. Био је умешан и у пројекте за ратовање против Турака. Породица је по мушкој линији угашена 1551. године.

Балше (Балшићи)

Властелинска породица вероватно српског порекла, у периоду од 1360. до 1421. владала Црном Гором и великим делом Албаније. Балша I (умро 1367), Ђурађ (умро 1378), Балша II (умро 1385), Ђурађ II Страцимировић (умро 1403), који је на власти наследио свог стрица Балшу II, поседовао је још само обалски појас између Улциња и Скадра. Он се 1386. године ставио под врховну власт српског кнеза Аазара, чијом је ћерком Јеленом био ожењен. У турско заробљеништво пао је 1392. године, морао је Турцима да преда Скадар, потом га је поново освојио 1395, да би га годину дана касније заједно са Дривастом предао Венецијанцима. Балша III (умро 28. 4. 1421) у Млечанима је видео свог главног непријатеља, повезао се са Турцима и уз њихову подршку 1405. поново освојио Скадар. Мировним уговором склопљеним са Венецијом 1412. морао је дефинитивно да се одрекне Скадра. Задржао је само још Улцињ, Бар и Будву. Умро је без мушких потомака, на двору српског деспота Стефана Аазаревића, који га је и наследио.

Барлети, Марин

Духовник и историчар (око 1450. Скадар - око 1512. Рим). О животу овог јединог албанског историчара познато је врло мало. Преживео је другу турску опсаду свог родног града Скадра и 1479. отишао у Италију, где се бавио историјским студијама. У Венецији се 1504. појавио његов извештај о опсади Скадра *De obsidione Scodrensi.* Његово најпознатије дело је биографија албанског националног јунака Скендербега: *Historia de vita et gestis Skanderbegi Epirotarum principis,* штампана између 1506. и 1510. године у Риму. Ова књига, преведена на готово све европске језике и још има нових издања, остала је до данас основа за истраживања о Скендербегу. На њој је изграђен и култ Скендербега, који је одиграо велику улогу у формирању националне свести Албанаца. Последње Барлетијево дело била је збирка о животу папа и царева *Compendium vitarum Summorum Pontificium usque ad Marcellum II Imperatorumque Romanorum...* од које је сачувано само друго издање из 1555. године.

Бушатлија, Кара Махмуд-паша

Османски намесник Скадра (1749. Скадар — 22. 9. 1796. на Морачи, Црна Гора), син Мехмед-паше Плакуа. Његову политику оријентисану ка самосталности наставили су његов брат Ибрахим-паша (1796-1809, намесник Скадра) и син Мустафа-паша (1815-1831, намесник Скадра).

Дода, Пренк Биб

Племенски вођа и политичар (око 1858. Ороши — 1920. Брегумати), детињство и младост провео у Истанбулу. Враћа се Мирдитама и преузима наследно место вође племена. Маштао је о томе да преузме „Скендербегово наслеђе" и створи независну северноалбанску кнежевину која би постала албански Пијемонт. Зато је још 1876. ступио у везу са Црном Гором и започео устанак који су Турци угасили 1877. године. У годинама Призренске лиге Мирдите и Дода имали су важну улогу у борби против предаје територија. Дода је ухапшен 1881. и послат у изгнанство где је провео 17 година. Повратак у домовину био му је дозвољен тек након младотурске револуције 1908. године. Када је Албанија требало да постане кнежевина Дода се узалуд надао да ће бити предложен за кандидата за престо. Према Виду је касније био лојалан и накратко је преузео функцију министра спољних послова. У првој послератној албанској влади на челу са Турхан-пашом Перметијем Дода је био потпредседник владе.

Фишта, Ђорђе

Свештеиик, писац и политичар *(23.* 10. 1871, Фишта, Задрима — 30. 12. 1960. Скадар). Свештеник је постао 1894. и примљен је у фрањевачки ред. Одлази за свештеника код Мирдита и 1902. постаје вођа фрањевачке школе у Скадру, где је као наставни језик уместо италијанског увео албански. Он је 1913. основао часопис *Hylli i Drits (Јутарња* звезда) који је убрзо постао водећа албанска културна периодика. За време Првог светског рата водио је часопис финансиран из Аустрије *Posta Shqypnis (Албанска пошта).* У послератном периоду био је активан као посланик у Парламенту. Његово најважније дело је еп *Lahuta e Malcis (Планински људи)* које су многи оценили као најважније дело албанске књижевности. Фишта и његово дело су у комунистичкој Албанији били непожељни.

Фрашери, Абдул

Политичар (1839. Фрашери - 11. 10. 1892. Истанбул). Пореклом је из мале земљопоседничке породице. Најпре је радио као трговац, да би 1877. ступио у државну службу и као посланик у турском парламенту заступао Јањину (где је његова породица пресељена 1865. године). У Истанбулу је био члан руководства Централног комитета за одбрану права албанског народа. Учествовао је 1878. у оснивању Призренске лиге и њене захтеве потом заступао у јужној Албанији. Као вођа Јањинског комитета Лиге посебно се противио планираној предаји територија Грчкој. Са Мехмед Али Врионијем обишао је европске престонице како би упознао велике силе са албанским захтевима, али без успеха. Творац је Програма о аутономији Албаније из 1880/1881, којим су проширени првобитни захтеви Лиге. Био је један од организатора управе Лиге у Косовском вилајету 1881, а након њеног распада ухапшен и осуђен на доживотну робију. Султан га је помиловао 1875. године. Заједно са сврјом млађом браћом, Наимом и Самијем, Абдул Фрашери спада у главне пропагаторе албанског националног покрета у 19. веку.

Фрашери, Мехди

Политичар (28. 2. 1874. Фрашери - 25. 5. 1963. Рим). Потиче из исте породице као и чувена браћа, али не у директном сродству са њима, Мехди је имао различите функције у турској управи (између осталих и генерални гувернер Палестине и потпредседник високог комесара Египта). Након проглашења албанске независности био је префект Берата и албански представник у међународној контролној комисији за Албанију. После Првог светског рата, који је мо-

рао да проведе у егзилу, Мехди је био на више министарских позиција. Неко време заступао је Албанију у Друштву народа. Од 1935. до 1936. био је премијер владе која је важила за више него либералну и — недовољно подржана од стране краља - пала је пред отпором конзервативних кругова. Под немачком окупацијом био је председник новооснованог Намесничког већа. Побегао у Италију 1944. године.

Фрашери, Мидхат

Писац, публициста и политичар (25. 3. 1880. Јањина — 3. 10. 1949. Њујорк). Син Абдула Фрашерија. Младост провео у Истанбулу, а касније је радио у турској управи. Под псеудонимом Лумо Скендо и Мали Кокојка објављивао прилоге у албанским новинама. Полички је заступао умерено конзервативну линију и у свом часопису *Liria* 1980/1909. залагао се за политику младотурака, због чега су га критиковали радикално настројени земљаци. Био је министар како у привременој влади из Валоне, тако и у првим албанским послератним владама, а у периоду од 1922. до 1926. године заступао своју земљу као амбасадор у САД-у и Грчкој. Након тога повлачи се из политике и у Тирани води књижару. Планирао је да у Тирани оснује албанолошки институт којем је хтео да стави на располагање своју богату приватну библиотеку. Политички значај поново је добио 1942. када је основао организацију народног покрета отпора Национални фронт која је једно време представљала озбиљну конкуренцију комунистичком народноослободилачком покрету. У егзилу у Америци покушава да организује емигранте који су га нешто пре његове смрти изабрали за председника Комитета „Слободна Албанија".

Фрашери, Сами

Публициста и лексикограф (1850. Фрашери — 1904. Истанбул). После завршетка гимназије у Јањини радио најпре у тамошњој Управи вилајета. Од 1872. радио је у Истанбулу у државној новинској дирекцији, 1874. постао главни уредник турског дневника *Sabah (Јушро)*, а 1877. часописа *Tercman-i-Sark (Преводилаи, Истока)*, објављујући у њима дневне коментаре политичких догађаја. Када је 1879. у Истанбулу основано Друштво за штампање књига на албанском Сами Фрашери је изабран за његовог председника. За њега се везује и „цариградски алфабет" којим су штампане све књиге које су се појавиле у Софији и Букурешту у последњој четвртини 19. века. Већину својих дела (44 од укупно 57) Сами Фрашери написао је на турском. Ту спадају драме, један роман, различити научнопопуларни списи, многобројни

речници, као и турска енциклопедија у шест томова, са детаљно обрађеном историјом и географијом Албаније. Од дела на албанском наЈпознатије је *Албанија шта је било, шта јесте и шта ће бити*. Ово дело се може означити као програмско дело албанског националног покрета, при чему су турски научници ипак оспорили Фрашерију ауторство.

Хан, Јохан Георг фон

Оснивач научног истраживања Албаније (11. 7. 1811. Франкфурт на Мајни - 23. 9. 1869. Јена). Студирао права у Гисену и Хајделбергу и од 1834. до 1843. радио у правној служби Грчког Краљевства. До 1847. је као повереник заступао пруски конзулат у Атини, потом преузео новоосновани аустријски вицеконзулат у Јањини, да би 1851. постао аустријски конзул на острву Сира. Још за време боравка у Јањини Хан је научио албански. Пропутовао је АлбаниЈу више пута и сакупио материјал о албанској историји, језику и фолклору, касније објављен у његовом најважнијем делу *Албанске студије* (Јена 1854).

Хоџа, Енвер

Политичар (16. 10. 1908. Ђирокастро - 11. 4. 1985. Тирана). Син трговца, основну школу похађао у родном месту, а гимназију у Корчи. О његовом детињству и младости нема поузданих података. Према њима, добио је албанску државну стипендију и 1930/31. студирао природне науке у Монпељеу. Након тога одлази у Париз где је наводно писао чланке за лист *L'Humanite,* орган КП-а, да би касније неко време био секретар албанског конзулата у Бриселу. У Албанију се враћа 1936. и у гимназијама у Тирани Корчи ради као наставник на замени. У Корчи се прикључио комунистичкој групи формираној још 1929. године. Одатле је послат у Тирану са задатком да оформи комунистичку ћелију. Хоџа је један од оснивача КП-а, након чега је изабран за члана привременог централног комитета. Преузима издавање партијског листа *Zeri i Popullit* чији се први број појавио 25. 8. 1942. године. Генерални секретар партије постао је 1943. године, маја 1944. председник Антифашистичког народноослободилачког комитета који је од октобра 1944. вршио функцију привремене владе и главнокомандујућег „народноослободилачке армије". У прве четири послератне владе он је поред функције премијера држао и ресор одбране, а неко време и ресор спољних послова. Тек од 1954. имао је само страначке функције. До eseje смрти (а од 1948. мање или више оспораван) обележио је политику Албаније.

Коница, Фаик

Публициста и политичар (15. 3. 1875. Коница, данас у Грчкој - 15. 10. 1942. Бостон). Школовао се на језуитском колеџу у Скадру и у француској гимназији у Галати (Истанбул); студирао у Француској и САД-у. У периоду од 1897. до 1909. издавао је у Бриселу, а потом и у Лондону, часопис *Albania,* Један од најзначајнијих листова из доба националног препорода, који је објављивао и прилоге на француском. У САД се преселио 1910, уређивао *Dielli* (Сунце), часопис тамошњег албанског друштва *Vatra* и као делегат друштва 1913. путовао је на Конференцију у Лондону, где је заступао албанске интересе. Председник друштва *Vatra* постаје 1921. године. Зогу га је 1926. именовао за албанског изасланика у Вашингтону, што је остао и након укидања Зогуовог краљевства. Као ни САД, ни он није признавао персоналну унију из 1939, па је до своје смрти остао изасланик самосталног албанског краљевства.

Круја, Мустафа (Мустафа Мерлика)

Политичар (15. *3.* 1887. Кроја — 27. 12. 1958. Нијагарини Водопади). Похађао је високу управну школу у Истанбулу где је 1910. стекао диплому за област политике и друштвених наука. Учествовао је у устанку из 1912. године и био један од потписника проглашења албанске независности 28. 11. 1912. године. За време устанка против Вида он је био Један од малобројних који су подржавали кнеза. Први светски рат провео је у Италији, а након тога заступао проиталијанску оријентацију. За посланика у Парламенту изабран је 1921. године и прикључио се „Светој унији". Након тога, 1924. године, подржао је „демократску револуцију", а после Зогуовог преузимања власти побегао у Италију. У Албанију се вратио 1939. и именован је за италијанског сенатора, а 1940. за председника исте године основаног Институт за албанске студије у Тирани. Од *3.* 12. 1941. до 10. 1. 1943. Мустафа Круја је био албански премијер. Након што су комунисти преузели власт он поново одлази у Италију.

Митровица, Реџеп

Политичар (1887. Митровица — 21. 5. 1967. Истанбул). Пореклом је из косовске породице великопоседника. Учествовао је у проглашењу албанске независности 1912. као представник Пећи. У периоду од 1921. до 1923. био је министар просвете. У јесен 1926. био је умешан у заверу против Зогуа, али га је овај већ 1927. помиловао. Организацији Национални фронт приступио је 1942. године. Након капитулације Италије Митровица је постао вођа

Друге призренске лиге и залагао се за етничку Албанију. Од новембра 1943. до јуна 1944. био је албански премијер, а по завршетку рата вођа албанске емиграције у Турској.

Музаки (и Musachi)

Властелинска породица (13—16. век). Музаки су на врхунцу Своје моћи поред града Берата у свом поседу имали велику равницу, по њима названу Музаки, а контролисали су ушће реке Шкумбе и долине река Деволи, Вљоса и Осуми. Као и већина других албанских властелинских породица и Музаки се први пут појављују у контексту формирања *Regnum Albaniae* Карла Анжујског из 1272. године. Андреаса I Анжујци су 1319. именовали за маршала Албаније. Андреас II је већ имао титулу деспота, а 1372. је од Србије освајањем преузео Касторију. Теодор II је 1389. учествовао у боју на Косову пољу. Део породице је примио ислам, док је други део учествовао у Скендербеговом устанку. Последњег деспота из куће Музаки, Јована (Ђона), развластили су Турци 1476. и он бежи у Италију где је 1510. написао *Historia e genealogia della casa Musachia*.

Ноли, Фан (Теофан) Стилијан

Православни епископ, политичар и писац (6. 1. 1882. Ибрик Тепе код Једрена — 13. *3.* 1965. Форт Лодердејл, Флорида). Похађао грчку основну школу и грчку гимназију у Једрену, потом боравио у Атини и Египту где се до 1906. године и одласка у САД бавио разним пригодним пословима. У САД-у оснива друштво *Besa-Besen* (Заклетва). Бруклински ђакон постао је 9. 2. 1908. а свештеник града Њујорка 8. *3.* 1908. и у том звању 22. *3.* 1908. одржао прву црквену службу на албанском језику, чиме је поставио темељ за стварање аутокефалне Албанске православне цркве. Један је од оснивача паналбанске федерације *Vatra* (Огњиште), која је ускоро одиграла одређену улогу у утемељењу политичке независности Албаније. За председника федерације *Vatra* изабран је 1917, а 27. 7. 1919. постао епископ Албанске православне цркве у САД-у. При том се више бавио политиком него црквеном службом: 1920. је био вођа албанске делегациЈе у Женеви, где се залагао за приЈем Албаније у Друштво народа. Као представник организације *Vatra* ушао је у албански парламент и 1922. постао министар спољних послова. Предводио је опозицију против Зогуа 1924. и шест месеци био премијер. Након неуспеха „демократске революције" Ноли је боравио у разним европским земљама и учествовао на међународним прокомунистичким конгресима. У САД се враћа 1945. где поново преузима епископску службу и на Универзитету у Бостону предаје историју. По-

сле 1945. године узалуд је покушавао да утиче на америчку владу да призна Народну Републику Албанију. Ноли је аутор драма, песама, различитих историјских дела (међу њима и Скендербегове биографије), као и књига о Бетовену и Француској револуцији. Окушао се и као композитор. Ноли, који је био убеђен у свој мисионарски значај за албански народ, спада свакако у најконтроверзније, али и најинтересантније личности новије албанске историје.

Приштина, Хасан

Политичар (1873. Вучитрн, Косово — 14. 8. 1933. Солун). Похађао француску гимназију у Солуну, потом и високу управну школу у Истанбулу. Приштина је најпре подржавао младотурке и 1908. био изабран у турски парламент, али је већ на новим изборима 1912. изгубио мандат. Активно је учествовао у устанку Албанаца на Косову који је избио исте године. Приштина је био тај који је формулисао албанске захтеве за аутономијом, поднете турској влади августа 1912. („Четрнаест тачака Хасана Приштине"). За време Видове владавине био је министар поште. Током Првог светског рата организовао је добровољачке одреде који су се борили на страни Аустрије. Након доласка српских снага на Косово 1918. године Приштина је заједно са Бајрамом Цуријем емигрирао у Беч, па потом у Рим где је дошао у контакт са македонским, хрватским и црногорским емигрантима који су као и он били противници нове југословенске државе. У Албанију се враћа 1919. и постаје посланик у Парламенту, а од 7. до 12. 1921. био је председник владе. Према новој водећој фигури у Албанији Зогуу он је, као и већина Албанаца са Косова, гајио дубоко непријатељство. Обојица су се трудила да један другом одузму власт. На крају је Зогуова рука била „дужа" — Приштину је у Солуну убио један од његових агената. Тако су косовски иредентисти, организовани у „Комитет за националну одбрану Косова", изгубили свог најмаркантнијег вођу.

Рустеми, Авни

Револуционар и политичар (26. 9. 1895. Либохова — 22. 4. 1924. Тирана). Похађао гимназије у Јањини и Истанбулу, у периоду 1912/1913. Педагошки институт у Женеви, а 1919. колеџ Св. Деметрио Короне у Калабрији, али нигде није стигао до дипломе. Пажњу албанске и европске јавности изазвао је убиством Есад-паше Топтанија, које је починио 13. 6. 1920. у Паризу, при чему га је француски суд ослободио. При повратку у Албанију био је дочекан као национални херој. Била су му отворена сва врата у политички живот земље. Априла 1921. основао је удружење *Atdheu*

(Домовина) и, када је оно 1922. забрањено, друштво *Bashimi* (Унија), као заједнички покрет опозиционих снага. Атентат на Рустемија изведен је 20. 4. 1924. и он је два дана касније подлегао повредама. Његова сахрана у Валони 30. 4. 1924. претворила се у демонстрације против режима, као најава „демократске револуције" која је на власт довела Фан Нолија.

Шеху, Мехмед

Политичар (10. 1. 1913. Чаруш, Малокастра -18. 12. 1981. Тирана). Похађао америчку стручну школу у Тирани где је дипломирао 1932, потом добио стипендију за војну академију у Напуљу коју је већ после неколико месеци морао да напусти због активности у оквиру комунистичког покрета. Као борац Дванаесте интернационалне бригаде учествовао је у Шпанском грађанском рату, постао члан КП Шпаније. У Француску је био интерниран 1939. године. Прикључио се италијанској КП. У Албанију се вратио 1942. и придружио комунистичком партизанском покрету. Након конфликта са Информбироом постао министар унутрашњих послова и други човек албанског партијског и државног апарата. Премијер је био од 1954. до 1981. године. После његовог наводног самоубиства Хоџа га је оптужио да је био вишеструки агент свих тајних служби које су задавале муке албанском партијском вођи.

Скендербег (заправо Ђорђе / Ђурађ / Кастриота)

Војсковођа и национални херој (1405—17. 1. 1468. Љеш). Опширније у поглављу „Албанци под турском влашћу".

Топије

Властелинска породица (13—15. век). Прво помињање 1274. године. Породица је најпре господарила облашћу Мати. Карло Топија (умро 1388) прозвао се због свог наводног анжујског порекла *primus de domo Francie* и *Princeps Albaniae*. Град Драч освојио је 1368. и тиме дошао у сукоб са Млечанима, који су му иначе још 1366. обезбедили венецијанско грађанско право. Његов шурак Балша II одузео му је Драч 1385, због чега је затражио помоћ од Турака. Уз њихову помоћ потукао је 18. 9. 1385. Балшу II код Савре и поново ушао у град. Његов син Ђорђе је, не могавши да одбрани град од Турака, Драч предао Млечанима.

Топтани, Есад-паша

Политичар (1862. Тирана - 13. 6. 1920. Париз). Припадник добростојеће албанске земљопоседничке породице, поре-

клом из рода Топија. Младотурцима се прикључио 1908. и постао посланик у Парламенту. Спорна је његова улога за време Првог балканског рата — на терет му се, између осталог, ставља убиство команданта Скадра Хасан Риза-паше. Октобра 1913. оформио је трећу владу централне Албаније у Драчу и фебруара 1914. предводио делегацију која је понудила круну принцу Виду. Међутим, између њега и Вида убрзо долази до борбе за превласт, која је маја 1914. године завршена Топтанијевим прогонством из Албаније. Из свог егзила у Риму он је одржавао тесне везе са српском и црногорском владом. Након избијања Првог светског рата Топтани одлази у Србију и уз српску помоћ се октобра 1914. враћа у Драч. После окупације северне и централне Албаније од стране аустроугарских трупа, Топтани одлази у Француску, а одатле у Лондон где се издавао за албанског представника и припремао свој повратак у земљу, али је убијен 1920. у Паризу. Сахрањен је на српском војном гробљу у Паризу.

Вљора, Исмаил Кемал-бег

Политичар (16. 1. 1844. Валона - 24. 1. 1919. Перуђа). Похађао *Зосимеа* гимназију у Јањини, радио у турском министарству спољних послова, потом у регионалној управи у Тесалији, Бугарској и Малој Азији; упоредо се бавио и трговачким пословима. Од 1900. године боравио у иностранству, јер је као присталица смењеног и убијеног турског реформског политичара Мидхат-паше страховао од прогона. Тек после младотурске револуције он се враћа у Турску и бива изабран за бератског посланика у Парламенту где је припадао опозицији. Учествовао је у старотурском пучу из 1909. године. Основао је Либералну *(Ahror)* — партију која се залагала за децентрализацију Османског царства. По избијању Првог балканског рата одлази у Беч где је са владом водио разговоре о будућности Албаније. У Драч је отпутовао 19. 11. 1912. једним аустроугарским ратним бродом, а одатле у Валону где је председавао Народном скупштином која је 28. 11. прогласила независност Албаније. Исмаил Кемал-бег је преузео вођење привремене владе и тако постао први албански премијер. Повукао се под притиском великих сила и отишао у егзил у Ницу где је диктирао своје мемоаре једном Енглезу.

Вид, Вилхелм (принц)

Албански кнез (26. *3.* 1876. Нојвид - 18. 4. 1945. Предеал, Румунија). Када је немачком протестантском коњичком капетану Виду велике силе октобра 1913. понудиле албанску круну, он

је у том тренутку о народу којим је требало да влада знао врло мало. Након дугог премишљања прихватио је понуду и у своје ново службено седиште Драч стигао 7. *3.* 1914. Задаци који који су га у кнежевини чекали били би готово нерешиви и за неког искусног државника који је добро познавао балканске прилике. Ту су биле сецесионистичке тенденције у јужној Албанији подстицане од стране Грчке, сујета Есад-паше Топтанија који је и сам желео да постане кнез, муслимански устанак у централној Албанији и коначно избијање Првог светског рата, које је имало за последицу изостанак финансијске и војне подршке из иностранства. Вид *3. 9.* 1914. поново напушта Албанију, без абдицирања. Надао се да ће по окончању борби моћи поново да се врати, за шта као активни учесник у рату после слома сила Осовине није више имао никакве шансе.

Дзодзе, Кочи

Политичар (1917. Корча - 11. 6. 1949. Тирана). Био је сигурно једини прави пролетер у комунистичкој руководећој елити. Као и Хоџа припадао је Корчанској групи и био један од оснивача КП Албаније, у чијем је Централном комитету и Политбироу био члан до 1948. године. Секретар ЦК био је од 1943. до 1948, потпредседник владе у периоду од 1946. до 1948, а у исто време и министар унутрашњих послова и председавајући државне контролне комисије. Уз подршку Југославије Дзодзе је претио да постане најмоћнији човек партијског и државног апарата Албаније, па тиме и опасност за Хоџине лидерске амбиције. Након конфликта са Информбироом то му је постала и зла коб: и поред самокритике осуђен је на смрт и погубљен као државни непријатељ.

Зогу, Ахмед

Политичар (8. 10. 1895. Бургајет, Мати - 9. 4. 1961. Суреснес). Школовао се у Истанбулу, а за време Првог светског рата командовао једном албанском добровољачком формацијом која се борила на страни Аустроугарске. Учествовао је на Конгресу у Љушњи 1920, затим од 1920. до 1922. био најпре министар унутрашњих послова, а потом министар војске. Крајем 1922. формирао је владу која се ослањала на конзервативне снаге и била на власти до фебруара 1924. године. После победе „демократске револуције" побегао је у Југославију, где је уз дозволу власти оформио добровољачки корпус са којим је ушао у Албанију и 24. 12. 1924. без борбе заузео Тирану. Нови кабинет формирао је 15. 1. 1925. године. Тај кабинет прогласио је Републику Албанију, са њим као председником државе. Иако је на власт враћен уз југословенску помоћ, он се

све више ослањао на Италију са којом су потписани трговински и економски споразуми, Уговор о пријатељству (Први пакт из Тиране) 27. 11. 1926. године и Споразум о помоћи (Други пакт из Тиране) 22. 11. 1927. године. Уговори су били потврда италијанског *de facto* протектората над Албанијом. Уз италијанску подршку Зогу је 1. 9. 1928. проглашен краљем Албанаца. У периоду иза тога он је покушао да смањи италијански утицај и чак избегао формирање царинске уније, али није могао да земљу ослободи финансијске зависности од Италије. Када су Италијани 7. 4. 1939. у Драчу почели искрцавање својих трупа, Зогу бежи у Грчку. Период у егзилу провео је у Британији, Египту и Француској. Његов син Лека (рођен 5. 4. 1939) тражио је право на албански престо.

Градови од историјског значаја

Аполонија (Apollonia)

Антички град, остаци у околини места Појани, западно од Фиерија. Основали су га 588. године пре н.е. досељеници из Коринта и Керкире (Крфа). Град је 260. године пре н.е. склопио савез са Римом и ставио се 229. године пре н. е. под римску заштиту. Део римске провинције Македоније постао је 148. године пре н.е. У Римском грађанском рату Аполонија се 47. године пре н.е. ставила на страну Цезара. Имала је стратешки значај као полазна тачка јужног огранка пута *Via Egnatia* и у 5. веку постала седиште бискупије. Промена тока реке Вљосе и засипање луке песком значили су и крај Аполоније. Град је напуштен у 6. веку. Антички назив живео је дал>е у манастиру Παναγια της 'Απολλονιας и насељу Полина, које се формирало око манастира. У периоду од 11. до 13. века ово насеље било је поприште борби између Византинаца, Нормана и Срба; последњи пут помиње се 1297. као посед албанске властелинске породице Матаранга. Од само делимично ископаних пространих античких градских објеката сачувани су остаци зидина, градске куће, одеона, позоришта, нимфеја, многих светилишта и приватних кућа. Од античких грађевинских материјала саграђен је крајем 11. и почетком 12. века манастир Богородице који се убраја у најзнаменитије зидане споменике Албаније. Од значаја су пре свега фреске у манастирској цркви и трпезарији, значајне у раном палеолошком стилу.

Берат

Град у централној Албанији. Настао на зидинама античког града Антипатреје, основаног у 4—3. веку пре н.е. и од њега су

сачувани само малобројни остаци. Берат је изграђен за време владавине цара Теодосија II (408—450) и добио је име Пулхериополис. Постао је и бискупско седиште. У 9. веку освојили су га Бугари (Белград), а већ 1042. дошао је у руке Византијаца. После тога освајачи су се више пута мењали: од 1082. до 1085. држали су га Нормани, па потом поново Византијци; 1272. припао је творевини Карла Анжујског названој *Regnum Albaniae,* а потом су га 1342. освојили Срби, да би након тога дошао у посед породице Музаки и 1417. коначно постао турски. Скендербег је 1455. узалуд покушавао да преузме град.

Из старог века сачувани су остаци градских зидина, из византијског времена делови градске тврђаве, цркве Св. Тројства и Св. Михаила: из времена Турака су цркве Св. Марије (са музејом Онуфри), црква Св. Николе, Св. Константина и Јелене, цркве Евангелисмос и Деметриос, мост на реци Осум, читав низ џамија - Султанова џамија *(Khamia Mbretit),* Оловна џамија *(Xhamia ePlumbii),* Девичанска џамија *(Xhamia e Beqar),* џамија Ибрахим-паше Вљоре и једна дервишка текија.

Читав стари град је град—музеј.

Бутринт (Buthroton, Buthrotum)

Антички град на основу предања које преноси Вергилије а који су основале избеглице из Троје. Међутим, археолошке ископине указују на 7. односно 6. век пре н.е. као време оснивања. Град је у 4. и 3. веку пре н.е. достигао извесно благостање. За време Цезара и Августа у њему је била стационирана флота. Као бискупија Бутринт се први пут помиње 451. године. Иако мали град, Бутринт је и у средњем веку имао известан значај: у 10. веку за освајање од стране Бугара, од 1081. до 1084. служио је као упориште Норманима, од 1273. до 1366. био у рукама Анжујаца и од 1386. до 1797. коначно венецијански. Млетачка одбрамбена постројења користио је само још Али-паша Јањински. Из старог века сачуване су градске зидине са капијама, остаци неког храма и купатила, а из рановизантијског периода базилика (из 6. века) и баптистеријум са потпуно очуваним подним мозаиком.

Драч (Durres, Dyrrhahcium)

Најзначајнија албанска лука. Основали су га досељеници са Коринта и Керкире (Крфа) око 627. године пре н.е. Град је најпре добио назив Епидамнос и био је увучен у Пелопонески рат (од 431. до 404. пре н.е). За време војних сукоба између Илира и Римљана Драч се 229. године пре н.е. ставио под римску заштиту

и као полазна тачка пута *Via Egnatia* добио трговачко — политички и војни значај. Римљани су му променили име у Дирахијум. Послужио је као поприште поморске битке између Цезара и Помпеја 48. године пре н.е. У време власти цара Августа био је насељен ветеранима и добио статус колоније са римским грађанским правом. У 4. веку био је главни град нове провинције Нови Епир и бискупско седиште. Од 1082. до 1085. у поседу Нормана, од 1205. до 1214. у поседу Венеције, потом деспота епирског и од 1272. до 1368. главни град анжујског албанског краљевства. Једно кратко време припадао је Балшићима и Топијама, потом од 1392. па све до 1501. поново Млечанима. Под Видом је био престоница Кнежевине Албаније. Од зиданих споменика из доба антике Драч поседује градске зидине и амфитеатар; из византијског доба ту су капела и амфитеатри са зидним мозаиком, остаци велике базилике из ранохришћанског периода са подним мозаицима у Аропају, а из времена Турака тврђава и џамија Бајазита II.

Елбасан

Град у централној Албанији, саграђен на месту на ком су у 4. веку Римлани основали *Castrums Campa,* чије су зидине делимично сачуване и до данас. Град је у 5. веку постао бискупско седиште, а 478. године разорили су га Источни Готи; поново је подигнут у време цара Јустинијана (527—565, али је крајем 6. века поново уништен, вероватно у оквиру продора Словена и тако био изгубљен све док султан Мехмед II 1466. године није наредио да се тамо подигне утврђење које је добило име Елбасан (од *Il-Basan,* „утврђени дворац"). Елбасан је одиграо важну улогу у албанском националном покрету. Било је иницијатива да се дијалект из тог краја прогласи државним језиком, јер је био негде између гегијског и тоскијског. Сви сазидани споменици у граду потичу из времена Турака: тврђава (на античким темелима), Султанова џамија *(Xamija e Mbretii),* Назир-џамија (а остале џамије, од којих је 1930. остала још тридесет једна, биле су жртве албанске „културне револуције"), купатило и Богородичина црква из 19. века (са резбареним дрвеним иконостасом).

Ђирокастро (Gjirokastra, Argyrokastron)

„Град—музеј" у јужној Албанији. Први пут се помиње 1336. године; од 1373. је у поседу албанске властелинске породице Зенебиши. Турци га освајају 1419. године. Али-паша Јањински улази у град 1847. Ђирокастро је један од центара из којих је кренуо отпор према реформама из времена танзимата и родно место фраишарских вођа Баја и Черчиза Топулија, Енвера Хоџе, као и Исмаила Кадареа који је романом *Хроника у камену (Kronik n gur)* свом родном граду оставио јединствен споменик.

Сви зидани споменици потичу из времена Турака: тврђава (изградио ју је Али-паша), Базар-џамија, текијска џамија, бекташка текија, разни мостови и карактеристичне куће за становање.

Корча (Korca)

Прву насеобину овог имена која се први пут помиње 1280. године разрушиле су 1440. трупе Мурата II. Оснивач данашњег града Корче био је Илијаз-бег, наводно син православног свештеника из села у околини касније Корче, који је на сулатанов двор дошао као талац, каријеру изградио у јаничарским одредима, учествовао у освајању Цариграда 1453. године, био именован за султановог коњушара и коначно у домовини добио феудални посед. Дао је да се 1496. подигне џамија која по њему носи име Мирахор џамија и поред које је и сахрањен. Џамија је постала језгро града Корче који је у 17. и 18. веку постао значајан трговачки центар. У другој половини 19. и почетком 20. века Корча доживљава извесни процват и то захваљујући повратку грађанског слоја који се у иностранству (Румунији, Египту, али у највећој мери у САД) обогатио. У Корчи је живело грађанство развијене националне свести и оријентисано ка западној Европи, што је долазило до изражаја и у стилу градње приватних кућа. У Корчи је 1887. отворена прва школа са наставом на албанском. За време балканских ратова град је био под окупацијом грчких трупа. За време Првог светског рата у њој је под француским патронатом настала Аутономна област Корче. Изузев Мирахор-џамије, сви споменици у Корчи пореклом су из 19. века: базар са коначиштима, који је под заштитом државе, Музеј средњовековне (у Албанији се под тим мисли и на време Турака) албанске уметности *(Muzeu i artit mesjetar shqiptar).* Музеј је смештен уз зидине некадашње православне цркве. Ту је још и Музеј националног образовања *(Muzeu i arsimit kombetar), у* кући у КОЈОЈ се у периоду од 1887. до 1904. налазила прва албанска школа.

Кроја (Kruja)

На основу некрополе ископане 1956. сматра се да је на месту данашње Кроје већ у 7. и 8. веку постојала насеобина. Кроја се 879. године помиње као драчка бискупија *Suffragan.* У 12. и 13. веку припадала је Арбанону, потом анжујској творевини *Regnum Albaniae.* Срби је освајају 1343, потом је била под влашћу Балшића и Топија. Почетком 15. века долази у посед Кастриота који су од

1410. године султанови вазали. Највећи историјски значај Кроја је добила под Скендербегом — он је освојио град 1443. године и опирао се турским опсадама из 1450, 1466. и 1467. године. Након његове смрти (1468), Кроја је најпре била венецијанска, а 1478. коначно османска. Кроја је добила име *Ake Hisar* и постала посед породице Топтани која тек крајем 18. века прелази у Тирану. У турско време град је био центар бекташког реда. Посебно место међу зиданим споменицима заузима тврђава са Скендербеговим спомен-обележјем (нова грађевина, на чијој изградњи је као архитекта учествовала ћерка Енвера Хоџе, Пранвера). Од осталих знаменитости треба поменути фонтану *Evrenesoglu, с* краја 15. века, Велику џамију (1533/1534), надгробне споменике бекташких шеиха Баба Долме и Хамза Бабе и остатке бекташке текије која се приписује извесном Сари Салтику, а налази се изнад града.

Љеш (Lezha, Alessio)

Прва насеобина везује се за 8. век пре н.е. У 4. веку пре н.е. Дионизије I, тиранин из Сиракузе, основао је на том месту грчку колонију под именом Лисос која је потом 168. пре н.е. постала римска. Између *3.* и 5. века Аисос је био бискупско седиште. Приликом поделе Царства град је 395. припао Истому, 1343. године га освајају Срби, а 1393. Млечани. Љеш је за албанску историју постао значајан због Скендербега: у њему је, наиме, 1444. године одржан скуп на којем је албанска властела на челу са Скендербегом одлучила да уђе у заједничку борбу против Турака. Скендербег је 17. 1. 1468. године умро у Љешу, где је и сахрањен, у цркви Св. Николе. Турци су освојили Љеш 1478. Од споменика сачувана је тврђава настала у 16. веку на античком акрополису. Некадашња црква Св. Николе, коју су Турци претворили у џамију, данас је спомен-обележје посвећено Скендербегу.

Саранда

На простору овог града у старом веку налазио се Онхесмос, лука града Фоиникије. У 5. веку био је седиште бискупије и у то време опасан зидинама чији су остаци сачувани до данас. У 6. веку је изван града, на брду, саграђена црква у спомен 40 мученика из Себасте (од ње су данас сачувани само остаци). Од њеног имена је вероватно изведено и име места (грчки Хагиои Саранта, италијански Санти Кваранта). За време италијанске окупације име места је у част супруге италијанског министра спољних послова Ћана промењено у Порто Еда. Споменици: остаци античких зидина и базилике из ранохришћанског периода са подним мозаиком

једини зидани споменик из времена Турака, џамија са једним кубетом, која се од 1967. више не користи као светилиште.

Скадар (Shkodra, Skutari)

Градско језгро чинило је данашња тврђава Розафат. Ту је још у 4. веку пре н.е. била насеобина илирских Аабеата. Од 213. године пре н.е. град, који се тада звао Скадар, штампао је свој новац. У периоду од 180. до 168. године пре н.е. ово је било седиште Гентиоса, краља Илира. Након његовог пораза од Римљана Скадар је 168. године пре н.е. постао римски и проширио се ка равници. За време цара Скадар добија статус града. За време Диоклецијана (286-305) био је главни град провинције Превалитане, а у 4. веку и бискупско седиште. Након поделе Царства припадао је Византији (све до 11. века), 1043. су га освојили словенски владари Зете (данашња Црна Гора) и био им је престоница једно дуже време. Почетком 12. века Скадар је опет у рукама Византије. Стефан Немања осваја град 1180. године, па ће Скадар уз краће прекиде све до краја државе Немањића бити српски. Након тога служио је као главни град Балшићима који су га 1396. морали предати Млечанима. После дуге опсаде Скадар су 1479. освојили Турци. За време Турака Скадар је био највећи град и права престоница Албаније. Град је у другој половини 18. века, за време Бушатлија, имао 40.000 становника. За време балканских ратова, од октобра 1912. опседали су га Црногорци и коначно освојили 23. 4. 1913, али су одлуком Лондонске конференције град морали предати новој албанској држави.

Из старог века очувани су остаци великог утврђења које су изградили Млечани и Турци. Од турских споменика вредних помена ту су Оловна џамија *(Xhamia e Plumbit)* коју је 1773. изградио Мехмед-паша Бушатлија, затим мост *Ura e Mesit* из 18. века, смештен изван града и у музеје претворене родне куће Пашка Васе и Ауиђа Гуракућија, као и спомен-кућа Миђени. Део старих грађевина порушен је у земљотресу из 1979. године.

Тирана

Главни град од 1920. године, Тирана је један од млађих албанских градова. Као година оснивања узима се 1614. када је земљопоседник Сулејман-паша Барђини из места Мулети код Петреле овде основао џамију, купатило и јавну кухињу *(Jmaret)* за сиромашне, као језгро града који је најпре био на нивоу малог пољопривредног центра. Град је значајан крајем 18. века када велепоседнник Мола-бег почиње изградњу џамије (1793/1794) коју је

завршио његов син Етхем-бег тек 1822/1823. Мола-бег је, као и Сулејман-паша, био пореклом из Петреле и потомак оснивача града. Веома значајна била је и сеоба властелинске породице Топтани из Kpoje у Тирану, такође крајем 18. века. У 19. веку Тирана је била летња резиденција неколико европских конзулата који су због нездраве климе напустили Драч. Статус главног града донео је Тирани развој — број становника се између два светска рата удвостручио (са око 14.000 на 35.000, док 1995. има 240.000 становника). Темељи нове Тиране постављени су за време кратке италијанске окупације: створена је централна зона са железничком станицом и Универзитетом као крајњим тачкама, са Скендербеговим тргом у центру. Од Тиране из времена Турака су поред Етхем-бегове џамије и Сахат-куле (1830), сачувани још и надгробни споменик Каплан-паше Топтанија (1819/1820) и нешто остатака базарске четврти. Главни музеји су: Историјски народни музеј, Археолошки народни музеј и Национална галерија.

Валона (Vlora)

Претеча овог данашњег лучког града био је Аулон, смештен северозападно од данашњег града Валоне (постоје подаци о насеобини из 4. века пре н.е.). Име Валона, као и италијански назив Валона и турски Авлонија изведени су од имена Аулон. Од поделе Царства град је припао Венецији, а у 5. веку помиње се као бискупско седиште. Нормани су освојили град 1081. и 1107. године. После 1204. Валона улази у састав десцотовине Епира, 1272. у састав анжујске краљевине Албаније, 1343. Србије и 1378. постаје посед Балшића. Турци остварају град 1417. Валона је.,била најважнија лука турске Албаније и полазна тачка турског похода на Италију 1480. године. Око 1537. Турци су Валону опасали тврђавом чији су остаци порушени 1906. године. У Валони је 28. 11. 1912. године проглашена албанска независност и формирана привремена влада. Отуда се Валона може сматрати првом албанском престоницом. Од децембра 1914. до августа 1920. Валону су заузели Италијани. Од саграђених споменика очувани су Муради-џамија (средина 16. века), кућа у којој је проглашена албанска независност, као и бекташка текија на брду Кусбаба (данас ресторан).

Москопоље (Voskopoja, Moschopolis)

Планинско село западно од Корче, смештено на висини од 115 метара. Место, које се раније звало и Москополис основали су око 1300. године аромунски пастири. У 17. и 18. веку оно израста у град који је постао центар трговине и занатства, те као такав доживео велики процват. У 18. веку Москопоље постаје и културни центар: имао је штампарију у којој су штампане књиге на грчком и вишу школу названу Нова академија, где су поред теологије предаване и филозофија и историја. Град је у 18. веку имао око 40.000 становника и 26 цркава од којих су неке неуобичајено високе. Како богатство често изазива завист, Москопоље су често нападали и пљачкали њени сиромашни муслимански суседи, а последњи пут 1768. и 1785. Највећи део становништва напустио је град крајем 18. века и населио се у Корчи. Од многобројних цркава у потпуности је сачувано само четири: црква Св. Николе (из 18. века, са фрескама Давида Селенице), црква Св. Михаила (18. век, зидно сликарство), црква Св. Атанасија (18. век, осликала су је браћа Зографи) и црква Св. Марије, која је некада била бискупска црква и коју је могло да стане преко хиљаду верника.

ИСТОРИЈА СУСЕДА: ПРОЖИМАЊА, НЕРАЗУМЕВАЊЕ, ОСПОРАВАЊА

I

Свака историја једног народа неизбежно подразумева његове додире, узајамне утицаје и прожимања са народима и државама у суседству. На Балкану, где су, динамиком историјског развоја, упркос подразумевајућим прожимањима у прошлости, многи сукоби ЈОШ увек болно отворени, а међусобно неразумевање дубоко до мере која прети да наслеђене и постојеће напетости преведе у трајно стање међусобног оспоравања, задаци историчара који настоји да реконструише прошлост на један објективан начин у знаку су настојања да се непомирљивости у приступу појединим историјским феноменима подведу под заједничке, свима прихватљиве именитеље.

Писци националне историје обично полазе од претпоставке да је њихов народ својим специфичностима у садржајима идентитета, обичајима, језику, религији и менталитету, посебан, ако не и јединствен, на један препознатљив начин који се обавезно нарочито истиче како би се једновремено испуниле и информативна и образовна намена једне националне историје. Отуда произлазе често различите полазне перспективе које одређене народе посматрају из њиховог националног средишта, одакле се догађаји на националној периферији, у срединама с често наглашеном етничком разноврсношћу, указују у једном другачијем светлу него што би то био случај да постоје упоредна истраживања која паралелно узимају у обзир оба угла посматрања. У прегледима националне историје, о суседима се, обично, пише само када ће с њима долази у неки ратни или политички сукоб или, што је ређе у савез, а на начин који их најчешће представља као грамзиве освајаче, носиоце политичке или идеолошке претње, претенденте на исте територије или сталне оспораватеље сопственог националног идентитета.[1] Отуда су,

[1] Видети добру анализу код: Lonnie R. Johnson, *Central Europe. Enemies, Neighbors, Friends,* Oxford University Press, Oxford & New York 1996.

упркос подразумевајућим раздобљима сукоба и спорова народа у региону, суседни народи и државе (које не морају да буду увек националне, већ су, попут империја, често транснационалне) најчешће приказани кроз низове стереотипа који се потом уграђују у школску, а често и у научну литературу, као освештана историјска знања. Слика „другога", никад једнозначна, једна је од великих тема савремене историографије, јер се у „другом", као у огледалу, често може препознати и сопствени одраз, често битно обележен додирима и прожимањима сваке врсте, укључујући и оне у доба ратова, похара или идеолошког ривалства.

Развојем историјске науке, посебно упоредним изучавањем појединих региона, а затим и применом теоријских модела о различитим ступњевима у развоју модерних друштава — која се, у зависности од једне до друге државе одвијају у различитим раздобљима, лако се уочавају сличности које помажу да се поузданије растумаче одређени феномени, заједнички појединим етапама у историјском развоју сваког народа. Савремене теорије нација и национализма данас су ближа тумачењу да је савремени идентитет појединих народа модерна конструкција, саздан на тројаком наслеђу просвећености, Француске револуције и националног романтизма. Нација је, по тим поставкама, замишљена заједница чија се традиција брижљиво, по једном заједничком обрасцу, осмишљава у једној интелектуалној лабораторији да би се, постепено, најпре у елити, а затим и у маси замишљеног народа створило чврсто осећање заједништва које је више имагинарна конструкција него реална политичка снага утемељена на једном јасно дефинисаном идентитету.[2] Уједначавање културних и језичких разлика обавља се, у европском искуству, преко једне секуларизоване доктрине национализма која, ширењем писмености, а уз подршку политичких елита или државне администрације тежи да наметне културну хомогенизацију као образац стабилизовања заједничког идентитета. Модерни национализам, дакле, настаје из потребе елита савременог друштва за културном хомогеношћу и тај образац је неједнаког утицаја и домашаја у друштвима различитог културног и привредног нивоа. Модерна нација је, на тај начин, један од облика политичког и економског превазилажења традиционалног друштва које се постепено, с мање или више успеха, преображава у модерну заједницу.[3]

Друга, мање социолошки постављена, а више историјски заснована истраживања, међутим, допуњују ово занимљиво стано-

[2] Benedict Anderson, *Imagined Communities,* Verso, London 1991.

[3] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism,* Basil Blackwell, London 1998, 49-61.

више и теоријом о протонационализму, као додатном, веома значајном, елементу идентитета који претходи савременом осећању националне припадности, дајући модерној конструкцији националне свести одговарајућу историјску димензију.[4] Наслеђена етничка солидарност, која се у различитим епохама манифестује на читав низ начина, редефинише се у модерном национализму стапањем етничке, културне или верске сродности у једну кохерентну политичку доктрину, која се, у зависности од историјског искуства, заснива, грубо узев, на два доминантна европска обрасца: француском и немачком. Француски модел национализма *(држава—нација)* узима ЛОЈЗЛНОСТ снажној држави и њеној доминантној култури, као основни критеријум идентитета који од грађанина, једнаког у правима пред законом без обзира на љегово етничко порекло, ствара, у лонцу за топљење, припадника нације. У немачком моделу национализма, етничка солидарност и културно сродство трансцендирају постојеће државне границе, јер је збир етничког порекла, сродности обичаја, језика и историјских традиција, као образац националног Јединства, надређен лојалности било којој другој осим националној држави. Митологизација државе у француском и етничко-културних својстава у немачком обрасцу савременог национализма били су нужне етапе у успостављању одговарајућег степена националне солидарности.[5] На Балкану је прелазак из аграрних заједница у модерно друштво био тежи и спорији, а, примена европских модела национализма неједнака и често испреплетена. У случају Албанаца, *nation-building* će одвијао по моделу немачког обрасца национализма, с наглашеном митологизованом димензијом.

Раздвајање стварних историјских основа савремених националних идентитета од митологизованих представа о прошлости, један је од важних послова историчара, посла који никада не престаје. Без митова, међутим, на Балкану најчешће античких или средњовековних, није било могуће створити, у доба национализма у 19. веку, савремену националну свест јер је сећање на народну прошлост нераздвојиво од митологизованих историјских догађаја, као интегративних чинилаца националног идентитета. Поновним откривањем сопствене етничке прошлости, често без одговарајућег

[4] Adrian Hastings, *The constmction ofNationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism,* Cambridge University Press, Cambridge 1997.

[5] Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780,* Cambridge University Press, Cambridge 1999, видети преглед теорија о национализма у: Anthony Smith, *National Identity,* Penguin London 1991; видети и Александар Молнар, *Народ, нација, раса. Историјска изворишта национализма у Европи,* Београд 1997.

утемељења у историјским истраживањима, ствара се систем културних симбола, историјских сећања и вредности- које су се преносили с колена на колено, да би у епохи национализма били систематизовани у јединствен културни модел.[6] Митологизацију националне прошлости која, бар на Балкану, потиче од апсолутизације етничког порекла, пренаглашавања етничке или етничко-верске припадности насупрот ширем културном или цивилизацијском заједништву, с правом одбацује сваки историчар одан достигнућима научне историографије.

Раздобље историографије која, уз реконструкцију догађаја има примаран задатак да створи осећање националне припадности, у раскораку је са тежњама савремене науке о историји која настоји да тумачење прошлости растерети националних предрасуда, идеолошких искључивости и селективног тумачења негдашњих историјских реалности. Јер смисао историографије није у томе да се преко окамењене слике прошлости обнавља одређена политичка или национална идеологија, него да се у сталном преиспитивању прошлости нађу одговори за изазове будућности. Само добро познавање историје омогућава сигурне увиде у долазећа искушења, и само добра упућеност у замршене историјске спорове омогућава поуздану историјску перспективу за разумевање изазова садашњице.

На Балкану су проблеми међусобних односа различитих нација и етничких група утолико сложенији колико је историографија, из тенденциозних спајања националних и идеолошких разлога, била, уз часне изузетке, у непосредној функцији одређених националних, државних или идеолошких програма који су се, у различитим државама, међусобно подупирали. Балканске државе, или како се неутралније називају земље европског југоистока, донедавно су припадале различитим, ривалским идеолошким блоковима, уз притајено међудржавно или, као у случају претходне Југославије, међуетничко ривалство, сузбијано, осим у случају Грчке, идеолошким догмама и тоталитарном идеологијом. Наслеђени историјски спорови, додатно ојачани идеолошком искључивошћу коју је као обавезан политички кбд подразумевала комунистичка идеологија у свим њеним видовима, имали су за последицу да се сукоби на Балкану, у одсуству политичке културе и међуетничке толеранције, снажно преламају и кроз историографске спорове.

Сваки народ на Балкану себе сматра жртвом историје, уклештеном између ривалских интереса грамзивих суседа и себич-

[6] Anthony D. Smith, „The Origins of a Nation", Ethnic and Racial Studies, 12/3 (1989), 349-356.

них интереса великих сила. Чак и онда када нам је на располагању историјска документација која поткрепљује оваква тумачења, обавезно изостају примери где властити народ и његова држава показују сличне претензије према суседним народима. Отуда је веома корисно да се ради бољег међусобног познавања, зарад неминовног историјског помирења и једног продубљеног, историјског разумевања савремених сукоба, процес постепеног приближавања започне садржајнијим увидима у прошлост балканских народа и држава. Књига *Албанци* Петера Бартла, познатог немачког албанолога, један је од тих корисних приручника који ће домаћој публици помоћи да боље разуме и сопствену прошлост вишеструко испреплетену с прошлошћу народа који живе са нама или у нашем непосредном суседству.[7]

II

Књига *Албанци* Петера Бартла, професора Минхенског универзитета један је од оних историјских приручника који, ограничен обимом, и замишљен као део једне историјске едиције, дају општи увид у главне токове историје албанског народа од средњега Века до данашњих дана.[8] Бартл је озбиљан и студиозан научник, видљиво дубоко посвећен албанолошким студијама, али и историчар сигурних и сређених знања, признати стручњак за историју југоисточне Европе, укључив и Југославију.[9] Бартлова докторска теза била је посвећена епохи албанског национализма на прелазу 19. у 20. век,[10] али је, једновремено, издао драгоцену збирку докумената о албанској историји.[11] За разлику од многих других страних историчара,

[7] Један од ретких покушаја упознавања наше шире културне јавности с модерном историјом Албанаца: Сретен Драшкић, *Европа и албанско питање (1830-1921)*, Српска књижевна задруга, Београд 2000. (приредио Д. Т. Батаковић)

[8] Peter Bartl, *Albanien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart,* Pustet, Regensburg 1995.

[9] Peter Bartl, *Der Westbalkan zwischen Spanischer Monarchie und Osmantschem Reich. Zur Turkenkriegsproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert,* Harassovitz, Wiesbaden 1974; Peter Bartl, *Grundzuge der jugoslawischen Geschichte,* Munchen 1985.

[10] Peter Bartl, *Die Albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhangikeitsbewegung (1878-1912),* Albanische Forschungen. Bd. 8, Harassowitz, Wiesbaden 1968.

[11] Peter Bartl, *Quellen und Materialien zur albanischen geschichte im 17. und 18. Jahrhundert.* Band 1 Albanische Forschungen. Bd. 15, Harassovvitz, Wiesbaden 1975; *Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert.* Band 2, Albanische Forschungen. Bd. 20 Harassovitz, Wiesbaden 1979.

који су често прихватали националну идеологију народа који проучавају као своју, сврставајући се у ред њених мање или више скривених промотера, Бартл успева да сачува одговарајућу меру објективности, избегавајући, у значајној мери, да преузме неке од општих стереотипа који владају у савременој албанској историографији.

Суздржан у оценама спорних историјских раздобља, Бартл пажљиво износи постојеће контроверзе о етногенези албанског народа и расправља о често натегнутим теоријама о континуитету између Илира, Праалбанаца и данашњих Албанаца. Сводећи расправу на теоријске поставке, без њиховог уобичајеног идеолошког и националистичког нагласка, указује да му се поставке Георга Штатмилера о језгру савремених Албанаца, за које се не може екплицитно рећи да су били Илири или Трачани, које се ширило из данашње северне Албаније, у области Мати, чине најуверљивијим, напомињући да је, вероватнија могућност да је постојало више таквих међусобно неповезаних енклава. Чињеница о очигледном дисконтинуитету у албанској присутности на Балкану у раздобљу раног средњег века приписује се оскудним византијским изворима и словенској лавини која је преплавила просторе данашње Албаније, скрећући пажњу византијских писаца историје на словенску најезду као доминантну појаву тога раздобља. То је, за разлику од важећих поставки у савременој албанској историографији, ипак јасна дистанца у разматрању наведенога питања које је било вишеструко злоупотребљавано у националистичкој пропаганди режима Енвера Хоџе и његових наследника о Илирима—Албанцима који су наводно једино аутохтоно становништво на западном Балкану, док су сви Словени, насељавани почев од 6. века после Христа, само уљези на, како се тврдило, искључиво албанској, то јест илирској етничкој територији. Због свега тога, важна је љегова опаска да је „слика коју албанска наука ствара о раној историји сопственог народа... поједностављена, некритичка и делује исконструисано. Нзегова гледишта се, тако, умногоме поклапају са основним закључцима које нуди наша историографија у збирци текстова са научног скупа сабраних у зборнику САНУ под насловом *Илири и Албанци*.

Солидном приказу развоја односа у средњем веку може се, још, додати и то да су саживот (коабитација) Срба и Албанаца у српској кралевини, а затим и у кратковеком мулитиетничком царству Стефана Душана и његових наследника у лику обласних господара, била лишена етничког ривалства него је, штавише, помагала албанском насељавању у дубину византијске територије, на просторе данашње Грчке. Један од примера саживота је, несумњиво, и личност Ђурђа Кастриотовића Скендербега, највећег албан-

ског јунака који је проистекао из племства мешовитог, албанско-словенског порекла, а кога као великог националног јунака Срба помињу многи домаћи писци на челу са цетињским владиком и господарем Црне Горе Петром II Петровићем Његошем. Бартл, стога с правом, напомиње да су канцеларије албанске властеле, у одсуству заједничког албанског језика и културе, повеље и друга акта издавали на грчком, латинском и српском језику.

Етничко ривалство између Срба и Албанаца своје прве обрисе добија тек у време верског подвајања изазваног продором ислама у Албанији, који је постао доминантна религија Албанаца тек после три века османске владавине. Прелазак на ислам одвијао се у одвојеним таласима, зависно од политичких прилика и потреба да се избегне плаћање високих пореза или добију одређене повластице. Појава криптохришћана, тзв. *љармана,* није, међутим, била карактеристика само у албанском становништву, него и у другим етничким заједницама, од Босне и Косова до Албаније и Тракије. Код нас је, како Бартл такође указује, феномен преверавања на Косову и Метохији имао двоструки значај, јер се, утапањем у албански муслимански амбијент после неколико генерација мењао и етнички идентитет преобраћеника словенског, српског или чак черкеског порекла. Бартл је сасвим у праву када, за разлику од многих албанских историчара, истиче да је османска владавина на историју Албанаца имала позитиван утицај, јер се показало да је преобраћа»е у ислам за већину Албанаца било средство убрзане друштвене промоције, пре свега у административном апарату моћне мултиетничке империје, а затим и у широким повластицама које, по примању ислама, нису уживала само елите градова и развијених области него, премда су ислам примили нешто касније, и читава племена и подручја номадске културе на албанским висоравнима према Косову, Метохији, Македонији и Епиру.

Сасвим је тачно да је насељавање Албанаца на Метохију, Косово и суседне крајеве било мотивисано социјалним условима: силазак брђана са посних албанских висоравни у богате равнице Метохије и Косова испуњавао је потребу за плодном земљом како би се прехраниле многочлане породице, Сличан феномен дешавао се и на другим балканским просторима. Црногорска, брдска и херцеговачка племена вековима су се, са једнаком социјалном мотивацијом, насељавала у плодну Шумадију и Поморавље, али су досељеници долазили у крајеве истог етничког и верског састава, па је њихова интеграција била бржа и безболнија. Муслимански Албанци су, насељавајући се на Косово и Метохију, долазили, с изузетком простора ђаковичког подручја, на просторе са становништвом

различитог етничког и верског идентитета, словенског и хришћанског.[12] Као муслимани, они су имали привилеговану позицију јер су припадали господарећем слоју у Османском царству, док су Срби хришћани били већином зависно сељаштво (ређе слободни баштиници), верски и социјално у подређеном положају. Отуда је борба за земљу била и драматичнија и суровија, праћена насиљима, прогонима и уценама, отмицама девојака, паљењем имаља, летине или кућа, о чему за 19. век речито сведоче не само поверљива, званична српска дипломатска кореспонденција[13], него и бројни домаћи и страни путописи.[14]

Интеграција Албанаца на Косову и Метохији подразумевала је, уједно и постепену, често присилну, асимилацију хришћана, најпре преласком у муслиманску веру, а затим, преко снажне племенске организације, у албанску етничку заједницу. Пример криптохришћанства међу Србима превереним на ислам типична је појава у оном слоју становништва које се називало *Арнауташима,* исламизованим и албанизованим (српски би се рекло поарбанашеним) Србима који би, како је то, пратећи талас последњег таласа арбанашења, сугестивно објаснио Јован Цвијић.[15] Они су, обично у првих неколико нараштаја, пре него што би се женидбеним везама дефинитивно утопили у албанску заједницу, још увек, и то углавном кришом, славили славу, Ускрс и Божић, чували поједине хришћанске обичаје и посећивали гробове предака. Последњи слој исламизованих Срба у области Гора није, због политичких прилика на прелазу 19. у 20. век, стигао да, после преверавања, буде и поарбанашен како се то десило

[12] Видети распоред албанских племена и правце насељавања код: Риста Николић, *Ширење Арнаута у српске земље,* Београд 1938.

[13] Извештаји српских конзула из Приштине и Скопља сабрани су неколико збирки документа: Бранко Перуничић (приређивач), *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900,* Београд 1985; исти, *Сведочанства о Косову 1901-1900,* Београд 1988, исти, *Зулуми ага и бегова у косовском вилајету,* Београд 1988, Милан Ракић, *Конзулска писма 1905-1911,* Београд 1985 (приредио Андреј Митровић).

[14] Видети збирку домаћих и страних путописа и сведочанстава у: *Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа,* Београд-Призрен 1987 (приредили Атанасије Јевтић и Живорад Стојковић), као и зборник домаћих путописа: *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912,* Српска књижевна задруга, Београд 1988 (приредио Душан Т. Батаковић)

[15] Јован Цвијић, *Основе за географију у и геологију Македоније и Старе Србије,* књ. 3, Српска Краљевска Академија, Београд 1911, 1162-1166. Видети такође: Јоваи Хаџи Васиљевић, *Арнаути наше крви - Арнауташи,* Београд 1939, Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија. Историја и идеологија,* Београд 1998, поглавље „Ислам на Балкану: О Арнауташима у Старој Србији", 23-48.

другим Србима који су с променом вере ушли у прву фазу на путу ка коначној албанизацији.[16]

Овај процес теже је објаснити одсуством снажне црквене организације, јер је простор Косова и Метохије прекривен са близу 1.300 православних цркава, манастира и црквишта. Отуда је уверљиво тумачење да је до исламизације, а затим и албанизације Срба, за разлику од многих римокатоличких албанских племена танком нити везаним за властиту црквену организацију, долазило путем систематског насиља, у позним вековима османске владавине, обележеним слабљењем централних власти, одметањем појединих области и таласима племенске анархије у рубним подручјима Царства, у нашем случају на широком простору од Босне до Албаније. У питању је феномен који, у Бартловој књизи, чини се, ипак није ни довољно обрађен ни довољно растумачен, а о којем је добре резултате пружала управо савремена српска историографија.[17] Бартл је, међутим, сасвим у праву кад узгред напомиње да процес албанизације — сада под сасвим другачијим политичким околностима, које, премда занимљиве за једну продубљену историјску анализу нису ни поменуте — у неким деловима Косова и Македоније, још увек није окончан.[18]

Значајан допринос разумевању сложене везе модерног албанског национализма и муслиманске вероисповести представља поглавље о утицајном дервишком реду *бекташа* који је, најснажији управо међу албанским муслиманима, прилично утицао да се лакше превазиђе верска припадност као основна препрека стварању заједничког националног идентитета међу Албанцима подељеним у три религије, које за исти језик користе различите алфабете и код којих

[16] Атанасије Урошевић, *Етнички процеси на Косову током турске владавине,* Српска академија наука и уметности, Београд 1987, О међуетничким односима у раздобљу између два светска рата видети А. Урошевић, *Косово,* САНУ, Београд 1965, о Метохији: Milisav Lutovac, *La Metohija - etude de geographie humaine,* Institut d'Etudes Slaves, Pariš 1935.

[17] Ђоко Слијепчевић, Српско-арбанашки односи кроз векове с посебним освртом на најновије време, Острог, Химелстир 1974 (друго допуњено издање 1984); Димитрије Богданрвић, *Књига о Косову,* САНУ, Београд 1985, Косово *и Метохија у српској историји,* Српска књижевна задруга Београд 1988 (такође и француско и немачко издање овог дела, из пера више аутора), Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско арбанашким односима,* Дечје Новине-Јединство, Горњи Милановац-Приштина 1991, Владимир Стојанчевић(ур.), *Срби и Албанци у 19. и почетком 20. века,* САНУ, Београд 1990, Dušan T. Bataković, *The Kosovo Chronides,* Plato, Belgrade 1992; Андреј Митровић, *Срби и Албанци у 20. веку,* САНУ, Београд 1992, Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси,* Прометеј, Нови Сад 1994.

[18] Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo,* Hurst & Company, London 2000.

је племенска припадност задуго била једно од доминантних критеријума припадности. Бекташи су, међутим, на Метохији и на Косову, због мање етничке заступљености Албанаца, били трајније присутни, уз мање изузетке, на подручјима уз границу са Албанијом (Пећ, Призрен, Ђаковица).[19] Можда су бекташи, представници струје толерантнијег ислама, као нека врста прозора према хришћанству, и пресудно утицали да се у Албанији не понови босански модел где је религијска припадност одлучујуће утицала на потоње национално опредељивање. Разлике у неједнаким исходима сличних феномена у Босни и Албанији (један народ подељен вером), треба, међутим, потражити и у историјским токовима 20. века, када је, у епохи комунизма, у Албанији званично укинута религија, а у федералној Југославији из партијског врха охрабривано верско дефинисање појединих националних идентитета.

У приказу епохе албанског националног покрета, уз одличан увид у културну и политичку акцију националне елите, Бартл сумарно приказује албанске националне захтеве у време Берлинског конгреса 1878. Његовој анализи, која нигде не доноси приказ етничких односа у том и каснијем раздобљу, посебно за Косовски и Битолски вилајет, могло би се додати најпре то да су албански захтеви из раздобља 1878. од оснивања до 1881, године војног слామања *Албанске* (тзв. *Призренске) лиге,* захватали просторе који, према расположивим документима, нису имали апсолутну албанску већину да би се могли називати уопштено територијама које насељавају Албанци. У сва четири вилајета на који је полагала право албанска национална елита (Скадарски, Јањински, Косовски и Битољски), Албанци су укупно чинили 44 одсто становништва.[20] Према аустроугарским обавештајним подацима, на простору Старе Србије (грубо узев будућег Косовског вилајета) уочи Источне кризе (1875—1878) етнички распоред становништва, по језичком критеријуму, био је следећи: 318.000 Срба, 161.000 Албанаца, 2.000 Османлија, 10.000 Влаха, 9.000 Черкеза и Цигана. Међу њима је било 250.000 православних, 239.000 муслимана и 11.000 римокатолика.[21] Многи Албанци су, за разлику од националног вођства, се-

[19] Alexandre Popovic « A propos des bektachis au Kosovo- Metohija » , *Les Annales de l'autre islam,* № 7, Inalco-Erism, Paris 2000, 91-98.

[20] Опширније код: Hans-Dieter Schanderl, Die Albanienspolitik Oeterreich-Ungarns und Italiens 1877-1908, Harassowitz, Wiesbaden 1971.

[21] Peter Kukulj, *Das Furstentum Serbien und Turkisch/Serbien (Stara Srbia, Alt Serbien). Eine militarisch-geographische Skizze,* Aus der kaiserlich-koniglichen Hof- und Staatdruckerei, Wien 1871.

бе превасходно сматрали муслиманима, затим становницима одређених области *(Гегарија)* или припадницима појединих племена.

У два основна текста *(Карарнаме* и *Талимат)* крји су, у име Албанске лиге, у Призрену 1878. потписали муслимански (укључујући осим етничких Албанаца и локалне вође муслимана словенског порекла и језика) феудални главари из Новопазарског санџака, из Метохије, са Косова и из делова данашње Македоније (Дебар и Тетово), као и из данас пограничног појаса на северу Албаније (Мати и Љума), нема ни једног јединог помена албанских циљева нити албанства као таквог.[22] Тек касније, на иницијативу Абдула Фрашерија, једног од вођа са југа Албаније, многи потписници аката из Призрена потписали су, вероватно без много разумевања основног текста, његов захтев да се четири вилајета, на које је претендовала албанска национална елита, споје у једну административну целину са одговарајућом управом и школама на албанском језику. Радикализација захтева дефинисаних у уском кругу интелектуалних првака у Скадру, Цариграду или на југу данашње Албаније, међу тзв. Тоскама, водила је у радикализацију сукоба, али је, осим у водећим круговима, читав спор био претежно везан за покрет против уступања простора насељеним муслиманима суседним балканским државама (Србији, Црној Гори, Грчкој). За већину Албанаца, раздобље владавине Албанске лиге (1878—1881) тешко да би се могло назвати годинама националног буђења.[23] Тек су године поновног отварања Источног питања (1896—1897), време од којег се може с више поуздања говорити о националном покрету у савременом смислу, када упоредо са новим облицима политичког организовања (нпр. *Пећка лига)* захтеви добијају јасније националне садржаје, а у албанској дијаспори почиње обимније штампање и растурање листова, часописа и друге литературе.

Посебан осврт завређују и слична уопштавања у Бартловом прегледу историје Албанаца важе и за раздобље кризе које се протегло све до балканских ратова 1912—1913. У његовој анализи се, несумњиво, могло наћи и више места од једне или две реченице о племенској анархији, прогонима хришћана и учесталим жалбама Србије на прогоне њених сународника, који су, на крају, били сакупље-

[22] Богумил Храбак, „Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги", *Balcanica,* IX, Belgrade 1978 235-289; Михаило Војводић, „Берлински конрес и Призренска лига", *Историјски гласник,* 1-2, Београд 1989, 1—21.

[23] Видети детаљније код: Nathalie Clayer, „Le Kosovo: berceau du nationalisme albanais au XIXe siecles ?" *Les Annales de l'autre islam,* № 7, Inalco-Erism, Pariš 2000, стр. 145-165. Ова истраживања потврђују и претходна српска истраживања: вцдети Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско арбанашким односима, 82-119.*

ни у посебној збирци докумената која је штампана двојезично, на српском и француском језику.[24] Појам Арнаут, како су Турци називали Албанце (изворни српски термин је Арбанас), на прелазу 19. у 20. век означавао је пре свега, наоружаног човека на широком простору од Албаније до Македоније и од Новопазарског санџака до Епира с великим повластицама које су се тицале ослобађања од пореза, од војне службе и других обавеза које су важиле за друге слојеве становништва. Отуда су и појмови којима се данас придаје ексклузивно етнички карактер имале једновремено, а понекад и претежно, обележје једног посебног, привилегованог социјалног статуса. Ради бољег разумевања контекста у којем су се одвијали напори албанских политичких вођа да извојују аутономију унутар Османског царства, битно је нагласити да је Косово с Метохијом било осетљиво гранично подручје у којем су Албанци, с благословом султана Абдула Хамида II, као заштитници важних спољних граница империје, стекли посебне већ поменуте повластице, али и могућност да некажњено пљачкају и прогоне словенско хришћанско становништво.[25] О томе речито сведочи и страна, пре свега француска, енглеска и америчка путописна литература из тога раздобља.[26]

Начин на који су албански бегови и интелектуалци инструментализовали албанске устанке, који често имају социјални карактер, обележен захтевом да се очувају старе привилегије, а не превасходно ради отварања албанских школа и преузимања локалне администрације, добар је показатељ одсуства јасно дефинисане националне свести код Албанца у раздобљу пред Први светски рат. Оданост непросвећених маса односи се, пре свега, на локалне верске и политичке вође, од којих тек њих неколико, попут Хасана Приштине или Неџип-бега Драге или Бајрама Цурија, имају јасно дефинисане националне циљеве.

Подршка албанске скупштине у Урошевцу (тада Феризају) младотурским превратницима 1908. произашла је из поједностављe-

[24] *Преписка о арбанаским насиљима у Старој Србији 1898-1899,* Министарство Иностраних Дела, Београд MDCCXCIX *(Documents diplomatiques. Correspondance concernant les actes de violence et de brigandage des Albanais dans la Vielle Serbie (Vdayet de Kosovo) 1898-1899,* Ministere des Affaires Etrangeres, Belgrade MDCCCXCIX), 1-145.

[25] Видети, на пример, врсту односа са Грчком код: Basil Kondis, *Greece and Albania 1908-1914,* Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1976.

[26] Француски примери са цитатима код: D. T. Bataković, « Les Francais et la Vielle Serbie », *Rapportsfranco-yougoslaves,* Institut d'histoire, Belgrade 1990, стр. 138-150, енглески и амерички у: D. T. Bataković, „The Great Powers, Serbia and the Albanian Question", *Balcanica,* vol XXII, Belgrade 1991, 111-125.

ног разумевања појма устав, јер се исти тумачио као поклич за протеривање свих странаца који су, у време реформне акције великих сила (1903 — 1908), покушавали, углавном неуспешно, да заштите хришћане, албанске одметнике ставе под контролу локалних власти и уведу мир и ред у европске провинције Османског царства.[27] Било би, такође, веома корисно да је Бартл у својој анализи албанског националног покрета више простора посветио његовој инструментализацији коју је међу римокатолицима, а затим и међу муслиманима, систематски спроводила Аустро-Угарска, а затим, у нешто ограниченијем обиму, и Италија. Међусобна зависност албанског националног покрета и интереса великих сила на Балкану, дала би овом прегледу историје већу тежину и одговарајући међународни контекст, посебно у односима Двојне монархије са Србијом и Црном Гором, јер су се на тим просторима сукобљавали најпре интереси Аустро-Угарске и Русије, а затим и два ривалска блока великих сила које ће се сукобити у Првом светском рату.[28] Аустро-Угарска је, на пример, преко научне и политичке пропаганде, нарочито радила на стварању заједничког националног идентитета у албанском народу још дубоко подељеном верском и племенском припадношћу, форсирајући теорију о њиховом наводном илирско-пелашком пореклу.[29]

Проглашење независности Албаније у Валони 1912, произашло као последица српског продора на албанску обалу код Драча, није, осим у традиционалној суревњивости према суседима, битно променило унутаралбанске односе, јер је у годинама Првог светског рата настао велики унутрашњи сукоб, грађански рат, који се одвијао углавном између припадника различитих слојева или верских заједница. Албански национални идентитет добио је посебну снагу упорним радом албанских вођа избеглих са Косова и Метохије (Бајрам Цури, Хасан Приштина) који су деловали у међуратном раздобљу, када је протекторат над Албанијом, уместо распарчане Аустро-Угарске, преузела Италија. Занимљиво је напоменути да и Бартл, као и већина других албанских историчара, у покушајима Есад-паше Топтанија да са Србијом, уз одређене територијалне уступке, створи неку врсту новог балканског савеза,

[27] Живко Аврамовски, „Извештаји аустроугарских конзула у Косовској Митровици, Призрену и Скопљу о одборској скупштини у Феризовију 5-23. јула 1908. године" *Годишњак архива Косова,* књ. 2-3 (1966-1967), Приштина 1970,303-342.

[28] О томе посебно код: Stavro Skendi, *The Albanian National Awekening 1878-1912,* Princeton University Press, Princeton New Jersey 1967.

[29] Видети код: Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918,* књ. 2, Просвета, Београд 1989, 451-455.

види само као још један у низу покушаја српске владе да успостави протекторат над Албанијом.[30]

С посебном јасноћом и сигурним пером, Бартл излаже историју међуратне Албаније и прати динамичан ток унутрашњих превирања у којима су значајну улогу имали и југословенско-албански односи. Вреди напоменути да југословенске претензије на албанску територију, наслеђене из доба Краљевине Србије која је безуспешно тражила излаз на море у албанском приморју, нису биле једнозначне: мешање Београда у унутрашње албанске сукобе (од неуспешног пројекта Мирдитске републике до подршке једној од сукобљених снага) било је, између осталог, мотивисано и потребом да се заштити немирна граница према Албанији.[31] Из Албаније су се преливали сукоби и крстариле, под патронатом тзв. *Косовског комитета,* бројне дружине албанских одметника (тзв. *качака)* који су у Метохији, на Косову и у данашњој северозападној Македонији, настојали да подрију југословенску власт нападима на жандармерију, војску, државне службенике или мирне насељенике.

За раздобље комунистичке владавине у Албанији, и њене односе са комунистичком Југославијом, вреди истаћи следеће: Енвер Хоџа је, после неуспешног покушаја да преко идеолошког помирења задобије управу над Косовом и Метохијом, упорно тражио подршку оних великих сила које су биле у сукобу са Титовим режимом. После 1948. то је био СССР, а затим, после помирења Тита и Хрушчова, постепеним окретањем савезу са НР Кином. Може се, такође, запазити да је хлађење односа Тиране и Пекинга започело после отопљавања до тада затегнутих односа имеђу Титове Југославије и пост-Маове Кине.

У анализи косовске побуне 1981, и каснијег развоја догађаја, Бартл не улази дубље у разматрање односа унутар југословенске федерације у којој је албанско питање било инструментализовано, најпре за потребе успостављања новог баланса снага (рефедерализације СФРЈ) после пада чврсторукашке групе на челу с Александром Ранковићем 1966. и ради Титовог настојања да манипулисањем ривалским национализмима ојача своју уздрману власт. Отварање према Албанији после 1971. није било мотивисано само потребом да се афирмише албан-

[30] Анализа у: D. T. Bataković, „Serbian Government and Essad-pasha Toptani", A. Mitrović (ed.), *Serbs and Albanians in the 20th Century,* Serbian Academy of Sciences, Belgrade 1991 (двојезично издање, на српском и енглеском језику). Видети такође и: D.T. Bataković, *Kosovo. La spirale de la haine,* L'Age d'Homme, Lausanne 1993.

[31] Живко Аврамовски, „Албанија између Југославије и Италије 1918-1924", *Војноисторијски гласник,* бр. 3, Београд 1984, 153-181. Преглед великоалбанске идеологијекод: Ђорђе Борозан, *Велика Албанија. Поријекло идеје пракса,* Војноисторијски институт, Београд 1995.

ска национална мањина, него и настојањем да се на режим Енвера Хоџе у Тирани утиче на известан начин, сада не, као раније — преко присталица сарадње с Београдом (Кочи Дзодзе) — него посредством косовских Албанаца. Десило се, међутим, супротно: идеолошки утицаји Тиране на косовске Албанце показали су се можда и суштинским за дефинисање политичких циљева албанског вођства у Приштини. Догађаји су, међутим, сувише близу да би се могао, увидом у поверљиве материјале, изрећи коначан суд о снажној међузависности косовске побуне и Хоџиног режима у Тирани. Изостала је, такође, и анализа албанског национализма на Косову, који је, у сплету идеолошких и историјских митова, додатно подстицан на сукобе, а албанска елита, како је својевремено упозорио велики албански оријенталиста Хасан Калеши, прихватила некритичку слику сопствене прошлости, која је била увод у политичке и међунационалне сукобе.[32] Корисна допуна Бартловој књизи, можда неком њеном допуњеном издању, било би и разматрање опсежне документације о прогонима и исељавањима Срба и Црногораца са Косова и Метохији која је савесно урађена, по западним стандардима, у Београду средином осамдесетих година.[33]

Укупно узев, књига *Албанци* Петера Бартла је, међу свим савременим прегледима сличне намене, далеко најозбиљније и најпотпуније дело. Извесне слабости, углавном због знатног ослањања на старију албанску и проалбанску литературу и због слабијег познавања српских извора и одговарајуће литературе, утицали су да, у појединим одељцима, Бартлова књига зазвучи недоречено или непотпуно. За нашу публику, међутим, овај преглед албанске историје може да буде подстицај за стварање потпуније слике о једном народу чију историју писац несумњиво одлично познаје. То ће, надамо се, допринети настојањима да се албанска историја почне сагледавати у свом балканском амбијенту, у којем ће неразумевање и оспоравања, упркос још увек болним и свакодневним последицама сукоба између Срба и Албанаца, бити постепено превладани: научна историографија је један од начина да се дође до тог сада још увек веома далеког циља.

Душан Т. Батаковић

[32] Милош Мишовић, *Ко је тражио републику Косово, 1945-1985,* Народна књига, Београд 1987,240-241, 346-347.

[33] Ruža Petrovic & Marina Blagojevic, *The Migrations ofSerbs and Montenegrinsfrom Kosovo and Metohija. Results ofthe Survey conducted in 1985-1986.,* Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 1992. Видети додатну документацију: Атанасије Јевтић, *Страдања Срба на Косову и Метохији од 1941. до 1990,* Јединство, Приштина 1990.

Библиографија

Bartl, Peter, *Die Albaner.* у: Bernath, Mathias imd Karl Nehring (Hrsg.), *Historische Bucherkunde Sudosteuropa. 1,1.* Munchen 1978. S. 635-664; *II, 1.* Munchen 1988, S. 425-497 (Библиографија са коментарима).

Danici, Odile, *Albanie, une bibliographie historique.* Paris 1985.

Hetzer, Armin i Viorel S. Roman, *Albanien. Ein bibliographischer Forschungsbericht.* Munchen. New York. London. Pariš 1983.

Опта дела и приручници

Elsie, Robert, *Dictionary of Albanian Literature.* New York. London. Westport, Conn. 1986.

Frasheri, Kristo, *The History of Albania (A Brief Survey).* Tirana 1964.

Grothusen, Klaus-Detlev (Hrsg.), *Albanien.* Gottingen 1993. = Sudosteuropa-Handbuch VII.

Kiel, Machiel, *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912.* Istanbul 1990.

Koch, Guntram, *Albanien. Kunst und Kultur im Land der Skipetaren.* Koln 1989 = DuMont Kunst-Reisefflhrer.

Petrotta, Gaetano, *Svolgimento storico delio cultura e della letteratura albanese.* Palermo 1950.

Polio, Stefanaq und Arben Puto, *Histoire de l'Albanie des origines d nos jours.* Roanne 1974.

Skendi, Stavro (Hrsg.), *Albania.* New York 1956.

Одабрана литература за одређена поглавља

Прво иоглавље

Louis, Herbert, *Albanien. Eine Landeskunde vornehmlich auf Grund eigener Reisen.Stuttgart* 1927.

Lienau, Cay und Giinter Prinzing (Hrsg.), *Beitrdge zur Geographie und Geschichte Albaniens. 2.* Auflg. Miinster 1986.
Vjetari Statistiker i Shqiperise. *Statistical Yearbook ofAlbanla 1991.* Tirana 1991.

Друго поглавље

Stadtmuller, Georg, *Forschungen zur albanischen Fruhgeschichte. 2.* Auflg. Wiesbaden 1966.
Schramm, Gottfried, *Anfdnge des albanischen Christentums. Diefruhe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen.* Freiburg 1994.

Треће иоглавље

Thalloczy, Ludwig von (Hrsg.), *Illyrisch-albanische Forschungen. I.* Miinchen. Leipzig 1916.
Ducellier, Alain, *Lafacade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XI- au XVsiecle.* Thessaloniki 1981.
Jochalas, Titos, *Uber die Einwanderung der Albaner in Griechenland (Eine zusammenfassende Betrachtung).* U: *Dissertationes albanicae in honorem Josephi Valentini et Ernesti Koliqi septuagenarior.* Munchen 71. S. 89-106.S. 40-48
Petrovitch, Georges T., *Scanderbeg (Georges Castriota). Essai de bibliographie raisonnee.* Pariš 1881. Nachdruck Munchen 1967.
Noli, Fan Stylian, *George Castriot Scanderbeg (1405-1468).* New York 1947.
Frasheri, Kristo, *Georges Kastriote-Skanderbeg, heros national des Albanais (1405-1468).Tiiana* 1962.

Чешвршо иоглавље

Birge, John Kingsley, *The Bektashi order ofdervishes.* London 1937.
Zangari, Domenico, *Le colonie italo albanesi di Calabria. Storia e demografia secoli XУ-X1X.* Napoli 1941.
Godin, Marie Amelie Freiin von, *Das albanische Gewohnheitsrecht.* U: Zeitschrifl fur vergleichende Rechtswissenschaft 56 (1953) S. 1-46; 57 (1954) S. 5-73; 58 (1955/56) S.121-198.
Hasluck, Margaret, *The unwritten law in Albania.* Cambridge 1954.
Stadtmuller, Georg, *Die Islamisierung bei den Albanern.* U: Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas N. F. 3 (1955) S. 404-429.
Valentin!, Giuseppe, Il *diritto delle comunita nella tradizione giuridica albanese.* Generalita. Firenze 1956.
Petrotta, Salvatore, *Albanesi di Sicilia. Storia e cultura.* Palermo 1966.

Kaleshi, Hasan, *Daš turkische Vordringen aufdem Balkan und die Islamisierung -Faktorenfur die Erhaltung der ethnischen und nationalen Existenz des albanischen Volkes.* U: Sudosteuropa unter dem Halbmond. FS Georg Stadtmuller. Munchen 1975. S. 125-138.
Boppe, Auguste, *L 'Albanie et Napoleon (1797-1814).* Pariš 1914.
Remerand, Gabriel, *Ali de Tebelen, Pacha de Janina (1744-1822).* Pariš 1928.
Bartl, Peter, *Der Westbalkan zwischen Spanischer Monarchie und Osmanischem Reich. Zur Turkenkriegsproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert.* Wiesbaden 1974.

Пешо поглавље

Durham, Mary Edith, *Die slawische Gefahr. 20 Jahre Balkan-Erinnerungen.* Stuttgart 1922.
Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening 1878-1912.* Princeton, NJ. 1967.
Bartl, Peter, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhdngigkeitsbewegung (1878-1912).* Wiesbaden 1968.
Pipa, Arshi, *Albanian Literature: Social Perspectives.* Munchen 1978 (Trilogia Albanica III
Faensen, Johannes, *Die albanische Nationalbewegung.* Berlin. Wiesbaden 1980.
Prifti, Kristaq, *Le mouvement national albanais de 1896 a 1900. La Ligue dePeje.* Tirana 1989.

Шесшо иоглавље

Godin, Marie Amelie Freiin von, *Aus dem neuen Albanien. Politische und kulturhistorische Skizzen.* Wien 1914.
Swire, J(oseph), *Albania - The Rise ofa Kingdom.* London 1929 (Nachdruck New York 1971).
Ambrosini, Caspare, *L'Albania nella comunitd imperiale di Roma.* Roma 1940.
Jacomoni di San Savino, Francesco, *La politica dell'Italia in Albania neue testimonianze del Luogotenente del Re.* Bologna 1965.
Viora, Ekrem Bey, *Lebenserinnerungen 1-2.* Munchen 1968. 1973.
Zamboni, Giovanni, *Mussolinis Expansionspolitik aufdem Balkan. Italiens Albanienpolitik vom I. bis zum II. Tiranapakt im Rahmen des italienisch-jugoslawischen Interessenkonflikts und der italienischen »imperialen« Bestrebungen in Sudosteuropa.* Hamburg 1970.
Goslinga, Gorrit T. A., *The Dutch in Albania (A History ofthe First Albani-*

an Gendarmerie Organized and Directed by Dutch Officers 1913-1914). U: Shejzat 15 (1971) S. 117-130; 16 (1972) S. 14-51.
Deusch, Engelbert, *Albanische Thronbewerber. Ein Beitrag zur Geschichte der albanischen Staatsgrtindung.* U: Munchner Zeitschrift fur Balkankunde 4 (1981/82) S. 89-150; 5 (1983/84) S. 121-164; 6 (1990)8.93-151.
Fischer, Bernd Jurgen, *King Zog and the Strugglefor Stability in Albania.* NewYork l984.
Schmidt-Neke, Michael, *Entstehung und Ausbau der Konigsdiktatur in Albanien (1912-1939). Regierungsbildungen, Herrschaftsweise und Machteliten in einem jungen Balkanstaat.* Munchen 1987.
Hibbert, Reginald, *Albania s National Liberation Struggle: The Bitter Victory.* London. New York 1991.

Седмо поглавље

Hamm, Harry, *Rebellen gegen Moskau. Albanien - Pekings Bruckenkopfin Europa.* Koln 1962.
Griffith, William E., *Albania and the Sino-Soviet Rift.* Cambridge, Mass. 1963.
Geschichte der Partei der Arbeit Albaniens, Tirana 1971; nastavak za period 1966-1980. (7, 8 i 9. poglaVqe) objavqen u Tirani 1981.
Prifti, Peter R., *Socialist Albania since 1944. Domestic and Foreign Developments.* Cambridge, Mass. 1978.
Tonnes, Bernhard, *Sonderfall Albanien. Enver Hoxhas »eigener Weg« und die historischen Urspriinge seiner Ideologie.* Munchen 1980.
Danylow, Peter, *Die aufienpolitischen Beziehungen Albaniens zu Jugoslawien und zur UdSSR 1944-196J.* Munchen 1982.
Lendvai, Paul, *Daš einsame Albanien. Reportage aus dem Land der Skipetaren.* Zurich 1985.
Hallidav, fon (Hrsg.), *The Artfui Albanian. The Memoirs ofEnver Hoxha.* London 1986.
Pipa, Arshi, *Albanian Stalinism: Ideo-Political Aspects.* New York 1990.
Biberaj, Eiez, *Albania. A Sodalist Maverick. San Francisco.* Oxford 1990.
Altmann, Franz-Lothar (Hrsg.), *Albanien im Umbruch. Eine Bestandsaufnahme.* Munchen 1990.
Jaehne, Giinter, *Land- und Emahrungswirtschaft in Albanien.* Berlin 1991.
Losch, Dieter, *Albanien.* Hamburg 1991.
Frasheri, Gjergj, *Realist Painting and Sculpture in Albania.* U: Munchner Zeitschrift fur Balkankunde 9 (1993) S. 155-197.
Hali, Derek, *Albania and the Albanians.* London. New York 1994.

Индекс

САДЖАЈ

Петер Батрл
АЛБАНЦИ
ОД СРЕДЊЕГ ВЕКА ДО ДАНАС
*

Издавачко предузеће
CLIO
Змаја од Ноћаја 12
Београд
clioinfo@EUnet.yu

за издавача
Зоран Хамовић

рецензенш
др Душан Т. Батаковић

стручни редактор
др Душан Т. Батаковић
др Милош Антоновић

језички редактор
Рамиз Куртеши

лектура
Љубица Марјановић

коректура
Љиљана Дамњановић

технички уредник
Иван Требјешанин

штампа
АБ Таш, Београд

www.clio.co.yu

Fund for Central and East European Book Projects

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

949.65
323.1(=919.83)

БАРТЛ, Петер
Албанци : од средњег века до данас / Петер Бартл ; превела са немачког Љубинка Миленковић. — Београд : Clio, 2001 (Београд : АБ Таш). — 303 стр. ; илустр. ; 22 cm

Превод дела: Albanien / Peter Bartl. - напомене и библиографске референце уз текст. — Библиографија: стр. 297—300. — Регистар.

ISBN 86-7102-017-7

а) Албанци б) Албанија — Историја
COBISS-ID 94519052